

41380

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

MENTEŞE BEYLİĞİ MİMÂRİSİ

I
(Metin)

41380

Remzi DURAN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Danışman

Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL

İZMİR
1995

71380

183760 10
2000

ÖNSÖZ

Ortaçağ Anadolusunun Beylikler Devri adıyla tanımlandığı yaklaşık bir buçuk asırlık bir kesiti, Selçuklular ve Osmanlılar arasında bir ara devre, bir geçiş devresi olarak nitelendirilir. Bu devre, Anadolu Türk mimârisine getirdiği büyük yenilikler ve gelişmeler sebebiyle oldukça önemli olmakla birlikte, üzerinde yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin çökmesi üzerine kurulan beyliklerden biri olan ve tez konumuzu teşkil eden Menteşe Beyliği, hem tarihi hem de mimârî eserleri bakımından çok az araştırmaya konu olmuştur. Yapılan çalışmalar ise şehir monografileri veya münferid yapı incelemeleri şeklinde olup, Menteşe Beyliği yapılarını topluca ve doğrudan ele alıp inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, beyliğin tarihi üzerine Paul Wittek'in "Menteşe Beyliği" adlı kısmen eksik bilgiler ihtiva eden eseri dışında yapılmış ciddi ve sıhhatli bir çalışma da mevcut değildir.

Beylikler Devri'nin önemli bir halkasını teşkil eden Menteşe Beyliği'nin mimârisini ele alıp inceleyerek, bu konudaki boşluğu doldurmayı hedefleyen tezimizde, beyliğin mimârî eserleri her yönüyle ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır. Ancak, bu çalışmamızda beyliğin mimârî eserlerinin tam bir listesinin çıkarıldığı iddiasında değiliz.

Çalışmamız yedi kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, Menteşeoğulları Beyliği'nin tarihi, coğrafyası ve mimârî eserlerini doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen tarihler, arşiv belgeleri, seyahatnâmeler, kazı raporları, tezler ve şehir monografileri gibi çeşitli araştırma ve yayınlar "Menteşeoğulları İle İlgili Kaynak ve Araştırmalar" başlığı altında ele alınıp değerlendirilmiştir.

İkinci kısım, Menteşe Beyliği'nin ortaya çıktığı döneme ışık tutması bakımından "Menteşeoğulları Öncesi Anadolu'nun siyasî ve mimârî yapısı"nın genel hatları ile değerlendirildiği bölümdür.

Üçüncü kısımda, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Anadolu" başlığı altında, bu devrin genel durumu değerlendirilmiş, Selçuklu sonrası kurulan beyliklerden Menteşeoğulları ile yakın ilişkileri olanlar üzerinde özellikle durulmuş, diğerleri hakkında ise kısa tanıtıcı bilgiler verilmiştir.

Dördüncü kısım ise, çalışmamıza asıl olan "Menteşeoğulları"na ayrılmıştır. Bu kısım, beyliğin tarihçesi, yayıldığı coğrafi alan ve mimârîsi olmak üzere üç alt başlıktan oluşmaktadır. "Tarihçe" başlığı altında, bugüne kadar beyliğin tarihine ait verilen bilgiler, bir tarihçi titizliğiyle yeni belge ve bulgular ışığında sıhhatli bir şekilde yeniden düzenlenmeye çalışılmış ve son kısmına "Menteşeoğulları'nın Soy Kütüğü" yeni şekliyle eklenmiştir. Bu sebepten dolayı tarihçe kısmı, olması gerekenden biraz fazlaca yer tutmuştur. "Yayıldığı Coğrafi Alan" başlığı altında ise, sözlü ve yazılı kaynakların yanı sıra maddî buluntular da dikkate alınarak, beyliğin hâkimi bulunduğu toprakların sınırları tesbit edilmeye çalışılmış ve beyliğin yayıldığı coğrafi alanı gösteren bir de harita çıkarılmıştır. Asıl konumuz olan "Mimârî" başlığı altında, bir kısmı bizzat Menteşe beyleri tarafından, diğer bir kısmı da hanedan mensupları veya hayır sever bazı kimseler tarafından inşa ettirilmiş otuz dört (34) mimârî eser, yapı türlerine göre kendi içerisinde kronolojik olarak ele alınarak detaylı olarak incelenmiş, tezyinî ve mimârî özellikleri gösterilmeye çalışılmış, inşâ ve tamir kitâbelerinin yanı sıra âyet ve hadis ihtiva eden kitâbeler de orijinal metin ve Türkçe anlamlarıyla verilmiştir.

Beşinci kısımda, "Yıkılmış Olan ve Kaynaklarda Adı Geçen Menteşeoğulları Yapıları", çeşitli kaynaklardan derlenen bilgilerle tanıtılmıştır. Bunlardan, Ula Yeni Câmî ve Turgut (Leyne) Hoca Mukbil Zâviyesi'nin kaynaklarda zikredilen ancak yapıların yok olması sebebiyle kaybolan inşâ kitâbeleri, mahallerinde yapılan araştırmalarda tarafımızca tesbit edilerek ilgililere teslim edilmiştir.

Altıncı kısım, "Değerlendirme ve Karşılaştırma" bölümüdür. Bu bölümde yapılar; Plân ve Mekan, Malzeme, Mimârî Elemanlar, Yapı Elemanları, Süsleme ve Kitâbeler olarak önce kendi aralarında, sonra erken dönem, çağdaş ve geç dönem yapılar ile karşılaştırılarak, Türk sanatındaki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Yedinci kısım olan "Sonuç" bölümünde ise araştırmaların genel değerlendirmesi yapılmış ve Menteşeoğulları mimârîsinde görülen önemli hususlar zikredilmiştir.

Çalışmanın sonuna, Menteşe Beyliği mimârî eserlerinin büyük bir kısmı tarafımızdan çizilen 67 şekil ve yine tamamı tarafımızdan çekilen 421 resim eklenmiştir.

Bu çalışmamızı başından sonuna kadar büyük bir titizlikle idare eden, uyarı ve eleştirileriyle yönlendiren, ayrıca teşvikleriyle destekleyen ve tezin gelişmesini sağlayan ve bu konuda kıymetli yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Hakkı ÖNKAL'a çok minnetdârim.

Ayrıca, muhtelif konularda yardımlarını gördüğüm D. E. Ü. İlähiyat Fakültesi'nin değerli öğretim elemanlarına, Balat, Milâs, Fethiye, Bodrum ve Marmaris müzelerinin yetkililerine, İstanbul Başbakanlık Arşivi ve Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü yetkililerine teşekkürü bir borç bilirim.

İzmir - 1995

Remzi DURAN

ÖZET

XIII. yüzyılın sonlarında Selçuklu Devleti'nin uçlarda merkezi otoritesinin zayıflaması ve bilahare tamamen ortadan kalkması sonucunda, Anadolu'da her biri müstakil birer devlet karakterinde yirmiden fazla Türk beyliği kurulmuştur.

Bu beyliklerden biri olan Menteşeoğulları, 1261-1424 yılları arasında Muğla ilinin tamamı, Aydın ve Denizli illerinin de bir kısmını içine alan coğrafyada, güney batı Anadolu'da yer almaktaydı. Beylik, Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç beyi olan Menteşe Bey tarafından kurulmuştur. Menteşe Beyliği, dönemine göre sağlam bir gümrük mevzuatı, hukuk ve eğitim sistemi gibi kuvvetli müesseselerin yanı sıra, askerî bakımdan da büyük kara ve deniz gücüne sahipti.

Yaklaşık yüz elli yıllık ömrü süresince, özellikle çeşitli zamanlarda beyliğe başkent olmuş olan Peçin ve Balat'da pek çok imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Beyliğin varlığının son bulması ve bu bölgelerin eski ehemmiyetini kaybederek iskan dışı kalmaları sebebiyle, meydana getirilen mimârî eserlerin pek çoğu hem tabiat şartları hem de insan eliyle, ya tamamen ortadan kaldırılmış, ya da çok fazla tahribata uğramıştır.

Yaklaşık dörtbuçuk yıllık uzun bir araştırma ve inceleme sonunda Menteşeoğullarından günümüze ulaşan on câmi, yedi türbe, bir zâviye, dört medrese, beş han ve yedi hamam yapısı tesbit edebildik. Bunlardan özellikle câmi ve türbelerin büyük bir kısmı halen kullanımda olmakla birlikte, geri kalanların çoğunluğu hizmet dışıdır. Menteşeoğullarından günümüze ulaşan bu eserler de, beyliğin mimârî gelişimine ışık tutmaktadır.

Mimârîde genel olarak Beylikler devrinden itibaren görülmeye başlanan; iç ve dış ahengin sağlanması, açıklık ve kapalılık dengesinin kurulması, taçkapıların sadeleştirilmesi, camilerde toplu mekan arayışı, son cemaat mahallerinin ortaya çıkması, revaklı avluların ortaya çıkması, üst örtüde kubbeli şemanın ağırlık kazanması, örtülerin kurşunla kaplanması, çatı seviyesinden yükselen minareler, mermer malzemenin cephe ve mihrablarda kaplama olarak kullanılması, ocak ve baca mimarisinin ortaya çıkması, medreselerde ana eyvanın yapı kitlesinden hem çıkma hem de yükselti

yapması, gibi pek çok özelliği, Menteseoğullarının mimârî eserlerinde de görmek mümkündür.

Yapılan araştırmalar, Menteseoğulları mimârîsinin kısmen Anadolu Selçuklu geleneğinin etkisinde kaldığını göstermekle birlikte, kendine has bir mimârî tarzı gerçekteşirdiği de kabul edilebilir.

Menteseoğulları, XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra, eski Türk devlet geleneğinden kaynaklanan bir uygulama olan, toprakların oğullar arasında taksimi sebebiyle, kardeşlerin iktidar mücadelelerine girmeleri neticesinde zayıflamış ve varlığını ancak yüz elli yıl kadar sürdürebilmiştir. Bu şartlara rağmen, onlardan günümüze kalan mimârî eserlerde gözlemlenebilen gelişmeler, bu dönemin çok iyi değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

At the end of the Thirteenth century, after the collapse of Anatolian Seljugies, more than twenty principalties, every one of which have a seperate character of state, emerged in Anatolia.

Mentesheoğulları Dynasty as a one of these principalties, had the strongest political and economical institutions of the time like customs, law and education. Apart from being powerfull in land, they had naval power. Menteshe Principality reigned between 1261-1424 in today's Muğla province and in some parts of Aydın and Denizli provinces. Menteshe Bey, who was the founder of the dynasty, was also a commander of Anatolian Seljuk State.

During 150 years of Menteshian reign, especially the capital cities, Balat and Peçin had many constructions such as mosques, madrasas, hammams, tombs, zâviyeh (dervish monastery) and caravanseraies. In the following years of the dynasty is collapse, these cities, of course, have lost their importance and most of the important constructions especially in Balat and Peçin. These constructions were destroyed by people or damaged by natural events like eathquakes, fires etc. But at the same time, it is a great pleasure for us to see that some of these buildings have survived until now.

At the end of our four years long research and investigation we have determined the number of the remined Menteshian buildings as follows: Ten mosques, seven tombs, one zâviyeh (dervish-monastery) , four madrasas, five caravanseraies and seven hamams. Although some of the Menteshian mosques and tombs are in use today, however the rest of them are out of use.

As to the Menteshian architecture, we can see that all essential features of The Principalties Period architecture such as providing of interior and exterior harmonies; the establishment of balance between openness and closness at mosques; simplifying of portals, the appearance of the last attendance place as a self-styled models at mosques; as a covering system the domes in the architecture; covering of the domes with lead materials; rising of the minarets from the roof levels; using of the geometrical and vegetal motifs in decoration; using of mostly marble material in the constructions of the buildings and niches (mihrab); appearing of chimney and furnace in achitecture.

Furthermore, there are some special features of Menteshian architecture, for instance, Eski Çine Ahmed Gâzi Mosque (module of the dome approximate 17.00 m.) and Balat İlyas Bey Mosque (module of the dome approximate 14.00 m.) have the largest of the domes erected until the end of the fifteenth century.

While investigations show that Menteshian architecture is influenced partly by Anatolian Seljuk one, but it is accepted that it has also its own special styles.

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün ...../...../19..... tarih ve.....sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliğinin ..... maddesine göre İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı doktora öğrencisi Remzi DURAN'ın **Menteşe Beyliği Mimârîsi** konulu tezi incelenmiş ve aday .... /..... /..... tarihinde, saat ..... 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ..... olduğuna oy ..... ile karar verildi.

BAŞKAN**ÜYE****ÜYE**

Doktora tezi olarak sunduğum " **MenteŒe Beyliđi Mimârîsi** " adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűŒecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografyada gűsterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....

Remzi DURAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	15
I - MENTEŞEOĞULLARI İLE İLGİLİ KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	16
II - MENTEŞEOĞULLARI ÖNCESİ ANADOLU	25
A - SİYASİ DURUM	25
B - MİMÂRÎ	28
III - XIV. VE XV. YÜZYILLARDA ANADOLU	50
IV - MENTEŞEOĞULLARI	55
A - TARİHÇE	55
B - YAYILDIĞI COĞRAFİ ALAN	86
C - MİMÂRÎ	91
C 1) CÂMİLER :	91
1 - Milâs - Hacı İlyas Câmii	91
2 - Peçin -Orhan Bey Câmii	99
3 - Datça -Hızırşah Câmii	104
4 - Eski Çine - Ahmed Gazi Câmii.....	108
5 - Muğla - Ulu Câmii	117
6 - Balat - İbrahim Bey Câmii	125
7 - Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii	130
8 - Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii	141
9 - Balat - İlyas Bey Câmii.....	150
10 - Peçin - Yelli (Kepez) Câmii	164
C 2) TÛRBELER.....	169
1 - Eski Köyceğiz Köyü - Anonim Türbe	169
2 - Köyceğiz - Toparlar Köyü Benler Türbesi.....	172
3 - Eski Çine - İbrahim Ve Hızır Bey Türbesi	175
4 - Fethiye - Menteşe Bey Türbesi	179
5 - Fethiye - Üzümlü (Yukarı Mahalle), Anonim Türbe	184
6 - Peçin - I Nolu Türbe (Orhan Bey Türbesi)	186
7 - Peçin - II Nolu (Anonim) Türbe.....	189

C 3) TEKKE - ZÂVİYE	191
1 - Balat - Ahmed Gâzi Zâviyesi (Tekke).....	191
C 4) MEDRESELER	197
1 - Peçin - Ahmed Gâzi Medresesi.....	197
2 - Peçin - İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi	208
3 - Balat - İlyas Bey Medresesi.....	214
4 - Peçin - Yelli (Kepez) Medrese	226
C 5) HANLAR	232
1 - Balat - I Nolu Han (Tiyatro Hanı).....	232
2 - Balat - II Nolu Han (Pireli Han).....	238
3 - Peçin - Üçgöz Hanı (Karapaşa).....	242
4 - Bafa Gölü Hanı.....	245
5 - Peçin - Kızıl Han	248
C 6) HAMAMLAR	253
1 - Balat - I Nolu Hamam (İbrahim Bey Hamamı).....	253
2 - Peçin - Kale Hamamı	258
3 - Peçin - Ahmed Gâzi Hamamı	261
4 - Balat- II Nolu Hamam (İlyas Bey Hamamı - A).....	266
5 - Balat - III Nolu Hamam (İlyas Bey Hamamı - B).....	272
6 - Peçin - Yelli (Kepez) Hamamı.....	276
7 - Peçin - Konak Hamamı.....	280

V - YIKILMIŞ OLAN VE KAYNAKLARDA ADI GEÇEN

MENTEŞEOĞULLARI YAPILARI	284
A - CÂMİLER :	284
1 - Eskihisar - Kuru Câmi (Ahmed Gâzi Câmii):.....	284
2 - Fethiye - Ahmed Gâzi Câmii :.....	284
3 - Ula - Yeni Câmi :	284
B - İMÂRETLER :	285
1 - Çine - Ahmed Gâzi İmâreti :.....	285
2 - Milâs - Ahmed Gâzi İmâreti :.....	285
3 - Peçin - Ahmed Gâzi İmâreti :	285
4 - Balat - İlyas Bey İmâreti :	285

C - MEDRESELER :	286
1 - Fethiye - Ahmed Gâzi Medresesi :.....	286
D - ZÂVİYELER :	286
1 - Turgut (Leyne)- Hoca Mukbil Zâviyesi :.....	286
E - HAMAMLAR :	287
1 - Muğla - Elvan (İbrahim) Bey Hamamı :.....	287
2 - Muğla - Ahmed Gâzi Hamamı :.....	287
VI - DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA	288
A - PLÂN VE MEKAN	288
1 - CÂMİLER :.....	288
a) Tek Kubbeli Câmiler:.....	288
b) Çok Sütunlu Câmiler :.....	293
2 - TÛRBELER :.....	297
A - Kübik Gövdeliler :.....	297
B - Poligonal Gövdeliler :.....	298
a) Altı Kenarlılar :.....	298
b) Sekiz Kenarlılar :.....	299
C - Kümbetle Eyvanın Terkibinden Meydana Gelen Türbeler :.....	300
3 - TEKKE - ZÂVİYE :.....	301
4 - MEDRESELER :.....	303
5 - HANLAR :.....	308
a) Sadece Kapalı Bir Mekandan Oluşan Hanlar :.....	308
1 - Tek Katlı Hanlar :.....	308
2 - İki Katlı Hanlar :.....	309
b) Kapalı Ve Açık Kısımlardan Oluşan Hanlar :.....	310
6 - HAMAMLAR :.....	313
a) Haçvari Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip :.....	313
b) Üç Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip :.....	314
c) Enine Ilıklık Ve Çifte Halvetli Sıcaklıklı Tip :.....	317
d) Ilıklık-Sıcaklık ve Halvet Eş Odalar Halinde Olan Tip :.....	318
e) Münferid Plânlı Tip :.....	319
B - MALZEME :	320
C - MİMÂRÎ ELEMANLAR :	326

1 - TAŞIYICI VE DESTEKLEYİCİLER :	326
a) Ayak, Payanda, Sütun Ve Sütun Başlıkları :	326
b) Kemerler :	328
2 - GEÇİŞ UNSURLARI :	330
a) Pandantif :	330
b) Tromp :	330
c) Türk Üçgeni :	331
3 - ÖRTÜ SİSTEMLERİ :	332
a) Kubbe :	332
b) Tonoz :	334
c) Külâh :	334
D - YAPI ELEMANLARI :	336
1 - Taçkapılar :	336
2 - Minareler :	338
3 - Mihraplar :	339
4 - Minberler :	342
E - SÜSLEME :	344
1 - Taş Süsleme :	344
2 - Tuğla Süsleme :	345
3 - Mermer Süsleme :	347
4 - Ahşap Süsleme :	349
5 - Sıva Süsleme :	350
6 - Çini Süsleme :	352
F - KİTÂBELER :	354
1 - Kitâbelerin Muhtevaları :	354
2 - Kitâbelerin Malzeme ve Mahalleri :	358
VII - SONUÇ	359
VIII - BİBLİYOGRAFYA	366
IX - ŞEKİLLERİN LİSTESİ	385
X - RESİMLERİN LİSTESİ	389

KISALTMALAR

- Arş. : Arşiv
 a. e. : Aynı eser
 a. m. : Aynı makale
 a. md. : Aynı madde
 A. Ü. : Ankara Üniversitesi
 BA. : Başbakanlık Arşivi
 C. : Cilt
 Çev. : Çeviren
 D. E. Ü. : Dokuz Eylül Üniversitesi
 Der. : Dergi
 Düz. : Düzenleyen
 Haz. : Hazırlayan
 İ. A. : İslâm Ansiklopedisi
 İ. Ü. : İstanbul Üniversitesi
 İ. Ü. E. F. : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
 Mad. : Madde
 MSED : Menteşe Sancağı Evkaf Defteri
 Nşr. : Neşreden
 Nu. : Numara
 s. : Sayfa
 sad. : Sadeleştiren
 T. O. E. M. : Tarihî Osmanî Encümeni Mecmuası
 Trc. : Tercüme
 V. D. : Vakıflar Dergisi
 V. G. M. : Vakıflar Genel Müdürlüğü

I- MENTEŞEOĞULLARI İLE İLGİLİ KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Menteşeoğulları Beyliği'nin tarihi, coğrafyası ve mimârî eserlerini doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen tarihler, arşiv belgeleri, seyahatnâmeler, kazı raporları, tezler, monografiler gibi çeşitli belge, araştırma ve yayınlar mevcuttur.

Bu kaynaklar arasında şüphesiz en önemlileri, İstanbul Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğü'nde mevcut Tapu-Tahrir Defterleri, Maliye Defterleri ve Evkaf Defterlerinden oluşan arşiv belgeleridir.

Tapu-Tahrir Defterlerinden ilki, 970/1562-63 tarihli 337 numaralı defterdir. 586 sahifeden ibaret defter Mentеше Sancağı'nın kazaları, köyleri, mahalleleri ve bunların hâne sayılarını, has ve zeametlerini göstermektedir. İkincisi ise 973/1565-66 tarihli 361 numaralı defterdir. 28 sahifeden ibaret olan defterde Mentеше Sancağı'nın Müselman ve piyâdegân ile bunların meskûn buldukları çiftlikleri göstermektedir.

Maliye Defterlerinden 47 Numaralı defter II. Bayezid devrine (906-918/1501-12) aittir. 316 sahifeden ibaret olan defter Mentеше Sancağı'nın idarî teşkilatı, iktisadî durumu ve hâne sayısını göstermektedir. 61 Numaralı Maliye Defteri ise 923/1517 senesine aittir. 607 sahifelik defterde Mentеше Sancağı'na bağlı Muğla Peçin, Mekrî(Fethiye), Köyceğiz, Tavas, Çine, Balat ve Pürnaz kazalarının köyleri, mahalleleri, hâne sayıları, has, zeamet ve tımarları gösterilmektedir.

Menteşe Beyliği mimârîsi için en önemli defterler arasında 970/1562-63 tarihli ve 338 numaralı Mentеше Sancağı Evkaf Defteri gelmektedir. 148 sahifelik defter, Mentеше Sancağı'nın Balat, Peçin, Muğla, Tavas, Köyceğiz, Mekrî, Çepni, Pürnaz, Mazın ve Bozüyük gibi hemen bütün kaza ve köylerde mevcut olan câmi, mescit, medrese, zâviye, türbe ve çeşmelerle bunlara tahsis edilen vakıfları ve vâkıfların isimlerini göstermektedir.

XIV. yüzyıl İslâm dünyasının tasavvuf hareketlerine bir kaynak olması bir tarafa devrin tarihine de ışık tutan önemli bir kaynak, Hz. Mevlânâ'nın torunu Ulu Ârif Çelebi'nin emriyle Ahmed Eflâkî tarafından 718/1318 tarihinde kaleme alınan ve 754/1358 yılında tamamlanan "Menakıbu'l Ârifin [Âriflerin Menkıbeleri]" (Terc.:Tahsin Yazıcı, C. I-II, İstanbul, 1966, s. 258-

259) adlı eserdir. Eserde, Mentешеođlu Mesud Bey ve oğlu Orhan Bey ile ilgili bir hikâye anlatılmakta ve mevlevî oluşları ile ilgili bilgi verilmektedir.

XIV. yüzyıl İslâm dünyası ve Türklük âleminine ışık tutan oldukça önemli kaynaklardan biri günümüzde "İbni Batuta Seyahatnâmesi [Rihlet İbn. Batuta]" (C.I-II, İstanbul, 1983, Sad.:M. Çevik, s. 199-200) olarak meşhur olan Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. İbrahim et-Tancî el-Levâtî'nin "Tuhfetu'n-nuzzâr fi garâibi'l-emsal ve acâibi'l-efsar" adlı seyahatnâmesidir. Ünlü Tanca'lı seyyah İbni Batuta, Seyahatnâmesi'nde Mentешеođulları'ndan Milâs Sultanı olarak gösterdiği Şücaeddin Orhan Bey'in şahsiyeti ile yeni kurmaya başladığı Peçin hakkında kısa bilgiler vermesinin yanı sıra inşâsına yeni başlanan Orhan Câmii'ni de zikretmiştir.

XVII. yüzyıl Türk-İslâm dünyasına ışık tutan ikinci büyük eser, Osmanlı Sarayı kuyumcubaşısı Mehmed Zillî Efendi'nin oğlu Evliya Çelebi'nin on ciltlik meşhur "Seyahatnâmesi"dir. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde (C. IX), Balat, Muğla, Ula, Yerkesik, Bozüyük, Eskihisar, Milâs, Peçin ve Bodrum gibi Mentеше Beyliği topraklarına ait bazı tanıtıcı bilgilerle birlikte Muğla Ulu Câmii, Ula Yeni Câmi, Peçin Orhan Câmii, Milâs Ahmed Gâzi Câmii ve Firûz Bey Câmii kitâbeleri ilk defa kaleme alınmış ve bu yapılarla ilgili kısa fakat önemli bilgiler verilmiştir.

Aşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî'nin 1476 yılında yazmaya başladığı "Tevârih-i Âli Osman", II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devirlerinde yaşamış Mehmed Neşri'nin II. Bayezid'a takdim ettiği "Cihân-nümâ veya Tarih-i Âl-i Osman", Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi'nin kuruluşundan 1657 yılına kadar Osmanlı tarihinin bir özeti olan "Solakzâde Tarihi" ve Münecimbaşı Ahmed Dede'nin bir dünya tarihi olan "Sahaifü'l-Ahbâr fi Vekayi'il-Âsâr" adlı eserlerde Mentешеođulları ile ilgili kısa bilgiler mevcuttur. Ancak bu tarih yayınlarındaki bilgiler genellikle Mentешеođulları'nın Osmanlılarla olan münasebetine ve daha çok son dönemlerine aittir.

Tarihe ait yayınlar arasında, Mentеше Bey'in beyliğin kurucusu olduğuna dair ilk bilgileri Taşköprüzâde Kemâl'in "Tarih-i Saf" (3. Cüz, İstanbul, 1287/1869, s. 64) adlı eserinde bulmaktayız.

Mentешеođulları tarihi ile ilgili doğrudan ilk yayınlar Ahmed Tevhid Bey'e aittir. "Meskukat-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu" (4. Kısım, İstanbul,

1903, s. 391) adlı eserinde Menteşe Beyliği'nin kurucusu Menteşe Bey'den kısaca bahsetmiştir. "Menteşe Oğulları" (TOEM, No. 12, (1329) 1911) adlı makalesinde ise Menteşe hânedanına ait kısa tarihi bilgiler ve eksik bir şecere yer almaktadır. "Menteşe Beyliği Asar-ı Kadimesi" (TOEM, No.22, 1913, s. 761-768) adlı makalesinde yine Beylik hakkında verdiği kısa tarihi bilgilerin yanı sıra Balat İlyas Bey Câmii inşâ kitâbesini ilk kez yayınlamıştır. "Menteşe Oğullarından Ahmed Gâzi Bey'in Hayratı Kitâbeleri" (TOEM, No.18, 1913, s. 1146-1152) adlı makalesinde ise Ahmed Gâzi Bey'in inşâ ettirdiği Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ve Milâs Ahmed (Ulu) Gâzi Câmii ile ilgili kısa tanıtıcı bilgiler vermekte ve ilk defa hem medresenin inşâ kitâbesini hem de Ahmed Gâzi Bey'in ve İlyas Bey'in mezartaşı kitâbeleri ile Milâs Ahmed Gâzi Câmii ve minberinin inşâ kitâbelerini neşretmektedir.

Halil Edhem, "Düvel-i İslâmiyye" (İstanbul, 1925, s. 683-685) adlı eserinde Menteşeoğulları tarihi ile ilgili kısa tarihi bilgilerle birlikte kısmen yanlış ve eksik bir de soy kütüğü vermiştir.

İ. Hakkı Uzunçarşılı tarafından hazırlanan "Kitâbeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat" (İstanbul, 1929, s. 147-178) adlı eserde, Menteşeoğullarının kısa tarihi ve eksik soy kütüğü ile kısmen eksik okuyuşlarla Muğla Ulu Câmii inşâ ve tamir kitâbeleri, Turgut Hoca Mukbil Zâviyesi, Ula Yeni Câmi, Milâs Hacı İlyas Câmii, Milâs Ahmed Gâzi Câmii, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ve E. Çelebi'den naklen Peçin Orhan Câmii ile Ahmed Gâzi ve İlyas Bey'lerin mezartaşı kitâbeleri ve Balat İlyas Bey Câmii inşâ kitâbesi orijinal metin ve Türkçe açıklamalarla verilmiştir. İ. H. Uzunçarşılı'nın "Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri" (Birinci Baskı, Ankara, 1937) adlı eserinde ise Menteşeoğulları'nın tarihi hakkında biraz daha tafsilatlı malûmat bulunmaktadır.

Bu ilk yayınları Cavit Aker'in seri halinde yayınladığı "Menteşeoğulları Tarihi" (Muğla, Sayı: 1-8, 1937) adlı makaleleri takip etmektedir. Bu seri yazı dizisinde bilinen Menteşe Beyleri hakkında kısa tarihi bilgilerin yanı sıra Peçin Ahmed Gâzi Medresesi inşâ kitâbesi ve Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşı kitâbeleri, Milâs Ahmed Gâzi Câmii ve minberi inşâ kitâbeleri, Milâs Hacı İlyas Câmii, Muğla Ulu Câmii, Turgut Hoca Mukbil Zâviyesi inşâ kitâbeleri ile Turgut İlyas Bey Câmii tamir kitâbeleri Türkçe okunuşlarıyla verilmiştir.

Zekai Eroğlu'nun "Muğla Tarihi" (İzmir, 1939) adlı eserinde Menteşe Beyliği'nin kısa tarihi yanı sıra, Milâs Hacı İlyas Câmii inşâ kitâbesi, Muğla Ulu Câmii inşâ ve tamir kitâbeleri, Peçin Orhan Câmii'nin E. Çelebi'den naklen inşâ kitâbesi, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi inşâ ve Ahmed Gâzi Bey'in mezar taşı kitâbeleri, Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii ve minberinin inşâ kitâbeleri, Balat İlyas Bey Câmii, Ula Yeni Câmi inşâ kitâbeleri ve Turgut İlyas Bey Câmii tamir kitâbeleri kısmen eksik ve hatalı hem orijinal metin hem de Türkçe okunuşlarıyla yayınlanmıştır.

A. - T. Akarca'nın "Milâs, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi (İstanbul, 1954) adlı eserinde, Antik Karia ile Menteşe Beyliği'nin tarihi ile ilgili özet bilgilerle birlikte Milâs Hacı İlyas Câmii, Milâs Ahmed Gâzi Câmii, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ve Peçin Yelli Câmii kısa tanıtıcı bilgi ve eksik plân şemaları ile tanıtılmışlardır.

M. Kâzım Yılmaz'ın "Her Yönüyle Fethiye" (Fethiye, 1969, s.185-189) adlı eserinde Menteşeoğullarının yerleştiği coğrafyanın Antik tarihi ve Menteşeoğullarının kısa tarihi verilmiş ve Menteşe Bey'in Türbesi kısaca tanıtılmıştır.

İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın "Menteşe" ve "Menteşe-Oğulları" (İ.A., İstanbul, 1978, VII, s. 722-731) adıyla yayınlanan maddelerde, Menteşeoğullarının yayıldıkları coğrafi alan kısmen tesbit edilmiş ve Menteşeoğulları hakkında tarihi bilgilerle eksik bir soy kütüğü neşredilmiştir.

Menteşeoğulları'nın ancak çok azı günümüze kadar ulaşabilen paralarının, bir kısmı yurt içi veya yurt dışı müzelerde bir kısmı da özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Bunların bazıları ise neşriyatta yer almıştır.

M. Karabacek tarafından "Gigliato des Karischen Tukomanen Fürsten Urchan-Beg" (Numismatische Zeitschrift, Neunter Band, Vol.9, Wien, 1877, s. 200-215) adlı makaleyle Orhan Bey'in Balat'ta kesilmiş tarihsiz sikkesi geniş açıklamalarla ilk defa ilim dünyasına tanıtılmıştır. Orhan Bey'in benzer sikkeleri G. Schlumberger'in "Numismatique De L'Orient Latin" (Auatria, 1954, s. 487) adlı eserde ve İbrahim - Cevriye Artuk tarafından hazırlanan "İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu" (C.I, İstanbul, 1971, s. 436) adlı eserde de yayınlanmıştır.

Menteşeoğlu Şücaeddin İlyas Bey'in bir sikkesi M. Çayırdağ'ın "Timur, Yıldırım Bayezid'in Oğulları ve Bazı Beylikler Adına Basılan Akçelerden

Kayseri Müzesindeki Bir Define" (Türk Dünyası Araştırmaları, No: 45, Aralık 1986- s. 77-78), Mentешеođlu İbrahim Bey ve Musa Bey'in sikkeleri Tuncer Şengün'ün " Mentешеođullarından İbrahim Bey ve Oğlu Musa Bey'in Yayınlanmamış İki Parası" (Türk Nümismatik Derneğinin 20. Kuruluş Yılında İbrahim Artuk'a Armağan, İstanbul, 1988, s. 243-247) ve Mentешеođlu Leys Bey'in sikkeleri ise Cüneyt Ölçer'in "Menteşe Beyi İlyas Oğlu Leys'in 823 Tarihli Akçeleri"(Türk Nümismatik Derneğinin 20. Kuruluş Yılında İbrahim Artuk'a Armağan, İstanbul, 1988, s. 213-217) adlı makalelerle ilim dünyasına tanıtılmışlardır.

Paul Wittek'in "Menteşe Beyliği 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik" (Ankara, 1944 [1.Baskı]) adlı eserinde Mentешеođulları tarihi, zamanına göre (1934) mevcut belgeler ışığında değerlendirilmiş ve Milâs Hacı İlyas Câmii, Peçin Orhan Câmii, Muğla Ulu Câmii, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Ahmed Gâzi Bey ve İlyas Bey'in mezartaşı, Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii ve minberi, Mentешеođlu Umur Bey'in Selçuktaki mezartaşı ve Balat İlyas Bey Câmii kitâbeleri orijinal metinler ve Türkçe anlam ve açıklamalarıyla birlikte verilmiş ve bir de kısmen eksik soy kütüğü çıkarılmıştır.

Ekrem Uykucu'nun "Muğla Tarihi" (İstanbul, 1983) adlı eserinde, Muğla ve havalisine hâkim olan Mentешеođulları ile ilgili, daha çok arşiv belgelerine göre hazırlanmış tarihî ve coğrafî bilgilerle birlikte Muğla ili ve ilçelerinde bulunan mimârî eserler kronolojik olarak kısa bilgilerle tanıtılmıştır. Mentешеođulları tarihi ile ilgili bölümde Mentеше Bey kimliği üzerinde durulmuş ve Fethiye'de bulunan türbesi tasvir edilmiştir. Özellikle arşiv belgelerinin kullanılmış olması bakımından oldukça iyi bir kaynak durumundadır.

Menteşeoğulları tarihi için oldukça önemli bir kaynak da Elizabeth A. Zachariadou'nun "Trade and Crusade Venetian Crete and The Emirates of Mentеше and Aydın [1300-1415]" (Venice, 1983) adlı eseridir. Mentеше ve Aydın oğullarının batılılarla, özellikle Venedik ve Giritlilerle yaptığı ticarî antlaşmaların orijinal metinleri ve İngilizce açıklamalarının yer aldığı eser, Mentеше Beyleri'nin saltanat yıllarını, ölüm tarihlerini ve soy kütüğünü tesbit etmek bakımından önemli bir kaynak durumundadır.

Menteşeoğulları Beyliği mimârî eserleri ile ilgili doğrudan bir çalışma bulunmamaktadır. Oldukça geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olan Mentеше

Beyliği'nin mimârî eserleri üzerinde monografi tarzında yapılmış ilk çalışma K. Wulzinger-P. Wittek-F. Sarre'nin "Das Islamische Milet" (Berlin und Leipzig, 1935) adlı eseridir. Balat'ın 13 - 15. yüzyıllardaki tarihi hakkında kısa bilgiler verilen eserde Balat'taki önüç Türk devri yapısının tanıtılmasının yanı sıra plân şemaları da oldukça hassas çizimlerle verilmiştir. Bu yapılardan kataloğumuza dâhil ettiğimiz İlyas Bey Câmii ve Medresesi anlatım ve plân şemaları ile en geniş olarak ele alınmış ve kitâbeleri orijinal metinlerinin yanı sıra Almanca tercüme ve açıklamalarla verilmiştir. Medrese avlusunda bulunan şadırvanın da restitüsyon çizimleri yapılarak ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bunlardan ayrı olarak I-II Nolu Han, I, II, III Nolu Hamam ve Tekke yapılarının plân ve fotoğrafları, kesit ve detay çizimleri verilmiş, ancak İbrahim Bey Câmii'nin plân şeması verilmeyerek sadece kısaca tanıtılmıştır.

Anadolu Beylikler Devri mimârîsini doğrudan ele alan ancak Mentеше Beyliğine ayrılan kısmı oldukça dar tutulan çalışma Ali Kızıltan'ın "Anadolu Beyliklerinde Câmi ve Mescitler [14. Yüzyıl Sonuna Kadar]" (İstanbul, 1958, s. 90-93) adlı eseri olup, Candaroğulları, Osmanoğulları, Germiyanoğulları, Saruhanoğulları ve Mentешеođulları gibi Beyliklere ait seçilmiş çeşitli yapılar incelenmiştir. Ancak bu eserde Mentешеođulları mimârî eserlerinden sadece Balat İlyas Bey Câmii, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Milâs Hacı İlyas Câmii ve Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii gibi birkaç yapı kısaca ele alınmış ve tanıtılmıştır.

Kurt Erdman, "Saraybauten des Dreizehreten und Vierzehnten Jahrhunderts In Anatolien" (Ars Orientalis, III, 1959, s. 89-92) adlı makalesinde Peçin Kızıl Han ile ilgili bazı tesbitlerde bulunmuş ve yapının saray veya köşk olabileceğini ileri sürmüştür. Kurt Erdman'ın "Vororsmanische Medresen Und Imarets Vom Medresentyps In Anatolien" (Studies In Islamic Art and Architecture In Honour of Prof. K. A. C. Creswell, London, 1965, s. 57) adlı makalesinde ise Peçin Ahmed Gâzi Medresesi'nin kuruluğu ile ilgili hatalı ve eksik bazı tesbitlerde bulunmuştur.

S. Kemal Yetkin'in "İslâm Mimârîsi" (İstanbul, 1965, s. 219-221) adlı eserinde Peçin Ahmed Gâzi Medresesi isim olarak zikredilmiş, Balat İlyas Bey Câmii ise kısaca tanıtılmıştır.

Menteše Beyliđi mimârî eserlerine yönelik doğrudan bir çalışma sayılabilecek bir yayın Ayda Arel'in "Menteše Beyliđi Devrinde Peçin Şehri" (Anadolu Sanatı Araştırmaları I, İstanbul, 1968, s. 69-99) adlı monografik

makalesidir. Makalede, Peçindeki mimârî eserlerden kataloğumuza dâhil ettiğimiz Üçgöz Hanı, Ahmed Gâzi Medresesi, Kızıl Han, Orhan Bey Türbesi, Konak Hamamı, Ahmed Gâzi Hamamı, Yelli (Kepez) Câmii, Yelli (Kepez) Medrese ve İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi kısa tanıtıcı bilgiler ve kısmen eksik ve yanlış plân şemaları ile tanıtılmışlardır. Eksikliklerine rağmen Menteşe Beyliği ile doğrudan ilgili bir çalışma olması sebebiyle önemlidir.

Metin Sözen'in "Anadolu Medreseleri, Selçuklular ve Beylikler Devri 1" (İstanbul, 1970, s. 75-79,145-149,179,183) adlı eserinde Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri'ne ait açık avlulu medreseler arasında Menteşeoğullarına ait Peçin Yelli (Kepez) Medrese, Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi ve Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ele alınarak incelenmiş ve bazı eksiklikleriyle plân şemaları ve A. Arel'in makalesinde kullanılan fotoğraflar ile birlikte neşredilmiştir.

G. Goodwin'in Osmanlı mimârîsiyle ilgili genel bir araştırması olan "A History of Ottoman Architecture" (London, 1971, s. 28-32) adlı eserde Erken Osmanlı Devri eserleriyle birlikte ele alınan Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Orhan Câmii ve Kızıl Han kısaca tanıtılmış, Balat İlyas Bey Câmii ise yapı malzemesi, mimârî elemanları ve süslemeleri ile Milâs Firûz Bey Câmii ile mukayeseli olarak tanıtılmıştır.

Oktay Aslanapa tarafından yayınlanan "Türk Sanatı II" (İstanbul, 1972, s. 226-230) ve "Türk Sanatı" (İstanbul, 1984, s. 213-217) adlı eserler ile Oktay Aslanapa tarafından hazırlanan "Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14.Yüzyıl)" (İstanbul, 1977, s. 42-44) adlı eserde, Menteşe Beyliği mimârî eserlerinden Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, Milâs Hacı İlyas Câmii, Balat İlyas Bey Câmii ve Peçin Ahmed Gazi Medresesi hemen aynı ifadelerle tıpkı basım tarzında neşredilmiştir. Bu eserler arasında Milâs Firûz Bey Câmii de Menteşe Beyliği mimârî eserleri arasına dâhil edilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından daha çok Anadolu'daki vakıf eserlerin tanıtılmasına yönelik olarak hazırlanan "Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I" (Ankara, 1972, s. 697-704,715-724) adlı çalışmada Çine Ahmed Gâzi Câmii, Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, Balat İlyas Bey Câmii, Balat Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi) ve I Nolu Han bazı eksik ve yanlış bilgiler, plân ve kesitlerle birlikte tanıtılmıştır. Bunlardan Balat İlyas Bey Câmii daha teferruatlı olarak ele alınmış ve kitâbesinin transkripsiyonu verilmiştir.

Gönül Öney'in "Beylikler Devri Sanatı, XIV.-XV. Yüzyıl [1300-1453]" (Ankara, 1989, s. 7,12,18,24) adlı eserinde Balat İlyas Bey Câmii, Milâs Ulu Câmii, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi özet bilgilerle kısaca tanıtılırken Balat Büyük Hamam (İlyas Bey Hamamı-A) ve Kırk Merdiven Camii Hamamı (İbrahim Bey Hamamı), hamam plân şemaları ile ilgili yapılan guruplandırmada sadece birer örnek olarak yer almışlardır.

Bu çalışmalardan ayrı olarak Menteşe Beyliği'nin yayıldığı coğrafi alanda yapılan çeşitli kazı ve araştırmalar da önemli yer tutmaktadır. O. Arık tarafından uzun bir süre yürütülen Peçin kazılarının "Peçin Kalesi ve Kenti Örenlerindeki 1982 Yılı Çalışmaları" (V. Kazı Sonuçları Toplantısı, İstanbul 23-27 Mayıs 1983, s. 307-315, 553-555) ve "Peçin Kenti 1984 Yılı Çalışmaları" (VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 20-24 Mayıs 1985, s. 657-659) adları ile yayınlanan kazı raporlarında, Peçin Üçgöz Hanı, Yelli Medrese, Yelli Hamam, İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi ve çevresinde yapılan kazı, sondaj ve temizlik çalışmaları ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Wolfgang, Müller - Wiener tarafından yürütülen Milet (Balat) kazı ve araştırmaları sonucunda yayınlanan "Milet 1980 Kazı Kampanyası Raporu" (III. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1981, s. 97) ve "1988 Yılı Milet Çalışma Raporu" (XI. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, 1990, s. 55) adlı raporlarda, Balat İbrahim Bey Câmii (Kırk Merdiven Câmii) ve Balat İlyas Bey Medresesi'nde yapılan sondaj ve temizlik çalışmaları ve kısmî restorasyonlarla ilgili kısa bilgiler yer almaktadır.

Ö. Erincen-B. Erat'ın "Milâs Ulu Câmii İle İlgili Çalışmalar" (V. Vakıf Haftası Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri, 1987, s. 107-127) adlı restorasyon raporlarında Milâs Ahmed Gazi (Ulu) Câmii kısaca tanıtılmış, inşâ ve minber kitâbeleri orijinal metinleriyle yayınlanmış ancak, câmii'n restore öncesi ve restore sonrası hakkında oldukça geniş bilgi verilmiştir.

Üniversitelerimizde lisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde Menteşe Beyliği Mimârîsi adı ile yapılmış bir tez çalışması bulunmamaktadır. Ancak bazı monografi çalışmaları mevcuttur. Bunlar arasında Aynur Durukan'ın "Balat'taki Türk Devri Yapıları" (Ankara, 1982) adlı doktora tez çalışmasında Balat'tan on yedi eser kataloğa alınıp incelenmiştir. Bunlardan kataloğumuza dâhil ettiğimiz İbrahim Bey Câmii, İlyas Bey Câmii, İlyas Bey Medresesi, I ve II Nolu Han, I, II ve III Nolu Hamam, ve Tekke (Ahmed Gâzi

Zâviyesi) yapıları teferruatlı olarak incelenmiş ancak zamanla yıkılan ve tahrip olan yapıların pek çoğunun toprak ve moloz dolgu altında kalan kısımları sebebiyle gerek açıklamalarda ve gerekse plân şemalarında eksiklikler ve hatalı tesbitler mevcuttur. Ancak değerlendirme kısmında yapıların Anadoludaki örnekleriyle yapılan mukayeselerinde oldukça fazla örnekle mukayese edildikleri görülmektedir.

Aynur Durukan'ın, Kültür Bakanlığı Tanıtma Eserleri arasında yayınlanan "Balat İlyas Bey Câmii" (Ankara, 1988) adlı eseri, doktora tezinin bir bölümünün derlenmesinden oluşmuştur.

Ali Baş tarafından hazırlanan "Beylikler Dönemi Hanları" (Konya, 1989) adlı doktora tez çalışması, Beylikler Devri han-kervansaray mimârîsi üzerine yapılmış yegâne derli toplu bir çalışmadır. Çalışmada Anadolu'da mevcut Beylikler Devri hanları tesbit edilerek incelenmiş, plân şemaları ve fotoğrafları verilmiştir. Bu çalışma içerisinde Mentешеoğulları Beyliği mimârî eserlerinden Balat I ve II Nolu Han, Bafa Gölü Hanı ve Peçin Kızıl Han kataloğa dâhil edilerek incelenmesine rağmen Peçin Üçgöz (Karapaşa) Hanı kataloğa dâhil edilmemiştir.

Menteşeoğulları Beyliği mimârî eserlerinin yoğun olarak bulunduğu Balat ve Peçin'in bugün iskan dışı kalmış olmaları sebebiyle, mevcut eserler de korumasız kalmış durumdadır. Gerek bu merkezlerde ve gerek Mentешеoğullarının yayıldığı diğer coğrafi alanda bulunan yapıların daha teferruatlı olarak araştırılması ve incelenmesinde ve yayınlarla ilim dünyasına tanıtılmasında yarar olduğu kanaatindeyiz.

II - MENTEŞEOĞULLARI ÖNCESİ ANADOLU

A - SİYASİ DURUM

Orta Asya'dan Anadolu'ya tarihin çeşitli devirlerinde defalarca gelen Türklere, Anadolu XI yüzyıldan itibaren ebedi vatan olmanın ilk işaretlerini vermiştir.

Anadolu Türklerden önce İslâm ordularının çeşitli zamanlarda akınlarına maruz kalmış ve çetin mücadelelere sahne olmuştur. Arapların karalarda Bizans'a karşı kazandığı zaferlerin yanı sıra Akdeniz'de de hâkimiyeti ellerine geçirmeleri, ekonomik ve siyasi yönden Bizans'ı oldukça zor durumlarda bırakmıştır¹. Bu sürekli savaşlar sonucunda huzur ve güven ortamı bulunmayan Anadolu'daki nüfus azalmış ve ekonomik yapı bozulmuştur. Bu hadiseler sonrasında Bizans'ın hâkimiyetinde İstanbul dışında, Anadolu'da yaşayan insanlar bir yandan ağır vergiler altında ezilirken bir yandan da kontrol kalmadığı için başı bozukluk, soygun ve vurgunlar alabildiğince artmıştır².

Tarihin büyük devletlerinden önce Roma ve sonra Bizans İmparatorluğunun hâkimiyetindeki Anadolu böyle bir ortamda Türklerle tanışmaya başlamıştır. Anadolu'ya Türklerin yerleşme faaliyeti Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan (1040) hemen sonra başlamış ve Malazgirt Zaferi (1071) ile bu yerleşme yolunda Bizans'ın bütün mukavemeti kırılmıştır³. Bu zaferden sonra Türkler Anadolu'da süratli bir yayılma ve yerleşme faaliyetine başladılar ve Anadolu'nun siyasi, sosyal ve ekonomik yapısında kendilerini derhal belli ettiler⁴.

Anadolu'da, Erzurum başkent olmak üzere, Bayburt, Tercan, Micingert, İspir, Oltu gibi il, ilçe ve kaleleri içine alan bölgede sultan Alp Arslan'ın kumandanlarından Ebu'l-Kasım Saltuk tarafından *Saltukoğulları* (1072-1202); Sivas başkent olmak üzere Orta Anadolu'da Danişmendoğlu Gümüştekin Ahmed Gâzi tarafından kurulan *Danişmendoğulları* (1080-1178); Erzincan,

¹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara, 1965, s. 260; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Trc.F. Işıltan) Ankara, 1981, s. 313

² Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, İstanbul, 1985, s.1

³ Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 8, İstanbul, 1988, s. 209

⁴ C. Alptekin, a.m., s. 209

Kemah, Divriği ve Şarkikarahisar il ve ilçelerini içine alan bölgede Mengücek Gâzi tarafından kurulan *Mengücekoğulları* (1080-1227); Hasankeyf, Mardin ve Harput'u içine alan bölgede üç ayrı kol halinde, Artukoğlu Muinüddin Sökmen, Artukoğlu Necmeddin İlgazi ve Kara Arslan oğlu İmadeddin Ebûbekir tarafından kurulan *Artukoğulları* (1102-1234) gibi büyük beyliklerle, İzmir ve Efes bölgesinde *Çaka ve Tanrıbermiş* (1081-1093), Bitlis, Erzen ve çevresinde *Demleçoğulları* (1085-1394), Diyarbakır ve çevresinde *İnaloğulları* (1095-1183) gibi bir kısım küçük beyliklerin kurulmuş olduğunu görüyoruz⁵. Bu, dağınık gibi görünen manzaraya rağmen Anadolu'nun güven ve huzur ortamına kavuşması, dünya ticaretine yeniden açılmasını temin etmiştir⁶.

Türklerin, Anadolu'nun artık ebedi sahibi olduğunun ikinci önemli belgesi de II. Kılıç Arslan'ın Bizans İmparatoru Manuel'i Myriokephalon'da (1176) bozguna uğratması hadisesidir. Bu zaferle Malazgirt'ten sonra bir kere daha Bizans'ın Anadolu hâkimi olma plânları alt üst olmuş ve Anadolu bir daha çıkmamak üzere Türklere vatan olmuştur.

Anadolu Selçuklularının en zengin ve güçlü oldukları devir, I. Alaeddin Keykubâd (1220-1237) zamanıdır. Bu dönemde büyük çoğunlukla Anadolu'da birlik sağlanmış, kurulmuş olan ilk Türk devletlerinin hemen hepsi, Konya Selçuklu Sultanlığı'nın hakimiyeti altına girmiştir. I. Alaeddin Keykubâd zamanında, devlet oldukça geniş topraklara sahip olup, kuzeyde Sinop güneyde ise Antalya, Alanya ve Yumurtalık limanlarına hâkimdi⁷.

Selçuklular yaklaşık iki buçuk asır süren (1071-1308) Anadolu hâkimiyetlerinde, doğudan batıya, güneyden kuzeye kurulan ticaret yolları vasıtasıyla ekonomik canlılık kazanan Anadolu'da sultanlar, hanedan mensupları ve devlet ricali eliyle yoğun bir imar faaliyetine girişmişlerdir.

Bu dönemde, Moğolların Orta Asya'da yaptıkları saldırı ve zulümlere maruz kalan Türkmenlerin akın akın Anadolu'ya göç etmeleri bu ülkedeki Türkmen nüfusun çoğalmasına sebep olmuştur. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin Boz-ok ve Üç-ok gurupları I. Alaeddin Keykubâd tarafından

⁵ Ali Sevim - Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi - Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, Ankara, 1989, s. 203-217

⁶ O. Turan, a.e., s. 262

⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. 1, İstanbul, 1979, s. 34 ; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1984, s. 247-248

Bizans'la olan sınır boylarında Uç teşkil etmek üzere iskân edilmişlerdir. Bilhassa batı bölgelere, Kastamonu, Eskişehir, Kütahya, Denizli civarlarına yerleştirilen Boz-ok'ları, daha sonra yine Boz-ok'lardan olan Kayı'lar takip etmiştir. Aynı bölgelere gelen Kayılar ancak daha da ileriye götürülen sahalara Söğüt, Domaniç ve Karacadağ civarlarına yerleştirilmişlerdir⁸.

1243 Köseadağ savaşında Moğollara yenik düşen Selçuklu ordusu dağılmış, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya'ya kadar geri çekilmiş ve Moğollar Anadolu içlerine, Konya'ya kadar ilerlemişlerdir. Bu tarihten sonra Selçuklu Devleti Moğolların hâkimiyetinde ve onların tahakkümündeki vezirlerin kontrolü altındadır. Tahta geçen sultanlar ya basiretsiz ya da çocuk yaşta olmaları sebebiyle, resmiyette sultanlar söz sahibi gibi görünmekle birlikte fiiliyatta Moğolların tahakkümündeki vezirlerin kontrolünde olmasından dolayı Selçuklu Devleti eski gücüne bir daha kavuşamamış ve 1243 yılından sonra fiilen son bulan Anadolu Selçuklu Devleti 1308 yılında resmi olarak da tarih sahnesinden silinmiştir⁹.

⁸ M. Çetin Varlık, "Anadolu Beylikleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm*. Çetin Varlık, "Anadolu Beylikleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 8, s. 484

⁹ O. Turan, a.e., s. 212 ; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1971, s. 473

B - MİMÂRÎ

Anadolu'da Selçuklu sonrasındaki mimârî gelişmeyi daha iyi takip edebilmek için XIV. yüzyıl öncesine genel bir bakışta bulunmak zarûridir.

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da yoğun şekilde yerleşmeye başlayan Türkler, iskâna tabi tuttıkları bölgelerde Türkleştirme ve İslâmlaştırma ile birlikte, kısa zamanda ihtiyaçlarına uygun bir mimârî ortamın da meydana getirilmesine çalışmışlardır.

Anadolu Selçukluları, Orta ve Batı Anadolu'da Bizans ve Haçlılarla uğraşırken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aslen Selçuklulara bağlı olan ilk Türk Beylikleri Anadolu Türk Sanatı'nın ilk örneklerini vermeye başlamıştır¹. Bu sebepten dolayı, Anadolu'daki değişik yerleşme bölgelerinde meydana getirilen eserlerde, ilk yıllarda kesin bir bütünlük görünmemektedir. Ancak, XIII. yüzyılın başlarından itibaren bazı bölgeler dışında mimârîde bir bütünlüğün varlığı gözlenebilmektedir².

Bu dönem, Anadolu Selçuklu Devleti'nin klâsik devri olarak isimlendirebileceğimiz I. Alâeddin Keykubâd'ın (1219-1236) saltanatı yıllarına rastlamaktadır. Bizzat sultanın kendisinin başında bulunduğu ve merkezden yönetilen büyük bir yapı programı uygulamaya konmuştur. 1243 yılına kadar devam ettiğini düşündüğümüz istikrarlı dönemde, merkezden yönetilen yapı programının uygulayıcıları muhtemelen gezici atölyelerdi. 1243'ten sonra Selçuklu Devleti'nin kuvvetli düzeninin çözülmesiyle bu merkezî yapı programı da çözülmüş, uygulayıcılar da muhtemeldir ki daha küçük guruplar hâlinde değişik bânîlere tabî olmuşlardır³.

Câmi, mescit, türbe, medrese, hamam, kervansaray, tekke gibi Anadolu Selçuklu dönemindeki çok çeşitli yapı tipleri, Anadolu öncesi Orta Asya geleneklerini yeni biçimlerde devam ettirmektedir.

*

¹ Ara Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul, 1988, s. 35-36

² Metin Sözen (Heyetle Birlikte), *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, 1975, s. 27

³ Semra Ögel, "Ortaçağ Çerçevesinde Anadolu Selçuklu Sanatı", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 132-133

XII. ve XIII. yüzyıllardan günümüze kalabilen **câmi** ve **mescit**lerde çok yönlü denemelerin varlığı tesbit edilmektedir. Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklular'ın İsfahan(1080), Zevare(1135) ve Ardistan (1158-1160) Mescid-i Cuma'larında en belirgin örneklerini gördüğümüz, mihrab önündeki kubbeli kısmın bir eyvanla, diğer üç yanında da birer eyvan bulunan revaklı büyük bir avluya açılan çok sütunlu harîm tipini tercih etmişler ve bu plân şemasını Anadolu'ya da getirmişlerdir. 1197 yılında II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Sivas Meliki Kutbeddin Melikşah zamanında Kızıl Arslan tarafından yaptırılan Sivas Ulu Câmii ve Mengücekoğlu Süleyman ibn Şahinşâh zamanında 1181 tarihinde yaptırılan Divriği Kale Câmii gibi değişik plân tipi gösteren câmilerin sayısı çok sınırlıdır. Ancak, Büyük Selçuklu Mescid-i Cuma'larının plân şeması Anadolu'da bir değişikliğe uğramış, revaklı ve eyvanlı avlu küçültülerek harîme dâhil edilmiş, orta sahına kubbenin önündeki eyvandan sonra avluyu temsilen bir şadırvan bulunan aydınlık feneri yerleştirilmiştir. Bilinen en eski örnekleri XII. yüzyılın ilk yarısına inen bu şemanın en eski ve en tipik örneklerinden biri Kayseri Ulu Câmii'dir⁴. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hunad Hâtûn tarafından 1238 tarihinde yaptırılan Kayseri Hunad Manzumesi'nin câmii ve Mengücekoğlu Ahmed Şâh'ın 1228-29 tarihinde yaptırdığı Divriği Ulu Câmii de bu tipin uygulandığı yapılardır⁵.

Anadolu'da yaygın bir kullanım alanı bulan bu çok sütunlu câmilerde sahinlar; Bitlis Ulu Câmii (1150), Harput Ulu Câmii (1157), Siirt Ulu Câmii (XII.yy.başı), Mardin Ulu Câmii (1176) ve Dunaysır (Kızıltepe) Ulu Câmii'nde (1184-1204) olduğu gibi ya kible duvarına paralel, ya da Divriği Kale Mescidi (1181), Niğde Alâeddin Câmii (1223), Amasya Gök Medrese Câmii (1266-1267), Kayseri Kölük Câmii (XII.yy.başı), Erzurum Ulu Câmii (XII.yy. son çeyreği) ve Divriği Ulu Câmii'nde olduğu gibi sahinlar kible duvarına dik olarak düzenlenmiştir⁶.

XII. ve XIII. yüzyılın çok sütunlu câmi tipinin bir varyasyonunu da harîmin dışında avlu ihtiva eden câmiler oluşturmaktadır. Bilinen örnekler göre orta sahinın üzerinde "ışıklık" veya "aydınlık" tâbir edilen bir açıklığı bulunan ulu câmilerin dışta bir avlusu yoktur. Aynı şekilde, ışıklığı

⁴ Halûk Karamağaralı, "Osmanlı Câmi Mimârisinde Mekân Gelişmesi", Ekrem Hakkı Ayverdi'yi Anma Münâşebetiyle, Ankara, 27 Nisan 1985 (Yayınlanmamış Tebliğ).

⁵ M. Sözen, a.e., s. 30

⁶ H. Rahmi Ünal, "Anadolu Selçuklu Câmilerinin Mimari Özellikleri", 16-17 Mart 1992 Selçuklular Semineri, İzmir, 1992 (Yayınlanmamıştır).

bulunmayan ulu cāmilerin de dışında bir avlu mevcuttur⁷. Bu örnekler arasında sayabileceğimiz 1197 tarihli Sivas Ulu Cāmii, içinde açıklığı bulunmayan buna karşılık dışında avlusu olan bir plân tipine sahiptir. Yine ilâvelerle büyümüş olup organik olmayan bir plân arzeden Konya Alâeddin Cāmii'nin (1155-1220), gerek Konya Ulu Cāmii'ni teşkil eden doğu kanadının, gerek bu kısma eklenen kubbeli orta bölüm ile batı kanadının, dışında avlu bulunduğu gibi, içeride hiç bir bölümünde açıklık mevcut değildir⁸.

Anadolu Selçuklularında yine mekân düzenlenmesinde merkezi bir mekan ve ona bağlı mekanlardan meydana gelen düzen ve desteklerin çeşitli tarzlarda örtülerek bölümlere ayırdığı cāmilerde, bazan üç sahnalı bir plân görülmektedir. Divriği Kale Cāmii (1181), Niğde Alâeddin Cāmii (1223) gibi güzel örnekleri bulunan bu plân şeması her ne kadar bazilikal olarak adlandırılmışlarsa da her bölüm değişik tonozlarla örtülebildiği gibi orta sahnın daha yüksek olmaması ve mihraba doğru bazilikal bir yönelmenin bulunmamasından dolayı bu plân şeması bazilikal olarak kabul edilemez. Kaldı ki, bu cāmilerin bünyesinde bir mihrap önü kubbesi geleneği devam etmekte ve mihrap bu şekilde belirtilmektedir⁹.

Anadolu'daki diğer yapılar arasında "Transept Tipi" de denilen Şam Ümeyye Cāmii plân şemasına uygun eserler de mevcuttur. Bunlardan, 1091-1093 tarihine, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'a kadar inen Diyarbakır Ulu Cāmii, Irak Selçuklularından Muğisüddin Mahmud tarafından yaptırılan ve minaresinde 1129 tarihli tamir kitâbesi bulunan, ancak zamanla çok değişikliğe uğramış olan Siirt Ulu Cāmii, 1150 tarihli Bitlis Ulu Cāmii, 1176 ve 1186 tarihli kitâbeleriyle Artuklular'dan kaldığı anlaşılan Mardin Ulu Cāmii başta gelmektedir¹⁰.

Yine plânlama anlayışı açısından değindiğimiz şemaları tekrarlayan ve ahşap direklere oturan cāmiler de bir gurup teşkil edecek yaygınlık kazanmıştır.

⁷ H. Karamağaralı, "Konya Ulu Cāmii", *Rölöve Ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 4, Ankara, 1984, s. 122

⁸ H. Karamağaralı, "Kayseri'deki Hunad Cāmii'nin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, Ankara, 1976, s. 200, dpn. 3, ; "Konya Ulu Cāmii", *Rölöve Ve Restorasyon Dergisi*, s. 122-123.

⁹ Semra Ögel, a.m., s. 133

¹⁰ M. Sözen, a.e., s. 35-36

Çok eski bir Türk mimârî geleneğini yaşatan bu câmilerin en güzel örnekleri, Orta Anadolu'da bunların en eskilerinden biri, 1258 tarihli Konya Sahip Ata (Larende) Câmii'dir. Hangâhı, türbesi ve çifte hamamı ile bir külliye meydana getiren yapılardan ağaç direkli câmi harab olmuş, sadece çini mozayik mihrabı korunmuştur. Anadolu Selçuklu devrine ait ağaç direkli câmilerin en önemlilerinden, Sahip Ata oğullarından Nusreddin Hasan Bey tarafından yaptırılan 1273 tarihli Afyon Ulu Câmii'nde hepsi mukarnaslı başlıklı ve nakışlı kırk ahşap sütun bulunmaktadır. Yine içerisinde çok sayıda ahşap sütun bulunan çok değerli örnekler arasında, Mikayil bin Abdullah tarafından 1274 tarihinde inşâ ettirilen Sivrihisar Ulu Câmii'ni, 1289-90 tarihinde onarım gördüğünü bildiğimiz Ankara Arslanhâne (Ahi Şerefeddin) Câmii'ni ve ağaç direkler üzerinde ahşap konsollara oturtulan kirişleri düz çatılı ve toprak damlı, mihrap önü kubbeli olarak bu yapıların en gelişmiş olan 1299 tarihli Beyşehir Eşrefoğlu Câmii'ni görmekteyiz¹¹.

Türk mimârî eserleri arasında 978 tarihli Tim Arab Ata Türbesi ve 1134 tarihli Isfahan Barsıyan Mescidi gibi tek kubbeli Büyük Selçuklu yapılarına kadar uzanan bir geçmişe sahip¹² tek kubbeli mescidler, XIII. yüzyıl Anadolu Türk mimârîsinin önemli bir gurubunu meydana getirirler.

Câmi mimârîsinde kapalı veya revak şeklindeki giriş bölümünün sistemli bir şekilde kullanılmasına ilk olarak bu küçük mescitlerde rastlamaktayız. XIII. yüzyıl Selçuklu mescitlerinden önce ne Anadolu, ne de Anadolu dışı câmilerde bu gelişmeyi izleyebilmekteyiz¹³. Konya'da 1215 tarihli Taş Mescid, 1219 tarihli Beşarebey Mescidi, 1220 tarihli Erdemşâh Mescidi, 1248 tarihli Küçük Karatay Mescidi, XIII. yüzyılın ikinci yarısından kalmış olması mümkün Sırçalı Mescid, Hoca Hasan Mescidi, XIII. yüzyılın sonlarından Tahir ile Zühre Mescidi ve Beyhekim Mescidi, Alanya'da 1230 tarihli Akşebe Sultan Mescidi, Akşehir'de 1235 tarihli Küçük Ayasofya Mescidi, 1226 tarihli Güdük Minare Mescidi, 1250 tarihli Taş Medrese Mescidi, Harput'ta 1279 tarihli Arap

¹¹ Aptullah Kuran, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 179-186 ; Yılmaz Önge, "Selçuklularda ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar", *Atatürk Konferansları*, V, 1971-1972, Ankara, 1975, s. 188-190 ; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, s. 134-135 ; A. Altun, a.e., s. 52-54

¹² R. Hüseyin Ünal, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mirası", *Millî Kültür*, Sayı: 71, Ankara, Nisan 1990, s. 23

¹³ Sadi Dilaver, "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, İstanbul, 1971, s. 20-21

Baba (Alaca) Mescidi¹⁴ belirtilmeye değer nitelikte örneklerdir. Buralarda denenen merkezî mekân anlayışı ve hazırlık mekânları, XIV. yüzyıl içinde gelişerek klâsik tek kubbeli ve son cemaat yeri bulunan revaklı câmi tipine temel olacaktır.

*

Mimârî ve tezyinat yönünden kuvvetli bir gelişme gösteren yapılardan birisi de mezar anıtlarıdır.

Anadolu'da türbe geleneğinin yerleşmesi Türklerin bu bölgeye hâkimiyeti ile başlar. Selçuklu Türbeleri'nin çoğu ve en güzel örnekleri XIII. yüzyılın ikinci yarısında yapılmışlardır.

İran ve Horasan'da Büyük Selçukluların geliştirdikleri türbe tipleri Anadolu'da daha da zenginleşmiş ve daha çeşitlilik kazanmıştır. Büyük ekseriyeti iki katlı olan bu yapıların alt katları (mumyalık-kripta) genellikle kare, dikdörtgen, haçvari ve az sayıda da sekizgen ve daire plânlıdır¹⁵.

Anadolu Selçuklu Türbeleri'nin genel biçimlenmesini belirli kurallar içinde sıhhatli olarak tasnif eden Halûk Karamağaralı¹⁶, Oluş Arık¹⁷ ve bunları benimseyen Hakkı Önkal¹⁸ bu yapıları şu şekilde tasnif etmektedir ;

1 - Kümbetler

A - Poligonal gövdeler

- a) Sekiz kenarlı Türbeler
- b) On kenarlı türbeler
- c) On iki kenarlı türbeler

B - Silindirik gövdeler

C - Dilimli gövdeler

D - Kübik gövdeler

¹⁴ S. Dilaver, a.m., s. 18-20 ; M. Sözen, a.e., s. 36-38

¹⁵ Hakkı Önkal, "Anadolu Selçuklu Türbeleri", *Türk Kültürü*, Sayı: 261, Ankara, 1985, s. 30-31

¹⁶ H. Karamağaralı, *Anadolu'da Moğol İstifâsından Sonra Yapılan Dinî Mimarlık Eserlerinin Plân ve Form Özellikleri*, Ankara, 1964 (Basılmamış Doçentlik Tezi).

¹⁷ Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anadolu (Anatolia)*, XI, 1967, Ankara, 1969, s. 57-119

¹⁸ Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Erzurum, 1977, s. II-VII (Basılmamış Doktora Tezi).

2 - Eyvan tipi türbeler

3 - Dikdörtgen plânlı türbeler

4 - Kümbetle eyvanın terkiinden meydana gelen türbeler

5 - Bir medrese veya câmiin bünyesine dâhil bulunan türbeler

A - Dâhil olduğu yapının çatısı üzerinden ikinci bir gövdeye sahip türbeler

B - Dâhil olduğu yapının bir hacmini işgal eden türbeler

6- Münferid plânlı türbeler

Erken devir örneklerden başlayarak kısaca özellikleri üzerinde durup sıralayacağımız Selçuklu Türbeleri içinde XII. yüzyıldan günümüze kalanların başında Niksar'da Danişmendliler devrinden Kulak Kümbeti, 1182-1183 tarihli Hacı Çıkrık Türbesi belirtilebilir. 1220 tarihli Niksar Kırk Kızlar Kümbeti, sekizgen gövdesi ve tuğla süslemeleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. 1196 tarihli Mengücekoğulları devrinden Divriği Kamerüddin Türbesi, 1195 tarihli Sitti Melik Türbesi yine sekizgen gövdeli taştan yapılardır. XII. yüzyıl sonu XIII. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlendirilen Kemah Mengücek Gâzi Türbesi, tuğladan süslü sekizgen gövdesi, sekizgen ayağa şemsiye gibi oturan alt katıyla Meraga'da Kümbet-i Surh, Nahcivan'da Mümine Hâtun Kümbetleri ile yakınlık göstermektedir. Kayseri yakınlarında 1247-1248 tarihlerinde Melike Adile adına inşâ ettirilmiş olan Çifte Kümbet ve yine Kayseri'de I. Alâeddin Keykubad'ın hanımı Mahperi Hunad Hâtûn adına 1260-1270 tarihleri arasında yaptırıldığı kabul edilen Hunad Hâtûn Türbesi bu tipin en mühim ve en meşhurlarıdır. Aynı tipe giren fakat on kenarlı bir gövdeye sahip bulunan tek türbe Konya'da XII. yüzyıldan, II. Kılıç Arslan tarafından yaptırılan ve Selçuklu Sultanlarının medfun bulunduğu türbedir. Bu tipe dâhil on iki kenarlı türbeler arasında Kayseri'deki Şah Cihan'a ait 1276 tarihinde yaptırılan Döner Kümbet ve XIII. yüzyılın son çeyreğinden Erzurum'daki Pâdişah Hâtûn Türbesi¹⁹ dikkat çekicidir.

Poligonal türbe tipinin dışında vertikal bir görünüşe sahip türbelerden silindirik gövdeli olarak Ahlat ve çevresinden, XIII. yüzyılın son çeyreğinde yapıldığı kabul edilen Usta Şagirt, 1275 tarihli Hasan Padişah, Çifte Kümbetler

¹⁹ O. Arık, a.m., s. 73-93 ; H. Önkal, a.e., s. 16-252 ; M. Sözen, a.e., s. 73-74 ; O. Aslanapa, a.e., s. 153-168

olarak bilinen iki künbetten 1279 tarihli Hüseyin Timur, 1281 tarihli Buğatay Aka Türbesi ile kübik gövdeli olarak XII. yüzyılın sonlarında yapılmış olan Kayseri Pınarbaşı'ndaki Melik Gâzi, Develi'de 1295-1296 tarihlerinde Seyyid Şerif adına yapılan türbe ve 1222 tarihli Ahlat Şeyh Necmeddin Türbesi'ni²⁰ örnek verebiliriz.

Bu tiplerden ayrı olarak bir eyvandan oluşan türbeler de gurup oluşturacak kadar çoktur. XIII. yüzyıldan kalan ve XIII. yüzyıla tarihlenenler arasında Seyitgazi'de Ümmühan Hâtûn Türbesi, XIII. yüzyıl ortalarından Afyon Osman Köyü'nde Herdena Bahar Baba Türbesi, Afyon Akviran Köyü Saya Baba Türbesi, 1256 tarihinde yapılmış olması mümkün, Akşehir Reis Bucağı Emir Yavtaş Türbesi, Afyon Boyalı Köy'deki Eyvan Türbe, Kastamonu'da XIII. yüzyıl son çeyreğine ait Aşıklı Sultan Türbesi, Konya'da Musalla Mezarlığı'nda XIII. yüzyıl sonuna ait Gömeç Hâtûn Türbesi²¹ belirtilebilir. Bu tip mezar anıtları, altta mummyalık, üstte merdivenlerle çıkılan tek bir eyvandan oluşmaktadır.

Kümbet ile eyvan terkebinden meydana gelen türbe tipinde ise, kare plânlı eyvan şeklindeki gövdenin üzeri bir külâh veya kubbe ile örtülüdür. Konya'da bulunan 1274 tarihli Mevlânâ Türbesi ve 1283 tarihli Sâhip Atâ Türbesi²² bu tipin seçkin örnekleri arasındadır.

Bunlardan başka, bir medrese veya câmiin bir bölümünü işgâl eden ve bir yapının bünyesine bağlı türbeler vardır. Bunların bazıları, bünyesine bağlı oldukları yapının çatısı üzerinde ikinci bir gövdeye sahiptirler. Sivas'ta 1220 tarihli I. İzzeddin Keykavus adına yaptırılmış türbe, Amasya'da 1266 tarihinde yaptırılmış Gök Medrese Câmi'i'ne bitişik türbe, Kırşehir'de Câcâ Bey Medresesi bünyesindeki 1272 tarihli Câcâ Bey Türbesi, Harput'ta 1279-80 tarihlerinde Yusuf bin Arabşâh adına inşâ edilmiş Arap Baba Türbesi²³ bu tiplerin güzel örnekleridir.

Bu tiplerden ayrı olarak Tercan'da XIII. yüzyıl ortalarında yaptırılmış Mama Hâtun Türbesi ve Amasya'da 1278-79 tarihlerinden Torumtay Türbeleri

²⁰ O. Arık, a.m., s. 73-93 ; H. Önkal, a.e., s. 256-364 ; M. Sözen, a.e., s. 5-76

²¹ M. Sözen, "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, I, İstanbul, 1968, s. 167-209 ; O. Arık, a.m., s. 73-93 ; H. Önkal, a.e., s. 365-404 ; O. Aslanapa, a.e., s. 169-170 ; M. Sözen, a.e., s. 76-77

²² H. Önkal, a.e., s. 418-442

²³ H. Önkal, a.e., s. 443-503 ; O. Aslanapa, a.e., s. 167-169 ; M. Sözen, a.e., s. 75-76

değişik plân ve gövdeye sahip oluşları sebebiyle münferid plânlılar olarak değerlendirilebilir²⁴.

*

İçinde dinî ve tecrübî öğretim yapılan eğitim yapılarından medreseler ilk olarak X. yüzyılda Mâveraünnehir ve Horasan bölgesinde ortaya çıkmıştır²⁵. Büyük bir ihtimalle o zaman "yüksek okul" yanında "ilk seviyede okul ile "darü'l-kur'aları içine almaktadır²⁶.

Medrese mimârisinde daha önce Gazneliler ve diğer Türk devletlerinde ortaya çıkan yenilikler Büyük Selçuklularda daha da gelişme imkânı bulmuştur. Bu gelişmenin en güzel örneği olarak iç düzenlemedeki dört eyvanlı şemayı gösterebiliriz²⁷. Ancak, haçvarî tertipte dört eyvanlı medrese şemasının menşei meselesi tartışmalıdır. André Godard'ın Orta Asya'da, bilhassa Hargird Nizamiyesi'nde (1087) yaptığı kazı ve araştırmalar²⁸ bu konuya kısmen ışık tutmaktadır. Dört eyvanlı şemanın menşei olarak Creswell'in Kahire, M. Van Berchem'in Suriye yapılarını örnek vermeleri²⁹, bu yapılardan günümüze kalabilen en erken örneklerinin XIII. yüzyılın son çeyreğinden öncesine gidememesi ve hatta Anadolu'da XIII. yüzyılın ilk yarısına ait dört eyvanlı medreselerin -1205 tarihli Kayseri Çifte Medrese, 1250 tarihli Akşehir Taş Medrese- varlığı sebebiyle dört eyvanlı şemanın menşeinin İran veya Horasan olduğu düşüncesini desteklemektedir³⁰.

Medreselerde görülen eyvanların müslüman halk arasındaki mezhep farklılıklarından ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bir medresede temsil edilen mezheplerle eyvan sayısı arasında bir ilişki görülürse de dört eyvanlı medrese ile mezheplerin ilgisi kesinlikle doğrulanmış bir husus değildir. Genellikle Hanefî medreseleri olan Anadolu Selçuklu Medreseleri'nde birden dörde kadar eyvan bulunması, eyvan sayısının fonksiyonundan çok mimârî düzen ile ilgili bir husus olduğunu göstermektedir. Kaldı ki, dört eyvanlı şemanın saray, câmi, hamam ve kervansaray gibi binalarda da kullanılmış olması bunun herhangi bir

²⁴ H. Önkal, a.e., s. 507-514 ; " Anadolu Selçuklu Türbeleri", s. 32

²⁵ Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, Ankara, 1969, s. 5 ; M. Sözen, *Anadolu Medreseleri I*, İstanbul, 1970, s. 1-3

²⁶ A. Kuran, a.e., s. 5

²⁷ M. Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi...*, s. 85

²⁸ André Godard, "L'Origine De La Madrasa, De La Mosquée Et Du Caravanseraï A Quatre Iwans", *Ars Islamica*, Vol. XV-XVI, Baltimore, 1951, s. 1-6 ; A. Kuran, a.e., s. 6-7

²⁹ A. Kuran, a.e., s. 7

³⁰ A. Kuran, a.e., s. 8

binaya esas teşkil etmeyip sadece rasyonel ve simetrik bina yaratmak isteğinden doğan bir mimârî düzen vasıtası olduğunu göstermektedir³¹. Hatta, dört eyvanlı şemanın tercihinde, bir avlunun dört yanında tertiplenmiş dört eyvanlı Horasan evinin Gazneli ve XII. - XIII. yüzyıl Selçuklu medreselerinin plân şemasını etkilemiş olduğu kanaati daha ağır basmaktadır³².

Andolu'da ilk medreseler, ilk Selçuklu Beylikleri olan Danişmendli, Mengüçüklü ve Artuklu topraklarında görülmeye başlamıştır.

XII. yüzyılda Danişmend bölgesinde ortaya çıkan ilk medreseler; Nizameddin Yağıbasan (1141-1164) tarafından yaptırılan 1151-1152 tarihli Tokat Yağıbasan ve 1157-1158 tarihli Niksar Yağıbasan medreseleridir³³. Ortada tromplu kubbenin örttüğü kapalı avlu etrafında eyvan ve hücrelerden meydana gelen bu yapılar Anadolu'nun en eski kapalı avlulu medreseleridir. Merkezî kubbeli Danişmendli medreseleri Anadolu medrese mimârîsinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Danişmendli medreseleri ile birlikte erken Artuklu medreselerinde de kendine has özellikler görülür. Bu medreseler XIII. yüzyıl ve daha sonraki çağlara ait Anadolu medrese mimârîsini önemli ölçüde etkilemişlerdir. Anadolu'da başlıca iki tipte gelişen medreselerin açık avlulu ilk örneklerini Güneydoğu Anadolu'da Artuklu bölgesinde görmekteyiz³⁴.

Anadolu'da açık avlulu medreseler iki gurup hâlinde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi dört veya üç eyvanlı, ikincisi iki veya tek eyvanlılardır. Ancak her iki gurup medrese formu farklı zamanlarda değil eş zamanlı inşa edilmişlerdir³⁵. Artuklu medreselerinde önemli eleman olarak eyvanın yanı sıra mescid ve câmi gelmektedir. Danişmendli ve Konya Selçuklularının medreselerinden farklı olarak Artuklu medreselerinde mescid, plân şemasında belirli bir yeri olan ve birden fazla mekân ünitesinden teşekkül eden büyük bir hacimdir. XII. yüzyıl sonlarında Diyarbakır Mesudiye Medresesi, aynı

³¹ A. Kuran, a.e., s. 8

³² A. Godard, a.m., s. 1-9 ; Emel Esin, "Muyanlık Uygur Buyan Yapısından [Vihara] Hakanlı Muyanlığına [Rıbat] ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 76-77, 91-92; Günkut Akın, *Asya Merkezî Mekan Geleneği*, Ankara, 1990, s. 53-54

³³ A. Kuran, a.e., s. 11 ; M. Sözen, *Anadolu Medreseleri 2*, İstanbul, 1972, s. 21-26 ; A. Altun, a.e., s. 41

³⁴ A. Kuran, a.e., s. 21

³⁵ M. Sözen, *Türk Mimarîsinin Gelişimi...*, s. 89

yıllardan Diyarbakır Zinciriye Medresesi, XIII. yüzyılın ilk yarısından Mardin Şehidiye Medresesi, Artuklu medreselerinin seçkin örneklerindedir³⁶.

Anadolu Selçukluları açık avlulu ve kapalı avlulu medreselerin her iki tipini de aynı zaman dilimi içinde uygulamış ve geliştirmişlerdir.

Kayseri'de 1205-1206 tarihli Çifte Medrese, Şifahâne ve Tıp Medresesi olarak ele alınmış dört eyvanlı sade yapı ilk Selçuklu eseri olarak değerlendirilebilir³⁷. Sivas'ta Sultan I. İzzeddin Keykâvus tarafından 1217 tarihinde yaptırılan Şifahâne ve Medrese'nin birlikte ele alındığı yapı; dört eyvanlı, revaklarla çevrili avlusunda ocaklı medrese odaları bulunan en büyük ölçüye sahip Selçuklu medresesidir. 1238 tarihli Hunad Hâtun Medresesi, 1238-1239 tarihli Seraceddin Medresesi, Konya'da iki katlı revaklı avlulu ve eyvanlı 1242 tarihli Sırçalı Medrese, Akşehirde 1250 tarihli üç eyvanlı Taş Medrese, açık avlulu medrese olarak Kayseri'de XIII. yüzyıl ortalarından Avgunu Medresesi, 1267-1268 tarihli Sahibiye Medresesi, 1271 tarihinde Sivas'ta yaptırılan iki katlı ve dört eyvanlı Çifte Minareli Medrese ve Buruciye Medresesi, açık avlulu medreselerin gelişmesini devam ettirirler³⁸.

Anadolu'da Danişmend'lilerle başlayan kapalı avlulu medrese tipi gelişmesini sürdürmüştür. 1210 tarihli Afyon Boyalıköy Medresesi "hangâh" karakteri göstermekle birlikte simetrik ve dengeli bir plânı vardır. 1224 tarihli Isparta Atabey Ertokuş Medresesi kesme taş yapısıyla, dört sütuna oturan ve tonozlarla yanlara bağlanan, ortası açık merkezî kubbesiyle ve büyük eyvanın iki tarafındaki kubbeli odalarıyla oldukça önemli bir yapıdır. Selçukluların en zengin ve görkemli mekân yapılarından birine sahip olan 1251 tarihli Karatay Medresesi, merkezî kubbenin ortasında bir aydınlık feneri, ana eyvanın iki yanında kubbeli odalar, ortası havuzlu avlu, kubbe ve duvarları kaplayan zengin çini mozayik süslemeler, merkezî kubbeye geçişi sağlayan prizmatik üçgenleri ile dengeli ve simetrik bir plân göstermektedir. Seçkin örnekler arasında, 1260-1265 tarihli Konya İnce Minareli Medrese, 1278 tarihli Afyon Çay Taş Medrese (Yusuf b. Yakub Medresesi) ile, Kırşehir'de bir rasathâne

³⁶ A. Kuran, a.e., s. 23 ; M. Sözen, Ana. Med. I, s. 104-202 ; O. Aslanapa, a.e., s. 141-144

³⁷ M. Sözen, Ana. Med. I, s. 80-90 ; O. Aslanapa, a.e., 144

³⁸ A. Kuran, a.e., s. 63-69 ; M. Sözen, Ana. Med. I, s. 6-114

olarak yapıldığı kabul edilen 1272-1273 tarihli Câcâ Bey Medresesi³⁹ sayılabilir.

Anadolu'da medrese mimârisinde ilk medreselere bağlılık kaybolmamış, iki veya dört eyvanlı plân şeması her zaman kendini belli etmiştir. Bunlarda kubbe ve tonozların yerleştirilmesinde değişik sistemler kullanıldığı için sürekli bir tekrar söz konusu değildir. Ayrıca, XII. ve XIII. yüzyıl Anadolu medreselerinde giriş için bir eyvan ayrılmış ve bunun yanı sıra da cephe mimârisi ortaya çıkmıştır⁴⁰.

XII. ve XIII. yüzyıl Anadolu medreseleri ister üstü açık olsun ister kapalı olsun, bir orta avlu etrafında tertiplenmiş, genellikle müstakil binalardır. Müstakil veya başka bir yapıya bitişik olsalar da medrese yapısı fonksiyonu icabı bazı belirli eleman ve bunların gerektirdiği hacimleri içinde toplayan binalardır. Genellikle hepsinde, çoğunlukla mescid olarak kullanılan bir ana eyvan, üstü açık veya kapalı ortası havuzlu avlu, kışlık derşhâne ve talebe hücreleri mevcuttur⁴¹.

XIV. yüzyıl öncesi Anadolu medreselerinde, cephenin şekil alması, iç mekânla dış görünüşün ayarlanması, türbe ve mescitlere medrese içinde belli bir yer verilmesi, ön cepheye minare ve çeşme eklenmesi gibi gelişmeler hızlı ve düzenli olmuştur⁴².

*

İslâmiyetin temizliğe verdiği öneme paralel olarak İslâm devletlerinde de hamamlara ayrı bir önem verilmiştir.

Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladıktan sonra mevcut antik hamamları İslâmiyetin temizlik şartlarına uygun bir yıkanmayı sağlayacak şekilde tamir veya tadil ettikleri düşünülebilir. Ancak, bu düşünce tabii sıcak su ile çalışan kaplıca türü hamamlar için geçerlidir. Çünkü Anadolu'daki antik devir hamamları ile Türklerin inşâ ettiği hamamlar arasında hem fonksiyon hem de mimâri gelenekler sonucu ortaya çıkmış bazı farklar söz konusudur.

Genellikle sadece temizlik maksadıyla yapılmış olan Anadolu Türk hamamlarında daha önce ev, câmi ve medrese yapılarında rastlanan aksiyal

³⁹ A. Kuran, a.e., s. 44-59 ; M. Sözen, Ana. Med. 2, s. 15-75 ; O. Aslanapa, a.e., s. 136 ; A. Altun, a.e., s. 57-58

⁴⁰ M. Sözen, Türk Mimarisinin Gelişimi., s. 90-98

⁴¹ A. Kuran, a.e., s. 132 ; M. Sözen, Türk Mimarisinin Gelişimi., s. 90

⁴² M. Sözen, Türk Mimarisinin Gelişimi., s. 97

eyvanlı, köşe halvetli merkezî mekân şemasının uygulanması, Türk hamamlarının başlıca plân özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır⁴³. Selçuklu hâkimiyetine girmiş Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde gerek bir külliye içinde gerekse müstakil olarak inşâ edilmiş tek veya çift hamamların yanı sıra saray, köşk, han ve tekkelerde de daha küçük ebatta hamamlara rastlanmaktadır. Anadolu'da bilinen en eski çifte hamamlar, Kayseri Külük ve Sultan Hamam'larıdır. Selçuklu döneminin çifte hamamlarında plân tertibi, genellikle kadınlar ve erkekler kısmının arasındaki müşterek duvar boyunca ve her iki kısımda ard arda sıralanan soyunma, aralık, ılıklik (ılıklik) ve sıcaklık mahalleriyle bunların nihâyetinde müştereken yer alan sıcak ve soğuk su deposu ile külhandan ibarettir⁴⁴. Bu şemalar daha sonraları tekrarlanmış olmakla birlikte bazı farklı tertipler de denenmiştir.

XII. yüzyıldan Mardin Sitti Radviye Hamamı, XIII. yüzyıldan Kayseri Hunad Manzumesi'ndeki hamam, Tokat'ta Pervane ve Sultan Hamamları, Konya'da Sahip Ata Manzumesi'ndeki çifte hamam, nisbeten devrinin özelliklerini muhafaza eden ve hâlen kullanılan⁴⁵ Selçuklu hamamlarından bir kaçıdır. Bunların yanı sıra Anadolu'nun pek çok yerinde yıkılarak ortadan kalkmış veya harabe hâlinde bulunan Selçuklu hamamlarına rastlamak mümkündür. Nitekim, XIII. yüzyılın sonlarından 1299 tarihli Konya Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı⁴⁶, XIII. yüzyıldan Alara Kalesi'ndeki I. Alâeddin Keykubâd için inşâ edilmiş Kasr'ın hamamı ve Diyarbakır'daki Artuklu Sarayı'ndaki hamam⁴⁷ harab bir haldedir.

Anadolu'daki XII. ve XIII. yüzyıl hamamlarını dikkate alarak Türk hamamlarında yıkanma ile ilgili olarak ard arda sıralanmış ;soyunmalık (camekân), aralık, ılıklik (ılıklik) ve sıcaklık denilen ana bölümler ile *sıcak ve soğuk su depoları ve külhan* olarak iki tesisat mahalli yer alır.

Anadolu Türk hamamlarının en büyük hacmi girişlerdeki soyunma (camekân)mahallidir. Selçuklu Devri hamamlarında soyunma mahalline

⁴³ Yılmaz Önge, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşâ Ettiği Hamamlar", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, İstanbul, 1988, s. 403-404

⁴⁴ Y. Önge, "Konya Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı", *Vakıflar Dergisi*, VII, Ankara, 1968, s. 139 ; "Anadolu Türk Ham. Hak.", s. 404

⁴⁵ Y. Önge, "Konya Beyşehir'de Eşrefoğlu...", s. 139 ; "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", *Vakıflar Dergisi*, XII, Ankara, 1978, s. 124

⁴⁶ Y. Önge, "Konya'da Beyşehir'de Eşrefoğlu...", s. 139-144

⁴⁷ Şerare Yetkin, "Alara Kalesi'ndeki Hamamlı Kasır ve 13. Yüzyıl Anadolu Mimarisindeki Yeri", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 119-127

doğrudan doğruya cümle kapısından girilmektedir. Bu dönem hamamlarında soyunma bölümleri, sağır ve yüksek duvarlı olup duvarların üst kısmındaki küçük mazgal pencereler ve örtülerde yer alan ışıklık tabir edilen tepe pencereleri veya fenerler ile aydınlatılmışlardır. Soyunma mahalleri, içeride ahşap direklere oturan veya kârgir kemerlerle desteklenen, ahşap kirişlemeli tavanlarla veya kârgir tonozlarla örtülmüşlerdir. Genel düzenleme olarak bu bölümlerde, duvar kenarlarında çepeçevre dolaşan yüksek soyunma sekileri ve orta kısımda da bir şadırvan yer almaktadır⁴⁸.

Soyunmalıktan soğukluğa (ılıkliğa) geçişte üstü tonoz veya kubbe ile örtülü bir aralık mekânı bulunması, XII. ve XIII. yüzyıl hamamlarının en büyük özelliklerindedir. Bu mekân, sıcaklığa geçit olarak kullanılmasının yanı sıra helâ ve traşlıkları da ihtiva etmektedir. Zamanla, aralık kısmının yerini alan ılıklik, bir yıkanma yerinden ziyâde dinlenme ve hatta soğuk havalarda bir soyunma yeri olarak kullanılmaktadır. XIII. yüzyıla ait Konya Sahip Ata ve Beyşehir Eşrefoğlu Hamamları'nda ılıklik kısımlarında sekiler bulunması da bunu teyid etmektedir. Beylikler ve Osmanlı dönemi hamamlarında ılıklik mahalleri genellikle birer halvet ihtiva etmekte ve bunlar helâ ya da hem helâ hem traşlık vazifesi görmektedir⁴⁹.

Büyük Türk hamamlarında, XII. yüzyıldan itibaren gelişmiş bir plân şeması gösteren ve en önemli bölümü teşkil eden sıcaklık, şema olarak kubbeli bir merkezî mekân etrafında aksiyal ve radyal tertiple sıralanmış eyvanlar ile bunların aralarındaki halvet hücrelerinden teşekkül etmiştir⁵⁰. Asıl yıkanma mahalli olan sıcaklık bölümleri plân şeması esas alınarak Türk hamamları ; a) *Haçvârî dört eyvanlı ve köşe hücreli tip* b) *Yıldızvârî sıcaklık tip* c) *Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip* d) *Çok Kubbeli sıcaklıklı tip* e) *Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip* f) *Soğukluk-sıcaklık ve halveti eş odalar hâlinde olan tip* olmak üzere altı gurup içinde toplânmıştır⁵¹.

XII.-XIII. yüzyıl Selçuklu devri hamamlarında en çok uygulanan sıcaklık şeması; kubbeli bir orta mekânın birbirine dik istikametteki eksenlerine göre simetrik şekillerde yerleştirilmiş dört eyvan ile bunların

⁴⁸ Y. Önge, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma...", s. 121-134 ; "Ana. Türk Ham. Hak...", s. 407-408

⁴⁹ Y. Önge, "Ana. Türk Ham. Hak...", s. 408-409

⁵⁰ Y. Önge, "Ana. Türk Ham. Hak...", s. 409

⁵¹ Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", Tarih Dergisi, C. CI, Sayı: 15, İstanbul, 1960, s. 108-116

aralarında yer alan kubbeli dört halvetten ibaret haçvârî dört eyvanlı ve köşe hücreli tip de. Ayrıca Antik Devir hamamlarından etkilenecek radyal bir tertiple meydana getirilen yıldızvârî sıcaklıklı tipte yaygın bir kullanım alanı bulmuştur⁵². Bu devir Anadolu Türk hamamlarının sıcaklık bölümlerindeki eyvanların örtüleri genellikle sivri tonoz, değirmi tonoz veya çapraz tonozdur. XIV. yüzyıldan itibaren aynalı tekne tonoz, mukarnaslı tonoz veya kubbe gibi daha değişik örtü şekilleri de görülür⁵³.

Türk hamamlarında sıcaklığın özel ve genel yıkanma bölümlerindeki kurnalara veya musluklara sıcak ve soğuk su genellikle sıcaklık mahallinin bir duvarı boyunca uzanan sıcak ve soğuk su depolarından, duvar örgüsü içine yerleştirilmiş yatay pöhrenlerle akıtılmıştır. Sıcak su deposunun gerisinde, girişi ayrı bir yakıt deposu ve tesisat mahalli olan külhan yer alır⁵⁴.

Anadolu Selçuklu devri hamamlarında aydınlatma, ya tabii olarak gün ışığı ya da kandil, mum veya fener gibi araçlarla sun'i şekilde yapılmaktadır.

XII.-XIII. yüzyıl Türk hamamlarında süsleme, malzemeye bağlı olarak taş veya mermer, sıva, çini ve kalem işi boyalı nakış olarak dört grupta toplanır. Taş ve mermer süsleme daha ziyade portallerde, şadırvanlarda ve kurnaların aynalarında ve teknelerinde görülmektedir. Kayseri Hunad Hamamı ve Ilgın Sahip Ata Kaplıcası gibi bir kaç Selçuklu yapısı dışında taş ve mermer süsleme ihtiva eden hamam örnekleri fazla değildir. Ancak bu dönem hamamlarında sıva tezyînatı ayrı bir yer tutar. XII. yüzyıldan Mardin Sitti Radviyye Hamamı, XIII. yüzyıldan Kayseri Hunad Hamamı, Beyşehir Eşrefoğlu Hamamı Selçuklu devri sıva tezyînatı hakkında fikir veren güzel örneklerdir. Bunlardan Beyşehir Eşrefoğlu Hamamı sıcaklığının eyvanlar ile halvetlerinin duvarlarında yer alan sıva üzerine kalıp basma veya ıstampaj usulü ile yapılmış süslemeler dikkat çekicidir⁵⁵. Selçuklu hamamlarında çinili süslemeye sahip ilk örnekler arasında Alara Kalesi'ndeki Kasr'ın hamamı ve Kayseri Hunad Hamamı'nı görmekteyiz. Kalem işi boyalı nakışlı tezyînatı, Anadolu Selçuklu hamamları arasında yine Alara Kalesi'ndeki Kasr'ın

⁵² Y. Önge, "Ana. Türk Ham. Hak...", s. 410

⁵³ Y. Önge, "Ana. Türk Ham. Hak...", s. 410

⁵⁴ Y. Önge, "Ana. Türk Ham. Hak...", s. 410,414

⁵⁵ Erol Yurdakul, "Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Hunad Hamamı", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi II (1970)*, Ankara, 1971, s. 141 v.d. ; Y. Önge, "Ana. Türk Ham. Hak...", s. 416-419

Hamamı'nın yanı sıra Ağzıkara Han'ın Hamamı, Alanya İç Kalesi'nin Hamamı, Beyşehir Eşrefoğlu Hamamı'nı görmekteyiz⁵⁶.

Gayesi bakımından içe dönük bir fonksiyona sahip bulunan Türk hamamlarının çok sade ve mütevazi dış görünüşleri vardır.

*

Anadolu'nun büyük şehirlerini doğudan batıya, güneyden kuzeye bağlayan büyük ticaret yolları ve kısmen tali yollar üzerinde, bir kervanın bir günde ulaşabileceği noktalarda, yaklaşık 30-40 km.lik aralıklarla kurulan **kervansaraylar**, XII.-XIII. yüzyılın en mühim yapılarını oluştururlar.

Hemen hepsi vakıf eser olan bu konaklama tesislerini batılı sanat tarihçilerinden Müller, Roma Kastrom'larından, K. Erdmann ise Sasanî yapılarından etkilenecek yapıldıklarını ileri sürmektedirler⁵⁷. Bu yapıların da konaklama yerleri olmaları sebebiyle Kervansaray mimârisini etkilemeleri mümkündür. Ancak, İslâmiyetten önceki dönemlerden, M.Ö. III. yüzyıldan Asaka devrinden ve M.S. IV. yüzyıldan beri Orta Asya'da, hayrat olarak Budist rahiplere ve yolculara barınak teşkil eden *Buyan* veya *Vihara* denen yapıların Türk Kağan, hâton ve başka Türk beyleri tarafından inşâ ettirildiği bilinmektedir⁵⁸. Bu toprakların İslâm orduları tarafından fethini müteakip bu *buyan* veya *vihara* yapıları, İslâmın ilk dönemlerinde hem askerî ve dinî bir merkez hem de barınak olarak kullanılan *ribatlara* benzerliği sebebiyle "*ribat*" adını almış olmalıdırlar⁵⁹.

Genellikle sınır boylarında inşâ edilen ve içerisinde belli zamanlarda mücahitlerin konaklayıp savaşa hazırlandıkları ve ibâdette buldukları ribatların ortasında bir avlu ve avlunun etrafında çeşitli ihtiyaçları karşılayan mescid, depo, ahır v.b. mekânlar bulunmaktadır. Tek bir girişi bulunan ribatların aynı zamanda minare olarak da kullanılan gözcü kulelerinin varlığı bilinmektedir⁶⁰. Sınırlar genişledikten sonra ribatların askerî mahiyetlerini

⁵⁶ E. Yurdakul, a.m., s. 141 v.d. ; Ş. Yetkin, a.m., s. 119-127 ; Y. Önge, "Ana. Türk Ham. Hak...", s. 419-420

⁵⁷ Aysel Tükel, "Alara Han'ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi", *Belleten*, C. XXXIII (1969), s. 430

⁵⁸ E. Esin, a.m., s. 79-80; G. Akın, a.e., s. 30-31

⁵⁹ E. Esin, a.m., s. 86

⁶⁰ Fuad Köprülü, "Ribat", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1946, s. 268 ; Georges Marçais, "Ribat", *İslâm Ansiklopedisi*, IX, 1970, s. 735

kaybettiği, vakıfları ve eski teşkilatlarıyla birlikte yolculara mahsus bir kervansaray hâlini aldıkları düşünülmektedir⁶¹.

Büyük ticaret yolları üzerinde yolcuları ve kervanları barındıran ve koruyan ribatlar, daha sonra kervansaray ve han gibi isimlerle anılan yapıların fonksiyonunu görmekteydi. Ayrıca, ilk müslüman Türk devletlerinde de menzil hanlarının yerini alan yapıların ribat olarak adlandırıldıklarını görmekteyiz. Bu ribatların ilk örnekleri Karahanlılar ve Gazneliler zamanında yapılmıştır. Bunların en eski örnekleri, Tûs-Serahs yolunda Gazneli Mahmud tarafından 1019-1020 tarihlerinde yaptırılan Ribat-ı Mahi, Nişapur-Merv ve Tûs-Serahs yolları kavşağında 1028 tarihli Sengbest Ribatı ve Karahanlılar zamanında 1079-1080 tarihlerinde inşâ ettirilen Ribat-ı Melik bulunmaktadır⁶². Bu eserler genellikle kare plânlı, ortada bir avlu ve avlu etrafında eyvanlar ve diğer mekânlar ihtiva etmektedirler. Büyük selçuklular döneminde de benzer plân şeması uygulanmıştır⁶³.

Anadolu Selçuklularında XIII. yüzyıldan kalan bazı menzil hanlarının kitâbelerinde ribat adına rastlanmaktadır⁶⁴. Selçuklu kervansaraylarının daha evvel İslâm dünyasında kurulan ribatların bir devamı olduğu görüşü⁶⁵ kabul edilmekle birlikte İslâm öncesi Orta Asya Türk dünyasında da benzer fonksiyonları olan ve hemen hemen benzer formlara sahip yapıların olduğunu, bunların bölgenin İslâmlaştırılmasını müteakip ribat adını aldıklarını göz ardı etmemek gerekir kanaatindeyiz.

Kitâbelerinde ribat olarak anılan hanlar arasında; Konya-Beyşehir yolu üzerinde I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında inşâ ettirilen Kuru Çeşme Hanı, Konya-Akşehir yolu üzerinde 1210 tarihli Dokuzun Hanı, I. Alâeddin Keykubad zamanında Eğridir-Denizli yolu üzerinde 1230 tarihli Çardak Hanı ile II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Antalya-Isparta yolunda yaptırılan Kırkgöz Hanı'nı görmekteyiz.

Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayları gerek mimâri kuruluşları, gerek süslemeleri ve detayları ile Orta Asya'daki ilk kervansaray örneklerinin

⁶¹ Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Bellekten*, C. X (1941), s. 489; Mustafa Cezar, "Türk Tarihinde Kervansaray", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara, 1981, s. 933

⁶² Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, Ankara, 1978, s. 3

⁶³ C. Güran, a.e., s. 4

⁶⁴ M. Cezar, a.m., s. 933-934

⁶⁵ O. Turan, a.m., s. 489

özelliklerini yaşatırlar. XII. ve XIII. yüzyılların menzil hanları; başta sultanlar ve onların aile efradı ile vezirler ve komutanlar gibi maiyet memurları ve zengin hayır sahipleri tarafından vakıf olarak yaptırılmışlardır.

Anadolu'da XIV. yüzyıl öncesi Selçuklu kervansarayları dışa oldukça kapalı, kale görünüşlü dış yüzlerini, taçkapılarındaki zengin taş işçiliğiyle yumuşatan yapılardır. Yolcuların her türlü ihtiyacını gideren güvenli konaklama tesisleri olarak kervansaraylar, mekânın gelişimi konusunda yenilikler getiren eserler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Anadolu'da Selçuklular tarafından inşâ ettirilmiş olup günümüze kalabilen kervansaray yapılarının en eski tarihli olanı 1201-2 tarihli olup bugün baraj suları altında kalan Konya-Beyşehir yolundaki Altınapa Hanı'dır⁶⁶.

Anadolu'da XII. ve XIII. yüzyıllarda yapılmış Selçuklu kervansarayları bugüne kadar genel plân şemaları itibariyle ;

a) Üstü açık bir iç avlu etrafında sıralanmış açık, yarı açık ve kapalı mekânlardan oluşan hanlar,

b) Avlusuz olup içleri bazen kemer sıraları ile sahınlara ayrılmış tonozların örttüğü kapalı mekânlardan oluşan hanlar,

c) Önünde açık avlulu bir bölümü bulunan kapalı mekânların yer aldığı, birinci ve ikinci gurubun âdeta birleştirilmiş bir kompozisyonundan meydana gelmiş hanlar,

d) Açık avlulu kısımla kapalı kısmın iç içe kaynaşmasıyla vücut bulmuş hanlar⁶⁷,

olmak üzere başlıca dört grupta toplânmakta ve incelenmekteydi.

Ancak, temelde XII ve XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu kervansaraylarını avlu ihtiva edip etmediklerine göre iki ana grupta toplamak ve bunları;

1) Avlulu hanlar

2) Avlusuz hanlar

olmak üzere iki ana grupta incelemek mümkündür⁶⁸.

⁶⁶ K. Erdmann, *Das Anatolische Karvansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, 1961, s. 31

⁶⁷ C. Güran, a.e., s. 6-7

⁶⁸ R. H. Ünal, "Burdur/Bucak İncir Hanı'nda, Temel araştırmaları ve Temizlik Çalışmaları (Eylül 1992), X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 1993, s. 399-400

Avlulu hanlar, genellikle ya dikdörtgen şekilli bir açık avlu etrafında sıralanmış yarı açık veya kapalı mekanlardan oluşmakta, ya da avlunun dar kenarından, genellikle açık kısımdan daha küçük tutulmuş, üzeri ayaklarla taşınan tonozlarla örtülü ve avlu cephesine dik veya paralel üç veya beş sahinin teşkil ettiği tamamen kapalı mekanlardan oluşmaktadır. Bu kapalı mekanlarda, genellikle girişe doğru uzanan sahinin ortasında yüksek bir kasnak üzerine oturan aydınlık feneri şeklinde küçük kubbeli bir bölüm görülmektedir. Avluda genellikle revaklar, revakların arasında birkaç eyvan ve ortada veya girişin üst kısmında, ikinci kat seviyesinde bir mescid bulunmaktadır⁶⁹.

Avlulu hanların Selçuklu döneminin seçkin örnekleri arasında; Aksaray-Kayseri yolunda Alay Han (1156-92)⁷⁰, Antalya-Isparta yolunda Evdir Han (1214-18)⁷¹, Afşin Eshab-ı Kehf Hanı (1215)⁷², Antalya-Alanya yolunda Alara Han (1232)⁷³, Konya-Aksaray yolunda Sultan Hanı (1229), Kayseri-Sivas yolunda Sultan Han (1232-36)⁷⁴, Aksaray-Kayseri yolunda Ağzı Kara Han (1231-37)⁷⁵, Denizli Çardak Han (1229-30)⁷⁶, Eğridir Gölü'nün kuzeyinde Ertokuş Han (1223)⁷⁷, Kayseri-Malatya yolunda Karatay Han (1240-41)⁷⁸ ve Konya-Akşehir yolunda Horozlu Han (1246-49)'ı görmek mümkündür.

Avlusuz hanların Selçuklu örnekleri oldukça sınırlı ve genellikle kitâbesizdirler⁷⁹. Genellikle sade ve küçük yapılar olarak karşımıza çıkan bu guruba ait örneklerin üç sahinli örnekleri yaygın olmakla birlikte, Antalya - Alanya yolundaki Şarapsa Hanı (1236-46)⁸⁰ 'nda olduğu gibi tek, ya da

⁶⁹ R. H. Ünal, a.m., s. 400

⁷⁰ M. Kemal Özergin, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", *Tarih Dergisi*, C. XV, Sayı: 20, İstanbul, 1965, s. 145 ; O. Aslanapa, *Türk Sanatı II*, İstanbul, 1972, s. 146

⁷¹ M.K. Özergin, a.m., s. 149 ; O. Aslanapa, a.e., II, s. 147 ; C. Güran, a.e., s.6

⁷² Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi*, s. 113

⁷³ M. K. Özergin, a.m., s. 144 ; O. Aslanapa, a.e., II, s. 155 ; Ataman Demir, "Alara Han", *İlgi*, Sayı: 51, İstanbul, 1987, s. 18-23

⁷⁴ M. K. Özergin, a.m., s. 162 ; O. Aslanapa, a.e., II, s. 150 ; C. Güran, a.e., s. 6

⁷⁵ O. Aslanapa, a.e., II, s. 157

⁷⁶ M. K. Özergin, a.m., s. 146 ; O. Aslanapa, a.e., II, s. 157 ; Ataman Demir, "Çardak Han", *İlgi*, Sayı: 58, İstanbul, 1989, s. 20-23

⁷⁷ M. K. Özergin, a.m., s. 149 ; A. Demir, "Ertokuş Han", *İlgi*, Sayı: 60, İstanbul, 1990, s. 22-25

⁷⁸ M. K. Özergin, a.m., s. 146 ; O. Aslanapa, a.e., II, s. 159

⁷⁹ R. H. Ünal, a.m., s. 400

⁸⁰ M. K. Özergin, a.m., s. 163 ; O. Aslanapa, a.e., II, s. 162 ; C. Güran, a.e., s. 6

Aksaray - Kayseri yolundaki Öresun Hanı (13.y.y.sonları)⁸¹'nda olduğu gibi karışık beş sahnalı örnekler de mevcuttur.

*

Anadolu'nun fethinden sonra çeşitli ihtiyaçlarla ortaya çıkan bir yapı türü de tekkelerdir.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması açısından önem taşıyan tekke ve zâviyelerin, *tekke* ve *zâviye* adıyla günümüze ulaşmış örnekleri çok azdır. Bunda büyük bir ihtimalle mimârîde bazı binaların mâhiyetlerinin hâlâ anlaşılammış olması veya aynı yapının değişik sınıflandırmalara tabî tutulması önemli faktördür. Erken devirlerde imâret ile tekke-medrese, mescid ile zâviye, rıbat ile han-kervansaray ve hangâh gibi yapıların fonksiyonlarının nerede başlayıp nerede bittiği kestirilemediği gibi bunların biribiri içerisine uzandığı ve hatta karıştırıldığı da müşahade edilmektedir⁸²

Gerek plân şemaları gerekse fonksiyonları itibarı ile benzer şekillenmeler gösteren medrese, tekke ve imâret gibi yapıların kitâbelerinde ne tür yapı oldukları kaydedilmedikleri takdirde, karıştırılmaları söz konusu olmaktadır.

Erken devir tekkeleri ile bilhassa kapalı avlulu medrese yapıları arasındaki bu karışıklık, sadece plân şemalarındaki benzerliklerden değil, aynı zamanda verdikleri hizmetlerin mâhiyetindeki benzerliklerden de ileri gelmektedir. Bu binaların yapıldıkları devirlerde içlerinde faaliyet gösteren şahısların pek çoğunun şahsiyetleri tetkik edildiği takdirde, şahısları kesin olarak medrese veya tekke erbabı diye ayırmak hemen hemen imkânsız görünmektedir. Nitekim, Konya'daki 1251 tarihli Karatay Medresesi'nin zaman zaman tekke erbabı sufflerce de kullanıldığı bilinmektedir⁸³.

Medrese mimârîsi ile yakınlıklar gösteren ve tekke, zâviye, hangâh ve dergâh gibi adlarla karşımıza çıkan bu yapıların enteresan örnekleri arasında ; Sincanlı Boyalıköy Hangâhı, 1279 tarihli Konya Sahip Ata Hangâhı, Tokat'ta 1288 tarihli Ebu's Şems Hangâhı, 1291 tarihli Halifet Gâzi, aynı tarihten Tokat'ta Sümbül Baba Zâviyesi, XIII. yüzyıl sonlarından Niksar Çöreği Büyük

⁸¹ O. Aslanapa, a.e., II, s. 168

⁸² İbrahim Numan, *Anadolu'nun Fethinden İstanbul'un Fethine Kadar Türk Tekke ve Zâviye Mimârîsi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1982, s. 110-111 (Yayınlanmamış Doktora tezi)

⁸³ İ. Numan, a.e., s. 112

Tekkesi⁸⁴, XIII. yüzyıl ortalarından Çorum Alaca Hüseyin Gâzi Tekkesi, 1230 tarihli Alanya Akşebe Sultan Zâviyesi, XIII. yüzyıl sonlarından Tokat'ta Şeyh Mekkun Tekkesi⁸⁵ sayılabilir.

Tekke adıyla günümüze ulaşabilmiş yapıların azlığı sebebiyle bunların yerleşim düzeni ve mimârîsi hakkında genellemeler yapmak zordur.

*

Anadolu Selçuklu yapıları konstrüksiyon bakımından genel olarak yığma yapı esasına göre yapılmışlardır. Bazı binalarda ahşap ve yarı kârgir çatki esaslı kuruluşlar da görülmektedir. Bunların yanı sıra piramidal kuruluşlu binalarda çoğunluktadır.

Kârgir bina duvar örgüleri yığma olmakla beraber örgüler tek sıra düzen üzerinedir. Genel olarak Selçuklu yapılarında örtüler, kara dam veya kara örtü olarak bilinen izole toprakla kaplıdır. Dam bölmeleri bir çok binalarda ağaç kirişlidir. Bölgelere göre bazı yapıların üstleri tonoz ve kısmen kubbelerle kapatılmıştır. Bu kubbelerin bazıları sivri külâh biçimli taş örtülere sahip iseler de bir kısmı toprak ve taş kaplamalı olan yuvarlak biçimdedirler⁸⁶.

XII. ve XIII. yüzyıl Anadolu Türk mimârîsinde câmi, mescid, türbe, medrese, hamam, kervansaray ve tekke gibi yapılarda en çok kullanılan yapı malzemesi taştır.

Anadolu Selçuklularında yapı malzemesi olarak taşın seçilmesinde ve Türkistan ve İran'daki tuğla geleneğinden ayrılmalarında hiç şüphesiz yerli geleneklerle birlikte Anadolu'nun yerli malzemesi olan taş, alışıla gelen yapı türlerini hemen uygulayabilmeleri ve onu benimsemeleri de rol oynamıştır. Ancak tuğla geleneği de büsbütün unutulmamış, küçük mescid ve türbelerde, büyük yapıların iç beden duvarlarında, üst yapılarında ve özellikle minarelerde ikinci derecede bir yapı ve süs malzemesi olarak kullanılmaya devam etmiştir⁸⁷.

Anadolu'da karşılaşılan Antik ve Bizans yapılarının kalıntılarının da Selçuklu yapılarının inşâ malzemesi arasında kullanıldığı görülmektedir.

⁸⁴ M. Sözen, *Türk Mimarîsinin Gelişimi*, s. 113

⁸⁵ İ. Numan, a.e., s. 151-291

⁸⁶ M. Oluş Arık, "Başlangıç Devri Anadolu-Türk Mimari Tezyinatının Karakteri", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 173-176

⁸⁷ Ömür Bakırer, "Anadolu Selçuklularında Tuğla İşçiliği", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972, s. 187-188

Selçuklular Antik devir malzemesini aynen kullanmaktan ziyade kendi mimârî unsurlarının gereklerine uygun bir şekilde devşirme olarak kullanmışlardır. En çok kullanılan devşirme malzeme; Antik sütun, sütun başlıkları ve kaidelerdir. Bunlar, medrese, câmi, kervansaray v.b. yapıların taçkapı, mihrab, mihrabiye niş sütunçelerinde ve başlıklarında kullanılmışlardır. Diğer malzemeler ise her türlü yapıda, daha çok duvar örgülerinde veya kemerlerinde yapı malzemesi olarak bolca kullanılmıştır⁸⁸.

Anadolu Selçuklu yapılarında dışta en önemli unsur, devir özelliklerini de ihtiva eden *taçkapı*dır. Taçkapılar cephe yüzeyine nazaran az veya çok bir çıkıntı meydana getiren dikdörtgen prizma şeklinde küttedir. Bu kütlelin ön yüzünde açılan taçkapı nişi genel olarak mukarnas kavsaralıdır. Sivri kemerli bir tonoz parçası veya çeyrek küre şekilli kavsaralara da rastlanır⁸⁹. Taçkapının meydana getirdiği kütlelin yan yüzleri XIII. yüzyıl ortalarına kadar işlenmeden boş bırakıldığı, süsleme alanına dâhil edilmediği görülür. Divriği Ulu Câmii ve Şifahânesi'nin taçkapıları bu hususta bir istisna teşkil eder. Taçkapıların ön yüzlerinde esas itibariyle bordürlerle düzenlenmiş bir tezyinî kompozisyon bulunur. Genellikle basık kemerli olan giriş kapıları taçkapılardaki ana nişin içinde yer alır. Ayrıca ana niş içi ve yan duvarları da çok zengin süsleme arz etmektedir.

XIII. yüzyıl ortalarından sonra, Anadolu Selçuklularını siyasî olarak nüfuzları altına alan İlhanlılar'ın mimârîde yapıların plân ve formlarına kısmen tesirleri neticesinde XIII. yüzyıl ortalarından itibaren ön cephede kompozisyona taçkapıların yanı sıra minarelerin de girdiği görülmektedir. XIII. yüzyıl ortalarına kadar fazla süslü olmayan minare yapıları silindirik gövdeye sahiptirler. Ancak bu dönemden sonra, çifte minareler, gövdeleri dilimli ve zengi süslemeli minareler görülmeye başlar⁹⁰.

Yapıların içinde, taçkapıların tertiplerine benzeyen tarzda süslemeleriyle mihraplar en önemli unsurdur. Mihraplar poligonal veya seyrek olarak dairevî nişler hâlinindedir. Erken dönemlerde mihrap süslemeleri daha çok taş malzeme üzerinde yer alırken daha sonraları karo çini, çini mozayik ve alçı işçilikli

⁸⁸ Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Anadolu (Anatolia)*, XII (1968), Ankara, 1970, s. 21-24

⁸⁹ M. O. Arık, "Başlangıç Devri Türk...", s. 173-175 ; R. Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir, 1982, s. 17-18, 111

⁹⁰ Halûk Karamağaralı, *Anadolu'da Moğol İstilasından Sonra Yapılan Dini Mimarlık Eserleri.*, Ankara, 1964 ; M. O. Arık, "Başlangıç Devri Türk...", s. 173 vd.

mihraplar da oldukça sık görülmeye başlar. Taşıyıcı unsurlar ve mekânlar arasındaki revak, kapı gibi geçiş kısımlarında da önemli ölçüde süslemeye rastlanır.

Anadolu Selçuklularında yapı içlerinde oldukça fazla süslemeye sahip unsurlardan birisi de minberlerdir. Ekseriyeti ahşap (ceviz-abanoz) olan bu minberler de daha çok geometrik ve bitkisel motiflerin yer aldığı kündekârî tekniği ile yapılmışlardır.

XIII. yüzyıl ortalarına kadar süslemede geometrik şekilli motifler ağırlıktadır. Bu dönemden itibaren bitkisel motiflerin yer yer geometrik şekilli motiflerle başa baş yer aldığı gözlenmektedir⁹¹.

İran Selçuklu tuğla ve alçı süslemelerinin devamını gösteren oldukça ileri bir taş işçiliğine sahip Anadolu Selçuklularında, taş tezyinat daima yapıya bağlı olarak onunla organik bir bağ teşkil etmektedir⁹².

Büyük Selçuklu geleneğini geliştiren çini, sırlı tuğla ve ilk olarak Anadolu'da Selçuklularla ortaya çıkan çini mozayik işçiliği, Antik devir taş, tuğla, fresk ve mozayik işçiliğinden çok farklı bir anlayış getirmiştir⁹³.

Türk mimârisinde çininin bir tezyinat unsuru olarak mimârîde kullanılışı her ne kadar XI - XII. yüzyıllarda İran'da Büyük Selçuklularla başlamış olsa da, asıl büyük gelişmesini Anadolu mimârisinde gerçekleştirmiştir. Anadolu Selçuklu mimârisinde dış yapıya, özellikle abidevî taçkapılara hâkim olan taş süslemeye karşılık iç yapıda ahenkli bir bütünlük arzeden çini süslemenin sebep olduğu renkli atmosfer büyüleyici bir güzelliğe sahiptir. Ancak çini, ister kaplama ister mozayik tekniğinde olsun devamlı mimârîye tabî olmuş ve onu ezmeyen bir ölçüde kullanılmıştır⁹⁴.

⁹¹ Semra Ögel, *Anadolu Selçuklular'ın Taş Tezyinatı*, (2. Baskı), Ankara, 1987, s. 154

⁹² Daha geniş bilgi için bkz.: Semra Ögel, *Anadolu Selçuklular'ın Taş Tezyinatı*, Ankara, 1987

⁹³ G. Öney, a.m., s. 17-26 ; S. Ögel, a.e., s. 139

⁹⁴ Şerare Yetkin, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, (2. Baskı), İstanbul, 1986, s. 195, 210-215

III - XIV. VE XV. YÜZYILLARDA ANADOLU

Selçukluların Moğol hâkimiyetine girdiği 1243 yılından sonra Uçlarda bulunan Türkmen guruplar kendi beyleri etrafında toplanarak beylik kurma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Moğol tahakkümündeki Selçuklu Devleti ise bazen bunları Bizans'tan feth ettikleri topraklar sebebiyle taltif etmiş, ünvanlar vermiş, bazen de Moğollara dayanmak suretiyle üzerlerine ordu göndererek cezalandırma cihetine gitmiştir¹. Moğol tahakkümündeki Selçuklu Devleti'nin bu tutumu sebebiyledir ki Uçlarda bulunan Türkmenler beyliklerini ilân etmişler, bazen kendi aralarında birlikler kurarak Selçuklu payitahtı Konya'ya kadar yürümüşler, bazen de Türkmenler kitleler hâlinde öldürülmüş, şehirler harap olmuştur.

Bu hareketler Uçlarda bulunan Türkmenleri daha da şuurlandırmış ve buldukları yerlerde mahalli idarelerini, yani kendi Türk devletlerini kurmaya başlamışlar ve Anadolu'da resmi devlet olan Anadolu Selçuklu Devleti ile bağlarını kopararak bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır². Bu devir, ayrıca doğrudan doğruya Türkçeye dayalı yerli ve millî bir yazı diline geçiş devresidir. Selçuklu Anadolusundaki, yalnız halka yararlı olacak eserleri Türkçe yazma eğilimine karşı, bu devirde Türkçeyi bütünü ile ve şuurlu olarak bir yazı dili hâline getirme hedefi ağır basmış bulunmaktadır³.

Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Anadolu'da büyük küçük yirmiden fazla beylik kurulmuştur. Çoğunluğu Orta ve Batı Anadolu'da yer alan bu beyliklerin başlıcalarını şöylece ele alabiliriz.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Kütahya ve çevresinde Yakub Bey tarafından kurulan Germiyanogulları Beyliği Batı Anadolu'daki diğer beylikleri de kısmen nüfuzu altında bulduran büyük bir beyliktir. Germiyanogulları başlangıçta Osmanlılarla iyi geçinmiş ancak daha sonra, toprakları ellerinden alınan Saruhan, Hamid ve Menteşeoğulları gibi Osmanlılar aleyhinde ittifak yapıp Timur'la irtibat kurmuş, Ankara Savaşı'ndan sonra (1402) eski topraklarına tekrar sahip olmuşlardır. Özellikle Kütahya ve çevresinde imar

¹ Şahabettin Tekindağ, *Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü*, Trabzon. 1967, s. 14; M. Ç. Varlık, a.m., s. 485

² M. Ç. Varlık, a.m., s. 485-486

³ Zeynep Korkmaz, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara, 1981, s. 585

faaliyetlerinde bulunan ve önemli eserler meydana getiren Germiyanogulları'na ikinci kez hayat bulduran II. Yakub Bey, erkek evladı olmaması sebebiyle ölümünden sonra topraklarını Osmanlılara vasiyet etmiş ve 1429 yılında ölmesi üzerine Germiyanlı toprakları Osmanlıların eline geçmiştir⁴.

Anadolu'da XIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ikinci büyük önemli beylik Karamanoğulları Beyliği'dir. Kendisini sürekli olarak Selçukluların en büyük vârisi olarak gören beyliğin, kurucusu Nure Sofî Bey'dir. Beyliğin başkenti önceleri Ereğli, sonra Ermenek ve daha sonra da Karaman (Larende) olmuştur. Karamanoğulları ilk zamanlarda Selçuklu Devleti ile ve onun yıkılmasından sonra da Osmanlılarla sürekli hâkimiyet mücadeleleri içinde olmuştur⁵. Zaman zaman Osmanlıların başkenti Bursa'ya kadar ilerleyen ancak her defasında yenilerek geri çekilen ve antlaşma yapmak zorunda kalan Karamanoğulları, Fatih Sultan Mehmed zamanından itibaren Osmanlı nüfuzu altına girmiş ve 1487 yılında da tamamen son bulmuştur⁶.

Karamanoğulları Beyliği'nin sınırları bugünkü Konya, Niğde, Aksaray, Nevşehir, Kayseri, Kırşehir, İçel illeri ile Antalya'nın doğusu ve zaman zaman da Isparta, Afyon ve Ankara'nın bir kısmını içine almaktaydı⁷.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulan bir diğer beylik Kastamonu ve Sinop dolaylarını ellerinde bulunduran Candaroğulları Beyliği'dir. Şemseddin Yaman Candar Bey tarafından kurulan beylik, döneminin güçlü beylikleri arasında yer almış, zaman zaman Osmanlılarla mücadele etmiş, onlara karşı kurulan ittifaklarda yer almış ancak bazen de onlarla iyi geçinmiştir⁸. XV. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlıların hâkimiyetine giren Beylik, kardeşler arasında vuku bulan ihtilaf sonrasında Fatih Sultan Mehmed zamanında tamamen Osmanlılara katılmıştır⁹. Ekonomik bakımdan oldukça iyi durumda olan Candaroğulları Beyliği bugünkü Kastamonu, Sinop Samsun, Çankırı ve Zonguldak illeri ile Çorum ve Bolu illerinin bir bölümünde hüküm sürmüştü ve oldukça yoğun imar faaliyetlerinde bulunmuştur¹⁰.

⁴ İ. H. Uzunçarşılı, a.e., s. 41,45 ; M. Ç. Varlık, a.m., s. 496-497,508

⁵ İ. H. Uzunçarşılı, a.e., s. 51; M. Ç. Varlık, a.m., C.10, s. 23-27

⁶ M. Ç. Varlık, a.m., s. 39-40

⁷ Y. Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C.2, İstanbul, 1983, s. 18

⁸ İ. H. Uzunçarşılı, a.e., s. 121; Y. Yücel, *XII-XV. Yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi, Çoban-oğulları Candar-oğulları Beylikleri*, Ankara, 1980, s. 54; M. Ç. Varlık, a.m., C.8, s. 550-562.

⁹ Y. Yücel, a.e., s. 117; M. Ç. Varlık, a.m., s. 558-559

¹⁰ M. Ç. Varlık, a.m., s. 552-553

Batı Anadolu'da XIV. yüzyılın başlarında kurulan Saruhanoğulları Beyliği'nin kurucusu, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud'un ümerasından Saruhan Bey'dir. Fethettiği Manisa ve çevresinde yerleşen Saruhan Beyliği'nin sınırları doğuda Alaşehir'in batısından batıda İzmir Körfezi'ne, kuzeyde Bergama'dan güneyde Nif (Mustafa Kemal Paşa), Turgutlu ve Kemaliye'nin güneyine kadar uzanmaktadır. Saruhanoğulları Beyliği'nin doğusunda Germiyanogulları, kuzeyinde Karesioğulları ve güneyinde de Aydınogulları beylikleri bulunması sebebiyle genişlemeye pek müsait konumda değildi. Ancak kıyıda önünün açık olması, beyliğin Aydın ve Menteşe Beyliği gibi denizci bir beylik olmasını zaruri kılmıştır. Başlangıçta Osmanlılarla iyi geçinen beylik zamanla Osmanlıların baskıları sonucunda Osmanlılara karşı kurulan ittifakta yer almıştır. Yıldırım Bayezid zamanında toprakları Osmanlılara katılan Saruhan Beyliği, Ankara Savaşı (1402) sonrasında yeniden ikinci kez hayat bulmuş ancak ömrü kısa sürmüştür. Saruhanoğulları hüküm sürdükleri topraklar üzerinde, özellikle başkentleri Manisa'da yoğun imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır¹¹.

XIV. yüzyılın başlarında Batı Anadolu'da kurulan bir diğer denizci beylik ise Aydınogulları Beyliği'dir. Beyliğin kurucusu Aydınolu Mehmed Bey, Germiyanogulları Beyliği'nin bir ordu komutanıdır. Birgi, İzmir, Ayasluğ ve Tire yöresinde hüküm sürmüştür¹². Doğuda Germiyanogulları, güneyde Menteşeoğulları ve kuzeyde Saruhanogulları ile komşu olan beyliğin önü ancak kıyıda, Adalar Denizi (Ege Denizi)'ne açıktı. Denizcilikte Menteşeoğulları ve Saruhanogulları gibi oldukça başarılı olan beyliğin bilhassa Gâzi Umur Paşa zamanında (1338-1339) Adalar Denizi ve Yunanistan'a sık sık seferler yapmıştır. Yıldırım Bayezid'in Anadolu birliğini sağlama çalışmaları sırasında 1390 yılında toprakları elinden alınan Aydınogulları beyleri, ittifakta yer alan diğer beyler gibi Timur'a sığınmış ve Ankara Savaşı sonrasında tekrar memleketlerine dönerek beyliği yeniden ihdas etmişlerdir. Siyasi otoritenin tam olarak tesis edilemediği bu yıllarda Fetret devrini (1402-1413) atlatan Osmanlılar II. Murad zamanında (1424) Aydınogulları Beyliği'ne sonvermişlerdir¹³.

¹¹ M. Ç. Varlık, a.m., s. 537-545

¹² H. Akın, Aydınogulları Tarihi., s. 14 ; İ. H. Uzunçarşılı, a.e., s. 104 ; M. Ç. Varlık, a.m., C. 10, s. 59

¹³ M. Ç. Varlık, a.m., s. 68

Batı Anadolu'da XIII. yüzyılın sonlarında Söğüt ve Domaniç çevresinde Osman Bey tarafından kurulan Osmanlı Beyliği, Anadolu'da kurulmuş beyliklerin en güçlü olanıdır. Orhan Gâzi zamanında Bizans'ın Anadolu topraklarını ele geçiren Osmanlı Beyliği, Selçuklu sonrası Anadolu'da meydana gelen otorite boşluğunu, Anadolu'daki diğer beylikleri ya kendine bağlamak yada topraklarını ellerinden almak suretiyle gidermek, Anadolu'yu yeniden güven ve huzur ortamına kavuşturmak yolunda büyük çabalar sarfetmiştir.

Yıldırım Bayezid zamanında kısmen sağlanan Anadolu birliği Timur'la yapılan ve yenik düşülen Ankara Savaşı sonrasında kesintiye uğramış ancak Timur'un Anadolu'dan çekilmesi ve Fetret Devri'nin (1402-1413) kısa sürede atlatılması sonrasında kendi içinde birliği sağlayan Osmanlılar, II. Murad zamanında Batı Anadolu'da ve Balkanlarda ilerlemiş, Fatih Sultan Mehmed Han zamanında ise İstanbul'un fethini müteakip, Orta ve Doğu Anadolu'da da merkezi otorite sağlanmış, birkaç beylik dışındaki beylikler ortadan kaldırılmış, Anadolu birliği büyük ölçüde yeniden tesis edilmiştir. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında da dört bir yanda kazanılan zaferler ve fethedilen ülkelerle Osmanlı Devleti'nin sınırları üç kıtaya uzanmıştır. Bu devirde siyasi otoritenin sağlanması, ekonomik gücün doruğa ulaşması ile imar faaliyetleri de son haddine varmış, sanatın bütün kollarında zirveye ulaşılmıştır.

Belli başlı olarak ele aldığımız bu beyliklerin yanı sıra Burdur ve Isparta çevresinde Hamidoğulları (1280-1391), Antalya ve çevresinde Tekeoğulları (1300-1423), Balıkesir ve çevresinde Karesioğulları (14.yy.başları-1347), Adana ve İçel çevresinde Ramazanoğulları (1352-1608), Maraş ve çevresinde Dulkadiroğulları (1337-1522), Orta Anadolu'nun büyük bir kısmında Eretnaoğulları (1327-1386) ve Denizli ve çevresinde İnançoğulları (13.yy.sonu-1368) gibi beylikler de bu dönemde siyasi ve ekonomik bakımdan önemli roller oynamışlardır.

Selçuklu döneminde olduğu gibi Beylikler döneminde de Anadolu'nun diğer ülkelerle olan ticarî ilişkileri önemini korumaktaydı¹⁴. Her ne kadar Anadolu üzerinde tek bir devlet hâkimiyeti olmasa da kurulan beyliklerin hepsi gelenekten kaynaklanan devlet olma vasfına ve ehliyetine sahip olmaları sebebiyle ticarî emniyet ve güven bakımından Bizans devri Anadolu'suyla mukayese edilemez derecede daha iyi durumdaydı. Selçuklular zamanında

¹⁴ T. Atan, *Türk Gümrük Tarihi, I*, Ankara, 1990, s. 125

başlanan imar faaliyetleri Beylikler döneminde de her beyliğin hâkim olduğu ve yeni fethettiği topraklar üzerinde hızlı ve yaygın bir şekilde, âdeta rüştünü isbat etmeye çalışan bir genç misâli sürdürülmekteydi. Nitekim devlet olma vasıflarından birisinin, imar faaliyetlerinde bulunma¹⁵ olduğunun şuurunda hareket eden beylikler kendi iç mücadelelerinin yanı sıra Türk olmayan dış düşmanlara karşı zaman zaman ittifaklar oluşturmuşlardır.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde iç ve dış ticarete görülen gelişme dolayısıyla büyük ticaret yolları üzerinde bulunan şehirlerdeki refah Beylikler devrinde de devam etmekte ve şehirlerde sayıları fazla olmamakla beraber "Ahilik" gibi tüccar ve esnaf sınıfı ayrı bir zümre teşkil etmekteydiler¹⁶.

Bu gelişmeler sonucu özellikle XIV. yüzyılda Ege Denizi ve Akdeniz ticareti Bizanslılar, Venedik, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Karesioğulları'nın elinde bulunmaktaydı. Batı Anadolu'da kurulan bu beylikler denizciliğe ve gemiciliğe büyük önem vermişler ve büyük askeri donanmalar vücuda getirmişlerdi. Yıldırım Bayezid zamanında Batı Anadolu'da kurulmuş bu beyliklere son verilince Ege ve Akdeniz ticareti Osmanlıların eline geçmiş, Kanuni Sultan Süleyman zamanında da Akdeniz bir Türk gölü hâline gelmiştir¹⁷.

¹⁵ Nizamü'l-mülk, Hasan b. Ali b. İshak Tusî, *Siyasetnâme (Siyeru'l-mülûk)*, (Türkçesi: Nurettin Bayburtlugil), 2. Baskı, İstanbul, 1987, s. 29

¹⁶ Y. Yücel, a.e., s. 137 ; T. Atan, a.e., s. 125

¹⁷ T. Atan, a.e., s. 126

IV - MENTEŞEOĞULLARI

A - TARİHÇE

Karia'ya tekabül eden Menteşe yöresinin, Romalılar zamanında Anadolu'da kurulan ve Asya¹ adı verilen eyalete dâhil olduğu; Roma eyaletleri yeniden düzenlenirken, Karia'nın Asya eyaletinden çıkarılarak ayrı bir eyalet haline getirildiği; Roma İmparatorluğunun M.S. 395 te ikiye bölünmesi ile Karia'nın Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu'na intikal ettiği² bilinmektedir.

663 yılında Muaviye zamanında İslâm orduları, Anadolu'da görünmüşler, 672 yılında hilafet donanmasının bir filosu, diğer bir deniz birliği Kilikya sahillerine taarruz ederken, İzmir'i feth etmiştir. Bu arada İstanbul'u da kuşatan İslâm orduları 678 yılında başarısız olmuş, Bizansa tazminat ödeme karşılığı anlaşma yaparak Anadolu'dan geri çekilmişlerdir³.

Abbasilerden Harun Reşit, bizanslıların 802 yılında Nikifaroz zamanında vergi ödememeleri ve kendisine hakaret dolu bir mektup göndermeleri üzerine harekete geçerek Anadolu'nun büyük bir kısmını, bu arada da Likya ve Karia'yı almıştır. Bu bölgeler 862 tarihine kadar müslüman hükümdarların elinde kalmış bu tarihten sonra tekrar Bizanslıların eline geçmiştir⁴.

26 Ağustos 1071 Malazgirt zaferi, Marmara ve Ege Denizi kıyılarına kadar, Batı Anadolu'yu Türk akınlarına açmış bulunmaktadır. Menteşe yöresinin Selçukluların hakimiyetine geçişi XI. asrın sonlarına doğrudur⁵. Anadolu'nun Türkler tarafından ilk ciddi iskanı 1073 yılında başlamıştır. Çaka Bey adlı bir Türk beyi 1081-1090 yıllarında Ege sahilleriyle, İzmir, Midilli, Sakız, Sisam ve Rodos adalarını feth etmiş, hemen tüm Ege'ye hakim olmuştur⁶. Ege'de ilk Türk donanmasını da kuran Çaka Bey'in 1092-1093 de

¹ Aşkıldil - T. Akarca, Milas, İstanbul, 1954, s. 61

² Zekai Eroğlu, Muğla Tarihi, İzmir, 1939, s. 85

³ George Ostrogorsky, a.e., s. 115 -116

⁴ Z. Eroğlu, a.e., s. 85-86; M.Kazım Yılmaz, Her Yönüyle Fethiye, Fethiye, 1969, s. 185; Seyyit Ali Emiri, Musavver İslâm Tarihi, C. I, Dersaadet, 1329, s. 250

⁵ Paul Wittek, Menteşe Beyliği (Çev. O.Ş.Gökyay), Ankara, 1986, s. 3

⁶ Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1984, s. 60, 94; Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi (Trc. Fikret Işıltan), C., I, Ankara, 1986, s. 51,56

ölümünden bir müddet sonra 1097 de bu bölgeler tekrar bizanslıların kontrolüne geçmiştir⁷.

Batı Anadolu, 200 yıl süren Bizans - Türk mücadelesine sahne olmuştur. Bu uzun zaman içerisinde genellikle Denizli, Honaz, Kütahya ve Eskişehir dolayları iki taraf arasında sınır hattını teşkil etmiştir. Bir yandan Selçuklular, Oğuz-Türkmen boylarıyla buralarını kuvvetlendirmeye çalışırken , diğer taraftan Bizanslılar Trakya'dan getirdikleri muhtemelen hıristiyanlaşmış Koman'ları Anadolu'da Menderes vadisine yerleştirerek sınırlarını korumağa çalışmışlardır⁸.

XII. yüzyılın ikinci yarısında Bizansın Anadoluyu kısmen gözden çıkarması ve daha çok Balkanlara önem vermesi sebebiyle savaşçı unsurlardan tecrid edilmiş Anadolu'nun batı kısmınının 1261 den itibaren bir kaç sene içinde bir daha çıkmamak üzere Türklerin eline geçtiği görülmektedir⁹. Bu tarihlerde Selçuklu nüfuzunun da Moğol istilası yüzünden Anadolu'da gittikçe zayıflamasına karşılık, uçlarda bulunan Türk beylerin nüfuzları artmıştır. Bu beyler etraflarında toplanan pek çok Türk boylarıyla birlikte Bizans için ciddi tehlike oluşturmuş ve hem karadan hem de denizden akınlarla Bizans'tan toprak koparmışlardır¹⁰.

1261 yılından sonra Bizans'tan kopan ilk toprak parçası güney-batı Anadolu'nun Karia bölgesi olmuştur. Türk fetihlerine karşı VIII. Michael 1269 ve 1278 yıllarında iki ordu göndermiş ve Türklerin eline geçmemesi için Tralles'i, bugünkü Aydın'ı tahkim ettirmiştir. Ancak, Bizans kaynaklarına göre Salpakis Mantachias (Sahil beyi Menteşe veya Emiru's-sevahil Menteşe) komutasındaki Türkler Tralles (Aydın) ve Nysa'yı (Sultanhisar) 1282 yılında şiddetli bir savaş sonunda Bizanslılardan almıştır. Hem denizden hem karadan yapılan akınlarda Menderes vadisindeki şehirlerin yanısıra bazı adalar da fethedilmiştir¹¹.

⁷ G. Ostrogorsky, a.e., s. 336; O. Turan, a.e., s. 148-149

⁸ Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul, 1946 ,s.1-2 ; P. Wittek, a.e., s. 12-13 ; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1988, s. 113-114, 129,274

⁹ P. Wittek, a.e., s. 15

¹⁰ P. Wittek, a.e., s. 16-17 ; A. - T. Akarca, *Milas*, s. 64

¹¹ Mükrimin Halil, *Düstürname-i Enveri (Medhal)*, İstanbul, 1930, s. 20-21; Z. Eroğlu, a.e., s. 10 ; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara, 1988, s. 19 ; P. Wittek, a.e., s. 25-27, 40 ; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara, 1972, s. 54 ; Hayati Tezel, *Türklerin Deniz Tarihi*, C. I, İstanbul, 1973, s. 18 ; Claude Cahen,

1282 - 1300 yıllarında Türk fetihleri artmış ve Türklerin bütün ırmak vadilerine, güney-batı Anadolu'nun tümüne ve Karadeniz sahillerine yerleşmeleri büyük ölçüde tamamlanmıştır. Vaktiyle Anadolu Selçuklu Devletinin uç beyleri olan Türkmen beyleri Anadolu'da bağımsız beylikler kurmaya başlamışlar ve kendi adlarına para bastırıp hutbe okutmuşlardır. Ege'de ve güney-batı Anadolu'da faaliyet gösteren Mentеше, Aydın ve Saruhan bunların başında gelmektedir¹².

Karia bölgesini feth eden Türk ordularının başında Selçukluların uç beyi Mentеше Bey bulunuyordu¹³. Bugüne kadar yazılmış olan tarihle ilgili yayınlarda Mentеше Bey'in hayatına ait bilgiler ya eksik ya da yanlış olarak yer almaktadır. Mentеше Bey'in adı yerli ve yabancı kaynaklarda çeşitli şekillerde kaydedilmiştir. Bizans tarih yazarı Dukas, Mantahia¹⁴, Chalcondyle, Mendesias veya Mendias , Demetrius Cantemir, Menteshе , W. Heyd, Madachie ¹⁵ P. Wittek, Menteshе¹⁶, İbn Batuta, Enverî , Şikârî, Ahmed Tevhid ve Halil Edhem Mentешâ¹⁷ şeklinde kullanmışlardır. Aynı yazılışa XVI. yüzyıla ait H. 970 tarihli Mentеше Sancağı Evkaf Defteri'nde¹⁸ Peçin'de Ahmet Gazi Bey'in mezartaşında¹⁹ve İzmir, Selçuk'ta Mentешеoğlu Umur Bey'in mezartaşında da rastlamaktayız.

Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler (Trc. Yıldız Moran), İstanbul, 1979, s. 300-301 ; W. Heyd, **Yakın Doğu Ticaret Tarihi** (Trc. E. Ziya KARAL), Ankara, 1979, s. 596-597 ; F. Taschner, "1453 Yılına Kadar Osmanlı Türkleri" (Çev. N. Ülker), **Tarih İncelemeleri Dergisi V**, İzmir, 1990, s. 285-286

- 12 P. Wittek, a.e., s. 18-23 ; Mehmet Hemdemi Çelebi, **Solak Zâde Tarihi** (Hz. Vahid ÇABUK), C. I, Ankara, 1989, s. 17
- 13 Ahmed Tevhid, **Meskukat-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu**, 4.Kısım, İstanbul, 1321, s.391
- 14 Dukas, **Bizans Tarihi**,(Trc. V.Mirmiroğlu), İstanbul, 1956, s. 39
- 15 Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî - Tezkireyi Meşâhir-i Osmaniye**, C. 4, İstanbul, 1308, s. 515-516 ; E.Uykucu, a.e., s. 57 (Chalcondyle, **L'Histoire de la décadence de Empire Grec et etablissement du Celul des Turcs**, I, Paris, 1620, s.34'den ; Demetrius Cantemir, **History of The Growth and Decay of the Ottoman Empire**, I, London, 1737, s. 84'den ; W. Heyd, **Histoire du Commerce du Levant au Moyene-age**, II, Leipzig, s.37'den naklen)
- 16 P.Wittek, a.e., s. 26
- 17 Bkz : Ahmed Tevhid , **Meskukat-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu** , ; Halil Edhem, **Düvel-i İslâmiyye**, İstanbul 1925 ; Enverî, **Düsturnâme**, (Nşr.M. Halil Yınanç), İstanbul, 1928 ; Şikârî, **Karaman-oğulları Tarihi** (Nşr. Mesud Koman), Konya, 1945 ; Muhammed Et-Tancı , **İbni Batuta Seyahatnâmesi**, C.,I-II (Sad. Mümin Çevik), İstanbul, 1983 , muhtelif sahifeler.
- 18 BA, **Menteşe Sancağı Evkaf Defteri**, Nu.: 338, H.970/1562-63, s.159
- 19 Bkz., **Katalog "Peçin- Ahmet Gazi Medresesi"**

Menteşe Bey'in aslı ile ilgili kayıtlar birbirini tutmamaktadır. Mentese Bey'in babası olarak Şikârî'de²⁰ ve ondan naklen Müneccimbaşı'nda²¹ Selçuklu ümerasından Sivas valisi Hacı Bahaeddin adında bir zat gösterilmektedir. Şikârî, Hacı Bahaeddin'in Mentese'de uç beyi olmazdan evvel Selçukluların Sivas valisi olduğunu, Konya'yı zapteden Karamanoğlu Mehmed Bey'in Sivas'ı bu zatın elinden aldığını, bilahare Hacı Bahaeddin'in Mentese ili denilen mahalde görevlendirildiği ve Cimri hadisesinde öldürüldüğünü kaydetmektedir. Gerçekten de Cimri hadisesinde (1277) Konya'da Sahiller Beyi - emirü's-sevahil - Bahaeddin adında bir zatın öldürüldüğünden İbn Bibi²² de söz etmektedir. Ancak teferruatlı malûmat vermemektedir. Kanaatimizce bu iki Bahaeddin ayrı ayrı şahıslardır. Çünkü, Sivas valisi Hacı Bahaeddin'in hem Karamanoğulları'na karşı Sivas'ı vermemek için savaşması ve hem de daha sonra onlara bağlı bir uç beyi, Melikü's-Sevâhil olarak Mentese bölgesinde bulunması pek sıhhatli görünmemektedir. Diğer yandan, her iki Bahaeddin'in de Emirü's-Sevahil Mentese Bey'in babası olması ihtimali oldukça zayıftır. Çünkü, Karamanoğulları'nın Konya Selçuklu Sultanlığı ile olan münasebeti gözönüne alındığı zaman, Sivas valisi Hacı Bahaeddin (veya Bahadır), Karamanoğluna karşı savaşmış, ikinci Bahaeddin yani Melikü's-Sevahil Bahaeddin ise Cimri hadisesinde Konya'da şehirde kalmış, Karamanoğlu'nun Konya sarayını ele geçirdiği sırada ise Naib Eminüddin ile birlikte Karamanoğulları tarafından öldürülmüştür. Oysa, Cimri hadisesinde Anonim Selçuknâme'ye göre Mentese Bey'i, Eşrefoğulları ile birlikte Karamanoğlu'nun yanında yer almıştır²³. Bir diğer husus da Konya Selçuklu Sultanlığı'nın Moğolların tahakkümündeki veziri Muinüddin Süleyman Pervane'nin Emirü's-Sevahil olarak tayin ettiği Bahaeddin Muhammed Konya'da iken yine Muinüddin Pervane dayısı Hoca Yunus'u Antalya'ya Sahil Beyi olarak tayin etmiştir²⁴. Oysa biz 1261 yılından sonra Bizans'a karşı deniz savaşları yapan , Karia bölgesini Denizli'ye kadar fetheden ve Bizans kaynaklarının " Mantachiai Salampaxides"²⁵ adını verdikleri "Sahil Beyi Mentese" adında birini

20 Şikârî, a.e., s. 11 v.d.; C. Aker, "Menteşeoğulları Tarihi I", Muğla, Sayı: 1, Muğla, 3/1937, s. 8-9

21 Müneccimbaşı Ahmed Dede, Cami'ü'd- Düvel, s. 433

22 İbn-i Bibi, Anadolu Selçukî Tarihi, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden (Trc. M.N.Gençosman), Ankara, 1941, s. 293

23 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 560-561

24 O. Turan, a.e., s. 559

25 P. Wittek, a.e., s.27

görüyoruz. Bu hususlar gösteriyor ki, ne Muinüddin Pervane'nin Sahiller Beyi Bahaeddin Muhammed ne de Şikarî'nin bahsettiği Hacı Bahaeddin veya Bahadır Mentеше Bey'in babası olabilir. Ancak, Mentеше Bey'in güney-batı Anadolu'yu fethetmemiş bir Selçuklu uç beyi olduğundan hiç şüphemiz yoktur. Nitekim, Mentеше Bey Moğol idaresindeki Konya Selçuklu Sultanlığı artık ömrünü tamamladığından, bulunduğu bölgede kendine bağlı birliklerle istiklâlini ilan etmiştir. Zaman zaman, Moğollara karşı da Karamanoğlunu desteklemiştir. Bizans'ın hâkimiyetindeki eski Karia'(bugünkü Muğla) ya gazâ hareketine girişen Mentеше Bey 1261-1269 yılları arasında önce Karia kıyılarındaki limanlara yerleşmeye muvaffak olmuştur. Bu bölgedeki Türkmenleri bir nizama aldıktan sonra 1278 yılında Menderes vadisine doğru ilerleyerek Priene, Miletos ve Magedon şehirlerini fethetmiş, 1282 yılında Tralles (Ayдын) ve Nyssa'yı (Güzelhisar) almıştır²⁶.

1282 yılından sonra biri haricinde hiçbir kaynakta Mentеше Bey'in adına rastlanılmamaktadır. Bu sebeple onun ölüm tarihi olarak bu tarih kabul edilmektedir. Oysa, Mentеше Bey ile ilgili bir başka hususa Taşkoprüzâde Kemal'in Tarih-i Sâf adlı eserinde rastlıyoruz²⁷. Eserde, A. Selçuklu Sultanı II. Mesud'un saltanatı sırasında Mentеше ve Argunşah adlı iki emirin istiklâllerini ilân ettiklerini, bunlardan Mentеше'nin Mentеше bölgesine hâkim olduğu, Argunşah'ın ise Alaiye ve Laodikia'ya yerleştiği belirtilmektedir. A. Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud, Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 682/1284 yılında ölümünden sonra ilk defa tahta çıkmıştır. 696/ 1298 senesinde tahttan ayrılmış ve daha sonra 701/1301-1302 yıllarında ikinci kez tahta çıkarılmış ve 708/1308-1309 yılına, ölümüne kadar tahtta kalmıştır²⁸.

Anonim bir Selçuknâmede, Moğol hanı Geyhatu hanlık makamına geçtiğinde, 1291-1292 yıllarında Konya Sarayı'nda meydana gelen bir boşluktan istifade ile Karamanlılar Konya'ya yürümüş, bunu haber alan Geyhatu kendisini Kayseri'de karşılayan Sultan Mesud'la birlikte Karaman üzerine yürümüş, ordunun bir kısmını Akşehir istikametinde Mentеше iline kadar göndermiş ve Mentеше'yi yağma ve kıtallere uğratmıştır²⁹.

²⁶ P. Wittek, a.e., s. 40-41 ; Halil İnalçık, " Osmanlı Devletinin Kuruluşu", İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti, C.I, İstanbul, 1988, s. 272-279

²⁷ Taşkoprüzâde Kemal, Tarih-i Sâf, İstanbul, 1287, 3.cüz, s. 64

²⁸ O. Turan, a.e., s. 584-634

²⁹ H. Fehmi TURGAL, Anadolu Selçukluları, Münecimbaşı'ya Göre, İstanbul, 1935, s. 86 ; O. Turan, a.e., s. 605 ; P. Wittek, a.e., s. 48 (Tarih-i Âl-i Selçuk, Nşr.Ferudun Nafiz Uzluğ, Metin, s. 38'den naklen)

Bu iki tarihî kaydı dikkate aldığımız zaman Menteşe Bey'in 1282'lerde ölmediği, 1291-1292 yıllarındaki bu hadiseye kadar hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen de bu takibat sırasında Menteşe Bey , beyliğin o dönemlerde güneydeki en uç noktası olan Fethiye'ye kadar çekilmiş ve orada katledilmiş olmalıdır. Türbesi de orada bulunmaktadır.

Menteşe Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Mesud Bey'in geçtiğini görüyoruz. 1291 yılındaki bu hadiseden sonra Milâs'ta 1291 tarihinde Konya Selçuklu Sultanı II. Mesud adına kesilmiş gümüş bir sikke bulunmuştur³⁰. Bundan, ya Mesud Bey'in Selçuklu hâkimiyetini tanıdığı ya da Milâs'ın Moğol tahakkümündeki Selçukluların elinde olduğu anlaşılabilir.

Menteşe Bey'in şeceresine ait en sağlıklı bilgiler şüphesiz Menteşe Bey'den sonra yerine geçen oğulları ve onların oğullarının inşâ ettirdikleri eserlerin kitâbelerinde, mezartaşlarında ve adlarına bastırdıkları sikkelerde bulunabilir. Ancak bu dökümanlardan şecere ihtiva edenlerin sayısı oldukça azdır ve Menteşe Bey'in torunu Ahmet Gâzi Bey ve sonrasına aittir. Bunlardan Ahmed Gâzi Bey'in Milâs'taki 1378 tarihli câmiinin inşâ kitâbesi ve 1379 yılında yapılan minberinin kitâbesinde Menteşe Bey'in adı geçmemektedir. Şecere, "Eblistan(?) oğlu Mesud oğlu Orhan Bey oğlu İbrahim Bey oğlu Gâzi Ahmed Bey" şeklindedir. Mesud Bey'in babası olarak Eblistan(?) adında biri görünmektedir. Ancak, Ahmet Gâzi Bey'in Peçin'deki 1391 tarihli mezar kitâbesinde ise şecere daha sıhhatlidir. Burada "Kuri Bey(Kara Bey) oğlu Eblistan(?) Bey oğlu Menteşe Bey oğlu Mesud Bey oğlu Orhan Bey oğlu İbrahim Bey oğlu Gâzi Ahmed Bey" şeklinde yazılmıştır. Bu sıralamada Menteşe Bey'in baba ve dede adları olarak Eblistan(?) ve Kuri Bey(?) çıkmaktadır.

Menteşe Bey'in Mesud Bey'den başka Kirman veya Karman adında bir oğlunun daha olduğuna Kalkaşandî ve El-Umerî'nin eserlerinde rastlamaktayız. Kalkaşandî'de Emir Zervan ibn Karman(Kirman) ibn Menteşâ adlı biriyle 767/1366 yılında Mısır'la yapılan muhabereden söz edilmektedir³¹. Ayrıca, El-Umerî'de de Hamidoğulları'na tabi olarak Menteşe oğlundan bir beyin Finike'de hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır³². Ancak, Kirman Bey ve oğlu

³⁰ İsmail Galip, *Takvim-i Meskukat-ı Selçukiyye*, Ankara, 1971, s. 141

³¹ Ebu'l - Abbâs Ahmed el- Kalkaşandî, *Subhu'l- Aşâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ*, VIII, Kahire, 1357/1937, s.19

³² P. Wittek, *a.e.*, s. 53-54 ; İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malumat*, İstanbul, 1929, s. 174 ;

Zervan Bey hakkında fazlaca bilgimiz olmamakla beraber el-Umerî bu beylerin ilk zamanlarda Menteşe toprağı olan Finike'de hüküm sürmekte olduklarını ve daha sonra da bu toprakların Hamidoğlu Hızır b. Dünder'in eline geçmesiyle ona tabi olduklarını söylemektedir³³. P. Wittek, Kirman'ın Menteşe Bey'in oğlu olmama ihtimalinin de bulunduğunu, Mesud Bey'in Kirman'ın doğrudan doğruya halefi mi olduğu ve ikisinin birbirlerine karşı münasebetlerinin ne olduğu hususunun izah edilemediğini belirtmektedir³⁴.

Menteşe Bey'in ölümünden sonra hakim olduğu topraklar kısa vadeli el değiştirmelere sahne olmuştur. 1296 yılında Alexios Philanthropenos'un Menderes üzerinden ta güneye kadar ilerlediği ve daha sonra geri çekildiği, bundan sonra , Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey'in Menderes'in kuzey taraflarında bey olarak bulunduğu ve daha sonra buralara Aydınoğulları'nın hâkim oldukları bilinmektedir³⁵. Aynı tarihlerde Mesud Bey'in daha sonra Menteşe adını alacak olan bu bölgede bey olarak bulunduğunu bilmemize rağmen idare merkezinin neresi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Kanaatimizce idare merkezi Milâs'dır. Çünkü 1291 tarihinde Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına Milâs'ta sikke bastırılmış olması Mesud Bey'in idare merkezi olan bu yerden Selçuklu hâkimiyetini kabul ettiğinin bir ifadesi olmalıdır.

Mesud Bey zamanında Küçük Asya'nın batı sahiline Türkler tamamen hâkim olmuş, 1300 yıllarında donanması ile büyük başarılar elde etmiş, Rodos Adası'nın büyük bir kısmını Rumlardan almıştır. Ancak 1310 yılında Rodos St. Jean Şövalyeleri tarafından geri alınmıştır³⁶. Mesud Bey Rodos'u geri almak için büyük gayretler göstermiş, şövalyelerden zarar gören Cenevizlilerin de yardımını alarak başarı sağlamak üzere iken Papa V. Clement'in 26 Kasım 1312 deki müdahalesi ile Cenevizliler yardımdan vazgeçince başarılı olamamıştır³⁷.

1312 - 1320 tarihleri arasında Anadolu Türkmen Beyleriyle görüşerek Mevlevî Tarikatını yaymak üzere Hz. Mevlâna'nın torunu Ulu Arif Çelebi, Menteşe iline gelerek Menteşeoğlu Mesud Bey ve oğlu Orhan Bey'le

---

Elizabeth A. Zachariadou, *Trade And Crusade, Venetian Crete And the Emirates Of Menteshe And Aydın (1300-1415)*, Venice, 1983, s. 107

33 P. Wittek, a.e., s. 53-54

34 P. Wittek, a.e., s. 54, 57

35 P. Wittek, a.e., s. 40-42, 56

36 W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, s. 599 ; M. Kâzım Yılmaz, a.e., s. 188-189

37 P. Wittek, a.e., s. 57 ; W. Heyd, a.e., s. 600-601

görülmüştür³⁸. Ulu Arif Çelebi 712/1312 tarihinde pederinin postuna geçmiş ve 719/ 1319-1320 tarihlerinde de vefat etmiştir³⁹. Mesud Bey'in bu tarihlerde Mentеше Beyi olduğu anlaşılmaktadır. Bazı tarihçiler Mesud Bey'in 1319 yılından önce ölmüş olduğunu ve yerine oğlu Orhan Bey'in geçtiğini kaydederler⁴⁰. Bu kaydın tek dayanağı Ulu Arif Çelebi'nin Mentеше'ye yapmış olduğu ziyaretler ve bu ziyaretlerin 1312-1320 tarihleri arasında vuku bulmuş olmasıdır. Bize göre de Mesud Bey'in 1319 tarihinden önce ölmüş olması ve bu tarihlerde oğlu Orhan Bey'in beyliğin başına geçmiş olması uygundur. Rodos'un geri alınması için 1319, 1320, 1321 yıllarında yapılan seferlerde Aydın filosu ile birlikte hareket eden Mentеше filosuna Orhan Bey'in komuta ettiği bilinmektedir⁴¹. Hatta, Mesud Bey'in sağlığında 1312 yıllarında Rodos'un geri alınması için yapılan seferde de Mentеше filosuna Orhan Bey'in komuta ettiği belirtilmektedir⁴².

1337 yılında Mentеше Beyliği ile Girit Dükalığı arasında yapılan antlaşma metninden Mesud Bey'in "Orhan Bey, Selman Paşa, Selahaddin Bey, Yahşi Bey, Said Paşa ve İtalyan kaynaklarından alındığı şekliyle Strumbrachi" adlarında altı oğlu bulunduğunu öğrenmekteyiz⁴³.

Mesud Bey'in kesin ölüm tarihi ve mezarının nerede olduğu bilinmemekle beraber zamanında beyliğin idare merkezinin Milâs olması sebebiyle mezarının da Milâs'ta olabileceğini düşünüyoruz.

Mesud Bey'den sonra beyliğin idaresi büyük oğlu Orhan Bey'e geçmiştir. Orhan Bey'in adına ilk kez Mesud Bey zamanında 1312 yılında Rodos'a yapılan seferde filo komutanı olması⁴⁴ ve 1312-1320 tarihleri arasında Ulu Arif Çelebi'nin Mentеше ziyaretinde de Mesud Bey ile birlikte oğlu Orhan Bey'i kendisine mürid yapması hadisesinde rastlamaktayız⁴⁵. Ayrıca, babasından sonra o da Rodos Adası'nı geri almak için 1319, 1320, 1321

38 Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri* (Trc. Tahsin Yazıcı), C. II, İstanbul, 1966, s. 258- 259

39 Z. Eroğlu, a.e., s. 107 ; A. Eflakî, a.e., s. 365 ; P. Wittek, a.e., s. 60

40 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 55 ; P. Wittek, a.e., s. 60 ; E. Zachariadou, a.e., s. 109

41 Hayati Tezel, a.e., s. 19-20 ; E. Uykucu, a.e., s. 63 ; P. Wittek, a.e., s. 63-64

42 Haydar Alpagut, *Denizde Türkiye*, C. I, İstanbul, 1937, s. 23 ; H. Tezel, a.e., s. 19-20

43 E. Zachariadou, a.e., s. 109, 153-154, 195-200 ; P. Wittek, Strumbrachi'nin çok fazla bozulmaya uğradığını bunun "İbrahim" olarak okunması gerektiğini söylemektedir (a.e., s. 63)

44 H. Alpagut, a.e., s. 23 ; H. Tezel, a.e., s. 19-20

45 Ahmed Eflakî, a.e., s. 258-259

yıllarında seferler yapmış, adayı alamamış ancak büyük ganimetler elde etmiştir⁴⁶. Bu seferler sırasında, 1318, 1321, 1322, 1324, 1327, 1329 yıllarında Venedikliler ve Katalanlar ile küçük çaplı ticari anlaşmalar yapılmıştır⁴⁷.

Orhan Bey zamanında beyliğin idare merkezi Milâs ve Peçin'dir. 1329-1330 tarihinde Milâs'ta Orhan Bey'in beyliği sırasında inşâ edilen Hacı İlyas Câmii'nin inşâ kitâbesinde " Emir-i Kebîr ve Şucaa devletü'd-din" ünvanlarının yanısıra 1331-1332 tarihli Peçin'deki kendisinin yaptırdığı câmiinin kitâbesinde " Emir-i muazzam, mansur, muzaffer, mufahham, sultan-ı guzzatu'l-atrak, Şucaa devletü'd-din Orhan bin Mesud"⁴⁸. şeklinde şecere ile birlikte ünvanları sıralanmıştır.

1330'lu yıllarda bölgeyi ziyaret eden ve önemli bilgiler veren el-Umerî (Ölümü 1349), Mesâlikü'l-Ebsar fi Memâlikü'l-Emsâr adlı eserinde Cenevizli Balaban'dan naklen Foke hükümdarı olarak zikrettiği Orhan Bey'in, 50 şehri, 200 kalesi, şatosu , donanması ve yüz binden fazla askeri bulunduğunu ; müslüman ve hıristiyan komşuları ile denizde ve karada savaşan ve çoğunda başarı sağlayan bir hükümdar olduğunu söylemektedir⁴⁹. P. Wittek, burada geçen Foke adının Muğla'ya tesmiye edilmesi gerektiğini ve burada hükümet merkezi olarak Milâs'ın değil de Muğla'nın görünmesinin de Johannitlere karşı ağır bozgunundan sonra Orhan Bey'in bir zaman için memleketin iç taraflarında bulunan Muğla'da ikâmet ettiği şeklinde bir izâh getirmektedir⁵⁰. Ancak, burada adı geçen Foke'nin Muğla olarak değerlendirilmesinin ne derece doğru olduğunu bilemiyoruz. Ayrıca, aynı kaynakta Şeyh Haydar el-Uryan'dan naklen verilen bilgilerde de Milâs hükümetinin Antalya ve Birgi hükümetleri arasında gösterildiği ve beyi'nin de Menteşeoğlu olarak zikredildiği belirtilmektedir⁵¹. El-Umerî ise Orhan Bey'in memleketini söz konusu ederken bunun Davaz, Sakız ve İstanköy arasında bulunduğunu ve Foke'nin daha sonra Hamidoğulları'na geçerek, beyinin kırk bin süvariye sahip

46 Mükrimin Halil, *Düsturname-i Enveri*, s. 20-21 ; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 19 ; A.Z.Togan, a.e., s. 342 ; P. Wittek, a.e., s. 64; H. İnalçık, a.m., s. 272-279 ; Franz Taeschner, "1453 Yılına Kadar Osmanlı Türkleri"(Çev.N.Ülker), *Tarih İncelemeleri dergisi* V, İzmir, 1990, s. 285-286.

47 E. Zachariadou, a.e., s. 18

48 P. Wittek, a.e., s. 133-134 ; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. IX, İstanbul, 1935, s. 210

49 P. Wittek, a.e., s. 67-68 ; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, Çoban Oğulları Beyliği- Candaroğulları Beyliği- Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri*, I, Ankara, 1991, s. 202

50 P. Wittek, a.e., s. 68

51 P. Wittek, a.e., s. 67 ; Y. Yücel, a.e., s. 202

olduğunu, Antalya Beyi Hızır b. Dündar'a tabi Menteşeoğullarından birinin burada emir bulunduğunu kaydetmektedir ki bu şahsın Menteşe Bey'in torunu ve Kirman'ın oğlu Zervan olduğu sanılmaktadır⁵².

1330'lu yıllarda Menteşe'yi ziyaret eden Muhammed et-Tancî (İbni Batuta), seyahatnâmesinde " Bu beldenin hükümdarı kerem ve iyilikler sahibi Menteşeoğlu Şücaaddin Orhan Bey'dir. Bu zat, seçkin hükümdarlardan olup yakışıklılığı ve güzel ahlâkı ile meşhur olmuştur. Sarayında fakihlerden bir gurup bulunur, onlara çok ilgi ve hürmet gösterir...Hükümdarın konağı Milâs'a iki mil mesafede bulunan Burçin kasabasıdır. Güzel binalar ve mescitlerle süslenmiş olan bu kasaba yeni kurulmuştur. Sultan bir tepe üzerinde kurulan bu şehirde bir câmi yaptırmaya başlamış ise de henüz tamamlanmamıştır. Burada kendisiyle görüştük..." demektedir⁵³. Buradan Peçin'in Orhan Bey tarafından kurulmuş olduğunu ve orada o tarihlerde bir câmi inşâ ettirmekte olduğunu anlıyoruz. Daha sonra XVII. yüzyılda burayı ziyaret eden Evliya Çelebi, bu câmiin 732/1331-1332 tarihli kitâbesini biraz yanlış okumakla da olsa bize ulaştırıyor⁵⁴. Dolayısıyla , o günlerde inşâsı devam eden ve bugün büyük ölçüde yıkılmış olan câmiin inşâ kitâbesini nazar-ı dikkate alarak, İbni Batuta'nın Menteşeoğlu Orhan Bey'le 732/1331-1332 tarihlerinde görüşmüş olduğunu anlamaktayız. E. Zachariadou bu görüşmenin Aralık 1332 - Haziran 1333 tarihleri arasında olduğunu ileri sürmektedir⁵⁵.

Menteşeoğlu Orhan Bey'i Venedikliler ve Katalanlar ile yaptığı Nisan 1331 tarihli bir antlaşmada Menteşe Beyi olarak görmekteyiz. Bu, daha önce 1318, 1321, 1322, 1324, 1327 ve 1329 yıllarında yapılan küçük çaplı antlaşmaların ana konularını ihtiva eden bir antlaşmadır⁵⁶. Burada, Venedik tebaalı tüccarlara ilk defa çeşitli imtiyazlar tanınmaktadır⁵⁷.

1332 yılı Mart ayında Naxos Adası Dükü Niccolo Sanudo, Menteşe ve Aydınöğulları akınlarını önlemek maksadıyla yeni antlaşmalar yapmıştır⁵⁸.

⁵² Kalkaşandı, a.e., C. VIII, s. 19 ; Y. Yücel, a.e., s. 202

⁵³ Muhammed et-Tancî, İbn Batuta Seyahatnâmesi, "Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garaibi'l-Emsâr", C. I-II, (Sad.: M.Çevik), İstanbul, 1983, s. 200-201

⁵⁴ Evliya Çelebi, a.e., C. IX, s. 210-211

⁵⁵ E. Zachariadou, a.e., s. 27

⁵⁶ E. Zachariadou, a.e., s. 18

⁵⁷ E. Zachariadou, a.e., s. 18, 187-189 ; Melek Delilbaşı, " Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", Belleten, C. 37 , Sayı: 185, Ankara, 1983, s. 98

⁵⁸ E. Zachariadou, a.e., s. 22

Giritliler adına Duca di Candia'nın Mentешеođlu Orhan Beyle g6r6şmek , ilişkileri geliştirmek ve ticaret yapmak için Venedik Senatosundan izin istediğine, isteğinin kabul edildiğine ve 1332 Haziran'ında bunun deklare edildiğine dair bilgilere, Ekim 1333 tarihli Venedik Senatosu d6k6manlarında rastlanmaktadır⁵⁹.

Orhan Bey'in Balat'ta kesilmiş tarihsiz g6m6ş bir sikkesi (Gigliato) mevcuttur. Bunun bir y6z6nde, ortada arslanlı tahtta oturmuş, bir elinde asa diğer elinde haçla k6re tutan bir h6k6mdar tasviri, etrafında HA NC MONETAM FIER IT URON : I:E, diğer tarafta, ortada k6şeleri s6sl6 haç etrafında MANDAV IT DOMINUS PALATIA yazıları bulunmaktadır⁶⁰. Bu sikke tarihsiz olmakla birlikte Balat'ın Orhan Bey zamanında Mentеше toprağı olduğunu belgelemesi açısından oldukça 6nemlidir.

Orhan Bey'in L6atinler ile ticar6 ilişkileri sebebiyle Balat birinci derecede ticaret merkezi durumundadır⁶¹. Mentеше Beyliği'nin yanı sıra Batı Anadolu'da kurulmuş diğer T6rkmen beyliklerinden Saruhanoğulları ve Aydınoğulları da Latinlerle ticar6 ilişkileri kolaylaştırmak ve geliştirmek maksadıyla Napoli'de bastırılmış "Gigliato" denilen Anjou ve Napoli sikkelerine benzer para bastırdıkları bilinmektedir⁶².

1337 yılında Mentешеođulları ile Girit D6kalığı arasında bir antlaşma daha yapılmıştır. 1331'de yapılan antlaşmanın yenilenmesi şeklinde olan bu antlaşmada Kythere, Kea, Seriphos, Karpathos, Korone, Methene ve Negroponte adlı yerler Mentеше Beyliğine yıllık vergiye bağlanmışlardır. Bu antlaşma metninde Ulu Bey, Orhan oğlu İbrahim Bey ile Duca di Candia adı yer almaktadır⁶³. Ancak antlaşmada Negroponte'nin yıllık vergiye bağlanmasına ilişkin bir c6mlede "Mentешеođlu Orhan Bey Negroponte'den yıllık vergi alıyordu"⁶⁴ ifadesi yer almaktadır. Bundan başka, metinde Orhan Bey'in adı geçmemektedir. Zaten antlaşma metninin baş kısmında antlaşmanın Girit D6kası ile Balat (Palatia) h6kimi Orhan Bey'in varisi olan oğlu elebi

⁵⁹ E. Zachariadou, a.e., s. 28

⁶⁰ M. Karabacek, " Gigliato des Karischen Turkomanen F6rsten Urchan-Beg", *Numismatische Zeitschrift*, Neunter Band, Vol. 9., Wien 1877, s. 200-215 ; G. Schlumberger, *Numismatique De L'Orient Latin*, Austria, 1954, s. 487 ; İ.-C. Artuk, *İstanbul Arkeoloji M6zeleri Teşhirdeki İsl6m6 Sikkeler Kataloğu*, I, İstanbul, 1971, s. 436

⁶¹ P. Wittek, a.e., s. 154

⁶² M. Karabacek, a.m., s. 200 ; W. Heyd, a.e., s. 609

⁶³ E. Zachariadou, a.e., s. 22-23, 35, 155 ; M. Delilbaşı, a.m., s. 135

⁶⁴ E. Zachariadou, a.e., s. 22, 198

(İbrahim) arasında yapıldığı belirtilmektedir⁶⁵. Ayrıca, antlaşma metninin 26. maddesinde de İbrahim Bey, "hâkim idareci ve Türkiye hâkimi(dominus Turchiae)" olarak zikredilmektedir⁶⁶.

Orhan Bey'in kesin ölüm tarihini bilemiyoruz. Ancak, 1337 yılında yapılan bu anlaşmayı dikkate alarak onun 1337 yılından hemen önce ölmüş olduğunu söyleyebiliriz. 1337 yılından önce yapılan antlaşmalarda Menteşe Beyi olarak Orhan Bey görünürken, 1337 antlaşmasında Emirü'l- Kebir yani Ulu Bey olarak oğlu İbrahim Bey görünmektedir. 1337 yılı antlaşması 1331 de yapılmış olan antlaşmanın yenilenmesi şeklindedir. Dolayısıyla, 1331 antlaşmasının eski hükümlerini koruyarak yenilenme ihtiyacının ortaya çıkmasına Orhan Bey'in ölmüş ve beyliğin başına oğlu İbrahim Bey'in geçmiş olması sebep olmuş olmalıdır. Çünkü, iki muhatap arasında yapılan bir antlaşmada muhataplardan biri ölür veya değişirse antlaşma kendiliğinden sona erer. Bu sebepten dolayı, Girt Dükalığı karşısındaki muhatap Orhan Bey'in ölmüş olması aralarında yapılmış olan antlaşmanın sona ermiş olması demektir. İki devlet arasında ticarî ilişkilerin devam edebilmesi için yeni idareci (bey) ile yenilenmesi gerekmiştir. Bu da Orhan Bey'den sonra yerine geçen büyük oğlu İbrahim Bey'dir. Dolayısıyla, Orhan Bey'in 1337 yılında veya hemen önce ölmüş olduğu kanaatindeyiz. Mezarının nerede olduğu kesin olarak bugüne kadar tesbit edilememiş olmakla birlikte biz onun Peçin'de inşâ ettirdiği câmiî'nin kuzey-doğusundaki türbede medfun olabileceğini düşünüyoruz. Zira, câmi, medrese gibi mimârî eserlerin bünyesinde veya hemen bitişiğinde yer alan türbelerin genellikle eserin bânisine ait olması bizi bu kanaate sevketmektedir.

Orhan Bey'in diğer kardeşleri ve oğulları 1337 yılı antlaşma metninden tam olarak çıkarılamamakla beraber , antlaşmaya Menteşe Beyliği tarafında imza koyanlar arasında Ulu Bey İbrahim Bey'in yanı sıra Tavas hâkimi İlyas Bey veya İlyas Paşa, Mekkî hâkimi Melik Eşref , Çine hâkimi Hızır Bey , Selman Paşa, Selâhaddin Bey, Yahşi Bey, Said Paşa ve Balat ve Milâs Kadılarının adlarına rastlanmaktadır⁶⁷. Bu isimler arasından Selman Paşa, Selâhaddin Bey, Yahşi Bey ve Said Paşa'nın Orhan Bey'in kardeşleri olduğunu biliyoruz. Ancak diğer üç isim karşımıza ilk defa çıkmaktadır.

65 E. Zachariadou, *a.e.*, s. 195

66 E. Zachariadou, *a.e.*, s. 199

67 E. Zachariadou, *a.e.*, s. 110, 199

Tavas hâkimi İlyas Bey'in adına İbni Batuta Seyahatnâmesi'nde, Eflakî'de ve el-Umerî'de de rastlamaktayız. İbni Batuta, Lâdik'ten Tavas'a geçtiklerinde geceyi kalenin dışında geçirip ertesi sabah hisar kapısına vardıklarını, kale komutanının İlyas Bey olduğunu ve kendilerine yemek gönderdiğini söylemektedir⁶⁸. İbni Batuta'nın ifadelerinden kale komutanı İlyas Bey'le görüşmedikleri anlaşılmaktadır. Eflakî'de ise, Ulu Arif Çelebi'nin Lâdik'e ziyareti esnasında vuku bulan bir yağmur duası hadisesinde Tavas Kalesi'nin emiri olan ve halis mürid olduğu belirtilen Şücaeddin İlyas Bey'in Denizli yakınlarında bulunan bağına girdikleri ve orada eğlendikleri anlatılmaktadır⁶⁹. El-Umerî, Orhan Bey'in memleketini tarif ederken Davaz, Sakız ve İstanköy arasında bulunduğunu belirterek , Davaz emirinin de Şücaeddin İlyas Bey olduğunu, dört kaleye ve tahmini olarak altı yüz köye hâkim olduğunu, kendisinin harb kuvveti dört bin süvari, on bin piyadeye sahip olduğunu ve bilhassa Menteşe Oğulları'nın hücumlarını Germiyan Oğulları'ndan aldığı yardım ile durdurabildiğini kaydetmektedir⁷⁰. Burada adı geçen Şücaeddin İlyas Bey ile İbni Batuta'da ve Eflakî'de adı geçen İlyas Bey aynı şahıslar olmalıdır. Zira, zaman ve zemin aynıdır. Bu haliyle, Orhan Bey zamanında Tavas'ın Menteşe toprağı ve dolayısıyla İlyas Bey'in de Menteşe sülalesinden olmadığı açıktır. Ancak, Menteşe Beyliği ile Girit Dükalığı arasında yapılan bu antlaşmada İlyas Bey'in'de adının yer alması enteresandır.

Bazı kaynaklarda, Denizli'nin bir zelzele ile harab oluşu senelerinde, 1366 yılında, şehrin Germiyan hâkimiyetine girmiş olduğu ve Menteşe, Germiyan, Aydın ve Hamidoğulları arasında tampon küçük bir beylik olan Tavas Beyliği'nin de bu sıralarda Menteşe oğullarının hükümlerine girmiş olduğu zikredilmektedir⁷¹. Bununla beraber biz, 1337 yılı antlaşmasında Menteşe ile taraf oluşu, Şücaeddin İlyas Bey'den başka bilinen bir beyinin olmaması ve sadece Orhan Bey zamanına ait kaynaklarda zikredilmesi sebebiyle Tavas Beyliği'nin 1366' dan evvel Orhan Bey zamanında Menteşe Beyliği'nin hâkimiyetine girdiği kanaatindeyiz.

68 İbni Batuta, a.e., s. 199

69 A. Eflakî, a.e., s. 274-275

70 Ali Sevim - Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklular ve Beylikler Dönemi, Ankara, 1989, s.280-281 ; Y. Yücel, Anadolu Beylikleri., s. 201-202 (Mesalikü'l-Ebsar'dan naklen)

71 Tuncer Baykara, Denizli Tarihi, II. Kısım, İstanbul, 1969, s. 40-41

1337 yılı antlaşma metninde "Mekrî hâkimi Melik Eşref"⁷² şeklinde geçen bu isme aynı yazılışla başka hiç bir yerde tesadüf etmiyoruz. Mekrî (Fethiye), Menteşe Bey tarafından ilk fethedilen yerlerden biri olup fetih sonrasında da bilindiği kadarıyla hiç el değiştirmemiş bir Menteşe toprağıdır ve aynı zamanda Menteşe Bey'in türbesi de halen oradadır. E. Zachariadou, çok uzun zamandan beri Menteşe'ye ait olarak görünen Mekrî hâkimi Melik Eşrefin bölgesinin antlaşmada açık olarak Menteşe kısmında görüldüğünü, Melik Eşrefin adına Menteşe hânedanının bir üyesi olarak hiç bir kaynakta rastlanmadığını, muhtemelen Mekrî'nin idaresi ile vazifelendirilmiş bir Türk beyi, belki de Eşrefoğlu hânedanının bir şehzadesi olduğunu söylemektedir⁷³. Yaptığımız araştırmalarda ne Eşrefoğulları arasında ne de başka yakın beyliklerde bir Melik Eşref adına tesadüf edemedik ve bu ismi Menteşe içinde aramayı uygun bulduk.

1254/1838 tarihinde istinsah edilen İbn Muhammed Kadı Ahmed el-Meğrî et-Dost Ali'nin Zübdetü't-Tecvid adlı farsça eserin önsözünde " ... zayıf kul, ibn Muhammed el-Kadı Mahmud el-Meğrî et-Dost Ali şöyle der: Tilâvet hakkındaki sahih hadisleri ve Kur'an-ı Kerim'deki âyet-i kerimleri tetkik edince ibadetlerin en faziletlisinin kıraat olduğu anlaşılır. Bununla beraber, saadet sığınağı, gönül bahçesinin süsü, gece karanlığının aydınlatıcısı, hükümle ilgili işlerin haşmetli düzenleyicisi, cihanı kuran önderin mes'elelerini ortaya koyucu, memleket ve mülkün çıkarlarını bilen, tahsil ve mevhibet imkânlarını toplayan, makamı yüce, **Meğrî Hâkimi Umur Han** - Allah yüce gölgesini yaygınlaştırsın, Allah otoritesini artırsın - tecvit ilmine büyük bir rağbet gösteriyordu. O zatın kesin emir ve işareti üzerine çok geniş olan kitaplardan bu konuyla ilgili sanatını (kıraat sanatını) derleyip farsça olarak ve kısa lâfızlarla yazdım ki, herkes yararlanabilsin, adına da Zübdetü't-Tecvit koydum"⁷⁴ ibareleri yer almaktadır (392.Res.). İstinsah tarihi 1254/1838 olan eserin (393. Res.) orijinalinin mevcut olmaması sebebiyle kesin olarak hangi tarihte kaleme alındığını bilemiyoruz. Ancak, Mikayil Bayram Bey, eserde kullanılan ifadelerin tipik bir beylikler devri eseri karakteri gösterdiğini belirtmektedir. Eser, yukarıdaki ifadelerden de

72 E. Zachariadou, a.e., s. 110, 199

73 E. Zachariadou, a.e., s. 110-111

74 İbn Muhammed Kadı Ahmed el-Meğrî et-Dost Ali, **Zübdetü't-Tecvid**, Ramazan 1254, Varak: 1b, 2a, 17a. Konya Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi-Tarih Bölümü Öğr. Üyesi Doç. Dr. Mikayil Bayram'ın şahsi kütüphanesinde bulunan bu eserden istifade etmemize izin verdiği ve farsça metinleri türkçeye tercüme ettiği için kendisine teşekkür ederiz.

anlaşılacağı üzere Mekrî hâkimi Umur Han'a ithaf edilmiş bulunmaktadır. Mekrî (Fethiye)nin Mentеше Bey tarafından fethi ve Mentеше toprağı olması hususunun gözardı edilmesi ve bugüne kadar yazılmış Türk tarihine ilişkin yayınlarda da Mentеше hânedanından bir Umur Bey'in yer almaması sebebiyle yanlış değerlendirmeler yapılarak eserin Aydın oğlu Umur Bey'e (734-748/1333-1348) ithaf edildiğı ileri sürülmüştür⁷⁵. Oysa, P. Wittek, Selçuk'ta Efes harabelerine giden caddenin yanındaki mezarlıkta, türbenin yakınında Mentешеoğlu Umur Bey adına bir mezar taşına rastladığını belirtmiş ve eserine almıştır⁷⁶. Mezar kitâbesinden ölünün kesin olarak Mentеше sülâlesinden biri olduğunu belirtmekle beraber Mentеше şeceresine dâhil etmemiştir.

İzmir- Selçuk'ta adı geçen yerde yaptığımız araştırmalarda, ne bir mezar, ne mezarlık ve ne de bir türbeye tesadüf ettik. Bahse konu mahalde bulunduğu belirtilen mezarlık bugün ortadan kaldırılmış ve mezarlar ve mezar taşları da çeşitli yerlere nakledilmiştir. P. Wittek'in verdiği bilgilerden hareketle Selçuk'ta 1991 yılında yaptığımız araştırmalarda İsa Bey Câmii'nin avlusunda yanyana sıralanmış mezar taşları arasında Mentешеoğlu Umur Bey'in mezar taşını bulduk (64-67.Şek.- 59-59c.Res.). Mezar taşının ön yüzünde Arapça olarak " Merhum, Mentешеoğlu Hacı Umur -Allah ikisini de bağışlasın- 802 Hicri yılının Recep ayında öldü" ibarelerinin yanı sıra diğer üç yanda Farsça rubailer yer almaktadır⁷⁷. Bu ifadelerden, mezar taşının 802/1400 yılında ölen Mentешеoğlu Hacı Umur Bey'e ait olduğu ve sahibinin de kesin olarak Mentеше hânedanından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Böylece, Mentеше oğulları arasında Umur adında biri olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Zübdetü't- Tecvid adlı esrin ısmarlayıcısı olan Mekrî

⁷⁵ Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve İslâmiyetin Anadolu'da Yayılışı*, İstanbul, 1981, s. 143

⁷⁶ P. Wittek, a.e., s. 146-147

⁷⁷ Devşirme bir sütun parçasının işlenmesiyle meydana getirilen 1.85 m. yüksekliğinde, 80 cm. çapındaki mezar taşının toptağa gömülen alttan 80 cm.lik kısmı silindirik olup boş bırakılmıştır. Küp şeklindeki üst kısma köşelerden geometrik şekilli yelpazelerle geçilmiştir. Üst kısmı kenar köşeliklerinde başlıksız burmalı sütunçeler yer almaktadır. Mezar taşının üç tarafı farsça bir tarafı arapça olmak üzere dört tarafı sülüs karakterde yazılarıyla doldurulmuştur. Arapça olarak beş satır hâlinde yazılmış olan cephede " *Merhum, Mentешеoğlu Hacı Umur -Allah ikisini de bağışlasın- 802 Hicri yılının Recep ayında öldü*" ibareleri yer almaktadır. Diğer üç cephede Farsça Rubai şeklinde : "[1] *Dünya'ya her gelen fâni olacaktır- Bâki ve kalıcı olan Allah'tır. [2] Bir kaftan o bir kafa - Yük taşıyanın sofrasına herkes buyur edilecektir. [3] Cihan sana yâdigâr ve biz gider olduk- Dünyada kalan sadece insanlıktır.*" ifadeleri okunmaktadır (Mezar taşının farsça yazıları Doç. Dr. Mikayil Bayram tarafından okunmuştur. Kendisine teşekkür ederiz.).

hâkimi Umur Han ile Selçuk'ta mezarı bulunan Menteşe oğlu Hacı Umur'un aynı kişiler olduğu kanaatindeyiz.

Bugüne kadar yazılmış tarih kitaplarında Umur adıyla sadece Aydınöğlu Mehmed Bey'in oğlu olan ve 1348 yılında ölen Gâzi Umur Bey⁷⁸ veya 1402 yılından sonra ortaya çıkan Aydınöğulları'ndan II. Umur Bey zikredilmekte ve çok fazla aktivitesi olmayan veya Aydınöğulları'ndaki Umur beylerle karıştırılan Menteşeöğlu Umur Bey'den bahsedilmemektedir.

Mekrî Hâkimi Menteşeöğlu Umur Bey'in, 1337 antlaşmasında adı geçen Mekrî Hâkimi Melik Eşreften başkası olmadığı ve aynı tarihlerde Menteşe Beyliği toprağı olan Mekrî'de iki ayrı bey'in hâkimiyetinin bulunamayacağı için, bunların aynı kişi olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca "Melik Eşref" lafzının da bir lâkap olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünöyoruz.

Menteşeöğlu Umur Bey'in Menteşe hânedanındaki yerini tesbit etmek zordur. 1337 antlaşmasında. Menteşe'de Orhan Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Ulu Bey olarak İbrahim Bey geçmiş ve dolayısıyla antlaşmanın muhatabı da o olmuştur. İbrahim Bey'in 1358/59 yıllarında ölümünden sonra geride en az üç oğlu kaldığı, bunların da Musa, Ahmed ve Mehmed beyler olduğu bilinmektedir⁷⁹. Bunlardan başka İbrahim Bey'in bir oğlu daha olduğunu 1360 senesi için Garp vakanüvisi Matteo Villani tarafından tutulan kayıtlardan anlaşılmaktadır⁸⁰. Burada, Balat Bey'i Musa Bey'in adı bilinmeyen bir kardeşi ile mücadele ettiği hususu zikredilmektedir. Musa Bey'in, Balat, Milâs ve Peçin'de, Gâzi Ahmed Bey'in Marmaris ve Fethiye taraflarında, Mehmed Bey'in de Muğla ve Çine havalisinde buldukları görünmektedir⁸¹. Bu arada Umur Bey'in de İbrahim Bey'in oğlu olması ve Mekrî (Fethiye)'de meskûn bulunuyor olması ihtimâl dâhilindedir.

Kanaatimizce, kardeşler arasındaki iktidar kavgasında Mekrî hâkimi Umur Bey, büyük bir ihtimâlle Gâzi Ahmed Bey'e yenik düşmüş, kıraat ilmine olan düşkünlüğü, âlim ve zâhid kişiliğiyle o, mücâdeleden ziyâde, terk-i diyâr eyleyip dünür buldukları⁸² Aydınöğulları ülkesine, Seçuk'a geçmiş ve

78 Aydınöğlu Umur Bey için bkz.: Himmet Akın, *Aydınöğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul, 1946 ; Tuncer Baykara, *Aydınöğlu Gazi Umur Bey*, Ankara, 1990

79 P. Wittek, a.e., s. 71 ; E. Uykucu, a.e., s. 64-65 ; E. Zachariadou, a.e., s.111

80 P. Wittek, a.e., s. 70-71, dpnt. 242, 74 ; E. Zachariadou, a.e., s. 111, dpnt. 482

81 P. Wittek, a.e., s. 74 ; E. Uykucu, a.e., s. 65

82 Menteşeöğlu Orhan Bey'in kızı yani Umur Bey'in halası Aydınöğlu Süleyman Şah ile evlidir (*Mükrimin Halil, Düsturnâme....* s. 31).

Osmanlıların her iki beyliğin kontrolünü eline geçirdikleri zaman da, orada sessizce yaşamış ve hatta hacı olmuş⁸³ ve 1400 yılında da burada ölmüştür.

P. Wittek, Peçin çevresinde yaptığı araştırmalarda 833 yılında (Taûn yılı) ölmüş bulunan " Fatma binti Umur" adına bir mezartaşına tesadûf etmiş ve bunun Aydınoğlu Umur veya Menteseoğlu Umur Bey'in kızı olabileceğini belirtmiştir⁸⁴. Ancak bugün maalesef bu mezartaşı kaybolmuştur.

1337 yılındaki antlaşma metninde Çine hâkimi olarak, kız kardeşi Aydınoğlu Süleyman Şah ile evli olan Orhan oğlu Hızır adlı biri görünmektedir⁸⁵. Menteseoğlu Hızır Bey de Umur Bey gibi, Aydınoğulları'ndan Hızır Bey'le karıştırılmakta ve bu sebeple Orhan oğlu Hızır Bey ile ilgili hususlar karanlıkta kalmaktadır.

Mentese Beyliği ile Girit Dükalığı arasında yapılan ikili antlaşmaların gün ışığına çıkarılmasıyla birlikte, Mentese Beyliği'yle ilgili karanlıkta kalmış bazı önemli hususlar ve şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar yazılmış tarihî yayınlarda, Menteseoğulları'ndan bir Hızır Bey'in varlığı zikredilmemektedir. Yakın beylikler içinden Aydınoğlu Hızır bey, Menteseoğlu Hızır Bey'le karıştırılmaktadır. Aydınoğlu Hızır Bey, Aydınoğlu Mehmed Bey'in oğlu, Umur Bey'in kardeşidir. Aydınoğlu Umur Bey'in 1348 yılında ölümünden sonra 1360 yılına kadar Aydınoğullarının beyi olmuştur⁸⁶. Menteseoğlu Hızır Bey ise, Orhan Bey'in oğludur. Kız kardeşi Aydınoğlu Hızır Bey'in kardeşi ve Tire hâkimi Süleyman Şah ile evli bulunmaktadır. Aydınoğlu Süleyman Şah Menteseoğlu Orhan Bey'in damadıdır⁸⁷. Süleyman Şah babası Aydınoğlu Mehmed Bey'le meydana gelen bir anlaşmazlık sonrasında kayınatası Mentese Bey'i Orhan Bey'in yanına sığınmıştır⁸⁸. Aydınoğlu Hızır Bey'in hâkimiyet sahası Ayasuluk (Selçuk) ve Nyssa (Sultanhisar)'dır⁸⁹. Menteseoğlu Hızır Bey ile Aydınoğlu Hızır Bey'in aynı tarihlerde yaşamış olmaları, onların karıştırılmalarına sebep olmuştur. 1337 yılında Girit Dükalığı ile Aydınoğlu Hızır Bey arasında yapılmış bir antlaşma daha vardır ki⁹⁰ bu da iki Hızır Bey'in farklı olduklarını açıkça göstermektedir.

83 Selçuk'ta bulduğumuz mezar taşında " Hacı Umur bin Menteseâ" olarak yazılıdır.

84 P. Wittek, a.e., s. 152

85 E. Zachariadou, a.e., s.110, 199

86 T. Baykara, Aydınoğlu Gâzi Umur Bey, s. 15, 106

87 M. Halil, Düsturnâme, s. 31 ; P. Wittek, a.e., s. 67 ; E. Zachariadou, a.e., 110

88 P. Wittek, a.e., s. 67 ; İbn Batuta, a.e., s. 206

89 P. Wittek, a.e., s. 67 dpnt. 220

90 E. Zachariadou, a.e., s. 190-194

Hakkında çok fazla bilgimiz olmayan Menteseoğlu Hızır Bey'in Datça'da kendi adını taşıyan bir câmii bulunmaktadır. Nerede ve ne zaman öldüğü hakkında da kesin bilgimiz olmamakla birlikte, 1337 yılına ait antlaşmada geçen "Çine Hâkimi" ibaresinden dolayı Çine'de Ahmet Gâzi Câmii adıyla bilinen eserin yakınındaki eyvan-türbede medfun olması ihtimâl dâhilindedir.

Orhan Bey'in, Hızır Bey'den başka Ulu Bey olarak yerine geçen oğlu İbrahim Bey hakkında daha geniş malûmata sahibiz.

İbrahim Bey'in adına ilk defa İbn Batuta'da rastlamaktayız. İbn Batuta, 1332-1333 yıllarındaki seyahati esnasında Muğla'da Milâs hükümdarı Orhan Bey'in oğlu İbrahim Bey ile tanıştığını ve kendilerine ikramda bulunup; elbise ihsan ettiğini söylemektedir⁹¹.

İbrahim Bey'in babasının yerine kesin olarak hangi tarihte Mentese beyi olduğu bilinmemekle beraber 1337 yılında Girit Dükaliği ile yapılan antlaşmada Mentese Beyliği adına Ulu Bey olarak İbrahim Bey'in adının zikredilmesi Orhan Bey'in bu tarihten önce ölmüş olmasını akla getirmektedir. Bu antlaşmanın 1331 yılında Orhan Bey'le yapılan antlaşma hükümlerini aynen koruması, muhataplardan birinin bu tarihlerde ölmüş veya iktidardan uzaklaştırılmış olmasına, yeni muhatapla yenilenmesine ve beylikte yönetim değişikliğine işaret etmektedir. Bunu nazar-ı dikkate alarak İbrahim Bey'in 1337 yılında Mentese Bey'i olduğunu söyleyebiliriz.

1334 yılında İbrahim Bey, Bergama Emiri Karesioğlu Yahşi Bey, Manisa Emiri Saruhan Bey ve Aydınolu Mehmed Bey oğlu Umur Bey ile anlaşarak Mora'ya ve Adalar denizine (Ege Denizi) sefer etmiştir⁹².

İbrahim Bey'in, kitâbesinden kendisinin inşâ ettirdiğini bildiğimiz 1344-1345 yıllarından Muğla Ulu Câmii'nden başka, Balat'ta da bir câmii ve bir hamamı bulunmaktadır.

İbrahim Bey, Aydınolu Gâzi Umur Bey'in şehid düştüğü İzmir seferinde (1348) Aydınogullarına yardım için hazırlık yapmış ancak Venedikliler bu hazırlığı, haçlılara karşı bir savaş hazırlığı kabul ederek Balat Limanı'na kadar bir donanma sokarak tehdit etmişlerdir. Aydınogulları, İzmir seferi sonrasında

91 İbn Batuta, a.e., s. 199-200

92 M. Halil, Düstürnâme, s. 30 ; E. Uykucu, a.e., s. 64

18 Ağustos 1348 yılında Latinlerle çok ağır şartlar ihtiva eden bir antlaşma imzalamışlardır⁹³.

1351-1352 yıllarında Venedikliler Menteşe ile ticarî ilişkileri canlandırmak için Balat ve Milâs'a tüccarlar göndermiş ve hatta Nisan 1353 yılında İbrahim Bey'le yeni bir antlaşma imzalamışlardır. Ayasuluk'da hazırlanan antlaşma ile silahsızlanma ve Venediklilerin Balat'ta kilise yapmalarına ve bir konsolosluk açmalarına izin verilmiştir⁹⁴.

Kesin ölüm tarihi bilinmeyen İbrahim Bey'in Milâs'ta kesilmiş tarihsiz gümüş bir sikkesi bulunmaktadır⁹⁵.

İbrahim Bey'in babası Orhan Bey'in ölümünden sonra Venediklilerle yenilenen antlaşma gibi, oğlu Musa Bey'in de 13 Ekim 1359'da Giritlilerle yapılan bir antlaşması vardır⁹⁶. Bu antlaşma Venedik ve Giritlilerle yapılan diğer antlaşmalardan farklı olarak Türkçe yazılmıştır⁹⁷. Bu antlaşmada Ulu Bey olarak Musa Bey'in görünmesi ve yine bu yıllarda adalarla ilişkilerde Menteşelilerin başında Musa Bey'in bulunması⁹⁸ İbrahim Bey'in bu tarihlerde ölmüş olduğunu göstermektedir.

İbrahim Bey'in, Çine'de Ahmet Gâzi Câmii'nin hemen yakınındaki, halk arasında Ahi İbrahim Türbesi olarak bilinen eyvan-türbede medfun bulunduğu kanaatindeyiz. Türbe, teknik ve mimârî form itibariyle bu döneme uygun düşmesinin yanı sıra malzeme açısından da Ahmed Gâzi Câmii ile yakın benzerlik göstermektedir. Bu türbede medfun Ahi İbrahim'in, muhtemelen bu yakınlarda vuku bulan bir savaşta şehit olan Menteşeoğlu İbrahim Bey olması imkân dâhilindedir. Oğlu Taceddin Ahmed Gâzi Bey'in Milâs'ta inşâ ettirdiği Ulu Câmii'nin inşâ kitâbesindeki şecerde "...merhum, mağfur, şehid, said İbrahim Bey..." şeklinde geçmesi, onun bir savaş esnasında şehit olarak öldüğünü akla getiriyorsa da, genellikle pek çok savaşa katılmış ve

93 H. Akın, a.e., s. 52-53 ; İbn Batuta, a.e., s. 210; E. Zachariadou, a.e., 205-210 ; Zeki Arıkan, " XIV-XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ", Belleten, C. LIV, Sayı: 209 (Nisan 1990), Ankara, 1990, s. 137

94 W. Heyd, a.e., s. 608-609 ; E. Zachariadou, a.e., s. 59

95 Tuncer Şengün, " Menteşe Oğullarından İbrahim Bey ve Oğlu Musa Bey'in Yayınlanmamış İki Parası", Türk Nümismatik Derneğinin 20. Kuruluş Yılında İbrahim Artuk'a Armağan, İstanbul, 1988, s. 245-246

96 E. Zachariadou, a.e., s. 217-218

97 Selçuklu, Osmanlı ve diğer beyliklerle yapılan antlaşmalar Grekçe olarak yazılmıştır (E. Zachariadou, a.e., s. 185)

98 E. Zachariadou, a.e., s. 61-62

kahramanlıklarda bulunmuş şahsiyetler, savaş meydanında ölmeler bile şehid olarak zikredilmektedirler.

İbrahim Bey ölünce geride, biri tarafımızdan tesbit edilen dört oğlu kalmıştır. Bunlardan, yerine Ulu Bey olan Musa Bey Balat, Peçin ve Milâs'ta⁹⁹, Mehmed Bey Muğla ve Çine havalisinde, Gâzi Ahmed Bey Marmaris taraflarında¹⁰⁰ ve Umur Bey de Fethiye (Mekri) taraflarında¹⁰¹ hüküm sürmektedirler.

Musa Bey, babası İbrahim Bey'in ölümü üzerine Ulu Bey olmuş ve hâkimiyetndeki Peçin, Balat ve Milâs havalisinin beyliğini üstlenerek beyliğin diğer topraklarının da kontrolünü ele geçirmek için kardeşleriyle mücadeleye girmiştir¹⁰². Musa Bey'in biri Milâs'ta diğeri Balat'ta adına kesilmiş tarihsiz iki sikke mevcut olup halen Bursa Türk-İslâm eserleri Müzesi, Sikkeler reyonunda Tuncer Şengün özel koleksiyonunda teşhir edilmektedir¹⁰³. Balat'ta kesilmiş sikke üzerinde özellikle " Duribe Balat, Melik Mentеше, Musa bin İbrahim" ibarelerinin yer alması, Musa Bey'in Mentеше Bey'i olarak tanındığını göstermesi açısından önemlidir.

Balat ve Peçin beyi olarak Musa Bey'in Memlûk Sultanı ile yaptığı bazı yazışmaların olduğu Kalkaşandî'de zikredilmektedir¹⁰⁴. İ. H. Uzunçarşılı, Makrîzî'nin Kitabü's-Sülûk adlı eserinde, 766/ 1364 senesi vukuatı arasında, Mentешеoğlunun 200 kadırgası olduğunu ve Rodos üzerine sefer yapmak isteyen Memlûk hükümdarına yardım için haber gönderdiğine dair malûmatın yer aldığını nakletmektedir¹⁰⁵. Bu arada 1366 yılında Memlûk Sultanı'nın Hıristiyanlar ve özellikle Akdeniz'de bulunan Kıbrıs ve Rodos'a karşı bir müslüman birliği kurma isteğiyle elçiler gönderdiği ve Küçük Asya'da kendisine elçi gelen emirler arasında Mentешеoğlu Musa Bey'in de var olduğu bilinmektedir¹⁰⁶. Bu, birbirini tâkip eden iki hadise Musa Bey'in 1364 - 1366 yıllarında Mentеше Bey'i olduğunu ortaya koymaktadır.

⁹⁹ Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşa*, VIII, s. 18

¹⁰⁰ P. Wittek, a.e., s. 74, E. Uykucu, a.e., s. 64-65

¹⁰¹ İbn Muhammed Kadı Ahmed el-Meğri et-Dost Ali, a.e., Varak: 1b-2a

¹⁰² P. Wittek, a.e., s. 70-71 dpnt. 242 ; E. Uykucu, a.e., s. 65

¹⁰³ Tuncer Şengün, a.m., s. 245-246 ; Milas'ta kesilmiş tarihsiz sikkenin bir benzerinin Mordtman Koleksiyonunda da mevcut olduğunu P. Wittek nakletmektedir (P. Wittek, a.e., s. 155).

¹⁰⁴ Kalkaşandî, a.e., VIII, s. 18

¹⁰⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına...*, s. 169

¹⁰⁶ P. Wittek, a.e., s. 71-72 ; E. Zachariadou, a.e., s. 69-70

Musa Bey'in ölüm tarihiyle ilgili kesin bilgimiz olmamakla birlikte, Gâzi Ahmet Bey'in daha önce Musa Bey'in kontrolünde olan Peçin'de inşâ ettirdiği 1375 tarihli medresesi ve Milâs'ta inşâ ettirdiği 1378 tarihli câmiî nazar-ı dikkate alarak, 1375 tarihinden biraz önce ölmüş olduğunu söyleyebiliriz. Bu kanaatimizi destekleyen bir belge de, 22 Nisan 1375 yılında, hemen hemen 1337 ve 1359 antlaşmalarının bir tekrarı mahiyetinde, Duca di Candia, Giovanni Gradenijo ve Menteşeoğlu Gâzi Ahmed Bey arasında yapılan antlaşmadır. Bu antlaşmada Ahmed Bey " the title of Gâzi, Warrior of the faith (Baş gâzi, iman eri)" ünvanlarıyla zikrediliyor¹⁰⁷.

Musa Bey'den sonra Balat, Milâs ve Peçin'e Gâzi Ahmed Bey sahip olmuştur¹⁰⁸. Gâzi Ahmed Bey'in, babası İbrahim Bey'in ölümünden sonra kardeşleri ile yaptığı mücadelelerde Mehmed Bey'den Muğla, Eskihisar, Ula ve Çine'yi, Umur Bey'den Fethiye'yi almış olduğunu bu merkezlerde inşâ ettirdiği eserlerden de anlamaktayız.

Evliya Çelebi'nin, Muğla'yı, Rumlardan Menteşeoğlu Dârâhi bey veziri Muğlı Bey'in; Ula'yı, 751/1350 tarihinde Menteşeoğlu beylerinden Ulama Bey'in; Eskihisar'ı, 755/1354 tarihinde rumlardan Menteşeoğlu Ahmed Bey'in feth ettiği ve Kuru Câmi adında bir câmi inşâ ettirdiği; Milâs'ı da, Menteşeoğlu Ahmed Paşa Gâzi'nin Cemşid neslinden Milyas namı bir Rum kıralından feth ettiği ve çarşı içinde Gâzi Ahmed Bey Câmiî olarak bilinen câmiî yaptırdığına dair verdiği bilgileri¹⁰⁹ pek sıhhatli bulmamakla birlikte, Gâzi Ahmed Bey'in bu yerleri kardeşlerinden mücadeleler neticesinde aldığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Adı geçen yerler, Evliya Çelebi'nin naklettiği gibi Rumlardan alınmış olmakla birlikte, buraların fethi Gâzi Ahmed Bey'den çok daha önce tamamlanmış bulunmaktaydı.

970/1562-63 tarihli Menteşe Sancağı Evkaf Defteri'nde, Gâzi Ahmed Bey'in; Mekkî (Fethiye)'de câmi ve medrese, Milâs'da câmi ve imâret, Peçin'de medrese ve hamam, Çine'de imâret, Balat'ta bir mevlevihâne yaptırdığı ve bu eserlerin devamlılığını temin için çeşitli yerlerden mal-mülk vakfettiği kayıtlıdır¹¹⁰. Gâzi Ahmed Bey'in Peçin'de 1375 tarihli bir medresesi ve bir hamamı, Milâs'ta 1378 tarihli bir câmiî ve onun zamanından Ula'da 1376 tarihli

107 E. Zachariadou, a.e, s. 73, 218-224

108 P. Wittek, a.e., s. 70-74 ; E. Uykucu, a.e., s. 65

109 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. IX, s. 200-201,204,207-209

110 BA, *Menteşe Sancağı Evkaf Defteri*, Nu.:338, H.970/1562-63, s. 41, 42, 125, 136

Mehmed b. Mustafa tarafından yaptırılan bir câmiin sadece inşâ kitâbesi mevcuttur.

Ahmed Gâzi Bey'in Peçin'deki medrese kitâbesinde " Emir-i Kebir, el Muratib, Sultan-ı Sevahil, Tacü'd-devletü'd-din, Ahmed Gâzi bin İbrahim", Milâs'taki Ulu Câmi kitâbesinde " Emirü'l-Muazzam, Sultanü'l-Mükerrem, Malikü'l-Rıkabü'l-Ümem, Sultan-ı Mülükü'l-Arab ve'l-Acem, Gâzi Ahmed Bey İbni merhum, mağfur, şehid, İbrahim Bey ibni Seyyid Orhan bey ibni Mesud ibni Eblistan(?), Peçin'deki medresesinin sonradan türbe hâline gelen ana eyvanındaki mezar taşında " el-Mağfur, es-Seyyid, eş-Şehid, Ahmed Gâzi Bey ibni İbrahim Bey ibni Orhan Bey ibni Mesud Bey ibni Menteşe Bey ibni Eblistan (?) Bey ibni Kuri(Kara) Bey (?) " şeklinde şecere, elkap ve ünvanları yer almaktadır.

Ahmed Gâzi Bey'den günümüze intikâl eden tarihsiz iki gümüş sikke bulunmaktadır¹¹¹.

Ahmed Gâzi Bey, Peçin, Milâs, Bozüyük, Mazin, Mekkî, Köyceğiz, Marmaris, Datça, Bodrum ve havalisinde hâkim bir bey olarak bulunduğu sıralarda, kardeşi Mehmed Bey de oğulları Gıyaseddin Mahmud ve Şücaaddin İlyas Bey'le birlikte Balat, Çine ve Muğla havalisinde bulunmaktadır. Osmanoğullarından Yıldırım Bayezid Han, Karamanoğulları'nın teşvikiyle kendisine karşı oluşturulan Anadolu müttefik beylikler gurubu üzerine 792/1389-90 yılında karşı taaruzla geçtiği¹¹² zaman, başlangıçta Osmanlılarla iyi münasebetlerde bulunmuş olan¹¹³ Menteşe Beyliği'nin Balat ve Muğla havalisi beyi Mehmed Bey'in de bu ittifakta yer alması sebebiyle hâkimiyetinde bulunan topraklar elinden alınmıştır. Böylece Menteşe Beyliği'nden Osmanlılara geçen ilk toprak parçası da Balat ve Muğla havalisi olmuştur¹¹⁴.

Ahmed Gâzi Bey'in hâkimiyetinde bulunan Peçin ve Milâs havalisi hem dağlık ve sarp olması, hem de Ahmed Bey'in Yıldırım Bayezit'a karşı kurulan ittifakta yer almaması sebebiyle olsa gerektir, Menteşe Beyliği'nin Peçin ve

¹¹¹ İ.-C. Artuk, a.e., s. 437

¹¹² Y. Yücel, XIV. - XV. Yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları - Candaroğulları Beylikleri, Ankara, 1980, s. 77

¹¹³ Menteşeoğulları, Sultan II. Murad'ın 1384 yılında yaptığı Kosova Savaşı'nda, Osmanlı ordusuna yardım olarak Saruhan, Aydın ve Hamidoğulları Beylikleri gibi asker göndermiştir (M. Çetin Varlık, Germiyan Oğulları Tarihi (1300-1429), Ankara, 1974, s. 212 ; Solakzâde, a.e., 59-60).

¹¹⁴ Aşıkpaşazâde, Tarih-i Al-i Osmani, İstanbul, 1332, s. 67 ; H. Adams Gibbons, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu (Trc. Ragıp Hulusi), İstanbul, 1928, s. 164 ; Solakzâde, a.e., I, s. 73, 94, 101

Milâs şubesi ölümüne kadar Ahmed Gâzi Bey'in kontrolünde kalmış, 1391 Temmuz'unda ölümünden sonra¹¹⁵ Osmanlılara intikâl etmiş ve sancak itibariyle Hoca Firuz Bey'e verilmiştir¹¹⁶.

Bu hadise sonrasında bazı kaynaklar, Mentешеoğlu'nunun doğrudan Timur'a kaçtığını¹¹⁷, bazıları Mehmed Bey'in, oğlu İlyas Bey'le birlikte önce Kastamonu'ya, Candaroğlu İsfendiyar Bey'in yanına sığındığını¹¹⁸ ve oradan da Timur'a sığındığını¹¹⁹, bazıları ise, Mısır yolu ile kaçtığını ve Timur'a sığındığını¹²⁰ zikretmektedirler. Kaynaklar dikkatlice tetkik edilince, Timur'a sığınan Mentешеoğlu'nun o zamanlarda Balat ve havalisini elinde bulunduran Mehmed Bey'in oğlu Şücaaddin İlyas Bey olduğu ve Kastamonu'ya kaçıp oradan ayrılmayan Mentешеoğlu'nun da bizzat Mehmed Bey'in kendisi olduğu anlaşılmaktadır.

Mehmed Bey'in Leyne (Turgut)'de bir zâviye yaptırmış olduğunun, Osmanlı Tahrir defterlerinde kayıtlı olduğu belirtilmektedir¹²¹. Bahse konu defteri tesbit edememize rağmen, Bugün Muğla ili Yatağan ilçesine bağlı olan Turgut (Leyne)'ta, Turgut İlkokulu bahçesinde 770/1368 tarihli Hoca Mukbil adlı bir kişi tarafından inşâ ettirilmiş bir zâviye kitâbesini tesbit ettik. Bu tarihlerde Muğla ve Çine'nin Mehmed Bey'in kontrolünde olması sebebiyle, bu iki yer arasında kalan bu zâviyenin, Mehmed Bey'in isteği üzerine yaptırılmış olması imkân dâhilindedir.

Mehmed Bey'in 766/1364-65 tarihli gümüş bir sikkesi bulunmaktadır. Sikkenin bir tarafında "Mehmed ibni İbrahim - Hâlide Mülkehu", diğer tarafında " Kelime-i tevhid ve sitte ve sittin seb'a miye (766)" ibâreleri yer almaktadır¹²².

Kitâbe ve sikkelerden, Mehmed Bey'in kesin olarak tesbit edilebilen bir oğlu vardır ki, o da Şücaaddin İlyas Bey'dir. Bazı kaynaklarda, İlyas Bey'den ayrı olarak Gıyaseddin Mahmud adında bir oğlu daha olduğu, iki kardeşin

115 P. Wittek, a.e., s. 83

116 Z. Eroğlu, a.e., s. 122 ; A.-T. Akarca, Milas, s. 69 ; E. Zachariadou, a.e., s. 80 ; P. Wittek, a.e., s. 85

117 Aşıkpaşazâde, a.e., s. 67

118 Aşıkpaşazade, a.e., s. 85 ; Solakzâde, a.e., s. 73-94, 101

119 Mehmed Neşri, Neşri Tarihi, I,(Haz. Mehmet Altay Köymen), Ankara, 1983, s. 164

120 Enverî, Düsturnâme, s. 88 ; P. Wittek, a.e., s. 84

121 Kaya Müştâkhân, 1967 Muğla İl Yıllığı , Ankara, 1968, s. 180 ; M. Kâzım Yılmaz, a.e., s. 193

122 İ. H. Uzunçarşılı, Kitabeler, s. 172 ; Z. Eroğlu, a.e., s. 114 ; P. Wittek, a.e., s.155 ; A.-C. Artuk, a.e., s. 436-437

birbirleriyle mücadele ettikleri, daha önce Balat ve havalisine sahip bulunan Gıyaseddin Mahmud Bey'in, İlyas Bey'e yenilerek Osmanlılara sığındığı ve onun sahibi bulunduğu Balat'ın 1389 yılından az önce İlyas Bey'e geçtiği şeklinde bilgiler yer almaktadır¹²³.

Bazı kaynaklarda ise, Gıyaseddin Mahmud Bey'in ve Şücaaddin İlyas Bey'in babası olarak Mentешеoğlu Yakub Bey adında biri zikredilmektedir¹²⁴. Bu kaynaklarda, Yakub adında bir Mentеше beyinin Mahmud ve İlyas adlı iki oğlu bulunduğu, aralarındaki mücadelede, İlyas'ın Mahmud'a üstün çıktığı kaydedilmektedir. Kitâbelerde ve sikkelerde, İlyas Bey'in babasının adı Mehmed, yine sikkesinden anlaşıldığı üzere Mehmed bey'in babasının adı da İbrahim Bey'dir. Mentеше sülalesinde Yakub Bey adında birine de rastlanılmamaktadır. Bu durumda, bunların Yakub Bey'in oğulları olmadığı, Mahmud Bey'in de Mehmed Bey'in oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

1389 yılından az bir zaman evvel kardeşi ile yaptığı mücadeleyi kaybederek Osmanlılara sığınan Mahmud Bey'e, Yıldırım Bayezid'in bu bölgeyi Osmanlı topraklarına katmasından sonra, eskiden sahip olduğu yerlerin geri verilmesinin yanı sıra Mentеше ili istiklâli için Mahmud Bey'e Bergama taraflarında Çöki ve Değirmencik (Tepecik) köyleri ile daha bazı yerler de mülk olarak verilmiştir¹²⁵.

Gıyaseddin Mahmud Bey'e Berçin'li Mahmud bin Mehmed tarafından Farsça'dan Türkçe'ye çevrilerek takdim edilen Baznâme adlı avcılığa ait eserde, Mahmud Bey; babasının adı zikredilmeksizin " Büyük emir, muazzam şehinşâh, ümmetlerin boyunlarını elinde tutan, Türk ve Acem pâdişahlarının efendisi, kılıç ve kalem sâhibi, dinin ve dünyanın yardımcısı, İslâmın ve müslümanların dayanağı, Mentешеoğlu Mahmud, Allah ona yardım edenleri aziz kılsın ve kudretini artırsın"¹²⁶ şeklinde takdim edilmektedir.

Timur, Yıldırım Bayezid ile 20 Temmuz 1402 de yaptığı Ankara savaşında galip geldikten sonra ; Yıldırım'a karşı kendi safında savaşan Anadolu beylerine memleketlerini iade etmiş ve kendilerine bağlılık işareti olarak tac, kemer ve yarlıg vermiştir. Bu beyler arasında daha önce Yıldırım önünden kaçan

¹²³ K. Müştâkhân, a.e., s. 178-179 ; Z. Eroğlu, a.e., s. 121

¹²⁴ M. Neşri, a.e., II, s. 86-87 ; Aşıkpaşaoğlu Ahmed Aşıkî, Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Haz. A. Nihal Atsız), Ankara, 1985, s. 104-105

¹²⁵ K. Müştâkhân, a.e., s. 179(BA. 453 No.lu Tahrir Defteri, s. 53b ve 54a, 60a'dan naklen)

¹²⁶ K. Müştâkhân, a.e., s. 179 ; P. Wittek, a.e., s. 91 dpnt. 303

ve Balat ve havalisine sahip olan Mentешеođlu İlyas ve babası Mehmed Bey de bulunmaktadır¹²⁷. Bu hadiseler arasında Gıyaseddin Mahmud Bey'in adı hiç zikredilmemektedir. Kanaatimizce, daha evvel Yıldırım saflarında savaşan Mentеше askerleri arasında, belki de başında, Mahmud Bey de bulunmaktaydı. Savaş esnasında Mentеше askerlerinin taraf değiştirmelerinde onun da taraf değiştirdiği, önceki olaylar göz önüne alınırsa pek mantıklı görünmemektedir. Muhtemelen bu savaşta herhangi bir asker gibi ölmüş olmalıdır. Zira, daha sonraları adından hiç söz edilmediği gibi adına bastırılmış bir sikkeye de bugüne kadar rastlanılmamıştır.

Mentешеođlu İlyas Bey, memleketine döndükten sonra Timur'un desteğiyle Balat'ta tek başına Mentеше Bey'i olmuş, babası Mehmed Bey ise Ankara savaşından bir ya da bir buçuk ay sonra Candaroğlu İsfendiyar Bey ile birlikte Denizli civarında Timur'u karşılamış, ona hediye olarak bin at takdim etmişlerdir. Bu hareketleri Timur tarafından iltifat görmüş ve kendilerine hil'at, kemer ve külâh giydirilmiştir. Bu merasimden sonra, Mehmed Bey, Tire'deki Timur'un karargâhına at, sığır, para ve başka hediyeler yollamak üzere memleketine dönmüştür¹²⁸. Ancak, Mentеше Bey'i olarak bu tarihlerde İlyas Bey'i görüyoruz. Şubat 1403 yılında Duca di Candia ile Balat Emiri arasındaki ittifakta Mehmed Bey muhtemelen hayattaydı. Nisan 1403 yılında Rodos'la yapılan antlaşmadan hemen önce Mehmed Bey ölmüş olmalıdır. Çünkü, bu tarihte yapılan antlaşmayı, Mentеше Bey'i olarak İlyas Bey imzalamıştır¹²⁹.

24 Temmuz 1403'te Timur ordularının Anadolu'yu terki sonrasında, Duca di Candia Marcofalier ile Mentеше Emiri İlyas Bey ve Yıldırım Bayezıd'ın varisleriyle ortak bir antlaşma daha yapılmıştır¹³⁰. Bu dönemde, Mentеше Beyliği'nin başlıca ihracat limanları Fethiye (Mekrî), Balat ve Marmaris'tir¹³¹.

İlyas Bey'in, Beyliğin başına geçer geçmez adına kestirdiği 1403 tarihli bir sikkesi bulunmaktadır¹³². Lakabı Şücaaddin olan İlyas Bey, 1403-4 yıllarında Timur'un torunlarının Semerkant'ta yapılan düğününe elçi ve hediyeler

127 Solakzâde, a.e., s. 110 ; P. Wittek, a.e., s. 87 - 88

128 P. Wittek, a.e., s. 88 - 89 ; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 317 ; E. Uykucu, a.e., s. 68

129 E. Zachariadou, a.e., s. 81 - 82

130 E. Zachariadou, a.e., s. 82-83, 225-233

131 Turhan Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, I, Ankara, 1990, s. 126

132 A. Tevhid, *Meskukat-ı Kadime*, s. 389 ; İ.-A. Artuk, a.e., s. 438 ; P. Wittek, a.e., s. 156

göndermiş¹³³, aynı senede Balat'taki İmârethâne'nin temellerini atmış¹³⁴ ve bunların devamlarının sağlanması için de muhtelif vakıflar tahsis etmiştir¹³⁵.

İlyas Bey, 1404 yılında, Ayasuluk'u almış olan Yıldırım Bayezid'in İzmir'deki subaşısının oğlu Cüneyt Bey'e (İzmir oğlu) karşı, yeğeni Aydınolu II. Umur Bey'e yardımda bulunmuştur. Altı bin kişilik bir kuvvetle Ayasuluk'u kuşatan İlyas Bey, Cüneyt Bey'in babası Karasubaşı İbrahim Bey'i teslim almış ve Mentеше sahillerinde, muhtemelen Marmaris (mamalos) Kalesine kapatarak, yeğeni Aydınolu II. Umur Bey'in emaretinin başına geçmesini sağlamıştır. Ancak Cüneyd Bey sonradan İzmir'den deniz yolu ile gelerek babasını kurtarmağa muvaffak olup, Ayasuluk'u tekrar ele geçirmiştir. Fakat daha sonra, Cüneyd Bey Aydınolu II. Umur Bey'e kızını vererek onu Aydınolu Bey'i olarak kabul etmiş ve onunla birlikte hareket etmiştir¹³⁶.

İlyas Bey, Osmanlı şehzadeleri, Emir Süleyman, İsa Çelebi, Musa Çelebi ve Çelebi Mehmed arasındaki saltanat kavgaları sırasında varlığını korumak için büyük gayret göstermiştir¹³⁷.

Haziran 1407 yılında, Duca di Candia'nın isteğiyle, Leonardo Bembo ile İlyas Bey arasında, 1403 antlaşmasını tekrarlayan bir antlaşma daha yapılmıştır¹³⁸.

5 Temmuz 1413 yılında, hâkim olan Musa Çelebi ölmüş, onun yerine Çelebi Mehmed Bey hâkimiyeti sağlamış, Aydın ve Mentеше beyleri Cüneyd Bey ve İlyas Bey de onun vassallığını kabul etmiştir¹³⁹. Bu tarihlerde Balat ve Ayasuluk'da yapılan antlaşmaları gözden geçirmek üzere " Körfez Kaptanı" namıyla Pietro Civrano, Peçin'de İlyas Bey'i ziyaret ederek, 17 Ekim 1414'de aralarında kısa bir antlaşma yapmışlardır¹⁴⁰.

İlyas Bey zamanında yapılan bu antlaşmalarda; Balat'ta, ev, dükkan ve kilise inşâ etmek, kilise civarında da mutad üzere mezarlık kurmak müsaadesi

-
- 133 Clavijo, Kadis'ten Semerkant'a Seyahat (Trc. Ömer Rıza Doğrul), C. II, İstanbul, 1943, s. 92
 134 İ.H. Uzunçarşılı, Kitabeler, s. 175 ; E. Uykucu, a.e., s. 68-69
 135 BA, MSED ,338 , s. 8
 136 P. Wittek, a.e., s. 94-95
 137 İ. H. Uzunçarşılı, "Menteşe - Mentешеoğulları", İ. A., C. VII, İstanbul, 1979, s. 730 ; P. Wittek, a.e., s. 95
 138 E. Zachariadou, a.e., s. 87, 234-237
 139 İ. H. Uzunçarşılı, a. md., s. 730
 140 M. Delilbaşı, a.m., s. 98 ; E. Zachariadou, a.e., s. 88, 238-239

verilmiş¹⁴¹, Anadolu Selçukluları döneminde tüccarlara sağlanan can ve mal güvenliği ve dokunulmazlığı ile ilgili hükümler aynen korunmuş, Venedik ülkelerine zarar veren Türk gemilerine yardım edilmeyeceği ve Türk gemilerinin Girit ve Venedik ülkelerine zarar vermeyeceklerine dair 500 florinlik bir depozito yatıracakları kabul edilmiştir¹⁴².

İlyas Bey, Çelebi Mehmed'in vasiliğini kabul etmesinin yanı sıra Üveys (Leys) ve Ahmed isimlerindeki oğullarını rehin vermiş¹⁴³ ve Çelebi Mehmed adına para bastırmıştır. 818/1415 tarihli sikkede bir tarafta "Mehmed b. Bayezid Han", diğer tarafta " İlyas b. Mehmed- zîde ömruhû"¹⁴⁴ yazılıdır.

Çelebi Mehmed, 1415 tarihinde Cüneyd Bey'i yenerek İzmir'i almasından sonra, Timur tarafından tahrib edilen ve Cüneyd'in yeniden yapımına izin verdiği Jhones Şövalyeleri Kalesi'ni yıktırması, buna karşılık Mentеше ili sahillerinde istedikleri bir yerde kale yapmalarına izin vermiştir. Şövalyelerin reisi adı geçen yerlerin Mentеше iline ait olduğunu belirtince, Çelebi Mehmed, Mentеше Beyi'nin kendine tâbi olduğunu ileri sürmüştür. Şövalyeler, Bodrum'da Petronion Kalesini yapmağa başladığı zaman İlyas Bey müdahale etmeğe çalışmışsa da, Çelebi Mehmed'in izin verdiğini anlaması üzerine ses çıkarmamıştır¹⁴⁵.

İlyas Bey, ölümüne kadar Çelebi Mehmed'in hâkimiyetini tanımıştır. Bazı neşriyatta ölüm tarihi olarak Çelebi Mehmed'in ölüm tarihi ile eş zamanlı olarak 824/1421 yılı gösterilmesine¹⁴⁶ rağmen, Osmanlı sarayında rehin olarak bulunan ve daha sonra babasının ölümü üzerine kaçarak Mentеше'ye gelerek Bey olan Leys Bey'in 823/1420 tarihli sikkesine¹⁴⁷ göre Çelebi Mehmed'le aynı yıl değil, ondan bir yıl önce ölmüş olmalıdır. C. Ölçer, P. Wittek'in bir ihtimal olarak gördüğü¹⁴⁸, Peçin'deki Ahmed Gâzi Medresesi ana eyvanında yan yana bulunan

141 Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefküresi Tarihi*, C. I-II, İstanbul, 1979, s. 494

142 M. Delilbaşı, a.m., s. 98 ; E. Zachariadou, a.e., s. 88-89

143 İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 175 ; M. Neşri, *Neşri Tarihi*, II, s. 86-87 ; P. Wittek, a.e., s. 97

144 İ. - C. Artuk, a.e., s. 438 ; A. G. Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*, İstanbul, 1945, s. 25 ; Mehmed Çayırdağ, "Timur, Yıldırım Bayezid'in Oğulları ve Bazı Beylikler Adına Basılan Akçelerden Kayseri Müzesindeki Bir Define" , *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, Nu. 45, Ankara, 1986, s. 77-78

145 İ. H. Uzunçarşılı, a.md., s. 730 ; P. Wittek, a.e., s. 97

146 İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 175 ; P. Wittek, a.e., s. 97 ; E. Uykucu, a.e. s. 69

147 Cüneyt Ölçer, " Mentеше Beyi İlyas Oğlu Leys'in 823 Tarihli Akçeleri", *Türk Numismatik Derneğinin 20. Kuruluş Yılında İbrahim Artuk'a Armağan*, İstanbul, 1988, s.215

148 P. Wittek, a.e., s. 149-151

iki mezardan güneydekinin, hem form hem de kitâbe muhtevası bakımından Ahmed Gâzi Bey'in mezarına benzemesi ve ayrıca ihtiva ettiği tarih ibaresi itibariyle de Leys Bey'in 823 tarihli sikkesi ışığında İlyas Bey'in mezarı olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ileri sürmektedir. Buna ilâveten, İlyas Bey'in ölüm tarihi olarak da, mezar taşındaki tarih ibaresini nazar-ı dikkate alarak " sekiz yüz yirmi üç yılı Rebiü'l Evvel ayının altıncı günü" olduğunu kabul etmektedir¹⁴⁹. Bu değerlendirmeler ışığında, İlyas Bey'in mezarının Peçin'de olabileceği görüşünü teyid edecek bir başka husus da, İlyas Bey'in, beyliğin idare merkezi olarak önceleri olduğu gibi Balat'ı değil de Peçin'i seçmiş olması ve orada ikâmet etmiş olması gösterilebilir.

Leonardo Della Porta adlı Girit'li Yunan Ortodox bir elçi, elçilikleri sırasında kaleme aldığı bir şiirde, Peçin sarayı ve bahçesini tasvir ederek, şahâne doğulu kıyafetler içinde İlyas Bey'in kendisine hediyeler verdiğini anlatmaktadır¹⁵⁰. Bu da, İlyas Bey'in Peçin'de yaşamış olduğunu belgelemesi açısından önemlidir.

Şücaeddin İlyas Bey'in 806/1403 yılında Balat'ta yaptırmaya başladığı İmâret'in (câmi-medrese-hamam) yanı sıra, Turgut (Leyne)'ta bir câmi, Peçin'de medrese ve Hisar Köyü'nde câmi, Davaz'da zâviyeleri olduğunu; bunların devamlarının sağlanması maksadıyla muhtelif yerlerde vakıflar tahsis ettiğini, Balat'taki Kızılhöyük Köyü'nü Çandarlı Halil Paşa'ya temlik etmiş olduğunu biliyoruz¹⁵¹. Ayrıca, İlyas Bey adına Şirvanlı Mehmed b. Mahmud tarafından "İlyasiye" adında muhtasar bir tıp kitabı tercüme edilmiştir¹⁵².

İlyas Bey, Balat'taki Câmi'nin kitâbesinde, "Ulu Emir ve Yüce hükümdar, dünyadaki büyük emirlerin en büyüğü, ilim mertebelerini en son derecesine çıkaran ve Yüce "Allah" kelimesini yayan, Sultan Şücaeddin İlyas bin Mehmed bin İbrahim (b.) Orhan" şeklinde, elkab ve şecere ile zikredilmiştir.

İlyas Bey'in ölümünden sonra oğulları, rehin tutuldukları Edirne'den memleketleri Menteşe'ye gelmiş ve beyliklerini ilân etmişlerdir. Leys Bey'in

149 C. Ölçer, a.m., s. 216-217

150 E. Zachariadou, a.e., s. 83

151 BA, MSED, 338, s. 8-10

152 İ. H. Uzunçarşılı, a.md., s. 730

823/1420 tarihli üç sikkesi¹⁵³ ve 824/1421 tarihli bir sikkesi¹⁵⁴ mevcuttur. Kardeşi Ahmed Bey'in de tarihsiz bir sikkesi bulunmaktadır¹⁵⁵.

Leys ve Ahmed beyler, Osmanlı Sultanı II. Murad'ın ilk saltanat senelerinde Bizans tarafından kışkırtılan ve Bayezid'in oğlu olduğu iddia edilen Düzmece Mustafa Çelebi'nin isyanı sırasında, Osmanoğullarına karşı bir siyaset takip etmişlerdir. Aynı şekilde, diğer Anadolu beyleri gibi Leys ve Ahmed beyler de, Aşıkpaşazâde'nin belirttiğine göre, kendilerine gönderilen elçilerin telkinleriyle muhalefetten vazgeçmişlerdir¹⁵⁶. Ancak, 827/1424 yılında tekrar ortaya çıkmış olan ve Ayasuluk'u ele geçirmiş olan Cüneyd Bey üzerine yürüten II. Murad, bu arada daha önceden karşı koymaları ihtimali belirmiş olan Saruhan, Aydın ve Menteşe iline yürüyerek, bu emaretleri doğrudan doğruya Osmanlı topraklarına katmış¹⁵⁷ ve Menteşe oğullarından Leys ve Ahmed beyleri de Balaban Paşa'nın idaresinde bulunan Tokat'taki Bedevî Çardağı'na hapsedirmiştir¹⁵⁸.

Bundan iki yıl sonra, 1426 kışında Leys Bey kardeşi Ahmed Bey'i Bedevî Çardağı'ndan kaçirtmış, ancak kendi kaçamamış ve bu hareketinin bedelini canıyla ödemiştir¹⁵⁹. Leys Bey'in ölüm tarihi olarak tarihî kaynaklar da 829/1425-26 tarihini vermektedirler¹⁶⁰.

Kaynaklara göre, Ahmed Bey önce Mısır'a kaçmış, fakat orada fazla kalmayarak memleketine gitmek üzere İran'a doğru yola çıkmış¹⁶¹ ise de, memleketi olan Menteşe'ye geldiğine dair herhangi bir malûmat bulunmamaktadır. Muhtemelen bu seyahatler esnasında ölmüştür. Leys Bey'in ölümünden sonra Menteşe Beyliği tamamen ortadan kalkmış, beyliğin toprakları Osmanlıların kontrolüne geçmiştir. 13.7.1426 tarihli bir vesikada II. Murad, Balat ve Ayasuluk hâkimi olarak zikredilmektedir¹⁶².

II. Murad'ın 1451 yılında ölümünden sonra Osmanlılarla anlaşmazlık içinde olan Karamanoğlu İbrahim Bey, Aydın ve Saruhan oğullarından

153 C. Ölçer, a.m., s. 215-217

154 A. Tevhid, *Meskukat-ı Kadime.*, s. 390 ; P. Wittek, a.e., s. 158

155 P. Wittek, a.e., s. 159

156 Aşıkpaşazâde, a.e., s. 110

157 Münecimbaşı, a.e., C. I, s. 156 ; P. Wittek, a.e., s. 102

158 Aşıkpaşazâde, a.e., s. 110 ; M. Neşri, a.e., II, s. 87

159 Aşıkpaşazâde, a.e., s. 110 ; M. Neşri, a.e., II, s. 87-88

160 A. Tevhid, *Meskukat-ı Kadime.*, s. 292 ; A. Tevhid, "Menteşe Oğulları", *TOEM*, No. 12, İstanbul, 1329, s. 764

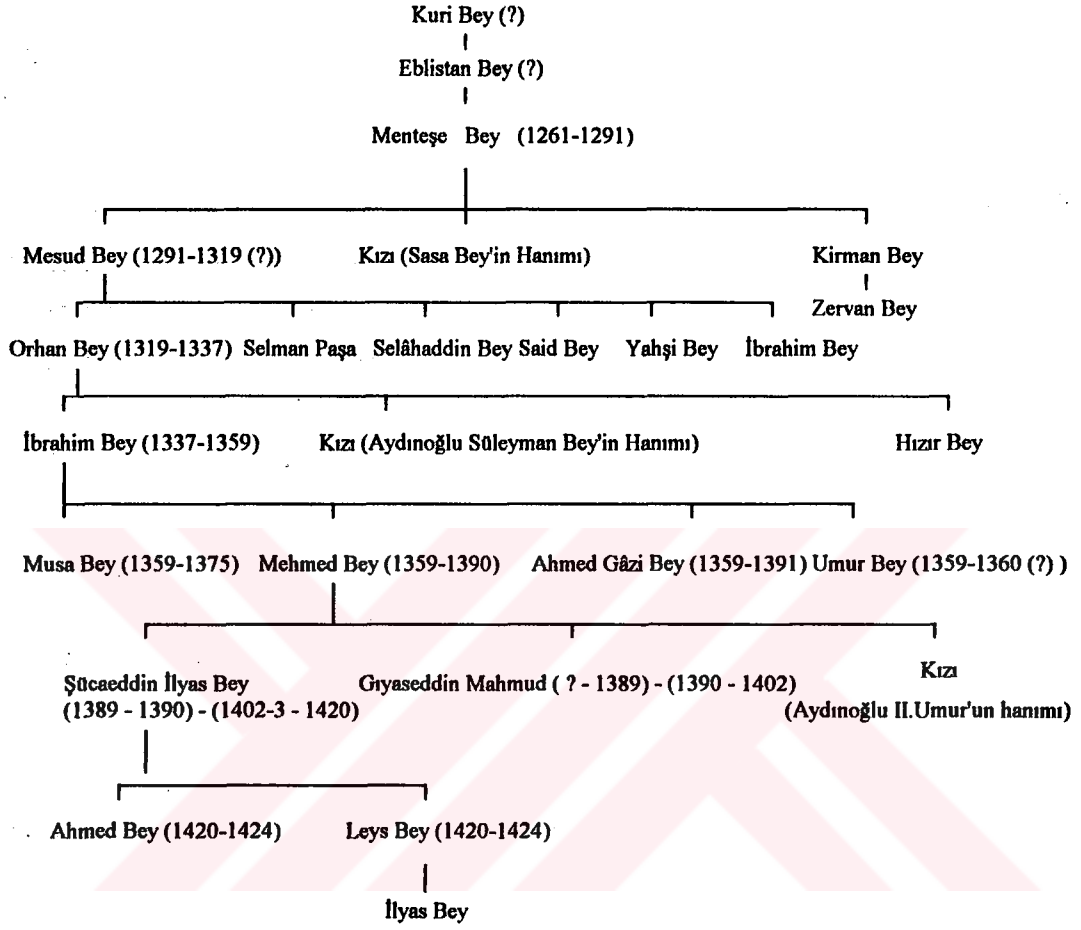
161 Aşıkpaşazâde, a.e., s. 110-111 ; M. Neşri, a.e., II, s. 87-88

162 Aşıkpaşazâde, a.e., s. 56 ; P. Wittek, a.e., s. 102

geldiklerini iddia eden kimseler gibi Leys (Üveys) Bey'in oğlu olduğunu iddia eden İlyas Bey'i¹⁶³, emrine bir ordu vererek Menteşe'ye göndermiş, fakat Osmanlıların Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa, İlyas Bey'i yenerek Rodos'a kaçmağa mecbur etmiştir¹⁶⁴. Bu olaydan sonra merkezi Ankara olan Anadolu Beylerbeyiliği Kütahya'ya getirilmiş, evvelce Menteşe Beyliği'ne ait olan topraklara da "Menteşe" adı verilmiş ve Osmanlıların Anadolu Beylerbeyiliğine tâbi, merkezi Muğla olan bir sancak olmuştur¹⁶⁵. Bundan sonra Menteşe soyundan hiç kimse ortaya çıkmamıştır.

-
- 163 İ. H. Uzunçarşılı, Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıktığı (1451) zamanda ortaya çıkan Menteşeoğlu Leys Bey oğlu İlyas Bey'i, Leys Bey'in kardeşi Ahmed Bey'in oğlu olarak göstermektedir (İ.A., C.VII, s. 730).
- 164 Aşıkpaşazâde, a.e., s. 130 ; P. Wittek, a.e., s. 103-104 ; E. Uykucu, a.e., s. 70-71
- 165 P. Wittek, a.e., s. 105 ; E. Uykucu, a.e., s. 70-71

MENTEŞEOĞULLARI BEYLİĞİ SOY KÜTÜĞÜ

B - YAYILDIĞI COĞRAFI ALAN

Menteşeoğulları 1261'den 1425-26 yıllarına kadar süren varlığı boyunca Önasya olarak bilinen Anadolu'nun Antik Karia bölgesinin¹ hemen tamamını ve Likya'nın da bir bölümünü Bizanslıların elinden alarak kendilerine yurt edinmişlerdir².

Menteşeoğulları'nın yerleştiği bu coğrafya evvelce çeşitli zamanlarda İslâm orduları tarafından yapılan seferlerde kısa sürelerle ele geçirilmiş ancak iskana tabi tutulmayıp sadece vergilere bağlanmıştı³. Anadolu'nun 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Türklere açılmasıyla XI. yüzyıl sonlarından itibaren Ege adalarının bir kısmı ile birlikte yine kısa süreli el değiştirmelerle Türklerin hakimiyetine girmiştir⁴.

Beyliğin kurucusu Mentеше Bey zamanında (1261-91) kıyılarda Finike, Fethiye, Köyceğiz, Marmaris gibi limanlar (1261-69) ile Menderes vadisinde bulunan Priene, Miletos ve Magedon gibi şehirlerin (1278) yanısıra Tralles (Aydın) ve Nyssa (Güzelhisar) alınmış (1282) ve hem denizden hem karadan yapılan akınlarla bazı adalar da feth edilmiştir⁵.

Menteşe Bey'in ölümünden sonra (1291) yerine geçen oğlu Mesud Bey zamanında Mentеше Beyliği'nin kısmen kısa süreli olarak Selçukluların

¹ W. M. Ramsay, Karia'ya ait şehirleri şöyle sıralamaktadır: Miletos (Balat), Halikarnasos (Bodrum), Gnidros (Kemikler), Stratonicea (Eskihisar), Amazon (Mazinkale), Alinda (Muğla-Karpuzlu), Alabanda (Araphisar), Antiocheia (?), Aphrodisias (Karacasu-Geyre), Apollonia (?), Iasos (Kıyıkışlacık), Eriza (?), Kbyra (?), Bargylia (Varvıl), Mobolla (Muğla) (W. M. Ramsay, *Anadolunun Tarihi Coğrafyası* (Çev.M. Pektaş), İstanbul, 1960, s. 472).

² Karia bölgesini feth eden Türk ordularının başında Selçukluların bir uç beyi olan Sahil Beyi Mentеше Bey bulunmaktadır. Moğol istilası sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin uçlarda merkezi otoritesinin zayıflaması sonunda, Aydın, Saruhan, Germiyan ve diğer uç beyleri gibi Mentеше Bey de bulunduğu bölgede - Karia'nın hemen tamamı ve Likya'nın bir bölümünde- istiklâlini ilan etmiştir.

³ G. Ostrogorsky, a.e., s. 115-116 ; Z. Eroğlu, a.e., 85-86; Seyyit Ali Emiri, a.e., I, s. 250

⁴ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 60, 94 ; S. Runciman, a.e., I, s. 51,56

⁵ Mükrimin Halil, *Düsturname-i Enveri*, s. 20-21 ; İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 19 ; A.Z.Togan, a.e., s. 342 ; H. İnalçık, a.m., s. 272-279 ; Franz Taeschner, "1453 Yılına Kadar Osmanlı Türkleri"(Çev.N.Ülker), *Tarih İncelemeleri dergisi V*, İzmir, 1990, s. 285-286.

tahakkümüne girdiğini görmekteyiz⁶. Mesud Bey zamanında Beyliğin idare merkezi Milâs'tır⁷. Bu dönemde Küçük Asya'nın batı sahilleri hemen tamamen Mentеше Beyliği'nin hakimiyetine girmiş, 1300 yıllarında da Rodos Adası'nın büyük bir kısmı alınmıştır. Ancak, Rodos 1310 yılında St.Jean şövalyeleri tarafından geri alınmıştır⁸.

Mesud Bey'in ölümünden sonra (1319) yerine geçen oğlu Orhan Bey'in ilk yıllarında Beyliğin idare merkezi Milâs'tır. Daha sonra Merkez Milâs' yaklaşık 7 km. uzaklıktaki Peçin (Beçin-Burçin)'e taşınmıştır. Orhan Bey zamanında Beyliğin sınırları kuzeyde Balat ve Davaz (Tavas)'la birlikte Babadağ ve Honaz Dağ hududu teşkil etmekte⁹, güneyde sakız ve İstanköy adalarına kadar uzanmaktadır¹⁰. El-Umeri'nin Mesalikü'l-Ebsar Fi Memalikü'l-Emsar adlı eserinde Orhan Bey zamanında menteşe elinin elli kadar şehri ve iki yüz kadar kalesinin bulunduğu belirtilmektedir¹¹. Bu devirde Mentеше Beyliği'nin kuzeyinde Aydınogulları ve Germiyanogulları, kuzeydoğuda Hamidoğulları ve güneydoğuda Tekeogulları Beyliği bulunmaktadır¹².

Orhan Bey'in ölümünden sonra (1337) yerine büyük oğlu Muğla Valisi İbrahim Bey geçmiştir. Bu tarihlerde Datça'da bir câmii bulunan Orhan Bey'in oğlu Hızır Bey Çine Hakimi olarak görünmektedir¹³ ki, Çine'nin bu tarihlerde Mentеше toprağı olduğu anlaşılmaktadır.

İbrahim Bey zamanı Mentеше Beyliği'nin tek bir Bey idaresinde en geniş topraklara sahip olduğu dönemdir. Beyliğin sınırları kuzeyde; Balat, Davaz (Tavas), Çine, Bozdoğan, batıda; Datça, Bodrum, güneyde Fethiye ve hatta Finike¹⁴, doğuda Acıpayam, Çameli'yi¹⁵ içine alan bir coğrafyaya yayılmıştır. İbrahim Bey 1334 yılında Bergama Emiri Karesioğlu Yahşi Bey, Manisa Emiri

⁶ Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud adına 1291 tarihinde Milas'ta kesilmiş bir sikke mevcuttur (İsmail Galip, a.e., s. 141).

⁷ Ahmed Eflakî, Ariflerin Menkıbeleri II, s. 258-259

⁸ W. Heyd, Yakın Doğu Ticaret Tarihi, s. 529 ; M. K. Yılmaz, a.e., s. 188-189

⁹ A.-T. Akarca, a.e., s. 67-68

¹⁰ Kalkaşandi, a.e., C.VIII, s. 19 ; Y. Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar., s. 202

¹¹ Z. Eroğlu, a.e., s. 107-108 ; Y. Yücel, a.e., s. 202

¹² A.-t. Akarca, a.e., s. 68

¹³ Zachariadou, a.e., s. 110, 199

¹⁴ Finike bu dönemde Mentешеoğlu Kirman oğlu Zervan Bey idaresindedir (Y. Yücel, a.e., s.202).

¹⁵ Gülşen-Murat Göker, Muğla ve İlçeleri, İzmir, 1970

Saruhan Bey ve Aydınoğlu Mehmed Bey oğlu Umur Bey ile anlaşarak Mora'ya, Adalar Denizi'ne (Ege Denizi) sefer etmiştir¹⁶.

İbrahim Bey'in ölümü üzerine (1358) Ulu Bey olan Musa Bey Peçin Sarayı'nda yerini alırken Ahmed Gâzi Bey kardeşleri Umur ve Mehmed Bey ile girdiği mücadeleler sonunda onları buldukları yerlerden çıkararak kendine düşen toprağı genişletme yoluna gitmiş, Fethiye ve Eskihisar'ı kardeşlerinden almıştır. Musa Bey'in kısa süren iktidarından sonra Menteşe Beyliği Balat ve Peçin şubesi olarak iki ayrı merkeze bölünmüştür.

Ahmed Gâzi Bey Peçin, Milâs, Bozüyük, Mazın, Mekri (Fethiye), Köyceğiz, Marmaris, Bodrum, Datça, Eskihisar ve havalisinde hakim bir bey olarak bulunduğu sıralarda kardeşi Mehmed Bey de oğulları Gıyaseddin Mahmud ve Şücaeddin İlyas Bey ile Birlikte Balat, Çine, Turgut (Leyne) ve Muğla havalisinde bulunmaktaydı. Osmanlıların Anadolu Birliğini sağlama gayretleri sırasında kendisine karşı ittifak oluşturan Karamanoğulları'nın yanında yer alan Anadolu Beyliklerine karşı giriştiği karşı taaruzda, ittifakta yer alan Menteşe'nin Balat şubesi 1389-90 yıllarında Gıyaseddin Mahmud idaresinde Osmanlıların kontrolüne girmiştir¹⁷. Peçin şubesi ise Ahmed Gâzi Bey'in ölümüne kadar (1391) varlığını sürdürmüş ancak ölümünden sonra Osmanlıların kontrolüne geçmiştir. Yıldırım Bayezid ile Timur arasında vuku bulan Ankara Savaşı'na (1402) kadar Firuz Bey idaresinde kalan Menteşe eli, Ankara Savaşı sonrasında Timur'un Anadolu Beyliklerine memleketlerinin idaresini geri vermesi sırasında Mehmed Bey, oğlu Şücaeddin İlyas Bey ile Birlikte Menteşe'ye geri dönmüştür. Bir müddet Balat'ı kendisine merkez yapan İlyas Bey burada çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuştur¹⁸. Ancak daha sonra Fetret Devri'ni atlatan Osmanlılar Çelebi Mehmed zamanında Balat ve havalisinde yeniden söz sahibi olmuş ve hatta İlyas Bey Çelebi Mehmed ile birlikte ortak para basmak mecburiyetinde kalmış¹⁹ ve bir müddet sonra da Balat'ı terk ederek Peçin Sarayı'na yerleşen İlyas Bey²⁰ burada ölmüştür (1421). İlyas Bey zamanında Beyliğin sınırlarında bir genişleme olmamıştır.

¹⁶ M. Halil, *Düsturname.*, s. 30 ; E. Uykucu, a.e., s. 64

¹⁷ K. Müştakhan, a.e., s. 179

¹⁸ Aşıkpaşazâde, a.e., s. 67 ; H. A. Gibbons, a.e., s.164 ; Solakzâde, a.e., I, s. 73, 94, 101, 110; Y. Yücel, XIV-XV. Yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu tarihi, s. 77 ; P. Wittek, a.e., s. 87-88

¹⁹ İ. C. Artuk, a.e., s. 438 ; A. G. Bodrumlu, a.e., s. 25 ; M. Çayırdağ, "Timur, Yıldırım Bayezid'in Oğulları ve Bazı Beylikler...", s. 77-78

²⁰ Zachariadou, a.e., s. 83

İlyas Bey'den sonra oğulları Leys (Üveys) ve Ahmed Beyler, Beylik üzerinde hak iddiasında bulunmuşlarsa da bunda muvaffak olamamışlardır. II. Murad, Menteşe Beyliği'ne son vermiş ve Beyliğin toprakları Osmanlıların hakimiyetine girmiştir. 13. 7. 1426 tarihli bir vesikada II. Murad, Balat ve Ayasuluk hakimi olarak zikredilmektedir²¹.

1451 yılından sonra Osmanlıların merkezi Ankara olan Anadolu Beylerbeyliği Kütahya'ya getirilmiş ve Menteşe Beyliği'nin evvelce sahip olduğu topraklar "Menteşe" adı ile Osmanlıların Anadolu Beylerbeyliği'ne tâbi, merkezi Muğla olan bir sancak olmuştur²².

Menteşe Sancağı II. Bayezid Devri'nde (1481-1512) Liva-ı Menteş olarak Pürnaz, Çine, Milâs, Peçin, Bozoyük, Muğla, Tavas ve Köyceğiz olmak üzere sekiz büyük kazaya ayrılmıştır²³. 1517 tarihinde ise Mazon, Balat, Ayasuluk ve Mekri kaza yapılmış²⁴, 1562-63 tarihinde Menteşe Livâsı'na Eskihisar ve Eseravalos adlarında iki kaza daha eklenmiş, Milâs kazası Peçin'e, Ayasuluk kazası Aydın Sancağı'na, İzmir Kazası da Peçin'e bağlanmıştır²⁵. 1562-63 tarihli Menteşe Sancağı Evkaf Defteri'nde ise Balat, Peçin, Muğla, Tavas, Köyceğiz, Mekri (Fethiye), Çepni, Pürnaz, Mazın ve Bozoyük kazaları yer almaktadır²⁶.

Menteşe Sancağı bu kuruluşu ile evvelce Menteşe Beyliği'nin yayıldığı coğrafi bölgeye kısmen uyan yapısını XIX. yüzyıl ortalarına kadar korumuştur²⁷.

1864 idarî teşkilatında Aydın iline bağlanan Sancak²⁸, Çine, Bozdoğan ve Karacasu'nun Aydın Sancağı'na ve Tavas'ın Denizli'ye bağlanması ile eski sınırlarından daha küçülmüştür. 1869 yılında Marmaris nahiye olup Rodos'a bağlanmış ve 1881 yılında da Menteşe Sancağı Köyceğiz, Marmaris, Meğri (Fethiye), Milâs ve Davaz kasabalarından müteşekkil bir hale gelmiştir²⁹. Eski

²¹ Aşıkpaşazâde, a.e., s. 56 ; P. Wittek, a.e., s. 102

²² P. Wittek, a.e., s. 105 ; E. Uykucu, a.e., s. 70-71

²³ E. Uykucu, a.e., s. 72 (B.A., 47 Nolu Tapu-Tahrir Defteri'nden naklen)

²⁴ E. Uykucu, a.e., s. 72 (B.A., 47 Nolu Tapu-Tahrir Defteri'nden naklen)

²⁵ E. Uykucu, a.e., s. 73 (B.A., 337 Nolu Tapu-Tahrir Defteri'nden naklen)

²⁶ B.A., 338 Nolu Menteşe Sancağı Evkaf Defteri, H.970 (1562-63).

²⁷ E. Uykucu, a.e., s. 73

²⁸ A. G. Bodrumlu, a.e., s. 26

²⁹ A. G. Bodrumlu, a.e., s. 26

sınırları yaklaşık 20.000 km² üzerinde bir alanı kapladığını³⁰, bu taksimatta da 13.000 km² düştüğünü görmekteyiz³¹.

---

³⁰ Y. Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, C. II, İstanbul 1977, s. 32-34; P. Wittek, a.e., s. 171

³¹ K. Müştakhan, a.e., s.183; P. Wittek, a.e., s. 171

C - MİMÂRÎ

C 1) CÂMİLER :

1 - MİLÂS - HACI İLYAS CÂMİİ

Şekil :1

Resim :1 - 15

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Temmuz 1992

Yeri : Muğla ili, Milâs ilçesi, Hacı İlyas Mahallesi'nde, çarşı içindedir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Câmi, dıştan dışa 14.10 X 16.70 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı bir yapı olup (1. Şek.), sonradan yapılan onarımlarla bugünkü şeklini alan kiremit kaplı kırma çatılı ile örtülüdür. Kuzey cephesinde kiremit kaplı üç kubbeli son cemaat mahalli ve kuzey-batı köşesinde eski merdiven minareye bitişik olarak sonradan ilâve edilen silindirik gövdeli bir minare bulunmaktadır (1-2.Res.).

Kuzey cephede zemin kodunun câmi dışında yüksek olması sebebiyle, son cemaat mahalline ortadaki büyük sivri kemerli açıklıktan iki basamakla inilerek girilmektedir. Kubbe örtülü üç gözlü son cemaat mahallinin doğu ve batı bölümlerine, zemin kodları yüksek olduğu için girişin hemen sağından ve solundan yükselen üçer basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır (1. Şek.). Son cemaat mahalli; kuzeyde,

¹ 1972 yılında yayınlanmış olan O. Aslanapa'nın Türk Sanatı II adlı eserinde (s. 226) "düz ahşap çatılı ve merdiven-minareli" olarak tavsif edilen yapının yayınlanan fotoğrafında da (R. 321), kiremit kaplı beşik çatılı ve minare olarak yalnızca kuzey-batı köşede, son cemaat mahallinden başlayarak güneye dönüp yükselen ve çatı seviyesini aşan bir merdiven-minare görünmektedir. Ancak, kitabın baskı tarihi 1972 yılı olmakla beraber bu resim ve bilgiler yapının 1957 yılından öncesine aittir. Çünkü, sonradan eklenen silindirik gövdeli tek şerefeli minare, kitabesine göre 1957 depreminden sonraki tamirlerde, 1961 yılında yapılmıştır.

ortada sivri kemerli bir açıklık ve onun sağında solunda, ortada birer tablalı mermer sütunla, köşelerde kemer ayaklarına oturan ikiz kemerli ikişer açıklıktan ibarettir (1,3-4.Res). Bu ikiz kemerler birbirileriyle kalın ahşap gergilerle irtibatlandırılmışlardır. Ortadaki büyük sivri kemerli açıklığın dışında, sağ üst kısmında yuvarlak kemerli dikdörtgen bir çökertme içinde mermer bir tamir kitâbesi bulunmaktadır (4.Res.). Son cemaat mahallinin doğu cephesi sonradan harîm duvarlarına göre daha ince bir duvarla kapatılmış², batı cephesi ise sivri kemerli bir açıklık şeklinde bırakılmıştır (5.Res.). Hem kuzeyde hem de batıdaki bu açıklıklar son tamirlerde demir aksamli camekânla kapatılmışlardır. Son cemaat revakı içte, orta bölümün sağında ve solunda yer alan kısımlar, ortada tablalı birer mermer sütunla birbirinden ayrılan ve kuzeyde olduğu gibi üst örtüyü destekleyen kuzey-güney doğrultusunda atılmış ikiz kemerli açıklıklar şeklindedir (1.Şek.-4.Res.).

Yapının doğu cephesinde, alttakiler düz, üsttekiler yuvarlak kemerli ikişer dikdörtgen pencere mevcuttur (6.Res.). Güney duvarında da, doğudakileri tekrarlayan dört pencere mevcuttur. Batı cephede, harîm duvarına bitişik kuzey-batı köşeden yükselen eski merdiven-minareden arta kalan basamakların bir kısmı devam etmektedir (7.Res.). 1957 depremi öncesine ait eski bir resimde, yapının batı cephesinde son cemaat mahallinden başlayıp batı cephe duvarına bitişik olarak yükselen ve çatı hizasını aşan bir merdiven-minare açıkça görünmektedir³. A.- T. Akarca'nın "Milâs" adlı eserinde verilen plân şemasında da merdiven minare gösterilmiştir. Ayrıca bugün eski merdiven minarenin alt kısmında yuvarlak kemerli derin bir niş içersinde kalan ve harîme açılan düz dikdörtgen giriş açıklığı, bu plân şemasında pencere açıklığı olarak görünmekte ve metin kısmında da "Bu merdiven duvardaki bir pencereyi kapatmaması için kemer şeklinde inşâ edilmiştir" denilmektedir⁴. Bundan da, burada halihazırda mevcut giriş kapısının 1954 sonrası pencereden çevrilmiş olduğu anlaşılmaktadır (8.Res.).

² V. G. M. 48.07.01/10 no.lu tescil dosyasında, son cemaat yerinin doğu kemerinin köşelerinde çatlaklar belirmesi üzerine, tescil tarihi olan 6.2.1965'den 7-8 yıl kadar önce örüldüğüne dair bilgi yer almaktadır.

³ O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, II, s. 226, R. 321; O. Aslanapa, "XIV. Yüzyılda Mimari", *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, (Haz. O. Aslanapa), İstanbul, 1977, s. 43.

⁴ A.-T. Akarca, *Milas*, s. 95, Şk.2

Kuzeybatı köşede, eski merdiven-minareye bitişik olarak 1961 yılında yapılan kare kaideli, silindirik gövdeli ve mukarnas taklidi altlığı bulunan tek şerefeli bugünkü minaresi yer almaktadır (2,7.Res.).

Batı cephesinde, güneye yakın olarak açılmış dikdörtgen bir pencere yanı sıra üstte orta ekseninde açılmış yuvarlak kemerli bir tep penceresi daha mevcuttur⁵.

Harim'in kuzey cephesinde, giriş kapısının sağında ve solunda, son cemaat mahallinin yan bölümlerine açılan birer dikdörtgen pencere yer almaktadır.

Harime, son cemaat mahallinin orta bölümünde açılmış, ahşap çift kanatlı bir kapının yer aldığı basık kemerli ve yekpare düz mermer söveli açıklıktan girilmektedir. Giriş, tezyinatsız dikdörtgen şekilli silme ve düz bir bordürle çerçevelenmiş bir taç kapı gibi düzenlenmiş, giriş açıklığının üstüne sivri kemerli sığ bir çökertme içine beş satırlık mermer inşâ kitâbesi yerleştirilmiştir (9-10.Res.). Taç kapının üstünde, ortada enlemesine küçük dikdörtgen şeklinde çökertme içine ikinci bir tamir kitâbesi konmuştur (11.Res.).

Câmiin iç kısmında devrinden kalmış herhangi bir mimârî unsur bulunmamaktadır. Bugünkü şekliyle ahşap alttan kaplamalı düz bir tavanı olan câmiin harîmi, dikdörtgen şekilli yığma ayaklarla mihraba dikey üç sahınlı bir görünüm arz etmektedir (1.Şek.).

Mihrab, kalebodur seramik kaplanmış yarım daire bir niş şeklinde olup üst kısmı mukarnaslı kavsara şeklinde nihayetlenmiştir (12.Res.).

Minberi ahşaptan basit bir şekilde yapılmıştır. Giriş kapısı üzerindeki taç kısmının alınlığında yer alan levhadaki tarihe göre 1961 yılında yapılmıştır (12.Res.).

Güney-doğu köşede kare şekilli antik bir mermer parçası üzerinde yine antik korint sütun başlığına oturan ahşap konstrüksüyonlu vaaz kürsüsü de devrinden olmayıp herhangi bir süsleme ihtiva etmemektedir (13.Res.).

⁵ O. Aslanapa tarafından yayınlanan eserde bu tep penceresi merdiven-minarenin orta kısmında yuvarlak kemerli bir açıklık olarak görünmektedir (a.e., s. 226, R. 321)

Kuzeyde yer alan mahfil tamamen ahşaptan yapılmış olup, kuzey, doğu ve batıdan cephe duvarlarına, güneyde ise iki ahşap direğe oturtulmuştur. Mahfile sonradan batı cephede açılmış olan girişin hemen sağından batı duvarına bitişik olarak yükselen merdivenlerle çıkılmaktadır(1.Şek.-14.Res.).

Malzeme ve teknik :

Bir çok onarım geçirmiş olan yapıda malzeme de çok değişikliğe uğramış görünmektedir. Dış cephe duvarları bugünkü şekliyle, tamamen sıvanmış olduğu için malzemesi hakkında bir kanaat belirtmek zor olmakla birlikte, yapıyı 1950'li yıllarda görmüş ve eserine almış olan A.-T. Akarca, câmiin, arasına tuğla karıştırılmış taşlarla inşâ edilmiş ve duvarların dışının sıvasız bırakılmış olduğunu belirtmektedir⁶.

Son cemaat mahallindeki kemerlerin örgü malzemesinin kesme taş olduğu açıkça görünmekle birlikte (3-4.Res.) kemer aralarının ve üstlerinin tamamen sıvalı olması sebebiyle malzemesi belli değildir. Buralarda da taş ve tuğlanın birlikte kullanılmış olması mümkündür. Buradaki taşıyıcı sütunlar mermerden olup muhtemelen yakın çevreden toplânmış devşirme malzemelerdir. Son cemaat mahallinin kubbeleri, harîmi dıştan örten kırma çatıda olduğu gibi oluklu kiremitlerle kaplanmıştır. Kubbelerin üzerlerinde birer taş alem bulunmaktadır (1.Res.).

Taçkapı taklidi harîm girişi tamamen mermer kaplamalıdır (9.Res.). Harimde, beden duvarları pencere alt lentolarına kadar kahverengi kalebodur fayanslarla kaplanmış, üst kısımlar ise tavana kadar sıvanmış ve açık kahverengi olarak boyanmıştır.

Mihrap, niş içinde boylamasına, kavsara yanları ve üst kısımda ise enlemesine yerleştirilmiş mavi fayanslarla kaplanmıştır (12.Res.). Kavsara kısmı kat kat boyalı olduğu için malzemesi hakkında kesin bir şey söylemek zor olmakla birlikte alçı malzemeli olması mümkündür.

Mahfil, Minber ve tavan tamamen ahşaptan olup, tavan alttan kaplamalı olarak yapılmıştır. Üst örtüyü taşıyan ayaklar beden

⁶ A.- T. Akarca, a.e., s. 35

duvarlarıyla aynı seviyeye kadar fayans daha yukarısı ise tavana kadar sıvalı ve boyalıdır.

Eski merdiven-minarenin basamakları devşirme malzemedir. Yeni yapılan minarenin kaidesi ve silindirik gövdesi düzgün kesme taştan olup taş araları derzlenmiştir. Şerefe altı, dikdörtgen tuğlaların köşeleri dışa gelecek şekilde yerleştirilmesiyle oluşan ve aşağıdan yukarıya derece derece taşan kirpi saçak benzeri bir düzenleme göstermektedir ki, uzaktan bakılınca mukarnaslı imiş intibayı uyandırmaktadır. Şerefe korkuluğu ve petek kısmı da kesme taşlardan inşâ edilmiştir. Konik külâhı ise kurşun kaplamalıdır.

Süsleme :

Yapıda, devrinden günümüze ulaşabilmiş herhangi bir süs unsuru bulunmamaktadır.

Kitâbeler :

Harim giriş kapısı üzerindeki mermere hakkedilmiş beş satırlık, yer yer istifli sülüs hatlı inşâ kitâbesi (10.Res.) şöyledir :

قال النبي عليه السلام

من بنى مسجدا لله بنى الله له بيتا في الجنة

عمر في عهد دولة الامير الكبير شجاع الدولة و الدين

ارخان بك المسجد الجامع صلاح الدين انخر النايب

طلباً لمرضاة الله تعالى في شهر شعبان سنة ثلثين وسبعماية

Türkçesi: (Hz) Peygamber Aleyhi's-Selâm buyurdu: " Kim Allah için bir mescid yaparsa, Allah da ona Cennet'te bir ev yapar". (Bu Mescidü'l Câmii, büyük emir Şucau'd-devletü'd-din Orhan Bey'in hâkimiyeti zamanında, övgüye mazhar naib⁷ Selâhaddin - Allahu Teâlâ'nın rızasını isteyerek - 730 senesi Şaban ayında yaptırdı.

⁷ Bu kısım bugüne kadar yayınlanmış bazı yayınlarda okunamamıştır (P. Wittek, a.e, s. 133 ; İ. H. Uzunçarşılı, a.e., s. 156). Ancak biz yerinde yaptığımız incelemelerden sonra bu kısmın (المر النايب) şeklinde okunmasını teklif ediyoruz.

Son cemaat mahallinin dışında, girişin sağında, yüksekte yer alan dört satırlık ilk ta'mir kitâbesi şöyledir:

حاجی امین زاده حاجی سلیمان
ایلدی تعمیر بو جامعک احیاسنی
تعالی الله ویره مقصودنی یوما
فیوما ایلیوب عمرین مزید سنه ۱۲۲۹

Okunuşu :

- 1) "Hacı Emin Zâde Hacı Süleyman
- 2) Eyledi ta'mir bu câmiin ihyasını
- 3) Tealallah vire maksudunu yevmen
- 4) Fe yevmen eyleyub ömrün mezid sene 1229"

Harîm giriş kapısı üzerindeki dört satırlık ikinci tamir kitâbesi (11.Res.) şöyledir :

الحاج عمر اغا زاده الحاج اسماعیل اغا ایلدی تعمیر فصل
ایدوب بو جامعله احیاسنی تعالی الله ویره مقصودنی یوما فیوما ایلیوب
عمرین

مزید کویستره اتراننه امثالنه تکرارنی تعدادنی ایلیوب

دمیشر بیك ایکیوز یتمش ایکی تاریخنی سنه ۱۲۷۲ ب ۱۳

Okunuşu :

- 1) "El-Hac Ömer Ağa Zâde el- Hac İsmail Ağa eyledi fasl-ı ta'mir
- 2) İdüb bu câmiyle ihyasını Tealallah vire maksudunu yevmen fe yevmen eyleyub ömrün
- 3) mezîd göstere akranına, emsaline tekrarını tâ'dâdını
- 4) demişdir bin ikiyüz yetmiş iki tarihini, sene 1272, 13 B".

Minare kapısı üzerindeki latin harfli Türkçe kitâbe (7.Res.) şöyledir:

" 1957 zelzelesinde yıkılan bu câmi hayır severlerin yardımıyla yapılmış, bu minare de yeniden inşâ edilmiştir. 1961."

Minber giriş kapısı alınlığında yer alan levhada (12.Res.) tek satır hâlinde Cuma suresinin dokuzuncu âyetinin bir kısmı ile birlikte minberin yapım tarihi olan" 1380" yılı yazılıdır. Âyet metni şöyledir :

إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا إلى ذكر الله

۱۳۸۰

Türkçesi : " Cuma günü namaz için çağrıldığınızda Allah'ın zikrine koşun".

Tarihlendirme :

Muhtemelen adını bulunduğu mahalleden alan Hacı İlyas Câmii, inşâ kitâbesine göre 730/1330 yılı Şaban ayında Menteşeoğlu Orhan Bey'in zamanında Naib⁸ Selâhaddin tarafından yaptırılmıştır.

Kitâbede adı geçen Naib Selâhaddin'in kim olduğuna dair tarihî kaynaklarda tatminkâr bir bilgi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi, Milâs'taki câmileri sıralarken, Hacı İlyas veya Orhan Câmii olarak herhangi bir yapıdan söz etmezken, " ve Salâhüddin Câmii tarz-ı kadîmdir"⁹ ibâreleriyle eski tarzda bir Salâhaddin Câmii'ni zikretmektedir. Büyük bir ihtimalle bahse konu câmi bânîsinden dolayı bu câmidir. Fakat Selâhaddin kimdir? Kitâbeye göre naiblerin en övgüye değer olanıdır. Bu ifâdeden bu zatın Orhan Bey zamanında Milâs naibi olduğunu düşünebiliriz. Nitekim Evliya Çelebi, Milâs'da medfun evliyalar arasında "Selâhaddin Sultan" adında birini zikreder¹⁰ki, bu aynı kişi olmak icab eder kanaatindeyiz. Bununla birlikte, 1337 yılında Girit Dükalığı ile Menteşe Beyliği arasında yapılan antlaşma metninde, Mesud Bey'in altı oğlu olduğu bunların dördünün hayatta bulunduğu

⁸ Naib, genel anlamıyla vekil demektir. Osmanlılar zamanında bir yere tâyin olunan kadıların, kendileri gitmedikleri takdirde yerlerine gönderdikleri kimseye denmektedir. Naib-i Saltanat şeklinde kullanıldığında hükümdarın vekili anlamına gelen bu tabir eski Türk ve İslâm hükümetlerinde de kullanılmıştır(Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, İstanbul, 1983, s. 644-645 ; Midhât Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul, 1986, s: 235-236).

⁹ E. Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, s. 209-210

¹⁰ E. Çelebi, a.e., s. 210

belirtilmektedir¹¹. Bunlar arasında Orhan Bey'in bir kardeşi olarak Selâhaddin Bey adında bir şahıs yer almaktadır. Bu bilgiler ışığında, bu câmiî Orhan Bey'in kardeşi ve aynı zamanda naibi Selâhaddin Bey'in yaptırmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, Türk devlet geleneğinde -özellikle Türkmen beyliklerinde-, kardeşlerden biri Ulu Bey olurken, diğer kardeşler devletin hâkimiyetindeki herhangi bir ilde vâli veya komutan olarak bulunuyorlardı¹². Bu sebeple pekâla, Orhan Bey Peçin'deki sarayında Ulu Bey olarak Menteşe ülkesini yönetirken kardeşi Selâhaddin Bey de naib olarak Milâs'ta bulunmuş ve Orhan Bey'in hükümranlığını tanıdığını ifade eden inşâ kitâbesiyle bu câmiî inşâ ettirmiş olabilir.

Yapı, çeşitli zamanlarda tamirler görmüştür. Bu tamirlere ait kitâbelerden ilki Son cemaat mahallinin dışında bulunmaktadır. Bu kitâbede Hacı Emin Zâde Süleyman'ın 1229/1814 yılında yapıyı tamir ettiği belirtilmektedir. Muhtemelen bu tamir kitâbenin bulunduğu kısım (1.Res.) dikkate alınarak son cemaat mahalliyle ilgili olmalıdır.

Giriş kapısı üzerinde yer alan 13 Recep 1272/20 Mart 1856 tarihli kitâbeye göre yapının ikinci tamiri, belirtilen tarihte Hacı Ömer Ağa Zâde Hacı İsmail Ağa tarafından tamamlanmıştır. Ancak câmiin hangi kısmının tamir edilmiş olduğu açık değildir. Kitâbenin giriş kapısı üzerine konmuş olması muhtemelen harîmde köklü bir onarıma işaret ettiği gibi, "idüb bu câmiyle ihyasını" ibârelerinin yer alması da bu tarihlerde camiin hizmet dışı olduğunu ve ihya edilerek yeniden hizmete sokulduğunu akla getirmektedir.

Câmiddeki son tamir kitâbesi eski merdiven-minarenin bitişiğine yapılan yeni minarenin giriş kapısı üzerindedir. Burada, câmiin 1957 yılında meydana gelen bir depremde yıkıldığı, yeniden yapıldığı ve bu minarenin ilave edildiği yazılıdır (5.Res.).

Harimde, minberde bulunan Kur'an'dan alınmış âyetin bir kısmının yer aldığı panoda 1380/1961 tarihi yer almaktadır ki, bu da minberin yapılışına ait olmalıdır.

¹¹ E. Zachariadou, a.e., s. 109, 153-154, 195-200

¹² P. Wittek, a.e. s. 74

2 - PEÇİN -ORHAN BEY CÂMİİ

Şekil :2 - 3

Resim :16 - 20

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Temmuz 1992

Yeri : Milâs ilçesinin 5 km. güneyinde sarp bir tepe üzerinde yükselen kalenin güneyinde, Mentешеoğulları tarafından kurulmuş homojen bir Türk şehri olan Peçin'de¹, Ahmed Gâzi Medresesi'nin hemen kuzeyindedir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Yapıdan günümüze, ancak pencere alt seviyelerine kadar olan beden duvarları , güneyde mihrap nişinin bir bölümü ve kuzeyde mermer giriş kapısının söve ve lentosu ile sol tarafındaki beden duvarının hemen hemen çatı seviyesine kadar olan bir kısmı ulaşabilmiştir (16.Res.).

1974 - 1984 yılları arasında Prof. Dr. Oluş Arık başkanlığında yürütülen Peçin kazıları sırasında, câmî içerisinde yapılan temizleme ve sondajlardan sonra pencere ve kapı açıklıkları ile mihrap nişi ortaya çıkarılmış ve kısmen rölöve yapma imkânı doğmuştur.

Dıştan dışa 20.00 X 23.00 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plân şeması gösteren yapı, doğuda ve batıda ikişer, güneyde mihrabın sağına ve soluna gelecek şekilde iki ve kuzeyde de giriş kapısının sağına ve soluna gelecek şekilde iki adet olmak üzere toplam sekiz pencere açıklığına sahiptir (2.Şek.).

Kuzeydeki giriş açıklığının mermer üst lentosu ve yan söveleri kademeli bir şekilde içten dışa doğru genişleyen dört sıra süssüz düz silme ile çerçevelenmiştir (16.Res.). Girişin üst sol köşesinde muhtemelen devşirme, işlemeli üçgen bir mermer parçası bulunmaktadır (17.Res.). Yerdeki yıkık duvar taşları arasında aynı ebatta ve benzer şekilde süslenmiş ikinci üçgen bir parça daha mevcuttur (18.Res.). Kanaatimizce, bu da sağ üst köşeye yerleştirilmiş olmalıdır. Sol üst köşedeki parçanın sağ üst kısmındaki az bir kısmı kalabilmiş olan ve kavsi kısmen belli olan tuğla örgüden bu kısmın

¹ Peçin tarihi hakkında daha geniş bilgi için bkz.:A. Arel, "Menteşe Beyliği Devrinde Peçin Şehri", s. 69 - 96 ; A. Akarca, "Beçin", s. 25 - 33

kemerli bir alınlık teşkil ettiği anlaşılmaktadır (16-17.Res.). Karşılıklı yerleştirilmiş olduğunu düşündüğümüz bu iki üçgen parçanın içe gelen kısımlarının düzgünlüğü, buraya yapının inşâ kitâbesinin yerleştirilmiş olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Câmiin kuzey cephesinde, taç kapının hemen solundan câmi ile birleştirilmiş, kuzey-güney istikametinde yerleştirilen bir çeşme bakiyyesi mevcuttur (19.Res.). Güneyde ise, mihrab nişi cephe duvarından dışa çıkma yapmaktadır (20.Res.).

Bugünkü harâbe hâline bakarak harîm sahn düzenlemesi hakkında pek bir şey söylemek zor olmakla beraber, câmii en sağlam vaziyette görerek iyi bir tasvirini yapan Evliya Çelebi'nin ifadeleri nazar-ı dikkate alınarak bir plân şeması yorumu getirilebilir. E. Çelebi, "...ve bu varoşda bir ulu câmi vardır. Kible kapusu üzere tarihi böyle tahrir olunmuştur²..... Minaresi yoktur ve toprak örtülü câmii kadimdir. Tulen ve arzan yüzer ayaktır ve câmi içinde onaltı çam direğinde sütunlar vardır."³ şeklindeki ifadeleriyle Orhan Bey Câmii'ni tarif ve tasvir etmektedir. Bu ifadelerden, câmiin onaltı çam direği ile taşınan düz toprak damlı olduğu , minaresinin bulunmadığı ve enine boyuna yüzer ayak olduğu anlaşılmaktadır. Enine ve boyuna olarak verdiği yüz ayaklık ölçü tutmasa da câmiin genel formu ve duvar kalınlıkları göz önüne alındığında (2.Şek.) düz damlı olması uygundur. Buradan hareketle câmi harîminin her biri mihraba dik dörder ahşap sütunla birbirinden ayrılmış beş sahnli bir düzenlemeye (3.Şek.) sahip olduğunu kayd-ı ihtiyatla söyleyebiliriz. Harîmde girişin solunda, sonraki devirlerin bir ilavesi olduğu anlaşılan ve fonksiyonu tam belli olmayan mihraba doğru uzanan bir bölme duvarı kalıntısı bulunmaktadır (2.Şek.-20.Res.).

Câmiin minaresinin olmadığını E. Çelebi'nin beyan etmesine rağmen, genel olarak Meneteşe Oğulları Beyliği cämilerinde gördüğümüz merdiven-minare uygulamasının⁴ burada da bulunuyor olması ihtimal dâhilindedir. Ancak, minare ile ilgili hiç bir kalıntıya rastlayamadık.

Malzeme ve Teknik :

² Metnin bu kısmında yer alan kitâbeye, "kitâbeler" bahsinde yer verilmiştir.

³ E. Çelebi, a.e., IX, s. 210

⁴ Milas Hacı İlyas Câmii, Balat İbrahim Bey Câmii, Çine Ahmed Gazi Câmii ve Milas Ahmed Gâzi Câmii'nde minare formları hep merdiven-minare şeklindedir.

ve seb'a miye" şeklinde düzeltilmesi gerektiğini söylemektedir⁶. P. Wittek, Uzunçarşılı'nın buradaki tarihi düzelterek tamamlamasını İbn Batuta'nın Peçin ziyareti sırasında câmii yapılırken görmesiyle âlâkalandırıyor⁷. P. Wittek, , Orhan Bey'i çağdaşlarıyla mukayese ederek, kitâbede kullanılan ünvanları yeniden düzenleyerek kitâbeyi yayınlıyor⁸. P. Wittek ve kısmen tarafımızdan tashihi yapılan kitâbe metni şöyledir:

بنى هذا المسجد المبارك الامير المعظم المنصور المظفر سلطان غزاة
الاتراك شجاع الدولة و الدين ارخان بن مسعود اعز الله انتصاره فى سنة اثنى
و ثلثين وسبعماية

Türkçesi: Bu mübarek câmii, muazzam, mufahham⁹, mansur ve muzaffer Emir, Türk gâzilerinin Sultanı, Şucaü'd-devletü'd-din Orhan ibn Mesud 732 senesinde yaptı. Allah zaferlerini mübarek etsin.

Tarihlendirme :

Câmiin inşâna ait ilk bilgileri Tancalı seyyah İbn Batuta'dan alıyoruz. 1330'lu yıllarda Peçin Sarayı'nı ziyaret eden Batuta, seyahatnâmesinde, "Sultan bir tepe üzerinde kurulan bu şehirde bir câmi yaptırmaya başlamış ise de henüz tamamlanmamıştır " şeklinde zikrettiği yapıyı tamamlanmış ve en sağlam olarak gören ve bazı eksikleriyle de olsa bugün mevcut olmayan kitâbesinden bizi haberdâr eden E. Çelebi, inşâ tarihi olarak 702/1302-3 tarihini kaydetmektedir.

E. Çelebi'nin eksik de olsa mukayese yoluyla tamamlanan kitâbesine ve İbn Batuta'nın ziyareti sırasındaki gördüklerini aktardığı seyahatnâmesine dayanarak yapının Menteşe oğlu Mesud Bey oğlu Orhan Bey tarafından 1330'lu yıllarda inşâsına başlandığını ve 1331-32 yıllarında tamamlanmış olduğunu kayd-ı ihtiyatla söyleyebiliriz.

⁶ İ. H. Uzunçarşılı, Kitâbeler, s. 162 dpn. 1.

⁷ P. Wittek, a.e., s. 133

⁸ P. Wittek, a.e., s. 134 - 135

⁹ Bu kısım P. Wittek'in yayınladığı Arapça metinde unutulmuş veya atlanmış olmakla birlikte Türkçe kısmında verilmiştir.

Ayrıca, Osmanlı döneminde Sancak sınırları içindeki muhtelif köylerden câmie vakıflar tahsis edilmiş olduğunu da Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 970/1562-63 tarihli Mentеше Sancağı Evkaf Defteri'nden anlamaktayız¹⁰.

---

¹⁰ BA, MSED, 338, s. 41 vd.

3 - DATÇA -HIZIRŞAH CÂMİİ

Şekil : 4

Resim : 21 - 27

İnceleme tarihi : Ağustos 1992

Yeri : Muğla iline bağlı Datça'ya yaklaşık 6 km. uzaklıktaki Hızırşah Köyü¹ sınırları içerisinde, yeni yerleşim merkezine yaklaşık 500 m. uzaklıkta, yol üzerindedir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Dıştan dışa 9.55 X 12.45 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı tek kubbeli bir yapı olup harîm ve hâlen restore hâlinde olan üzerleri kubbeli üç gözlü bir son cemaat mahallinden² ibarettir (4.Şek.-21-24.Res.). Oldukça alçak tutulmuş yaklaşık 7.30 m. çapındaki kubbeyi dıştan, kubbeye göre yüksek tutulmuş altıgen bir kasnak çevrelemektedir.

Câmiin batısında, batı duvarına paralel olarak uzanan ve câmiin batı duvarıyla güneye yakın kısımda birleşen, kuzey bölümü açık ve üstünün örtü şeması tam olarak belli olmayan bir kısım yer almaktadır. Fonksiyonu tam olarak belli olmayan bu kısmın duvarları da câmi ile birlikte restoreye alınmıştır (24.Res.). Geç devirlerin bir ilâvesi olduğu kullanılan malzeme ve dilatasyondan anlaşılan bu kısım, kanaatimizce harîmin yeterince geniş ve fevkanî bir mahfil için de yeterince yüksek olmaması sebebiyle dışa alınmış kadınlara mahsus bir yerdir.

Yapının kuzey cephesinde, ortada basık kemerli bir giriş kapısı, sağında ve solunda düz lentolu iki büyük dikdörtgen pencere yer almaktadır (22.Res.). Doğu cephesinde, genişlikleri küçük farklar gösteren ancak yükseklikleri ve formları itibariyle kuzeydekilerle aynı olan iki pencere bulunmaktadır

¹ Yöre halkı arasında bu yerleşim yerinin adının evvelce "Batır" olduğuna, fetihten sonra, fatihinden dolayı adının "Hızırşah" olarak değişmiş olduğuna dair bir rivayet anlatılmaktadır.

² İnceleme yaptığımız tarihlerde yapının tamamı V.G.M. tarafından restoreye alınmış ve oldukça fazla zarar görmüş olan son cemaat mahallinin kısmen sağlam kalabilmiş doğudaki bölümü de zemin seviyesine kadar yıktırılmış ve aslına uygun olarak restoreye başlanmıştır.

(25.Res.): Güney cephesi tamamen sağır olan (24.Res.) yapının batı cephesinde sonradan ilâve edilen bölüme açılan, diğer cephelerdekilerle aynı formda bir pencere mevcuttur.

Harîme, sadece kuzey cephesi ortasından açılmış basık kemerli bir kapıdan girilmektedir (22.Res.). Oldukça basık olan yaklaşık 7.30 m. çapındaki kubbeye karenin köşelerinden sivri kemerli tromplarla geçilmektedir. Kubbe yuvarlağına geçişi sağlayan sivri kemerlerin yüksekliği beden duvarlarının üst hizasını geçmediğinden Çine-Ahmed Gâzi Câmii'nde olduğu gibi, kubbe kasnaksız olarak beden duvarlarına oturuyormuş intibasını vermektedir. Kubbe kavsi beden duvarının hemen üstünden başlamakta, dolayısıyla dışarıdan görünen yüksek altıgen kasnak sadece kubbenin yanlara açmasını önlemekten başka bir fonksiyonu yokmuş gibi görünmektedir (24.Res.).

Mihrab, iki kademeli dikdörtgen çerçeveli çökertmeler içinde yarım daire niş şeklinde olup, üst kısmı aşağıdan yukarıya doğru daralan ve dışa doğru çıkma yapan üç sıra mukarnaslı kavsara ile nihayetlenmiştir (27.Res.).

Mihrabın hemen sağında yer alan küçük ama mütevâzi orijinal minberin, basık kemerli bir girişi bulunmaktadır. Taç kısmı üçgen alınlık şeklindedir. Tahtın üzerindeki kasnaklı piramidal külâhı, basık kemerlerle birbirine bağlanmış küçük ayaklar taşımaktadır. Taht altı ise, çeyrek daire kesitli bir geçit şeklinde düzenlenmiştir (27.Res.).

Harîmin kuzey-batı köşesinde, pencerenin 0.55 m. kuzeyinde duvara bitişik devşirme bir sütun yer almaktadır (26.Res.). Bu köşedeki sivri kemerli trompun üzeni seviyesindeki bu sütunun herhangi bir taşıyıcı fonksiyonu bulunmamaktadır. Muhtemelen, câmideki müezzin mahfilini harîmden ayıran sütunlardan biridir. Diğerleri kaybolmuş olmalıdır.

Malzeme ve teknik :

Yapı malzemesi olarak dış cephenin köşelerinde bağlantı, giriş kapısı ve pencerelerde söve olarak düzgün devşirme taşlar kullanılmıştır. Pencere lentoları yekpare devşirme blok taşlardan olup, basık kemerli giriş kapısının ince derzli kemer taşları ile yıkılmış olan son cemaat revakının kemer taşları dar dikdörtgen şekilli kesme taşlardandır (22,27.Res.). Cephe duvarlarının diğer kısımları ve duvar dolguları moloz taştır. Kubbe kasnağının örgüsü de moloz taşlardan olup dıştan tamamen sıvanmıştır. Yine dıştan sıvalı olan

kubbenin, içeriden yer yer dökülen sıva altlarından görüldüğü kadarıyla tuğla örgülü olduğu anlaşılmaktadır (24,27.Res.). Batı cephesindeki sonradan ilave edilen bölümün moloz taş örgülü duvarları, zeminden yaklaşık yarım metrelik kısma kadar orijinal, diğer kısımlar ise 1992 yılındaki onarımların eseridir.

Harîmde beden duvarları ve kubbe tamamen sıvanmıştır. Kubbeye geçişi sağlayan sivri kemerler ve köşe trompları tuğla örgülüdür (26.Res.).

Mihrabın yarım daire niş örgüsünde ve kavsarasındaki iptidai mukarnaslarda malzeme taş olup dıştan tamamen sıvalıdır.

Minber giriş açıklığını çevreleyen kısımlar düzgün kesme taş örgülü olmasına rağmen basamaklar, korkuluklar ve taht kısmı moloz taş örülerek sıvanmıştır. Yalnız taht kısmının poligonal külâhı tuğla olup o da dıştan sıvanmıştır.

Süsleme :

Hızırşah Câmii dışta herhangi bir süsleme ihtiva etmemektedir. İçte de üst örtüye geçişi sağlayan sivri kemerlerin ahenkli sıralanışı dışında süsleme sayılabilecek tek unsur mihrab kavsarasının iptidai mukarnaslarıdır.

Kitâbeler :

Yapıdan günümüze kadar gelebilmiş herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Yapının inşâ ve tamirine ait herhangi bir kitâbe bulunmadığı gibi yazılı tarihlerde de malûmat yoktur. Ancak, köyün adı ve câmiin adına dair yöre halkının anlattığı rivâyeti dikkate alarak, bölgenin fatihi olarak ve câmiin bânisi olarak Hızırşah adında birini tarih içinde arama ihtiyacı doğmaktadır.

Güney-batı Anadolu'nun 13.yüzyılın son çeyreğinden 15. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Mentеше Beyliği'nin toprağı olduğu³ ve dolayısıyla Datça'nın da Mentешеoğullarının bir sahil kenti olduğu⁴ açıktır. Datça'nın Mentеше hânedanından kim tarafından fethedildiği hususu tarihî kaynaklarda zikredilmemektedir. Bunun sebebi olarak, bugüne kadar Mentеше oğulları arasında Hızır adında bir beyin varlığının bilinmemesi gösterilebilir. Yaptığımız araştırmalarda Mesud Bey oğlu Orhan Bey'in Hızır adında bir

³ P. Wittek, a.e., s. 25-26, 112, 166

⁴ E. Uykucu, a.e., s. 188 - 191

oğlunun 1337'lerde Çine hâkimi⁵ olarak varlığını tesbit etmiş bulunuyoruz. Datça yarımadası Menteşeoğlu Orhan Bey zamanında oğlu Hızır Bey (Hızırşah) tarafından fethedilmiş ve bu câmi ile çevresinde bugün ancak temellere ait kalıntıları görebildiğimiz hamam, medrese gibi yapıların da onun tarafından inşâ ettirilmiş olmalıdır. Nitekim, yöre halkının anlattığı rivayetler de buna mesned teşkil etmektedir.

Bir diğer husus yapının plân şeması ve inşâsı ile ilgilidir. Yapıda kullanılan devşirme malzemeler bunun bir geçiş dönemi eseri olduğunu göstermektedir. Devşirme antik devir malzemenin Anadolu Türk devri yapılarında yaygın kullanımı XIII. ve XIV. yüzyıllarda, Selçuklular ve Beylikler devrindedir⁶. Ayrıca kubbelerde kasnakların ortaya çıkması da Beylikler devrinin karakteristik özelliklerindedir. Hızırşah Câmii'ndeki altıgen kasnak, genel formu itibariyle oldukça erken dönem örneği olmalıdır. Çünkü, kubbe duvarlardan tam olarak kurtulup kasnak üzerinde yükselmekte ve sadece kubbenin itme kuvvetinden dolayı yanlara açmayı önleyici mahiyette yapılmış görünmektedir. Oysa, XIV. yüzyılın ortalarından itibaren kubbeler kasnaklar üzerinde yükselmekte ve hatta kasnaklara pencereler açılmaktadır. Benzer plân şeması ile Çine'de Ahmed Gâzi'ye atfedilen câmi'n de Hızır Bey tarafından yaptırılmış olması mümkündür. İki yapı arasındaki tek fark yapının ebadının ve kubbe çapının büyük oluşudur. Bu özelliklerinden dolayı biz yapıyı XIV. yüzyılın ilk yarısına tarihlemeyi uygun buluyoruz.

⁵ E. Zachariadou, a.e., s. 110, 199

⁶ Gönül Öney, " Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", s. 17-26

4 - ESKİ ÇİNE - AHMED GAZİ CÂMİİ

Şekil : 5 - 6

Resim : 28 - 41

İnceleme tarihi : Ağustos 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Aydın ili Çine kazasına bağlı, Çine - Muğla yolu üzerinde, Çine'ye yaklaşık 10 km. uzaklıktaki Eski Çine Köyü'nde Câmî Mahallesi'ndedir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Dıştan dışa 19.70 X 19.65 metre ölçülerinde kare plânlı tek hacimli bir yapıdır (5.Şek.). Devrine göre oldukça büyük sayılabilecek yaklaşık 17.00 m. çapındaki kubbesi dıştan çift katlı onikigen kasnakla desteklenmektedir. Kiremit kaplı kubbe yuvarlağının üst kısmının ortası yaklaşık 20 cm.lik yükseklikte dairevi bir tepelik ihtiva etmektedir. Cephe duvarlarının ve her iki kasnağın üst kısımları birer sıra kirpi saçak frizle çevrelenmiştir (28.Res.).

Câmiin kuzey cephesinde ortada, mermer söveli basık kemerli geniş giriş kapısı, onun sağında ve solunda üstleri sivri kemerli çökertmeli alınlıkları olan dikdörtgen şekilli iki pencere yer almaktadır. Bu cephede girişin tam üstünde kitâbelik olması muhtemel büyük yuvarlak kemerli sığ bir niş yer almaktadır. Kitâbeliğin üzerinde de harîme açılan küçük bir tepe penceresi bulunmaktadır (28.Res.).

Doğu cephenin kuzeye yakın kısmında mermer söveli basık kemerli ikinci bir giriş kapısı yer almaktadır. Bu cephede form itibariyle kuzey cephedekilerin benzeri, biri orta ekseninde diğeri güneye yakın olarak yerleştirilmiş iki pencere mevcuttur. Güneye yakın olan pencerenin alt kısmını kısmen kapatan yirmi basamaklı merdiven-minarenin basamakları yer yer tahrib olmuştur. Orta eksenin üst kısmında yine küçük dikdörtgen bir tepe penceresi bulunmaktadır (29.Res.).

Güney cephede altta iki büyük, üstte bir küçük dikdörtgen tepe penceresi yer almaktadır. Batı cephede ise benzer şekilde altta yanyana üç büyük, üstte de bir küçük pencere vardır.

Biri kuzey diğeri doğu cephede açılmış iki kapı ile girilen harim oldukça sadedir. Yaklaşık 17.00 m. çapındaki kubbeye, köşelerde cephe duvarlarının orta seviyesinden başlayan içleri üçgenli, sivri kemerli tromplarla geçilmektedir (6.Şek.-30-31.Res.). Köşelerde büyük nişler meydana getiren tromp kemerleri alt kısımları mukarnaslı bingiler üzerine oturmaktadır (32.Res.). İçeride bir sekizgen meydana getiren kemerlerin tepe noktaları beden duvarlarının üst seviyesini aşmamaktadır. Bu haliyle, kubbe beden duvarları üzerine oturuyormuş intibai vermektedir.

Güney cephenin tam orta ekseninde yer alan mihrap, üst kısmı sivri kemerli olarak nihayetlenen dikdörtgen şekilli sade bir niş şeklindedir (33.Res.).

Güneydeki girişin üst kısmında yer alan fevkâni ahaşap mahfil muhdestir. Mahfile, kuzey-doğu ve kuzey-batı köşelerden yükselen merdivenlerle çıkılmaktadır. Orta kısımda güneye doğru çıkma yapan mahfil alttan ahşap direkler üzerine oturmaktadır (30-31.Res.).

İçeride en süslü unsur ahşap minberdir (34-37.Res.). Minber giriş kapısının aynalığı ahşaptan dört sıra mukarnasla öne doğru taşkın bir taç şeklinde olup taçın ön ve yan yüzleri sülüs hatlı yazılarla bezenmiştir. Kapı pervazlarının ön kısımları sade olmakla birlikte dış yan yüzleri yuvarlak satırlı oyma rûmî su ile doldurulmuştur. Kapı çerçevesini teşkil eden pervazların dış yan yüzleri ile merdiven korkuluk pervazları, taht kısmının konik külâhı taşıyan dikmelerin dış yan pervazları, üçgen şekilli yan aynalıkların pervazları, taht kısmının yan korkuluk pervazları ve taht altındaki ahşap kayıtların üzerleri bazı küçük farklar dikkate alınmazsa aynı rûmî motif ve sularla süslenmişlerdir. Merdiven ve taht korkulukları benzer şemada, birinci sırada münavebeli olarak yerleştirilmiş kare ve beşgenlerden, ikinci sıra yine münavebeli dört kollu yıldız ve altıgenlerden, üçüncü sıra kare ve altıgenlerden, dördüncü sıra dört kollu yıldız ve altıgenlerden ve korkuluk kirişi altındaki sırada da kare ve beşgenlerden oluşan bir kompozisyon arz etmektedir. Minberin üçgen şeklindeki yan aynalıklarında büyük onikigenlerin iç içe geçmeleriyle oluşan ajurlu kompozisyon da, altı kollu yıldız, düzgün olmayan beşgenler, sekizgenler ve sitalize keleklerden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Bu tarz süslemelerin benzerlerine değişik mimârî unsurlarda ve değişik malzeme ile rastlamaktayız. Konya Sahip Ata Türbesi (1279) pencere şebekelerinde, Semerkant'ta Şah Zinde gurubunun 5

No.lu türbesinde (14.yüzyıl sonu) tuğla malzeme ile, İstanbul Şehzade Câmii (1548) hünkâr mahfili girişindeki mermer pencere şebekelerinde, İstanbul Süleymaniye Câmii'nde (1557) revaklı avludaki bronz şadırvan şebekelerinde ve Mimar Sinan Türbesi mermer bahçe şebekelerinde, Edirne Selimiye Câmii (1579) avlu pencerelerinin üstündeki aynalıkta kakma olarak¹ rastlamaktayız .

Malzeme ve teknik :

Yapının cephe duvarlarında hemen hemen yarı yüksekliğe kadar devşirme blok taşlar, yarıdan yukarısında ise moloz taşlar örgü malzemesi olarak kullanılmıştır. Devşirme blok taşların derz aralarında yatay ve dikey olarak konulmuş tuğlalarla taşların çarpıklıkları giderilmiştir. Köşelerde kesme blok taşlar çatı seviyesine kadar yükselmektedir. Cephe duvarlarına açılmış alt ve üst pencerelerde ve giriş kapılarında antik devşirme blok taşlar yan söveler olarak kullanılmıştır. Alt seviyede yer alan pencerelerin sivri kemerleri ve çökertmeli alınlıkları ise tuğladadır. Beden duvarlarının ve kasnakların üst kısımlarında yapıyı çepeçevre dolaşan kirpi saçaklar tuğla işlemeli olup üzerleri oluklu kiremitlerle örtülmüştür. Onikigen olan her iki kasnağın örgü malzemesi de yassı tuğladan müteşekkildir (38.Res.).

Cephelerde görülen bu değişik malzeme kullanımının izahını tam olarak yapmak mümkün değilse de yapının gördüğü tamirler durumu kısmen açıklamaktadır. Yapının bilinen onarımları 1322/1904², 1978, 1989 ve 1990³ tarihlerinde yapılmıştır. 1904 tarihinde yapının hangi kısımlarının onarım gördüğü hakkında bilgimiz yoktur. Ancak 1978 yılında yapılan onarım sırasında câmi kubbesi üzerindeki kiremit örtü kaldırılarak tecrit işlemi yapıldıktan sonra aynı şekilde yeniden yapılmış, içeride sıvalar yenilenmiş, çürüyen ahşap parçalar değiştirilmiştir. 1989 tarihinde yapılan onarımda, kubbe kasnaklarındaki dış sıvalar temizlenmiş ve tuğla örgü açığa çıkarılmış (38.Res.), bozulmaya uğrayanlar değiştirilmiş ve kuzeydeki avluya bir şadırvan ilave edilmiştir. Bu haliyle Ağustos 1989 yılında fotoğraflarla da tesbit ettiğimiz yapı, 1990 tarihinde V.G.M. tarafından yeniden onarıma alınmıştır. Bu onarımlarda da, cephe duvarlarının üst kısımlarında ortaya çıkan nemi

¹ Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara, 1982, s. 250, 319-321, 352, R. 143, 231-234, 285.

² İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler.*, s. 154 ; O. Aslanapa, "14. Yüzyılda Mimari", *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14.yüzyıl)*, İstanbul, 1977, s. 24

³ V.G.M., 09.03.01/1 No.lu Tescil Dosyası

önlemek için bozulan kiremit kaplamaları değiştirilmiş ve kasnaklar tekrar dıştan sıvanmıştır (28.Res.). Avludaki şadırvan da kuzey batı köşede rutubete sebep olduğu için kaldırılmış, yeni abdest muslukları câmiin batısında yaklaşık 6-7 m. mesafede yeniden yapılmıştır.

Harîmde beden duvarları ve kubbe tamamen sıvalı olmakla birlikte alttan mukarnaslı olan kemer bingileri sıvasız bırakılmıştır (31-32.Res.). sivri kemerli bir niş şeklindeki mihrap ise tamamen sıvanmış olup taş malzemeden müteşekkildir (33.Res.). Yapıda ahşap konstrüksüyonlu olup devrinden olan tek unsur minberdir. Üzerleri işlemeli ajurlu ahşap parçalarla çatma ve künde-kârî teknikte yapılmıştır.

Câmiin merdiven-minaresi moloz taş dolgulu olup basamaklar antik devşirme malzemeden müteşekkildir.

Süsleme :

Yapının dış cephelerindeki yegane süs unsurları kasnakların üst kısmındaki kirpi saçaklı frizler (28,38.Res.) ve olduğu gibi tahrip edilmeden kullanılan antik devşirme malzeme üzerindeki antik devir süslemelerdir.

Harîmde, kubbenin yükünü hafifleten sivri kemerleri taşıyan taş bingilerin alt kısımlarının mukarnaslı süslemeleri (32.Res.), süsleme ihtiva eden mimârî unsurlardandır.

Câmiin en süslü unsuru olan ahşap minber devrinin özelliklerini aksettirmektedir (34-37.Res.). Merdiven korkulukları, yan aynalıları çeşitli geometrik şekillerle ajurlu olarak yapılmış olup üzerleri rûmîlerle süslenmiştir. Taht kısmının altı zemine kadar dikey ve yatay, münavebeli olarak yerleştirilmiş oymalı-işlemeli dar tablalardan müteşekkildir. Minberin kapı üstü de mukarnaslarla taçlandırılmıştır. Sağ ve sol merdiven korkuluklarında ve taht kısmının üstünde üç yanda ve alt kısmının doğu ve batı kısımlarında güzel sülüs hatla yazılmış çeşitli hadisler yer almaktadır.

Kitâbeler :

Yapının inşâ veya tamine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir. Kuzeydeki giriş kapısının sağ sövesinin üst kısmında yer alan kara kalem olarak yazılmış yazının (41.Res.) okunabilen kısımları şöyledir:

" Ey gönül sabret belaya kıl tahammül etme lec

_____ buyurmuşdur Nebî "es-Sabru miftâhu'l Ferec"

Her seher feryad iderin, derin ya Rabb el-ferec

Hatiften nida gelur der ki "es-Sabru miftâhu'l ferec"

Halimi ne hacet ki beyan ide zebânım

_____ mine'l- Ayn ile'l hâl delîl"

Bu yazıların alt kısmında kazıma olarak alt alta yazılmış "Besmele ve İhlâs Suresi" yer almaktadır.

Bunların dışında yuvarlak oymalı olarak sülüs hatla yazılmış âyet ve hadislerden müteşekkil yazıların tamamı minberde bulunmaktadır. Minberin sağ korkuluğunun taht kısmının önünden başlayarak sol korkuluğun taht kısmında nihayetlenen arapça sülüs hatlı yazılarda tek bir satır halinde dört hadis yer almaktadır:

1 -

قال النبي عليه السلام: "من اغتسل يوم الجمعة فلبس من احسن ثيابه ومس من طيب ان كان عنده ثم أتى الجمعة فلم يتخطأ أعناق الناس ثم صلى ما كتب الله له ثم انصت اذا خرج إمامه حتى يفرغ من صلاته كانت كفارة لما بينها وبين جمعته التي قبلها"

Türkçesi : "Resullulah (s.a.v.) buyurdu : Kim Cuma günü yıkanarak en güzel elbiselerini giyer, yanında varsa koku sürünür sonra Cuma'ya gelip kimsenin omuzunu çiğnemedi Allah'ın kendine farz kıldığını kılar, imam hutbeye çıktığı andan namazı bitirinceye kadar konuşmazsa, bu Cuma ile bir önceki Cuma arasındaki kusurlara keffaret olur."⁴

2 -

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "خير يوم طلعت عليه الشمس يوم الجمعة فيه خلق آدم وفيه أدخل الجنة وفيه أخرج منها ولا تقوم الساعة إلا في يوم الجمعة"

⁴ Ebu Davud, Sünen (Cum'u'a, 129/ No. 343)

Türkçesi : " Ebu Hureyre'den (r.a.). Resulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Üzerine güneşin doğduğu günlerin en hayırlısı Cuma günüdür. Adem (a.s.) o günde yaratıldı, o günde Cennet'e konuldu, yine o günde Cennet'ten çıkarıldı. Kıyamet de ancak Cuma günü kopacaktır."⁵

3 -

قال النبي عليه السلام : ان في الجمعة لساعة لا يوافقها مسلم يسأل الله تعالى فيها خيراً إلا أعطاه إياه قال وهي ساعة خفيفة

Türkçesi : "Hz. Peygamber şöyle buyurdu: " Cuma'da öyle bir saat vardır ki, şayet bir müslüman o saate rastlarda Allah'tan bir hayır dilerse, Allah onu kendisine mutlaka verir. " (Ravi: " O çok az bir zamandır" dedi.).⁶

4 -

قال عليه السلام : من ترك ثلاث جمعات تهاوناً بها طبع الله على قلبه صدق رسول الله

Türkçesi : "Hz. Peygamber şöyle buyurdu : " Kim, önemsmiyerek üç kere Cuma (namazını) terkederse, Allah onun kalbini mühürler."⁷

Minber tahtının üst sağ yan kısmından başlayarak sol yanda tamamlanan hadis metni şöyledir :

(ابن) صفوان رضي الله عنه سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرأ على المنبر . قال عليه السلام: " الجمعة ليجب على كل مسلم إلا امرأة أوصبيّ أومريض أو عبيد أو مسافر "

Türkçesi : " __Safvan (r.a.) Resulullah'tan minberde okurken şöyle işittim : Hz. Nebi şöyle buyurdu: "Cuma (namazı), kadınlar, çocuklar, hastalar, köleler ve yolcuların dışındaki bütün müslümanlara farzdır."⁸

Minber taht kısmının alt sağ ve sol yanlarında da birer hadis yer almaktadır.

Sağ :

⁵ Suyutî, Câmiu's-Sağîr, II/11-12, Mısır, tarihsiz

⁶ Müslim, Sahih (Cum'u'a 15) (Hadisin ravisi Ebu Hureyre'dir).

⁷ Nesâî, Sünen (Cum'u'a 2); Tirmizî, Sünen (Cum'u'a 7); İ. Mâce, Sünen (İkâmet 93)

⁸ Suyûtî, Câmiu's-Sağîr, I/149

قال النبي عليه السلام: "من ترك الجمعة من غير عذر فليتصدق بدينار"

Türkçesi : "Hz. Peygamber (s.a.v.) : " Kim ki, özürsüz olarak Cum'a (namazını) terkederse, bir dinar sadaka versin" buyurdu.⁹

Sol :

قال النبي عليه السلام: من حافظ على إكمال الخمس ظهورها ومو اتيتها كانت له نوراً

Türkçesi : "Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Kim ki, beş vakit (namazını) vakitleri içinde kılmaya itina gösterirse kendisi için bir nur olur."

Minber taht kısmının üst ön yüzünde yer alan âyet metni şöyledir :

ونادوا يا مالك ليقض علينا ربك قال انكم ما كثون

Türkçe meali : "Cehennem'de şöyle seslenirler: "Ey nöbetçi! Rabbin hiç değilse canımızı alsın." Nöbetçi:"Siz böyle kalacaksınız" der¹⁰.

Ayrıca minber giriş kapısı üzerindeki mukarnaslı taç kısmının alınlığında da bir âyet ve bir hadis yer almaktadır. Hadis metni şöyledir :

من بنى مسجداً لله بنى الله له بيتاً في الجنة

Türkçesi : "(Hz. Peygamber) dedi : "Kim ki Allah için bir mescid bina ederse, Allah'ta Cennet'te onun için bir ev bina eder"¹¹.

Ayet metni şöyledir :

وإن المساجد لله فلا تدعوا مع الله أحداً

Türkçe meali : "Mescidler şüphesiz Allah'ındır, öyleyse oralarda Allah'a yalvarırken başkasını katmayın"¹².

Tarihlendirme :

Yapının inşâ kitâbesi mevcut değildir. Bugüne kadar yazılmış tarihî kaynaklarda eserin bânîsi olarak Mentешеoğlu Ahmed Gâzi Bey ve inşâ tarihi

⁹ Ebu Davud, Sünen, (Salât 205) ; İ. Mâce, Sünen (İkâmet 93)

¹⁰ Kur'an- Kerim, Zuhuf (43): 77

¹¹ Müslim, Sahih, Mesâcid 4/24 (I/378), Zühd 3/43 (III/2287)

¹² Kur'an-ı Kerim, Cin (72) : 18

olarak da 1308 tarihi zikredilmektedir¹³.

Yapının V.G.M. arşivindeki tescil dosyasında¹⁴, kitâbesi olmadığı, 1308 tarihli bir vakfiyesi olduğu¹⁵, bânîsi ve vâkıfının Ahmed Gâzi Bey olduğu kayıtlı bulunmaktadır. Bu bilgilerin pek sıhhatli olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü, buradaki 1308 tarihi Ahmed Gâzi Bey için oldukça erken bir tarihtir¹⁶. Babası İbrahim Bey'in 1358 yılında ölümünden sonra ilk Mentеше Bey'i ağabeyi Musa Bey'dir. Ancak onun ölümünden sonra, 1375 yılından kısa bir süre önce, Ahmed Gâzi Bey Mentеше Bey'i olmuştur. Kaldı ki, İbrahim Bey'in öldüğü sıralarda Muğla ve Çine havalisi, Büyük kardeş Mehmed Bey'in hakimiyetindeydi. Ahmed Gâzi Bey ise Marmaris ve Köyceğiz taraflarında bulunmaktaydı. Mevcut tarihî belgeler; doğru okunduğu şüpheli vakfiye tarihinde Ahmed Gâzi Bey'in, belki henüz doğmadığını veya belki de en toleranslı yaklaşımla çocuk denecek yaşta olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple, Ahmed Gâzi Bey'in bu yapıyı inşa ettirmiş olması mümkün görünmemektedir. Yaptığımız araştırmalarda bu tarih Mentеше oğlu Mesud Bey'in son yıllarına rastlamaktadır. Yerine geçen oğlu Orhan Bey'in 1337 yılında Girit'le yaptığı antlaşma metninde Çine Hakîmi olarak Hızırşah adında bir oğlu görünmektedir¹⁷.

Kaynaklarda Ahmed Gâzi Bey'in Çine'de bir imâret yaptırdığı belirtilmekle ¹⁸ birlikte Ahmed Gâzi Bey'in bu imâretinin günümüze herhangi bir bakiyesi ulaşmamış olduğu gibi yörede yeri de bilinmemektedir. Vakfiye tarihinin doğru okunduğunu kabul edersek , Ahmed Gâzi Bey'in, burada evvelce var olan bir câmii ve hatta hemen batısında yer alan muhtemelen babası İbrahim Bey ve babasının kardeşi Çine hakimi Hızır Bey'in medfun bulunduğu eyvan-türbeyi de ihya etmiş ve bunların devamlılığı için vakıflar tahsis etmiş olduğunu ileri sürebiliriz. Benzer bir hadise, Fethiye'de bulunan Mentеше Bey'in türbesi için söz konusudur. Orada da türbe, Ahmed Gâzi Bey

13 İ.H. Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, s. 154 ; O. Aslanapa, "14. Yüzyılda Mimarî", s. 24 ; V.G.M., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*, Ankara, 1983, s. 697 ; P. Wittek, a.e., s. 162 ; A. Durukan, *Balat İlyas Bey Camii*, Ankara, 1988, s. 18

14 V.G.M., 09.03.01/1 No.lu Tescil Dosyası

15 Vakfiyenin lâtin harflerine çevrilmiş bir nüshası olmadığı gerekçesiyle V.G.M arşivinde bulunduğu belirtilen vakfiyenin aslını görmemize izin verilmemiştir. Bu sebeple tescil dosyasındaki vakfiyeden alındığı belirtilen bilgileri ihtiyatla karşılıyoruz.

16 Ahmed Gâzi Bey hakkında daha geniş bilgi için "Mentеше Oğulları Beyliği Tarihçesi" kısmına bakınız.

17 E. Zachariadou, a.e., s. 110, 199

18 BA, MSED, 338, s. 41

tarafından ihya edilmiş, ancak zamanla halk arasında onun orada medfun bulunduğuna dair bir kanaat hasıl olmuştur ki, Ahmed Gâzi'nin asıl mezarı Peçin'de bulunmaktadır.

Yapı, örtü şeması, kubbe geçiş elemanları, malzemesi ve tekniği ile bir Beylikler Devri yapısı özelliğini taşımaktadır. Doğru okunduğu şüpheli vakfiyenin 1308 tarihini esas alacak olursak, câmi Mentешеoğlu Mesud Bey zamanında¹⁹ inşâ ettirilmiş olmalıdır. Ancak, Mentешеoğulları'nın bilinen tarihi dahilinde, Mesud Bey tarafından imar faaliyetlerinde bulunulduğuna dair herhangi bir malûmat bulunmamaktadır. Kendisinden sonra Mentеше Beyi olan oğlu Orhan Bey ve sonrasında beylik yapan Mentешеoğulları'nın yoğun imar faaliyetlerinde bulunduğu, günümüze intikal eden mimârî eserlerden anlaşılmaktadır. Yapı, inşâ tekniği, malzemesi, örtü şeması ve kubbe geçiş elemanları ile, Datça'da şimdiki adı Hızırşah olan köyde bulunan ve muhtemelen Orhan Bey oğlu Hızır Bey tarafından inşâ ettirilmiş olan Hızırşah Câmii ile, hacim olarak daha büyük tutulmuş olması ve son cemaat mahalli bulunmaması dışında, yakın benzerlik göstermektedir. Mimârî ve inşâî özellikleri bakımından XIV. yüzyıl ilk yarı karakteri göstermesi ve bu dönemde Çine hakimi olarak Orhan Bey'in oğlu Hızır Bey'in görünmesi, bu tarihi destekler mahiyettedir. Dolayısıyla, literatüre "Ahmed Gâzi Câmii" olarak geçmiş olan bu câmiin de, Orhan Bey zamanında oğlu Hızır Bey tarafından yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu değerlendirmeler neticesinde biz, câmiin XIV. yüzyılın ilk yarısında Çine hakimi olan Mentешеoğlu Hızır Bey tarafından inşâ ettirilmiş ve Ahmed Gâzi Bey tarafından da ihya ettirilmiş olduğu kanaatindeyiz.

¹⁹ Mesud Bey, Mentеше Beyi olarak 1291-1319 yılları arasında hüküm sürmüştür (Daha geniş bilgi için bkz.: Tarihçe).

5 - MUĞLA - ULU CÂMİİ

Şekil : 7 - 9

Resim : 42 - 59

İnceleme tarihi : Ağustos 1989, Temmuz 1991, Ağustos 1992

Yeri : Halk arasında Elvan Bey Câmii ve Yeni Câmi adlarıyla tanınan Ulu Câmî, Tabakhâne yakınındaki Yeni veya Emir Küçük adları ile anılan Çarşı Mahallesiindedir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Kuzey ve batıda arazinin eğiminden dolayı zemini doldurularak düzeltilmiş bir platform üzerinde inşa edilen yapı, dıştan dışa yaklaşık 20.30 X 17.80 m. ölçülerinde düzgün olmayan dikdörtgen bir plân şeması arz etmektedir. Câmî, üzeri kiremit kaplı kırma çatı ile örtülü bir harîm ve harîmin dışında, kuzey ve batı cephelerde, kuzey-batı köşede yapıdan ayrı olarak yer alan minareyi de içine alan bir son cemaat mahallinden ibarettir (7.Şek.-42-43.Res.).

Evliya Çelebi yapı ile ilgili olarak " Eski Câmî tarz-ı kadim toprak örtülüdür ve kible kapusu onuç ayak merduban ile çıkılır ve bu tarafta haremi yoktur"¹ demektedir.

Câmide, dışta ve içte çeşitli zamanlarda müdahalelere uğraması sebebiyle devrinden inşâ kitâbesi haricinde herhangi bir mimârî unsur hemen keme kalmamıştır.

Yapıyı kuzeyden ve batıdan çeviren son cemaat mahallinde, üst örtüyü kaideleri taştan ahşap sütunlar desteklemektedir. Ahşap sütunların üst kısımlarının dekoratif mahiyette bağdadî kemerlerle birbirilerine bağlanmış olmalarından dolayı, üst örtüyü ahşap sütunlara oturan yuvarlak kemerler taşıyormuş intabı uyanmaktadır (42-44.Res.).

Câmiin beden duvarlarında, altlı üstlü yerleştirilmiş dörder pencere bulunmaktadır. Alt sırada yer alan pencereler düz atkılı, dikdörtgen şekilli

¹ E. Çelebi, a.e., C. IX, s. 201

olup, üst kısımlarında sivri kemerli, sığ çökertmeli alınlıklar mevcuttur. Üsttekiler ise, yapıya göre büyük tutulmuş dıştan kafesli, yuvarlak kemerli tepe pencereleridir.

Kuzey cephede, ortada kalın düz ve kaval silmelerle çerçevelenmiş sığ bir çökertme içerisinde, yapının harîme açılan tek giriş kapısı yer almaktadır (45.Res.). Giriş kapısı üzerindeki alınlıkta 1268/1851-52 tarihli bir tamir kitâbesi bulunmaktadır (46.Res.). Kitâbenin üst kısmında, dışarıya doğru poligonal bir balkon çıkma şeklinde, korkuluklu mükebbire yer alır. Girişin sağında ve solunda yarım daire niş şeklinde yuvarlak kemerle nihayetlenen birer mihrabiye mevcuttur (7-9.Şek.). Sağdaki mihrabiye'nin üzerinde kaş kemerli sığ bir çökertme içinde 745/1344 tarihli dört satırlık inşâ kitâbesi (47.Res.), soldaki mihrabiye'nin üzerinde ise enlemesine dikdörtgen şekilli sekiz beyitlik 1254/1838 tarihli ikinci bir tamir kitâbesi (48.Res.) yerleştirilmiştir.

Son cemaat mahallinin kuzey doğusunda, sonradan ilave edilmiş abdest muslukları ve fevkânî kadınlar mahfiline dışarıdan girişe imkân veren ahşap bir merdiven bulunmaktadır. Burada, yukarıdaki mahfile kapı olarak açılan kısım, aslen üst seviyedeki bir penceredir. 1989 yılındaki V.G.M. restorasyonunda bu kısımdaki ahşap merdivenler kaldırılmış ancak pencereden kapıya çevrilen kapı ile abdest musluklarına dokunulmamıştır (49.Res.). Son cemaat revakının kuzey bölümünün doğusu da geç devirlerdeki onarımlarda kapatılmış olmalıdır. Zira, restore öncesi dış cephede kaldırılan sıva tabakalarının altında, sonradan örülen duvarın dilatasyonları açıkça görünmektedir (50-51.Res.). Son cemaat revakının batı kanadının güneyinde tam ortada, kuzeydekilere benzeyen, üstü yuvarlak kemerle nihayetlenen yarım daire niş şeklinde bir mihrabiye ve onun üzerinde de içten sivri kemerli, dıştan betonarme kafesli bir tepe penceresi bulunmaktadır (52.Res.). Câmîin güney cephesinin dışında, içerideki mihrap nişi dışa çıkma yapmaktadır (7.Şek.).

Son cemaat revakının kuzeybatı köşesinde, kübik kaidesi, silindirik gövdesi ve tek şerefesi ile devrinden olmayan bir minare yükselmektedir (42,53.Res.). Minarenin giriş kapısı doğuya bakmaktadır.

Evliya Çelebi'nin "kible kapusu on üç ayak merduban ile çıkılır ve bu tarafta haremi yoktur"² dediği kuzey cephede, bilâhare eklenen son cemaat

² E. Çelebi, a.e., C. IX, s. 201

revakından geçilerek, orta ekseninde yer alan yuvarlak kemerli giriş açıklığı ile harîme girilmektedir.

Harîmde, alttaki pencereler dışarıdan içeriye doğru genişlemekte ve yuvarlak kemerlerle nihayetlenmektedir (54.Res.). Harimin üzeri dört bir yanda beden duvarlarına oturan, ahşap, alttan kaplamalı süslü bir tavanla örtülüdür. Ortası göbekli süslü ahşap tavanın orta kısmı, yan kısımlardan daha yüksek tutulmuştur(55.Res.).

Kuzeyde, girişin üstünde yer alan ve dekoratif bağdadi Bursa kemerlerine oturan mahfile çıkış, kuzey-batı köşeden yükselen ahşap merdivenlerle sağlanmaktadır (7-8.Şek.-56-57.Res.). Mahfil orta bölümde güneye doğru yarım daire şeklinde bir çıkma yapmaktadır. Mahfilin kuzeyinde mükebbireye çıkan dört basamaklı bir merdiven yer almaktadır.

Mihrab, üç yandan öne doğru çıkma yapan düz, süssüz bordürlerle çevrelenmiştir. Mihrabın üst kısmı, köşelerde konsol şeklinde öne çıkma yapan birer büyük ve aralarda kısmen tahrib olmuş küçük dendanlarla taçlandırılmıştır. Oldukça sade tutulmuş olan yarım daire şekilli mihrab nişi yuvarlak kemerle nihayetlenmiştir (58.Res.).

Minber, üst köşeleri topuzlarla taçlanmış üç dilimli dekoratif kemerli giriş açıklığı, basit korkulukları ve soğan kubbe şeklinde nihayetlenen tahtıyla devriyle ilgisiz bir forma sahiptir (58.Res.). Güneydoğu köşede ise, çeyrek daire şeklinde, üç basamaklı merdivenlerle çıkılan ahşap konstrüksiyonlu bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır (54.Res.).

Malzeme ve teknik :

Cephe duvarları moloz taşla örülmüş olan yapıda kapı ve pencere söveleri kesme taştandır (50.Res.). Son cemaat mahallindeki ve mahfildeki dekoratif yuvarlak ve Bursa kemerleri bağdadi olarak, taşıyıcı sütunlar ahşaptan yapılmıştır (44.Res.). E. Çelebi'nin "Eski câmi tarz-ı kadim toprak örtülüdür" dediği yapı, bugünkü şekliyle dıştan kiremit kaplı kırma çatı, içten de alttan kaplamalı ahşap tavanlı örtüye sahiptir. Minber yan aynalıkları bağdadî tarzda yapılmış olup diğer kısımlar ahşaptır.

Süsleme :

Yapıdaki inşâ kitâbesindeki süslemeler haricinde devrinden herhangi bir süsleme günümüze ulaşmamıştır. Kaş kemerli bir çokertme içine yerleştirilmiş kenarları profilli enine dikdörtgen inşâ kitâbesinin üst kısmı (47.Res.), ortadaki daha yüksek olmak üzere üç dilimli bir görünüş arz etmektedir. Sağda ve solda ortadaki yazıyı yanlardan sınırlayan küçük çeyrek daire kesitli dilimler içinde kabartma olarak yuvarlak birer daire, onların içlerinde de içi boşaltılmış dört yapraklı birer çiçek motifi işlenmiştir. Ortadaki büyük dilimin içinde de Selçuk'ta Mentешеoğlu Umur Bey'in mezartaşının (59.Res.) ön yüzünde bulunan simetrik geçmeli rûmîli süslemenin benzeri bir süsleme kabartma olarak işlenmiştir.

Oldukça mütevazi yapının devrinden olmayan ahşap tavanında, çitakârî denilen³ tarzda ince çıtalarla, ortadaki göbeğin etrafında sıralanmış kare ve sekizgenlerden müteşekkil poligonlarla, bunları dıştan kuşatan iri baklava dilimlerinin meydana getirdiği kompozisyon, kayda değer güzelliktedir.

Kitâbeler :

Kuzeydeki son cemaat mahallinde, sağdaki mihrabiye'nin üzerine yerleştirilmiş dört satırlık sülüs hatlı inşâ kitâbesi⁴ (47.Res.) şöyledir :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 بنی الامیر الکبیر الاجل ابرهیم بک بن ارخان
 کما قال النبی علیہ السلام من بنی
 مسجداً بنی اللہ له بیئاً فی الجنة ستة خمس و اربعون⁵ و سبعمائه

Türkçesi : Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. (Bu câmii) Ulu, büyük emir Orhan oğlu İbrahim Bey yediyüz kırkbeş yılında yaptı. Peygamber Aleyhi's-selam "Kim (Allah için) bir mescid yaparsa, Allah da ona Cennette bir ev yapar" dedi.

³ Y. Önge, "Selçuklularda ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar", Atatürk Konferansları, V, 1971-1972, Ankara, 1975, s. 184-185

⁴ Kitâbe, Z. Eroğlu, a.e., s. 112; İ. H. Uzunçarşılı, Kitâbeler, s. 150; P. Wittek, a.e., s. 136 da aynen yayınlanmıştır.

⁵ Doğru yazılışı اربعین olmak icab eder, ancak kitâbede bu şekilde geçmektedir.

Son cemaat mahallinin kuzey bölümünde soldaki mihrabiye'nin üzerinde yer alan bozuk talik hatlı tamir kitâbesinin (48.Res.) okunuşu şöyledir :

"Zihî dâr-ı ibâdet resm-i dil-cû-yı ferah fersâ
 Zihî beyt-i Hudâ'dır sâzı ferruh tarhu nev-inşâ
 Esâsı tîğ-ı ser-tîz-i himemle oldu müstahkem
 Rasînü'l-bünye gül-zârı irem-veş-i Mevlâ
 Bu tarh-ı dil-keşi seyreyleyen ibrâm edip ez-dil
 Dedi bir mısra-ı itmâm tâtîhine kıl imlâ
 Harâb-ı mânend-i derûnu sîne-i uşşâk
 Beytü'l-ankebût olmuş değildi kâbil-i me'vâ
 O rütbe nûr- bahş-ı tütüyâ-yı çeşm-i ibret kim
 Behiştî seyreder manzaralarından dîde-i a'mâ
 Hemân çeşm-i basîretle görür mev'ûd olan ecrin
 Hulûs ile teveccüh eyle hulûs-ârâ
 İkinin tarh edip Fâiz dedim târîh-i tecdîdin
 Bu eşref dârı Abdî-zâde kıldı sa'yile ihyâ

Sene 1254"

Bu kitâbenin sadeleştirilmiş hâli şöyledir:

"Gönlü sevince boğan bu eser ne güzel bir ibâdet-hânedir

Allah'ın ne güzel mübarek ve bereketli evidir ki, tertip ve tanzimi yeniden yapılmış

Temeli keskin kılıç gibi olan himmet ve gayretlerle sapasağlam atıldı

Yapısı sağlam, gülbahçesi Allah'ın İrem bağı (Cenneti) gibidir

Bu gönül çekici tertip ve düzende olan câmiî görüp seyreden içinden şunu söyledi:

"Bu câmiin bitiş tarihini bildiren bir mısra yaz",

İçi ise tıpkı âşıkların göğüsleri gibi parçalanmış, tahrip edilmiş, harap vaziyettedir.

Câmi içindeki örümcek ağlarından buraya, bir sığınak gözüyle bakmak imkânsızdı.

Öyle bir ışık saçan ibret gözüyle bakmak gerekir ki,

Görmeyen göz bile pencerelerinden (sanki) Cenneti seyreder.

Derhal gören bir gözle(ibret gözüyle) va'dedilmiş olan mükâfatı görür.

İçten gelen bir samimiyetle yönel, ona dön, bak!

Şair Fâiz ikisini düzenleyip yenileme tarihini söyledim,

Bu şerefli câmiî Abdi-zâde gayret ederek, yeniden yaptırdı."

Sene 1254/ 1838⁶

Kuzey cephede yer alan basık kemerli giriş kapısı üzerinde bulunan sülüs hatlı dört satırlık ikinci tamir kitâbesi şöyledir :

Koca Mustafa Efendi duhterî - Hacı Süleyman Efendi kim Halil -i bihterî

Muhterik kalmıştı bu câmiî şerif - Ehli hayratın ziya ve ahterî

Men bena hadisine ol iktida - İle yaptı secdegâh-ı mehterî

Hahterî yaptı ziya söyle mücevher tarihin - Hacı Nazife kadın ki yaptı câmiî enverî.

sene 1298

Bir diğer Türkçe tamir kitâbesi de iki ayrı mermer parçasına manzum olarak yazılmış olup girişin üzerinde sağlı sollu olarak yerleştirilmiştir. Kitâbe şöyledir :

Seyfi ve Bahattin

Her taraftan yıpranan

İstanbulu tamir eyledi

Bu mabedi

Mesut olsun

Kalpgâhından kopan

Bu cihanda zevkle

Bir şevkle 1948

⁶ Kitâbe metni, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Doç. Dr. H. İbrahim Şener tarafından okunmuş ve sadeleştirilmiştir. Kendisine teşekkür ederiz. Kitâbe, Z. Eroğlu tarafından da kısmen eksik ve yanlış okuyuşla neşredilmiştir (a.e., s. 113).

Tarihlendirme :

Câmi, inşâ kitâbesine göre 745/1344 yılında Menteşeoğlu Orhan Bey oğlu İbrahim Bey tarafından yaptırılmıştır. Ancak yapının bugünkü şekli, beden duvarları dâhil çok fazla müdahaleye maruz kalmıştır. E. Çelebi'nin, câmiin XVII. yüzyıldaki durumuna ait verdiği bilgilerden, eski tarzda toprak örtülü düz damlı ve onüç basamakla çıkılan bir harîm kısmı bulunan bir yapı olduğu ve son cemaat mahallinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

1989 yılındaki restore sırasında yaptığımız incelemelerde, kuzeydeki son cemaat mahallinin doğusunun moloz taşlı duvar örgüsü ile harîm duvarı örgüsünün kısmen farklılık gösterdiğini ve hatta iki duvar arasında dilatasyon bulunduğu açıkça görülmüştür (50.Res.). Bu sebeple harîm ile son cemaat mahallinin duvarlarının eş zamanlı olmadığı ve harîmin daha eski olduğu anlaşılmıştır. Fakat harîmin dışında ve içinde yapılan cephe düzenlemeleri - pencereler ve kapılar- ve inşâ ve tamir kitâbelerinin yerleştiriliş şekilleri bu duvarların da devrinden olmadığını göstermektedir. Gelenek olduğu üzere yapının inşâ kitâbesi genellikle taçkapı veya giriş kapısı üzerine konulmakta ve tamir kitâbeleri de müdahaleye uğrayan kısımlara yerleştirilmektedir. Burada giriş kapısı üzerinde oldukça geç devir bir tamir kitâbesi yerleştirilmiş, inşâ kitâbesi ise girişin solunda yer alan mihrabiye'nin üzerine konulmuştur. Bu durum yapının, temellerine kadar yenilenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

İlk olarak 1254/1838 tarihinde Abdizâde tarafından tamir edilen câmi sonradan bir yangın geçirmiş⁷ ve 1298/1881 senesinde Hacı Nazife Hanım tarafından hemen hemen tamamen yenilenmiştir. Muhtemelen bugünkü şekline o zamanki köklü onarımıyla gelmiştir. Zira, giriş kapısı üzerinde inşâ kitâbesi yerine Hacı Nazife Hanım'ın tamirine ait kitâbe yer almaktadır. Kitâbelerini kısmen eksik okuyuşlarla neşreden Z. Eroğlu, yapıyı "caminin etrafı kârgir ve sakfi ahşap olup kiremitle örtülüdür" şeklinde tanıtmaktadır. Aynı girişin sağ ve sol üst köşelerine yerleştirilen 1948 tarihli tamir kitâbesine göre de her taraftan yıpranan ve bozulan câmiin Seyfi ve Bahattin İstanbullu isimli şahıslar tarafından tamir edildiği anlaşılmaktadır. En son olarak 1989 yılında V.G.M. tarafından restore edilen yapıda, Menteşe Beyliği döneminden zayıf bir

⁷ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 150 ; Z. Eroğlu, a.e., s. 113; P. Wittek, a.e., s. 135

ihтимalle temelleri ve inşâ kitâbesi dışında pek bir şey kalmadığı anlaşılmaktadır.

6 - BALAT - İBRAHİM BEY CÂMİİ

Şekil : 10

Resim : 60 - 65

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Temmuz 1992

Yeri : Balat'ta antik Milet tiyatrosunun doğusunda, İbrahim Bey Hamamı'nın hemen yakınındadır.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Dıştan dışı 15.55 X 19.80 m. ölçülerinde kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı, tek üniteli ve batı cephesinde bir merdiven-minaresi bulunan yapının (10.Şek.-60.Res.), çok fazla tahribata uğramış olması sebebiyle sıhhatli bir plân şemasını çıkarmak zordur.

Uzun zamandan beri Milet kazılarını sürdüren Wolfgang Müller-Wiener 1980 yılındaki çalışmaları sırasında batı cephesinde yer alan merdiven-minareden (61-62.Res.) dolayı Kırk Merdiven Câmii¹, Merdiven Câmî veya Merdiven Minareli Câmî² olarak isimlendirilen bu yapıda kısmen temizlik yapmışlar ve ilk kez ölçülerini almışlardır³. 1989 yılındaki incelememiz sırasında diken ve otlardan, yanına dahi yaklaşmak imkansız olan yapıda, 1991 yılı incelememizde adı geçen ekip tarafından yapı içerisinde temizlik yapıldığı, doğu ve batı cephe duvarları kısmen aslına uygun olarak yükselttilerek sağlamlaştırılmış olduğunu gördük. Kuzey cephe duvarının çok fazla tahribata uğramış olması sebebiyle aslı halini tesbit etmek güç olması sebebiyledir ki, bu kısımda herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmalardan sonra yapının plân şemasını çıkarmak büyük ölçüde kolaylaşmıştır.

¹ K. Wulzinger-P. Wittek-F. Sarre, *Das Islamische Milet*, Berlin und Leipzig, 1935, s. 38

² P. Wittek, a.e., s. 129

³ Wolfgang Müller-Wiener, "Milet 1980 Kazı Kampanyası Raporu", III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 9 - 13 Şubat 1981, s. 97

Yapının doğu cephesinde dışarıda yapılan temizleme sonrasında alt lentoları açığa çıkmış olan ve pencere olduğu anlaşılan dikdörtgen şekilli açıklıklar mevcuttur. Doğu cephedeki duvar bakiyesi pencere alt lento seviyesini çok az aşabilmektedir.

Câmiin güney cephesinde mihrap nişinin bulunduğu orta kısımda cephe duvarı pencere üst lento seviyesine kadar yıkılmış olmasına rağmen güneydoğu ve güneybatı köşeler hemen hemen çatı seviyesine kadar ayakta (63-64.Res.).

Yapının en sağlam vaziyette günümüze ulaşabilen kısmı batı cephesidir. Bunda, adeta bir payanda gibi orta eksenden başlayarak cephe duvarına bitişik olarak kuzeye doğru devam ederek yükselen merdiven-minarenin (61.Res.) mevcudiyetinin de şüphesiz rolü bulunmaktadır. Bu merdiven-minare de yapının diğer kısımları gibi çok tahrib olmuş ve Wulzinger-Witteck-Sarre'ye göre yirmi dört adet⁴ olması gereken merdiven basamaklarından ancak günümüze on bir basamağı ulaşabilmiştir (62.Res.). Bu merdiven-minarenin câmi inşâsından bir müddet sonra yapıldığı kanaatindeyiz. Çünkü, doğu cephesinin simetriğinde açılmış iki dikdörtgen pencereden orta ekseninde yer alan pencere dıştan merdiven-minare tarafından kapatıldığı için içten de örülmüş bulunmaktadır. Merdiven-minare duvarının nihayetinde, cephelerde yer alan pencere açıklıklarına nazaran dikdörtgen şekilli daha büyük bir açıklık mevcuttur (10.Şek.-61.Res.). Bu açıklığın hemen karşısında yer alan hamamla aralarından geçen yola bakması sebebiyle giriş açıklığı olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca bu cephede üst seviyede dikdörtgen şekilli iki küçük tepe penceresi tesbit edilebilmektedir⁵ (65.Res.). Bu tepe pencerelerinin diğer cephelerde de mevcut olduğu düşünülebilir.

Yapının iç düzenlemesine ilişkin fazla bir şey söylemek zordur. 13.25 X 17.50 m.lik iç ölçüleriyle, bir son cemaat mahalli ihtiva edip etmediği belli olmayan yapının üst örtüsünün muhtemelen ahşap direklerle taşınan düz dam olduğu kanaatindeyiz. Çünkü tonoz veya kubbe ile örtülü olduğuna dair bir emare olmadığı gibi bunların taşınması için hem duvar kalınlığı müsait değildir hem de böyle örtü şemalarını taşıyacak herhangi bir sütun veya ayak bakiyesine yıkıntılar arasında rastlanılmamıştır.

⁴ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 38

⁵ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 38'de batı cephenin üst kısmında üç ve alt kısmında da iki pencere bulunduğunu belirtmektedirler.

Câmiin, güney cephesinin ortasında oldukça fazla tahrib olmuş yarım daire niş şeklinde olduğu anlaşılan mihrabı hakkında fazlaca bir şey söylemek güçtür. Câmi ile ilgili bazı yayınlarda mihraba ait izlere rastlanılmadığı⁶ ve hatta güney cephede yer alan bu yarım daire nişin mihraptan çok yapıdaki tahribat sonrası dolgu taşlarının düşmesi sonucunda meydana gelmiş bir oyuk olduğu⁷ ileri sürülmüştür. Câmi olarak kabul edilen bir yapıda mihrabın bulunmadığını ileri sürmek, yön ve konum itibariyle de başka bir unsur olmadığı açık olan bu yeri mihrab dışında başka türlü isimlendirmek yanlıştır.

Malzeme ve Teknik :

Yapıda devşirme malzemenin yanı sıra, moloz taş ve tuğla da oldukça fazla kullanılmıştır. Duvarların dışında hem örgü hem de kaplama malzemesi olarak kullanılan devşirme taşların düzgün olmayan derz araları tuğla ve moloz taşlarla doldurulmuştur. Dıştan devşirme taşlarla örülen beden duvarlarının iç kısımları moloz taşlarla düzgünce örülmüş ve duvar içi moloz taş, tuğla ve mıcırla doldurulmuştur (61-65.Res.). Açıklıkların üstünde lento ve yanlarda söve olarak kullanılan yekpare blok taşlar da devşirmedir. Merdiven-minaredeki dolgu ve örgü malzemesi moloz taş ve tuğla olmakla birlikte basamaklarda yine devşirme taşlar kullanılmıştır.

Süsleme :

Yapıda günümüze kadar gelebilmiş herhangi bir süs unsuruna rastlanmamaktadır.

Kitâbeler :

Câmiin inşâ veya tamirine ait hiç bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Kitâbesi bulunmayan câmi, P. Wittek tarafından XIV. yüzyıla tarihlendirilmekte ve " bu mahallin en büyük câmisi olmak haysiyetiyle Cuma namazını kılmak için burada mahallin sakinleri, orada bulunan yabancı tacirler

⁶ Wulzinger-Wittek-Sarre, a.e., s. 38

⁷ Aynur Durukan, *Balat'taki Türk Devri Yapıları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1982, s. 249,251

ve havalinin köylüleri toplânırdı, fakat ancak orta büyüklükte bir câmiydi..."⁸ şeklinde zikredilmektedir.

Balat'ın Mentеше Beyliği tarafından fethi, Balat'ta adına sikke bastırılmış⁹ olan Şücaeddin Orhan Bey zamanına rastlamaktadır. Balat'taki ilk imar faaliyetlerine antik tiyatronun arkasındaki kale eteklerinde başladığı muhakkaktır. Malzeme ve teknik bakımdan buradaki eserler Balat'ın diğer kısımlarındakilerden daha erken olarak görünmektedir. Orhan Bey'in Balat hâkimi olduğunu belgeleyen sikkesi olmakla birlikte, burada imarına ait herhangi bir emare görülmemektedir. Ancak kendisinden sonra Mentеше Beyi olan oğlu İbrahim Bey'in Balat'ta bir câmi olduğu ve hatta bu câmi adıyla bir mahalle bulunduğu bilinmektedir. İstanbul Başbakanlık Arşivinde bulunan 923/1517 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde Balat'ta mevcut on yedi mahalleden altısının adı mescid birinin adı câmi ve birinin adı da zâviye adıyla anılmaktadır ki, bunlardan ilk sırayı "İbrahim Bey Câmii Mahallesi" almaktadır¹⁰. Yine, 970/1562-63 tarihli Tapu-Tahrir Defteri'nde Balat'ta bulunan onbeş mahalleden biri câmi yedisi mescid ve biri de zâviye adıyla zikrolunmaktadır¹¹. Burada da ilk sırada "İbrahim Bey Câmii Mahallesi" bulunmaktadır. Her iki defterde mahalle adları sıralanırken ilk sırada İbrahim Bey Câmii Mahallesi'nin zikredilmesi, Balat'ta bu tarihlerde İbrahim Bey adına bir câmiin mevcut olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu mahaldeki yerleşim arasında malzeme, teknik ve plân şeması itibariyle XIV. yüzyıla tarihlenebilecek üç yapı görünmektedir. Bunlardan biri han, biri hemen câmiin batısındaki büyük hamam ve Mentеше câmilerinde görülen tipik merdiven-minaresi ile " Kırk Merdiven Câmii" olarak isimlendirilen bu câmidir. Yaptığımız tesbitlere göre İbrahim Bey, Mentеше Beyliği'nin başında "Ulu Bey" olarak 1337 - 1358 yılları arasında bulunmuş olduğundan, câmiin de bu tarihlerde, XIV. yüzyılın ilk yarısında yapılmış olduğu kanaatindeyiz.

⁸ P. Wittek, a.e., s. 129

⁹ J. Karabacak, a.m., s. 200

¹⁰ " İbrahim Bey Câmii Mahallesi, Lala Mescidi Mahallesi, Kazancıyan Mescidi Mahallesi, Hacı Mahmud Mescidi Mahallesi, Şeyhli Mescidi Mahallesi, Kızıl Ali Mescidi Mahallesi, Ahmed Gâzi Zâviyesi Mahallesi, Karyeli Mescidi Mahallesi" (E. Uykucu, a.e., s. 87 { BA, 61 No.lu Tapu-Tahrir Defteri, s. 176-183'den naklen})

¹¹ " İbrahim Bey Câmii Mah., Lala Mescidi Mah., Hüsameddin Mescidi Mah., Kazancıyan Mescidi Mah., Kızıl Ali Mescidi Mah., Karyeli Mescidi Mah., Ahmed Gâzi Zâviyesi Mah.,..." (E. Uykucu, a.e., s. 88 {BA, 337 No.lu Tapu- Tahrir Defteri, s. 206-208'den naklen})

Evliya Çelebi, Balat ziyaretinde eserlerin pek çoğunun harap bir vaziyette olduğunu, sadece iki yüz toprak örtülü ev, bir câmi ve bir han'ın faal olduğunu belirtmektedir¹². Kanaatimizce faal olan câmi, halen oldukça sağlam olan İlyas Bey Câmii ve han da tiyatronun güneyinde yer alan yapı olmalıdır. Bundan, Balat'taki yerleşimin yön değiştirdiği, kale eteklerinin ehemmiyetini kaybettiği ve yerleşimin düze indiği anlaşılabilir.

---

12 E. Çelebi, a.e., C.IX, s. 109

7 - MİLÂS AHMED GÂZİ (ULU) CÂMİİ

Şekil : 11 - 12

Resim : 66 - 90

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Temmuz 1992

Yeri : Hoca Bedreddin Mahallesi'nde Balavca Deresi'nin kenarında, şimdiki Milâs Müzesi'nin karşısındadır.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Büyük bir avlu içerisinde kurulmuş olan câmi, dıştan dışa 23.50 X 26.30 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plân şeması arz etmektedir (11.Şek.-66.Res.).

Câmiin kuzey cephesinde orta ekseninde, sivri kemerli bir niş içerisine alınmış, Anadolu Selçuklu tarzında, öne doğru çıkma yapan bir taç kapı yer almaktadır (67.Res.). Asıl giriş açıklığı, dıştan profilli iki kalın silme ile çevrili, basık kemerli, ahşap çift kanatlı bir kapıdan ibarettir. Üzeri sivri tonozla örtülü eyvan şeklindeki taç kapı nişinin doğu ve batı kenarlarında yarım daire şeklinde birer niş yer almaktadır (67.Res.). Girişin üzerindeki basık kemerin sağ köşesinde bir vakfiye ve alınlık kısmında da iki satırlık inşâ kitâbesi bulunmaktadır (69-70.Res.). Bu cephede ayrıca önemli bir unsur olarak, kuzey-batı köşeden başlayarak yükselen ve orta ekseninde çatı seviyesinde konik bir külâhla nihayetlenen bir merdiven-minare yer almaktadır (67,71.Res.). Merdiven-minarenin yapı ile aynı zamanda inşâ edilmediği V.G.M. tarafından yapılan 1986-87 yıllarındaki restore sırasında açığa çıkarılmıştır. Bu restore sırasında, orta ekseninde taçkapı bloku açıkta kalacak şekilde sökülen merdivenlerin altında taç kapı blokunun batı yan yüzünün düzgün kaplama malzemesi ve ayrıca taç kapının üstünde orta sahına açılan bir tepe penceresi ile batısında alt sırada büyük dikdörtgen bir pencerenin ortaya çıktığı

belirtilmektedir¹. Yapının sökülen merdiven-minaresi, daha sonra aslına uygun olarak yeniden yapılmıştır.

Kuzey cephede ayrıca harîmin doğu ve batı yan sahnlarına açılan, üsttekiler alçı şebekeli² altlı üstlü birer dikdörtgen pencere mevcuttur. Kuzey-doğu köşede, kuzey güney istikametinde uzanarak cephe duvarını destekleyen ve üst pencere hizasında son bulan üstü kiremit kaplı bir de payanda bulunmaktadır (11.Şek.). Bu payandanın da geç devir ilavesi olduğu kanaatindeyiz.

Doğu cephede, 1986-87 onarımlarında, kuzeydeki ilk pencere açıklığının evvelce, aslen içten üstü basık kemerli alttan da döşemeye uygun eşiği olan bir kapı olduğu anlaşılmış ve aslına uygun olarak dıştan düz lentolu, içten basık kemerli bir kapı açıklığı olarak restore edilmiştir³ (72-73.Res.). Bu giriş kapısının hemen solunda dikdörtgen şeklinde bir sebil - su tesisi mevcuttur. Bu cephede altta iki büyük, üstte alçı şebekeli beş küçük dikdörtgen şekilli pencere bulunmaktadır. Ayrıca, biri orta eksene yakın yerde duvara tamamen bitişik, diğeri kuzeye yakın yerde serbest çeyrek daire şekilli kemerli iki payanda, cephe duvarını desteklemektedir (72,74.Res.).

Güney cephede, cephenin doğu ve batı kenarlarına yakın yerlerde serbest çeyrek daire şekilli kemerli iki payanda ve payandalar arasında da altta iki büyük dikdörtgen pencere görülmektedir (75.Res.).

Batı cephesinin güney kenarına yakın olarak yerleştirilen duvara bitişik payandadan ayrı olarak, altta iki büyük dikdörtgen pencerenin yanı sıra üstte diğer cephelerdekilerden farklı olarak yuvarlak kemerli alçı şebekeli beş pencere mevcuttur (11.Şek.-76.Res.). Ayrıca, doğudaki girişe benzer şekilde yapılmış ve üzerindeki düz lentonun alınlığına bir vakfiye hakedilmiş üçüncü bir giriş açıklığı bulunmaktadır (77.Res.). Lentonun üst kısmı, fazla düzgün olmayan taşlarla basık kemerle çevrilmiş bir alınlık şeklinde düzenlenerek, bir taç kapı görünümü verilerek istenmiştir.

1 Özkan Erincin - Birsen Erat, "Milas Ulu Camii İle İlgili Çalışmalar", V. Vakıf Haftası, Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri, 7 - 13 Aralık 1987, Ankara, 1987, s. 111

2 Bu pencereler evvelce betonarme şebekeli iken 1986-87 onarımında aslına uygun olarak alçı şebekeli olarak yeniden yapılmışlardır (Ö. Erincin - B. Erat, a.m., s. 112)

3 Ö. Erincin - B. Erat, a.m., s. 112

Harîm, mihraba dikey gayri muntazam dörder ayakla üç sahına ayrılmış olup mihrap önü Selçuklu geleneğinde olduğu üzere kubbe ile örtülmüştür⁴ (11-12.Şek.-78.Res.). Ortada serbest toplam sekiz taşıyıcıdan biri sekizgen, yedisi kareye yakın dikdörtgen şekilli ayaklardır. Ayaklar birbirine eşit ebatlarda olmadıkları için iç yapıya düzensiz bir görünüm vermektedirler. Batıdaki sahnin batı cephe duvarına yanaştırılmış yığma ayak ve devşirme sütun parçası karışık altı taşıyıcısı oldukça düzensiz bir görünüm arz etmektedir (79.Res.). Sahninleri birbirinden ayıran ayaklar birbirine doğu-batı ve kuzey-güney yönlü olarak sivri kemerlerle bağlanmıştır (80.Res.). Üst örtü doğrudan kemerlere oturmamakta, kemerle üst örtü arasında istenilen yüksekliği elde etmek için az bir yükseklikte duvar bulunmaktadır. Aynı şekilde ayakların üst kısımlarında az bir yükseklikte duvarla kemer üzengisi oluşturulmuş ve kemerler bunların üzerinden dört bir yana atılmıştır (81.Res.).

Harîmde örtü sistemi olarak, orta sahnin mihrap önüne kadar birbirine eşit olmayan ve sivri kemerlere oturan beşik tonozlarla ve mihrap önü mukarnas dolgulu pandantiflerle geçilmiş (82.Res.) beyzî bir kubbe ile örtülüdür (11.Şek.). Mihrap önü kubbesinin, içleri mukarnas dolgulu taş pandantiflerinden bazıları da son restorasyonda aslına uygun olarak yenilenmiş bulunmaktadır. Kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatıdaki pandantif mukarnaslarında, üçgenin altındaki ilk sırada mukarnas yuvaları içinde ikiz bademler teşkil etmekte, onun üzerinde diğer üç sıra genişleyerek devam etmektedir. En üst sırayı, içleri boş sekizer adet mukarnas yuvası oluşturmaktadır. Güney-batı köşedeki pandantifte mukarnas dolgu, diziliş bakımından biraz farklılık göstermektedir. Burada mukarnas yuvaları diğerlerine göre yayvan olmayıp daha sıkıştırılmış durumdadırlar.

Doğu yan sahninde, kuzey-doğu köşedeki ilk bölüm aynalı yıldız tonoz, diğer dört bölüm ise çapraz tonozlarla örtülüdür (11.Şek.-83-84.Res.). Tonoz kemerleri doğudan beden duvarlarının üst seviyesindeki dış bükey konsollara oturmaktadır (84.Res.). Kuzey-doğu köşenin, yapının diğer üst örtü şemalarından farklı olarak aynalı yıldız tonozla örtülü olması, doğu cepheden bu bölüme açılan bir girişin bulunması ve kuzeybatıdaki taşıyıcı payenin diğerlerinden farklı olarak üst köşeleri pahlı kare bir kaide üzerinde düzgün

⁴ Harîmin mihraba dikey üç sahninli olarak düzenlenmesi ve orta sahnin yan sahninlerden daha geniş tutulmuş olması sebeplerinden dolayı bazı araştırmacılar tarafından kiliseden çevrildiği ileri sürülmüştür (P. Wittek, a.e., s. 118 ; Godfrey Goodwin, A History of Ottoman Architecture, London, 1971, s. 28).

sekizgen gövdeli (73,85.Res.) olması sebebiyle, bu kısmın bir ayrıcalıklı bölüm olarak, hünkâr mahfili olabileceği ileri sürülmektedir⁵. Bilindiği kadarıyla, câmilerde özel durumları sebebiyle emniyet tedbiri olarak devlet büyükleri veya hükümdarlar için ayrıcalıklı bir bölüm yapılmasının ilk örneğini, Medine'de Halife Hz. Osman (644-656) zamanında Mescid-i Nebî'de görmekteyiz⁶. Maksure adıyla tanıdığımız bu ayrıcalıklı bölümler daha sonraları hünkâr mahfilleri adıyla, genellikle fevkâni ve dışarıya doğrudan bağlantılı olarak yapılmışlardır. İstisnaları bulunmakla beraber, tercih edilen mekan da câmiin sol köşesidir⁷. Ahmed Gâzi Câmii'ndeki hiç yükseltisi olmayan bu mekânın da ayrıcalıklı bir bölüm olduğu muhakkaktır. Ancak, gayr-i muntazam ve kütleli ayaklarla üç sahına bölünen harîmdeki bu kısmın, mihraba uzaklığı ve hatta hemen hemen hiç görmemesi de dikkate alındığında, burasının bir sultan için yapılmış bir hünkâr mahfilinden ziyade bir müezzin mahfili olması daha uygundur.

Batı yan sahnın, orta sahnında olduğu gibi beşik tonozlarla örtülüdür. Tonozlar içte düzgün olmayan dikdörtgen ayaklara, batıdan ise cephe duvarına bitişik olarak yerleştirilen devşirme malzemeli taşıyıcılara oturmaktadır (79-80.Res.).

Mihrap, güney duvarının tam orta ekseninde, düz, konkav ve kaval silmelerle üç yandan çevrelenmiş olup cephe duvarından öne doğru az bir çıkma yapmaktadır (11-12.Şek.-86.Res.). Köşelerde zar şekilli kaidelere oturan mukarnas başlıklı silindirik gövdeli sütunçeleriyle beş yüzeyle mihrap nişi, beş sıra mukarnaslı kavsara ile nihayetlenmektedir. Kavsaranın sağ ve sol üst köşelerinde dıştan kare, içten de kare ve üçgenlerden oluşan kırmızı aşı boyalı geometrik süslemeler yer almaktadır. Son restorasyonda tamamen yağlı boya ile boyanmış olan bu mihrabın da temizlenerek asli haline kavuşturulduğu belirtilmektedir⁸.

⁵ Ö. Erincen - B. Erat, a.m., s. 109

⁶ Muzaffer Sudalı, *Hünkâr Mahfilleri*, İstanbul, 1958 ; S. Eyice, "Câmi - Mimari Tarihi", T.D.V.İ.A., C. 7, İstanbul, 1993, s. 57

⁷ Konya Ulu Câmii'n de (1155-1220) orta bölümün kuzeyinde, Divriği Ulu Câmii'n de (1229) sol köşede, Niğde Alâeddin Câmii'n de (1223) kuzeyde, Beyşehir Eşrefoğlu Câmii'n de (1299) sağ köşede, Ermenek Ulu Câmii'n de (1302) sol kenarda yer almaktadır. XV. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Selâtin câmilerinde, harîm de münferit olarak sol köşede yer almaya başlayan hünkâr mahfillerinin yüksekte olmasına özen gösterilmiştir.

⁸ Ö. Erincen - B. Erat, a.m., s. 108

Bugün mevcut olan mermer kaplamalı minber (87-88.Res.) devrinden değildir. Bu minberin 1296/1879 yılında eski ahşap minberin yerine orijinalini takliden hıristiyan ustalar tarafından yapıldığını câmiin kayyumundan öğrendiğini belirten A. Tevhid, oldukça sanatkârâne yapılmış eski minberin yazılı kısımlarını ve kapılarını câmiin üst mahfilinde gördüğünü, ancak daha sonra bunların teşhir edilmek üzere yeni kurulan Vakıflar Müzesi'ne nakledildiğini söylemektedir⁹. P. Wittek, benzer bilgileri vermekle birlikte bânî kitâbesinin kaybolduğunu, diğer kısımlarının İzmir Müzesine nakledildiğini zikretmektedir¹⁰. İzmir'de halihazırda mevcut bütün müzelerde yaptığımız araştırmalar sonunda, bahse konu minbere ait hiçbir parçayı bulamadığımız gibi, müzelere getirildiğine dair herhangi bir envanter kaydına da rastlayamadık. Eski minberin orijinal kitâbesi A. Tevhid Bey tarafından kaydedilmiş bulunmaktadır¹¹. Eski ahşap minberde bulunan kitâbe ve yazılar, bugünkü minberde aynen taklid edilmiştir (89.Res.).

Kuzeyde yer alan fevkâni ahşap konstrüksiyonlu mahfile, kuzeydeki ana girişin solundan doğu-batı doğrultusunda yükselen merdivenlerle çıkılmaktadır (90.Res.). Mevcut ahşap mahfilin son restorasyonda tamamen yenilendiği¹² belirtilmekle birlikte öncekinin de devrinden olmadığı kanaatindeyiz.

Malzeme ve teknik :

Yapı malzemesi olarak moloz taş, tuğla ve mermerin yanı sıra devşirme antik malzeme de oldukça fazla kullanılmıştır.

Dış cephe duvarları çoğunlukla devşirme mermer ve blok taşlarla aralarında yatay ve dikey olarak yerleştirilmiş tuğla malzeme ile örülmüştür. Üst tepe pencereleri seviyesine kadar büyük devşirme taşlar, daha yukarısında çatıya kadar moloz taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır.

Doğu, batı, güney ve kuzeyde bulunan payandalarda¹³ devşirme malzemeyle birlikte moloz taş ve tuğlada yer almaktadır. Giriş kapılarının ve

⁹ Ahmed Tevhid, "Menteşe Oğullarından Ahmed Gâzi Bey'in Hayratı Kitâbeleri", TOEM, No. 18, İstanbul, 1331 (1913), s. 1149.

¹⁰ P. Wittek, a.e., s. 140

¹¹ A. Tevhid, a.m., s. 1149

¹² Ö. Erincen - B. Erat, a.m., s. 111

¹³ Payandaların 1878 yılında yapılan onarımlarda eklendiği söylenmektedir (A.-T. Akarca, a.e., s. 98)

altlı üstlü pencerelerin lento ve sövelerinde, batı cephedeki üst pencereler hariç, tamamen devşirme mermer parçalar kullanılmıştır. Üst pencerelerin betonarme şebekeleri ise son restorasyonda aslına uygun olarak alçı ile yenilenmiştir.

Kuzey cephede yer alan merdiven-minare moloz taşlarla örülmüş, merdiven korkulukları restorasyonda betonarme olarak yapılmıştır. Sembolik minare şerefesi olarak yapılan kısım da betonarme olup üzeri kurşun kaplamalı ahşap bir külahla örtülmüştür (71.Res.).

Üst örtüde, orta sahında muhtemelen taştan örülmüş olan mihrab önü kubbesi kasnağıyla birlikte 1987 yılında tamamen kurşun levhalarla kaplanmıştır (66,76.Res.). Restorasyonla ilgili yayınlarda, bu kısımların evvelce de kurşunla kaplı olduğu ancak, bozulan ve ömrünü tamamlayan kurşun levhaların yerine mahalli imkânlarla sac ve çinko ile kaplanmış olduğu belirtilmektedir¹⁴.

Harîmde beden duvarları üst örtüye kadar sıvanmış ve badanalanmıştır. Sahınları birbirinden ayıran ayaklardan kuzeydoğudaki sekizgen ayak ve batı cephe duvarına bitişik devşirme mermer sütun parçalarından müteşekkil gayri muntazam taşıyıcıların dışında (79,85.Res.), orta sahnın yanlarındaki kare ve dikdörtgen ayaklar kemer üzengi seviyesine kadar moloz taşla örülmüş ve sıvandıktan sonra beyaz kireçle badanalanmıştır. Ayakların üst kısımlarında doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda atılmış sivri kemerlerden, batıdaki girişin önündeki mihraba paralel sahnın orta ve batısındaki bölümlerde, doğu-batı istikametinde atılmış birer sivri kemer tuğla malzemeyle örülmüştür. Bu kemerlerin üzengi seviyesinden kemer kavsine kadar olan kısımlarının düzgün kesme taşla örülmüş olmaları (81-84.Res.), evvelce bunların da kesme taş örgülü olduklarını göstermektedir.

Batı ve orta sahindaki beşik tonozların ve doğudaki çapraz tonozların bir kısmının tuğla örgülü bir kısmının taş örgülü olması, üst örtüde bir takım problemlerin olduğunu göstermektedir (80,83-84.Res.). Üst örtüde hangi bölümün devrinden olduğunu söylemek biraz zordur. Ancak, kuzey-güney istikametinde atılmış sivri kemerlerin hepsinin ve doğu-batı istikametinde atılmış olanların da ekseriyetinin taş malzemeli oluşu; alttan sıvanmış mihrab önü kubbesi, mukarnas dolgulu pandantifleri, doğu sahindaki aynalı yıldız

¹⁴ Ö. Erincen - B. Erat, a.m., s. 111

tonoz ve çapraz tonozlarla diğer sâhnlardaki beşik tonozların çoğunluğunun muntazam kesme taş malzemeli oluşlarına bakarak, yapının üst örtüsünde aslen tamamen kesme taş malzemenin kullanıldığı, tuğla ile örülmüş bölümlerin ise daha sonraki devirlerde yapılan müdahalelerin bir sonucu olduğu kanaatindeyiz.

Mihrab, tamamen kesme taştan yapılmış olup üst örtü ile malzeme bütünlüğüne sahiptir. Üst örtüde ve mihraptaki taş örgülerde zamanla meydana gelen bozulmalar son restorasyonda giderilmiştir¹⁵.

Minber devrinden olmayıp 1879 yılında yenilenmiştir. Ahşap olan eski minberin yerine yapılan bugünkü minber de devşirme malzeme bolca kullanılmıştır. Giriş kapısının sağında ve solunda yer alan işlemeli sütunlar ve taht kısmındaki sütunlarla yan aynalıklar, korkuluklar ve süpürgeliklerdeki mermer kaplamalar da devşirme malzemedan olup minbere göre yeniden şekillenerek kullanılmıştır.

Girişin üzerinde yer alan fevkâni mahfil tamamen ahşaptan olup alttan taş kaideli ahşap direklere ince ahşap yastıklarla oturmaktadır. Yapıda kullanılan gergilerin tamamı da ahşaptan olup son restorasyonda yenilenmişlerdir.

Süsleme :

Ahmed Gâzi Câmii'nde devrinden günümüze gelebilmiş süsleme oldukça azdır. Dış cephede süs unsuru olarak, kuzeydeki taç kapıda yer alan inşâ kitâbesinin ilk satırında, daire içinde ince geometrik geçmelerden oluşan sekiz yapraklı bir kompozisyona sahip kabartma bir rozetten başka, ikinci satırın başında aynı kompozisyonu tekrarlayan ancak yarım olan ikinci bir rozet bulunmaktadır. Batı cephesinin muhtemelen XIX. yüzyılda yenilenmiş veya o tarihlerde açılmış giriş kapısının üzerinde bir vakfiye ihtiva eden düz lentonun üst kısmı, alttan ve üstten yatay tuğlalarla sınırlanmış, arası da dikdörtgen şekilli kırmızı tuğlalarla üstten birbirine çatılmak suretiyle meydana gelmiş üçgenli bir kompozisyonla doldurulmuştur. Üçgen çatmaların aralarındaki boşluklara da üçgen şeklinde kesilmiş tuğlalar yerleştirilmiştir. Bu kompozisyonun sağına ve soluna da öne doğru çıkma yapan birer antik sütun başlığı parçası konulmuştur (77.Res.).

¹⁵ Ö. Erincen - B. Erat, a.m., s. 111

Harîmde devrinden kalan süslemeleri ihtiva eden mimârî unsurlar mihrab ve mihrab önü kubbesinin geçiş ögeleridir (82,86.Res.). Mihrab nişini çevreleyen düz, konkav ve kaval silmeler süslemesizdir. Niş köşelerindeki sütunçelerin kaideleri tepe üstü konmuş zar şekilli, gövdeler süslemesiz silindirik, başlıklar ise mukarnalıdır. Doğudaki sütunçe çok bozuk ve kırık olduğu için 1987 yılı restorasyonunda aslına uygun olarak yenilenmiştir¹⁶. Beş sıra mukarnalı niş kavsarasında mukarnas yuvaları geniş, yayvan, iç bükey kavisli olup, ilk iki sıradaki yelpaze şekilli mukarnaların ortaları badem şeklindedir. Kavsaranın sağ ve sol üst köşelerinde kırmızı aşı boyası ile yapılmış büyük kare şekil içinde, küçük kare ve üçgenlerden oluşan geometrik şekilli birer süsleme mevcuttur. Kavsaradaki mukarnaslarda kalan izlerden, onların da bu renkte boyanmış oldukları anlaşılmaktadır.

Mihrap önü kubbesinin, içleri mukarnas dolgulu süslemeli taş pandantiflerinden bazıları da son restorasyonda aslına uygun olarak yenilenmiş bulunmaktadır.

Devrinden olmayıp çoğunlukla devşirme malzeme ile hıristiyan ustalar tarafından yapılmış olan minber üzerinde, oyma, kabartma rozetler ve bitkisel süslemeler yer almaktadır.

Harîmde üst örtünün gösterdiği çeşitlilik yapıya ayrı bir ahenk kazandırmaktadır.

Kitâbeler :

Câmiin kuzey giriş kapısı üzerindeki alınlıkta yer alan iki satırlık güzel, istifli sülüs hatlı inşâ kitâbesi (69.Res.) şöyledir :

¹⁶ Ö. Erincen - B. Erat, a.m., s. 111

بسم الله الرحمن الرحيم من بنى بيتاً لله تعالى بنى الله له بيتاً في الجنة
 فرغ من عمارة هذا الجامع الجديد المبارك في اواخر شهر جمادى الاخر سنة
 ثمانين و سبعمائة
 بنى هذا الجامع الكبير الامير المعظم و السلطان المكرم مالك رقاب الامم
 سلطان(ن) ملوك العرب و العجم غازى احمد بك طول الله عمره ابن المرحوم
 المغفور شهيد سعيد ابراهيم بك ابن ارخان ابن مسعود ابن ابلستان(؟)
 اسكنهم الله بحبوة الجنان

Türkçesi :

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Kim Allahu Teala'nın rızası için bir ev yaparsa Allah da ona Cennet'te bir ev yapar¹⁷. Bu mübarek yeni câmiin inşâsı 780 senesi Cemaziyel-Ahır ayının sonlarında sona erdi.

Bu Ulu Câmii, büyük emir ve sultanü'l-mükerrem, malik rıkabü'l-ümem, Arap ve Acem mülkünün sultanı, Eblistan(?) oğlu Mesud oğlu Orhan oğlu merhum ve mağfur, şehid, said İbrahim Bey oğlu Gâzi Ahmed Bey -Allah ömrünü uzun etsin- inşâ etti. Allah mekânlarını Cennet kılsın"¹⁸.

Orijinal olmayan bugünkü minberin giriş kapısı üzerindeki alınlığa, aslına uygun olarak yazılmış kitâbe (89.Res.) şöyledir :

امر بعمارة هذا المنبر المبارك السلطان المعظم مالك رقاب الامم على احمد
 غازى بك ابن ابراهيم بك ابن ارخان ابن مسعود ابن ابلستان في شهر شوال
 سنة احد ثمانين و سبعمائة

Türkçesi :

" Bu mübarek minberin yapılmasını büyük sultan, mâlik rıkabü'l-ümem, Eblistan(?) oğlu Mesud oğlu Orhan oğlu İbrahim oğlu, yüce, Gâzi Ahmed Bey 781 yılı şevval ayında emretti."

¹⁷ Müslim, Sahih (Mesacid 24-25) ; Buhari, Sahih (Sâlât, 65)

¹⁸ Kitâbe, A. Tevhid, "Menteşeoğullarından Ahmed Gâzi Bey'in Hayratı Kitâbeleri", s. 1148; İ. H. Uzunçarşılı, Kitâbeler, s. 157; Z. Eroğlu, Muğla Tarihi, s. 121 ve P. Wittek, Menteşe Beyliği, s. 139'da yayınlanmıştır.

Ayrıca minberin doğu ve batı korkuluk girişlerinde de orijinalinde olduğu gibi Fetih Sûresi'nin tamamı yer almaktadır.

Câmiin batı cephesindeki girişi üzerinde yer alan düz lentonun alınlığında üç satır halinde yazılmış, 1321 tarihli "Sert Ahmed kerimesi Fatma Hanım"ın bir vakfiyesi yer almaktadır (77-77a.Res.). Vakfiye metni şöyledir:

" Sert Ahmed kerimesi Fatıma

1) İle'l vefât yedimde bulunmak ba'del vefât vâridâtımdan evvela virgüsü virilüp ve ta'mir olunmak ve mütebâkiyyesinden senevî üç yüz ğuruş iş bu câmiî şerifde bizzât imam

2) ve iki yüz ğuruş müezzin ve yüz ğuruş hânenin mütevellisi bulunanlara aid olmak ve bunlardan fazla kalur ise eyyâm-ı sayfda hayrât küp içine kar atılmak şartlarıyla Hoca Bedreddin

3) mahallesinin Balavca mevkiinde fevkânî beş odalı hânemi ve yine yağından câmideki kandilleri yakmak, fazlasını kandilleri yakan kimsenin olmak üzere değirmen ve Muğla caddelerinde üç ağaç zeytinümü vakf eyledim. Sene 1321.

Kuzeydeki taç kapının girişi üzerindeki basık kemerin sağ köşesinde kavisli olarak üç satır halinde istifli sülüs hatla yazılmış ikinci bir vakfiye yer almaktadır (70.Res.). Vakfiye tam olarak okunamamaktadır. Okunabilen kısımlarına göre Gülcan oğlu Hacı Mehmed'in 1322/1904 tarihinde Milâs ve çevresindeki bir kısım mallarını câmie vakfettiği yazılıdır.

Tarihlendirme :

Câmi, kuzeydeki taç kapıda yer alan inşâ kitâbesinin ilk satırına göre 780 yılı Cemaziyel-âhır ayının sonlarında (Ekim 1378) tamamlanmış; alttaki ikinci satırdaki ifadelerle göre de, câmiî Gâzi Ahmed Bey inşâ ettirmiştir. Kitâbenin bu iki satırı arasında, ifadenin akışkanlığı açısından bir kopukluk, bir farklılık varmış gibi görünmekle birlikte yazı karakteri ve hakkolunuş tarzı bakımından birbirine uygun görünmektedirler. Ancak, her iki satırın muhtevaları alışıla gelmişin dışında bir üslûp sergilemektedir. İnşâ kitâbelerinde, tarih ibârelerine genellikle bânînin ismi, elkab ve ünvanlarından sonra, metnin sonunda yer verilmektedir. Âyet ve hadis ihtiva eden satırlar ise, burada olduğu gibi genellikle ilk satırda yer almaktadır. Fakat, burada tarih

ibâresi âyet metninden hemen sonra verilmiş, bânînin ismi, elkab ve şeceresi ise ikinci satıra konmuştur. Ayrıca, ilk satırda câmiin inşâsının sona erdiği, ikinci satır da ise mükerrer olarak câmiin Ahmed Gâzi Bey tarafından inşâ ettirildiği yazılmıştır. Her iki satırda câmi inşâsının ayrı ayrı zikredilmesi, bu iki satırın eş zamanlı olarak konmadığı, ikinci satırın, câmiin inşâsının başladığı zaman, ilk satırın ise, inşâsı tamamlandıktan sonra, aynı üslûp ve belki de aynı hattat ve hakkak tarafından işlenmiş olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Ayrıca, orijinal olmayan bugünkü mermer minber üzerinde asıl orijinal ahşap minberden kopye edildiği söylenen Şevval 781/Ocak 1380 tarihli minber kitâbesindeki (89.Res.) ifadeler, yapı inşâ kitâbesi ile bir bütünlük arz etmektedir. Kitâbesine göre minber câmiin tamamlanmasından on altı ay sonra yapılmış bulunmaktadır. Câmiin inşâsı ile minberin yapılışı arasındaki bu zaman farkını, oldukça sanatkârâne olduğu belirtilen orijinal ahşap minberin yapılmasının fazla zaman aldığına bağlamayı uygun buluyoruz.

Gâzi Ahmed Bey'in, câmiin devamlılığını sağlamak, ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıflar vakfettiği görülmektedir¹⁹. Ayrıca, câmiin kuzey ve batı giriş kapıları üzerinde yer alan vakfiyelerden de, câmiin ihtiyaçlarını temin için 1903 yılında Sert Ahmed kerimesi Fatıma ve 1904 yılında da Gülcan oğlu Hacı Mehmed tarafından çeşitli vakıfların yapılmış olduğunu öğreniyoruz.

¹⁹ BA, MSED, 338, s. 44

8 - TURGUT (Leyne) İLYAS BEY CÂMİİ

Şekil : 13

Resim : 91 - 110

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991

Yeri : Muğla ili Yatağan ilçesine bağlı, eski adı Leyne olan Turgut nahiyesinde, Cumhuriyet Meydanı'ndadır.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Câmi, dıştan dışa 18.15 X 13.35 m. ölçülerinde olup, altta sekizgen üstte on ikigen çift kasnak üzerine oturan kurşun kaplı tek bir kubbeyle örtülü bir harîm ve batı cephesinde, beşik tonozlu bir girişiyle birlikte dıştan üstü kiremit kaplı çapraz tonozlarla örtülü iki gözlü bir son cemaat mahallinden müteşekkildir. Kuzeyde tek şerefeli, silindirik gövdeli bir minare yer almaktadır (13.Şek.-91-93.Res.).

Batı cephesinde, doğu-batı istikametinde beşik tonoz örtülü giriş medhali ve onun sağında kuzey-güney istikametinde üzeri iki çapraz tonozla örtülü bir son cemaat mahalli bulunmaktadır. Son cemaat revakının tonozları batıdan ortadaki iki serbest ayağa yuvarlak kemerlerle, kuzey ve güneyden ise harîmden itibaren devam eden yan duvarlara oturmaktadır (93-94.Res.). Bugünkü şeklini 1957 yılında yapılan onarımlardan alan son cemaat mahallinin üzeri dıştan kiremit kaplı eğimli bir çatı ile örtülüdür¹. Son cemaat mahallinin güney duvarında, dikdörtgen şekilli bir çökertme içinde, polişgonal bir mihrabiye nişi ve iki yanında birer küçük dolap nişi mevcuttur (95.Res.).

Kuzey cephe; harîmin kuzey-batı köşesinde yer alan minare kaidesinin poligonal çıkması, altta tuğla örgülü sivri kemerlerle nihayetlenen çökertmeler içerisine yerleştirilen mermer söveli dikdörtgen şekilli iki büyük pencere ve

¹ V.G.M., 48.09.02/4 No.lu Tescil Dosyası

orta ekseninde kornişin hemen altında üst kısmı üçgen şekilli bir küçük tepe penceresi ile hareketlendirilmiştir (96.Res.).

Doğu cephe tamamen sağır bırakılmış ve çatı seviyesine kadar sıvanmıştır. Güney cephede ise mihrap nişinin dışı olan çıkıntısının yanı sıra, sağına ve soluna, tuğladan sivri kaş kemer örgülü çökertmeli, mermer söveli ve demir şebekeli iki büyük dikdörtgen pencere ile, diğer cephedekilerin aynı bir küçük tepe penceresi bulunmaktadır (91,97.Res.). Bu tepe pencerelerinin devrinden olmayıp sonraki tamirlerde ilave edilmiş olduğu kanaatindeyiz. Çünkü form itibarıyla devriyle uyum göstermemektedir.

Bu cephenin doğu bölümündeki izler ve duvar örgüsündeki farklılık, buraya bitişik bir başka yapının mevcudiyetini ortaya koymaktadır. Nitekim, Turgut'un yaşlılarından câmiin emekli imamı Nazif Hoca, câmiin güney-doğu köşesine bitişik, doğu, batı ve güney cephelerinden açılmış pencereleri bulunan ve câmiden de bir girişi olan tek katlı bir iptida mektebinin bulunduğunu belirtmektedir². Bu girişe ait izler harîmin güney-doğu köşesinde dikdörtgen şekilli bir çökertme halinde halihazırda mevcuttur (97-98.Res.). İ. H. Uzunçarşılı'nın "Kitâbeler" adlı eserindeki İlyas Bey Câmii'nin eski durumuna ait bir resimde de Nazif Hoca'nın bahsettiği bu yapı görünmektedir³.

Yapının beden duvarları ve kasnakların üst kısımları yapıyı çepeçevre dolaşan sekiz sıra dar ve geniş silme ile nihayetlenmiştir. Sekizgen kasnağın doğu, batı, kuzey ve güneye bakan kenarlarında muhtemelen sonradan açılmış birer yuvarlak pencere bulunmaktadır (97.Res.).

Harimden tek girişi olan minarenin pabuç kısmının altında, üstleri sivri kemerle nihayetlenen sekiz dikdörtgen çökertme yer almaktadır. Silindirik gövdeye üçgenli bir pabuçla geçilmektedir. Tuğla örgülü gövdeyi pabucun üstünde ve şerefe altında taştan profilli birer bilezik kuşatmaktadır. Şerefe altında mukarnas taklidi süslemeler yer almaktadır (99.Res.). Daire formlu tek şerefeye açılan kapısıyla petek kısmının, madeni bir alemle nihayetlenen piramidal bir külâhı bulunmaktadır.

² 1989 yılı incelememiz sırasında kendisiyle görüştüğümüz ve yakın ilgisini gördüğümüz câmiin emekli imamı ve Turgut'un ileri gelenlerinden Nazif Hoca, 1990 yılında 91 yaşında vefat etmiştir. Kendisine Allah'tan rahmet dileriz.

³ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitâbeler.*, s. 45

Harîme, batı cephedeki beşik tonozlu bir medhalden geçildikten sonra, basık kemerli, ahşap çift kanatlı bir kapıdan girilmektedir (13.Şek.-100.Res.). Girişin hemen solunda minareye çıkışı sağlayan alçak bir kapı yer almaktadır.

Harîmin üzeri; köşelerde pandantiflere, yanlarda duvarlara oturan prizmatik Türk üçgenleriyle geçilmiş (101-102.Res.), yaklaşık 9.50 m. çapındaki bir kubbe ile örtülmüştür.

İçeride, dikdörtgen şekilli çökertmeler içerisinde dördü doğu, ikisi kuzey, ikisi de batı cephe duvarında olmak üzere toplam sekiz adet yuvarlak kemerli açık dolap nişi mevcuttur (13.Şek.-103.Res.). Burada bu kadar çok dolap nişinin mevcut olması, burasının câmi olmasının yanı sıra bir zâviye olma ihtimalini; en azından bitişiğinde olması muhtemel bir zâviye ile irtibatlı ve onun ibadet mekanı durumunda olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Çünkü, evvelce câmi yakınında bir su menbaının duvarına sonradan konulduğu söylenen⁴ 770/1368 tarihli, Hoca Mukbil adında bir zat tarafından yaptırılmış bir zâviyeye ait inşâ kitâbesi (104.Res.), 1991 yılında yaptığımız araştırmalarda Turgut İlkokulu bahçesinde kaderine terk edilmiş sıradan bir taş parçası şeklinde bulunmuştur. Yakın çevrede bu kitâbenin ait olabileceği bu câmi veya bitişiğinde olduğu belirtilen medrese-iptida mektebinden başkaca yapı bulunmamaktadır. Bu kitâbenin bu yapıya ait olabileceğini kayd-ı ihtiyatla söyleyebiliriz.

Câmiin mihrab (105.Res.), minber (106.Res.), vaaz kürsüsü (98.Res.) ve mahfili (107.Res.) devrinden olmayıp 1957 yılı onarımlarının eserleridirler⁵.

Harîmin kuzeydoğu köşesinden dönerek yükselen merdivenlerle çıkılan fevkâni mahfil; kuzey, doğu ve batıdan cephe duvarlarına, güneyde ise altı ahşap direk üzerine oturmaktadır (107.Res.).

Malzeme ve Teknik :

Devşirme antik malzemenin bolca kullanıldığı yapının cephe duvarlarında, alttaki büyük pencerelerin üst lento seviyesine kadar yatay olarak iki sıra taş iki sıra tuğla kullanılmışken, bu seviyeden itibaren yine yatay olarak bir sıra taş iki sıra tuğla münavebeli olarak ve yer yer de taş sıralarının arasında dikey olarak tuğla kullanıldığı görülmektedir (91,96-97.Res.). Alttaki

⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler.*, s. 152

⁵ V.G.M., 48.09.02/4 No.lu Tescil Dosyası

büyük pencerelerin ve üstteki küçük pencerelerin sivri kaş kemerleri, kemer köşelikleri ve sağır pencere alınlıkları tamamen tuğladan örülmüştür. Büyük pencerelerin söveleri mermerdendir.

Yapının doğu cephesi ile, üzerine kubbenin oturduğu çift kasnak dıştan tamamen sıvanmıştır (97.Res.). İnşâ malzemesinin kesin olmamakla birlikte diğer cephedekilerin benzeri olduğu kanaatindeyiz. Duvar köşeleri çatı seviyesine kadar duvar yüzeyinden ayrı olarak aşağıdan yukarıya doğru dikey bir kuşak halinde sıvanmış olup, kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerde üst seviyedeki pahlı kısmın ve sekizgen kasnağın köşeleri rustik taş tekniği ile işlenmiştir.

Minarenin poligonal kürsü-kaide kısmı, kuzey cephe duvarında çatı seviyesine kadar cephe duvar örgüsünün bir devamı şeklinde örülmüş olup çatı seviyesi ile pabuç arasındaki kısımda, dıştan taştan sivri kemerlerle kuşatılmış sağır çökertmeler yer almaktadır. Minare gövdesi, örneklerine XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastladığımız kesme tuğla işçiliği⁶ ile tezyinatlı bir şekilde yapılmıştır (93,99.Res.).

Câmiin güney duvarının doğu bölümünün bir kısmı moloz taş malzeme ile itinasızca örülmüştür (97.Res.). Kanaatimizce bunun sebebi, evvelce burada var olduğu belirtilen ikinci bir yapıdır. Bu kısım bitişik olan diğer yapı tarafından kapatıldığı için veya sonraki tamirler sebebiyle itinasızca örülmüş olmalıdır.

V.G.M. arşivindeki tescil dosyasında 1957 yılında aslına uygun olarak yeniden betonarme tekniğinde yapıldığı belirtilen son cemaat mahallinin duvarları sıvanmış ve açıklıkları da demir aksamli camekanla kapatılmıştır.

Câmi çevresinde zemin kodunun yüksek olduğu gözlenmektedir. Çevresindeki yapıların yıkılması ve doğusundaki mezarlığın kaldırılması sonucunda bu hale gelmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Harîmde, cephe duvarları, pandantifler, prizmatik üçgen geçişler ve kubbe tamamen sıvanarak boyanmıştır.

⁶ Ömür Bakırcı, " Anadolu Selçuklularında Tuğla İşçiliği", s. 195-196

Süsleme :

Yapının devrinden günümüze kadar sağlam gelebilen dış cephelerinde, taş ve tuğla malzemenin münavebeli olarak işlenişi, fonksiyonel bir süsleme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu ahenkli duvar örgüsünde, beyaz mermer söveli pencerelerden günümüze kadar sağlam gelebilmiş olan güney cephedekilerin pencere alınlıkları, tuğla işçiliğinin ve süslemesinin güzel örneklerini sergilemektedir. Bunlardan batıdaki pencerede (108.Res.); yatay olarak yerleştirilen dar ve uzun tuğlalarla doldurulmuş alınlığı nihayetliyen kaş kemeri, yine yatay olarak araları beyaz harçla derzlenmiş kırmızı tuğlalı kemer kılıcını dıştan kavisli bir silme olarak kuşatan dar, uzun tuğlalar ve kemer köşeliklerini tesbit eden dar dikdörtgen tuğlaların işlenişi ve kemer köşeliklerine çok itinalı bir şekilde kesilerek kakma olarak yerleştirilmiş, aşağıdan yukarıya bir altı kollu yıldız ve üstüste iki altıgen formlu kompozisyonu, kayda değer ayrı bir güzellik arz etmektedir. Benzer şekilde süslemeye aynı malzeme ile en erken olarak 1093 tarihli II. Harrekan Kümbedi'nin üçüncü cephesinde⁷ rastlamaktayız. Benzer kompozisyona farklı malzeme üzerinde Osmanlı döneminden; Diyarbakır Safa Câmii (1478) son cemaat mahallindeki mermer pencere şebekelerinde, Gebze Çoban Mustafa Paşa Câmii (1523) mermer şadırvan şebekelerinde, Diyarbakır Ali Paşa Câmii (1537) çinileri, minberi ve pencere kepenklerinde ve İstanbul Şehzade Câmii (1548) avlu ahşap pencere kepenklerinde⁸ rastlamaktayız.

Yapının diğer pencerelerinde benzer süslemeli bir düzenleme görünmemektedir. Bunun sebebi olarak yapının geçirdiği onarımları göstermek zordur. Orijinal durumunu muhafaza ettiği anlaşılan güney duvarındaki doğu penceresinin kaş kemerinin tertibi aynı olmakla birlikte kemer köşelikleri vurgulanmamıştır. Bu güzel kompozisyonun sadece bu cephede yer almasının belki de özel bir sebebi bulunmaktadır.

Kuzey cephede, zeminden şerefeye kadar olan kısmının orijinal olduğu kanaatinde olduğumuz minare; pabuç alt kısmındaki sivri kemerli dikdörtgen çökertmeler, rölyefli, üçgen kuşaklı pabuç ve tamamen tuğladan örülmüş silindirik gövdenin alt kısmındaki profilli taş bileziğin altında ve üstündeki zincir motifleri, gövdenin tamamında işlenmiş olan kırmızı tuğla ve beyaz

⁷ S. Mülayim, a.e., s. 84, Şk.: 273

⁸ S. Mülayim, a.e., s. 84-85, Şk.:180, 226-227, 230, 236-237

harcın ahenkli beraberliği ile, içi içe yatay olarak şaşırtmalı bir şekilde işlenmiş kompozisyonlar ayrı bir güzelliğindedir (93,96,99.Res.). Benzer şekilde kompozisyona sahip minarelere Anadolu'da rastlanmakla beraber, Bursa Hayreddin Paşa Câmii (14.yy.son çeyreği)⁹ hemen aynı şekilde tezyin edilmiş güzel bir örnek olması bakımından kayda değerdir.

Harîmde devrinden günümüze kalabilmiş yapıştırma ve yakıştırma süslemelere rastlanmamaktayız. Kubbeğe geçişi sağlayan pandantif ve yüksek rölyefli prizmatik Türk üçgenlerinin fonksiyonelliğinin yanı sıra süsleme unsuru olarak da değerlendirilmesi yanlış olmaz kanaatindeyiz.

Kitâbeler :

Yapının inşâ kitâbesi mevcut değildir. Ancak, basık kemerli giriş kapısı üzerinde oldukça girift, istifli, sülüs hatlı, tamir kitâbesi olması kuvvetle muhtemel bir kitâbe bulunmaktadır. Kitâbe (109.Res.) şöyledir :

"Ana rûz-i cezâda muazzeb itmesün

İ'ta itsün ana Hak hayr-ı Adnî

Ana rûzî kılındı dar-i huldî

Gelür çün târîhi darü'l-muhalled"¹⁰

Kitâbenin sadeleştirilmiş şekli şöyledir :

"Ona kıyamet gününde (Allah) azab etmesin

Allah ona Cennetin en hayırlısını versin

Ona ebedî Cennet nasîb kılındı

Çünkü onun tarihi şöyle gelir: darü'l-muhalled (ebedî Cennet)

Kitâbenin son satırında ebced hesabı ile 910/1504-5 tarihi, tarih düşürülmüştür. Bu tarih yapının tamirine ait olsa gerekir.

⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, İstanbul, 1966, s. 230-231, 338.R.

¹⁰ İ. H. Uzunçarşılı kitabeyi bazı yanlış okuyuşlarla ve yarısı eksik olarak yayınlamıştır. (Kitâbeler., s. 152)

Tarihlendirme :

İlyas Bey Câmii'nin yapımına ait herhangi bir kitâbe veya yazılı belge mevcut değildir. V.G.M. arşivindeki tescil dosyasında, M. 1311 yılında İlyas Bey tarafından yapıldığı kaydı yer almaktadır¹¹. Hiç bir mesned gösterilmeksizin tutulan bu kayıt, muhtemelen 1989 yılı incelememiz sırasında tarafımızca da görülen, câmi giriş kapısının sağında asılı levhada (110.Res.) yer alan ve kim tarafından yazıldığı belli olmayan " İlyas bey Câmii Şerifi, 1311 " ibareleri yazılı pano esas alınarak tutulmuş olmalıdır. Bu panoda adı geçen İlyas Bey ile inşâ tarihi olarak gösterilen "1311" tarihinin hiç bir ilişkisi bulunmamaktadır. Çünkü, Menteşeoğlu İlyas Bey'in tarih sahnesine çıkışı XIV. yüz yılın son çeyreği ve XV. yüz yılın ilk çeyreğidir. Burada belirtilen tarihle, ne yapının inşâsının ne de bânîsi olarak gösterilen İlyas Bey'in irtibatı bulunmaktadır.

Câmiin son cemaat mahallinden harîme giriş kapısı üzerindeki muhtemelen tamirine ait tek satırlık istifli, sülüs hatlı, girift manzum kitâbenin son satırında ebced hesabı ile 910/1504-5 tarihi¹² düşürülmüştür. Ancak kim tarafından tamir edildiğine dair bir ibare yer almamaktadır.

Evvelce, câmiin yakınında bir su menbainın duvarına konulmuş olduğu söylenen¹³ ve halen Turgut İlkokulu bahçesinde bulunan tek parça mermer üzerine sülüs hatla yazılmış dört satırlık bir zâviye kitâbesi meseleye ışık tutmaktadır. Kitâbe (104.Res.) şöyledir :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 بِنِیْ هٰذِهِ الزَّوِیَةِ الْمُبَارَكَةِ
 اَبُو الْخَیْرَاتِ وَ مَعْدِنَ الْحَسَنَاتِ
 خَوَاجَه مَقْبِل فِی سَنَةِ اَثْنِیْ سَبْعِیْنِ وَ سَبْعِمِائِهِ

Kitâbenin okunuşu: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu mibarek zâviyeyi, hayırlar sahibi ve iyilikler kaynağı Hoca Mukbil, 772 senesinde bina etti."

¹¹ V.G.M., 48.09.02/4 No.lu Tescil Dosyası

¹² Bu tarihlerde Osmanlı tahtında padişah olarak Sultan II. Bayezid (1481-1512) bulunuyordu.(İ. Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.I, İstanbul, 1971, s. 525-528.

¹³ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler.*, s. 152

Kitâbeye göre, hayır ve hasenat babası Hoca Mukbil adında bir zat 772/1370-71 yıllarında bu mübarek zâviyeyi inşâ ettirmiştir.

Turgut'ta yaptığımız araştırmalarda bu kitâbenin ait olabileceği bir yapıya tesadüf edemedik. Evvelce İlyas Bey Câmii'nin yakınındaki bir su tesisinin duvarına konmuş olduğunu nazar-ı dikkate alarak, bu zâviyeyi câmi yakınında aramayı uygun bulduk. Zira, câmi plân tertibi, doğu cephesi ve güneydoğu duvarındaki bakiyyeler ve 1989 yılında kendisiyle görüştüğümüz, câmiin emekli imamı Nazif Hoca'nın, câmiin bitişiğinde olduğunu söylediği medrese-iptida mektebi binası, ister istemez dikkatimizi buraya çekmektedir.

Nazif Hoca'nın anlattıklarıyla ilişkili olarak câmiin doğu cephesi tamamen sağır olup dıştan, diğer cephelerin aksine tamamen sıvanmış, içten de yan yana dört dikdörtgen çökertmeli yuvarlak kemerli dolap nişleri yerleştirilmiş bulunmaktadır (13.Şek.-97,103.Res.). Harîmde; güneydoğu köşedeki vaaz kürsüsünün sağında, evvelce var olan büyük dikdörtgen bir kapı açıklığına tekabül edecek dikdörtgen sığ bir çökertmenin bulunmasının yanı sıra dışarıda, bu kısmın duvar örgüsü diğer cephelerden farklı olarak kırpıntı moloz taşla örülmüştür. Kanaatimizce, buradaki giriş açıklığı devrinden olmayıp daha geç bir dönemde yapılmış olan ve Nazif Hoca'nın da söz konusu ettiği yapı ile irtibatlandırılmak için açılmış olmalıdır. Çünkü bu köşeden câmi ile birleştirilecek bir yapının iç duvarını oluşturacak bu kısım böyle kırpıntı moloz taşla örülmüş halde bırakılmaz, sıvanır veya en azından daha muntazam bir duvar örgüsü yapılırdı. Câmiin doğu cephesinin sağır olmasını Nazif Hoca'nın evvelce varlığından bahsettiği mezarlıkla da irtibatlandırmak zordur. Çünkü, burada câmiin ilk yapıldığı yıllarda bile bir mezarlık bulunması, bu cephenin tamamen kapalı yapılmasına gerekçe olamaz, aksine dolap nişleri yerine pencere açılarak hem harîmin daha fazla ışık alması hem de hazire ile irtibatlandırılması daha uygun olurdu. Bu sebeplerden dolayı burada devrinden bir mezarlıktan ziyade câmi ile birlikte programlanmış ve cephe yüksekliği itibarıyla de câmiin kasnak seviyesine yaklaşan bir başka yapının yer almış olması kanaatimizce daha uygundur.

Câmiin plân şemasında, son cemaat revakının ve girişinin, kuzey cephe müsait olmasına rağmen batı cephesine alınmış olmasına, bugün olduğu gibi evvelce de asıl yola batı cephesinin bakması veya doğu cephesinde kuzey-güney istikametinde ve belki de kuzey cepheyi aşan ikinci bir yapının varlığının, câmi için yapılacak son cemaat revakını ve girişini gölgede

birakacağı endişesi sebep olmuş olabilir. Bunların yanı sıra, yapının güney cephesinin daha itinalı oluşuna da, bitişiğinde yer alan yapının, kanaatimizce zâviyenin, girişinin bu taraftan açılmış olması etkili olmuş olmalıdır. Günümüze sadece kitâbesi gelebilen yapının ne yazık ki plân şemasıyla ilgili kesin bir şey söylemek imkansızdır.

Bu ihtimallerin ışığında câmiin inşâ tarihini tesbit etmek daha da kolay olacaktır. Evvelce bitişiğinde var olduğunu düşündüğümüz zâviye, 772/1370-71 yıllarında büyük bir ihtimalle İlyas Bey'in babası Menteşeoğlu Mehmed Bey'in bu bölgedeki hakimiyeti sırasında Hoca Mukbil adında hayır ve hasenat sahibi bir kişi tarafından yaptırılmıştır. Câmi ile zâviyenin ortak duvarını oluşturan doğu duvarının, câmi tarafında dört dolap nişi olmasına karşılık dıştan tamamen sıvanmış olması sebebiyle zâviye tarafında nasıl bir düzenleme gösterdiği ve birleşme yerleri hakkında bir fikir yürütmek güçtür. Ancak, eş zamanlı olarak programlanmış ve yapılmış yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Câmiin bugün İlyas Bey Câmii olarak tanınmasına, babasından çok oğlunun daha uzun ve daha istikrarlı olarak tek başına Menteşe Bey'i olması ve daha fazla şöhret bulması sebep olmuş olmalıdır kanaatindeyiz. Bu bilgiler ışığında Turgut İlyas Bey Câmii'ni XIV. yüzyılın ikinci yarısına, Menteşeoğlu Mehmed Bey zamanına ve 1370-71 yıllarına tarihlemeyi uygun buluyoruz.

Câmiin giriş kapısı üzerindeki tek satırlık tamir kitâbesinden, ebced hesabıyla düşürülen 910/1504-5 tarihinde bir onarım gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak hangi kısımların onarım gördüğü hususu açık değildir. Kitâbenin konulduğu kısım esas alınacak olursak, onarımın batı cephe ile ilgili olduğu ileri sürülebilir.

Çeşitli vakıfları bulunan Turgut İlyas Bey Câmii'nin, ayrıca, V.G.M. arşivinde bulunan, 618/1 - 112/78 No.lu defterdeki 27 Cemaziyelevvel 330 (1911) tarihli bir kayıta, sınırları tam olarak tesbit edilen, " bir bab ekmekçi dükkanı ile bir bab bakkal dükkanı"nın Line (Leyne) Karye'sinde bulunan İlyas Bey Câmii Şerifi'nin vakfı olduğu belirtilmektedir.

İlyas Bey Câmii'nin, 1957 yılında bir deprem sonrası Köy Hizmetleri tarafından yapılan onarımlarında; mihrab ve minberi yenilenmiş, son cemaat mahalli aslına uygun bir şekilde betonarme olarak yapılmış ve kuzey cephesi onarım görmüştür¹⁴.

¹⁴ V.G.M., 48.09.02/4 No.lu Tescil Dosyası

9 - BALAT - İLYAS BEY CÂMİİ

Şekil : 14 - 25

Resim : 111 - 147a

İnceleme tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992, Temmuz 1993

Yeri : Balat'ta kale eteğindeki yerleşmenin güneybatısındaki antik Milet harabeleri içinde, düz bir alanda kurulmuştur.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Yaptıranın adına izafeten İlyas Bey Câmii olarak literatüre geçmiş olan câmi, Cuma Câmii olarak da bilinmektedir¹. Dıştan dışa 18.20 X 18.30 m. ölçülerinde, tek üniteli üzeri çift kasnaklı kiremit kaplı², yaklaşık 14.00 m. çapında tek kubbe ile örtülü yapının kuzeyinde, üç taraftan ortası şadırvanlı "U" şeklinde bir medrese bakiyyesi bulunmaktadır (14-15.Şek.-111.Res.). Yapıya, medrese ile ortak kullanımı olan şadırvanlı avludan geçilerek ulaşılmaktadır.

Câmiin kuzey cephesinin orta bölümü, kuzey ana duvar kitesinden öne doğru 0.60 m. çıkıntılıdır (14.Şek.). Taç kapı olarak form kazanan bu öne çıkma, Anadolu Selçuklu taç kapı geleneğinin tam olarak terk edilmemekle birlikte oldukça değişikliğe uğramış bir uygulaması gibidir. Dıştan, üç yandan kaval silmelerle çerçevelenmiş taç kapı, içten büyük bir sivri kemerle vurgulanmış eyvanımsı bir taç kapı nişi şeklindedir. Taç kapı sivri kemerinin başlangıç seviyesinin alt kısmı kemer ayakları şeklinde bir görünüm

¹ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 12-34 ; A. Kızıltan, *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul, 1958, s. 92 ; G. Goodwin, *Ottoman Architecture*, s. 31 ; S. K. Yetkin, *Türk Mimarisi*, Ankara, 1970, s. 162; S. Eyice, "İlyas Bey Câmii", *Türk Ansiklopedisi*, XX, Ankara, 1972, s. 102; V.G.M., *Vakıf Abideler I*, s. 697; O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, s. 215 ; A. Durukan, *Balat İlyas Bey Camii*, Ankara, 1988

² Wulzinger-Witteck-Sarre (a.e., s. 15), 1905 yılında yapılan onarım sonrasında kiremitle kaplandığı belirtilen kubbenin aslında kurşun kaplı olduğunu; O. Aslanapa (a.e., s. 216) ise bakırla kaplı olduğunu ileri sürmektedir.

arzetmektedir. Bu kısımlar her iki yanda silmelerle çerçevelenmiş birer düz dikdörtgen pano şeklindedir. Panoların üstünde yatay olarak devam eden ve dış yarlarda yukarıya doğru yükselen mukarnaslı bir friz, üstte de yatay tek sıra halinde yerini almaktadır (16.Şek.-112.Res.). Kuzey cephede, taçkapı kütlesinin iki yanında oyma olarak rumilerle doldurulmuş yatay bir bordür cepheyi âdeta ikiye bölmektedir (147a.Res.).

Taçkapı nişi oldukça gösterişlidir. Cephe, mukarnaslı kaide üzerinde tek parça gövde ve aşağıdan yukarıya doğru dört sıra mukarnasla genişleyen ve dört köşesinden mukarnaslı sarkıtlı başlıklı iki sütun ile üç kemer gözüne bölünmüştür (112-113.Res.). Hem dekoratif hem de taşıyıcı fonksiyonu olan bu üç basık kemer iki veya üç renkli mermer işlemeli ve geçmeli olup mukarnaslı bingilere oturmaktadırlar. Basık kemerlerin üstleri Bursa kemerleri ile nihayetlenmiş çökertmeli alınlıklar şeklindedir. Bunlar dekoratif olduğu kadar aynı zamanda hafifletme kemerleridir. Bunlardan ortadaki üç satırlık inşâ kitâbesi ve kemer karnının altında, kilit taşında prizmatik üçgenlerle doldurulmuş bir kabara; yanlardaki alınlıklarda ise, renkli taş ve firûze renkli çinilerin kakma olarak yerleştirildiği içleri geometrik şekilli yıldızlı geçmeler yer almaktadır (115-116.Res.). Kemer karnı üstündeki kilit taşlarında renkli çinili kakmalardan oluşan geometrik yıldız şekilli birer rozet yer almaktadır. Bursa kemerlerin dış yüzleri kesintisiz olarak iç bükey ve dış bükey silmelerle kuşatılmıştır. Silindirik gövdeli sütunların üzerindeki mukarnaslı başlıklara inen ve çıkan silmeler bir kemer ayağı formu göstermekte (117-118.Res.) olup, üst kısımlarında meydana gelen "T" nin üst yatay kısmına, karşılıklı olarak yerleştirilen ok ucu şeklinde renkli taş kakmalarla yatay dikdörtgen bir pano gibi süslenmiştir (17. Şek.). Alttaki basık kemerlerin arkasına bitişik olarak, alt kısımları geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiş düz lentolar yerleştirilmiştir (18.Şek.-119-121.Res.).

Taçkapı nişinin doğu ve batısında alt seviyede karşılıklı olarak altı kenarlı birer mihrabiye nişi yer almaktadır (122-123.Res.). Nişlerin sivri kemerle nihayetlenen kavasaları üçer sıra mukarnas ve üstte istiridye motifle dolguludur. Doğudaki nişin kemer köşeliklerinin kabartma klâsik rûmî dolgusuna (19.Şek.-122.Res.) karşılık batıdaki motifler çizilmiş ancak işlenmeyerek boş bırakılmıştır (123.Res.).

Câmiin avlu zemin seviyesinden yüksek tutulmuş olan giriş bölümüne üç basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Yanlardan daha geniş tutulmuş olan

ortadaki kemer açıklığı gerisinde düz silmelerle kuşatılmış alttan tezyinatlı düz lento ve söveli giriş kapısı yer almaktadır (112-114.Res.). Eski resimlerinden, çift kanatlı ahşap bir kapısı olduğu anlaşılmasına rağmen bugün mevcut değildir³ (17.Şek.). İki yandaki açıklıklar kapı üst lento seviyesinde etrafi mukarnaslı bir frizle çevrili geometrik şekilli ajurlu birer şebeke ile kapatılmıştır (16-17.Şek.-117-118.Res.). Ancak, bu ajurlu şebekeler günümüze maalesef çok fazla tahribata uğrayarak ulaşmıştır. Ajurlu şebekelerin üst kısımları ise kapatılmayarak açık bırakılmıştır.

Yapının doğu, batı ve kuzey cephelerinde yaklaşık eş büyüklükte altı üstlü dörder dikdörtgen pencere yer almaktadır. Doğu ve batıdakiler aynı eksende yer almaktadır. Pencerelerin çevresini kuşatan silmeler ve alınlık süslemeleri birbirinden farklı olmakla birlikte üst pencerelerin altıgen ve baklava dilimlerinden müteşekkil ajurlu şebekeleri aynıdır (125-130.Res.). Altındaki pencereler dıştan demir parmaklıklı bir şebeke ile kapatılmışlardır.

Doğu cephenin kuzeyindeki pencerelerden, alttakinin kenarları düz, kaval ve konkav silmelerle çerçevelenmiş olup alınlık kısmında Kur'an'dan alınmış bir âyetin yer aldığı kabartma sülüs hatlı levhanın etrafi, yine kabartma olarak çerçeve mahiyetinde geçmeli rûmî sularla tezyin edilmiştir. Üst pencerenin etrafi çerçeve mahiyetinde üç sıra mukarnaslı silme ile kuşatılmış, alınlık geometrik örgülü motiflerle derin ve yer yer alçak oyma şeklinde iç içe iki yatay dikdörtgen pano şeklinde tanzim edilmiştir (20a.Şek.-125.Res.).

Doğu cephenin güneyindeki pencerelerden alttakinin etrafi yine düz, konkav ve kaval silmelerle çerçevelenmiş, alınlık kısmına da, geometrik örgülü üçgen, beşgen, altıgen, sekizgen ve ongenlerden oluşan oldukça girift geometrik süslemelerin arasına, yanlarda ikişer dokuz köşeli ve ortada bir on iki köşeli renkli taş ve çini kakmalı yıldızla doldurulmuş bir pano yerleştirilmiştir. Konkav ve kaval silmelerle çevrili üst pencerenin üstündeki alınlık çok renkli bir düzenleme göstermektedir. Koyu zemin üzerine kırmızı, mavi, siyah, gri ve beyaz renkli geometrik şekilli parçalar kakma olarak parke şeklinde işlenmiştir. Geometrik üçgen şekilli, ortaya girip çıkan yarım daireler

³ Ahşap kapı kanatlarının Söke'de çarşı içindeki İlyas Ağa Câmii'ne (1812) nakledildiği ileri sürülmektedir (İ.H. Uzunçarşılı, "Menteşe-Menteşeoğulları" Mad., İ. A., VII, İstanbul, 1957, s. 730).Yerinde yaptığımız incelemelerde, Söke İlyas Ağa Camii kapı kanatları ebad olarak Balat İlyas Bey Camii'ne uygunluk göstermekle beraber tezyinat bakımından daha geç bir dönem eseri karakteri göstermektedir.

köşeleri doldurmaktadır. Pencerenin üstünde daire şekilli kemer içine karşılıklı olarak palmet şekilli kırmızı, beyaz ve gri renkli kakmalar yerleştirilmiştir (20b.Şek.-126.Res.).

Güney cephede, doğu taraftaki alt pencerenin etrafı, düz, konkav ve kaval silmelerle dıştan içe doğru çökertmeler halinde çerçevelenmiş olup alınlık kısmında yatay dikdörtgen bir pano yerleştirilmiştir. İçte bir sıra silme ile çerçevelenmiş olan kitâbenin dış kısmındaki geniş düz silme iç içe geçmiş rûmî suyla doldurulmuştur. Panonun üst kısmı, kırmızı viyole mermeri⁴ ile dalgalı şekilde ters-düz yarım dairelerle taçlanmıştır. Üstte yer alan pencere çerçeve mahiyetindeki silmeleri oldukça güzel tezyin edilmiştir. Dört sıra halinde pencereyi çevreleyen silmelerden en dıştaki içleri dolgulu testere dışı şeklinde, içteki üç sıra büyüklü küçüklü mukarnas dizelerinden müteşekkildir. Mukarnasların düz iç kısımların yeşil renkli çinilerle doldurulmuş olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Üçlü dilimli sivri kaş kemer şeklinde bir silme ile kuşatılan alınlığın dayandığı iç çerçevenin sol alt kısmında, pencere yarı seviyesine kadar ters-düz palmet motifleri işlenmiş, ancak mukabil taraf boş bırakılmıştır. Alınlık içi renkli kakmalarla sekizgen, yıldız ve dairelerle doldurulmuştur. Dilimli sivri kaş kemerin kenar köşelikleri simetrik olarak iri rûmî dal ve yapraklarıyla doldurulmuştur (21a.Şek.-127.Res.).

Güneydeki batı pencerelerinden alttaki, iç içe kademelenmiş konkav ve kaval silmelerle çerçevelenmiştir. Alınlıkta yer alan yatay dikdörtgen yazı panosu, dıştan on kenarlı yıldızlar ve çeşitli poligonlarla doldurulmuş geometrik örgülü bir çerçeve ile kuşatılmış olup üst kısmı gri, beyaz taşlardan boğumlu kartuşlarla taçlandırılmıştır. Üstteki pencerede ince düz ve iri konkav silmelerle kuşatılmış alınlık, oyma olarak ongen yıldızlar ve çeşitli geometrik şekilli poligonlardan müteşekkil yatay dikdörtgen bir pano şeklinde düzenlenmiştir (21b.Şek.-128.Res.).

Batı cephe duvarında, doğu cephedekilerle aynı eksen üzerinde yer alan pencerelerden güney alt pencere, iri konkav ve ince kaval silmelerle çevrilmiştir. Alınlıkta yer alan yatay dikdörtgen panodaki kitâbe, dıştan dal ve yapraklı bir rûmî su ile çerçevelenmiştir. Üst kısımda ise, ortadan altı kollu yıldızlar, içlerinde altıgen ve yeşil çini kakmalı üçgenlerden oluşan yatay bir bordür yer almaktadır. Konkav ve kaval silmelerle çerçevelenmiş üstteki pencere alınlığı, içte kırmızı renkli taş kakmalı altıgenlerle petek şeklinde

⁴ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 24

dolgulu ve dıştan birbirine bağlanmış lotus ve rûmîlerden oluşan çerçevesi yatay bir pano halindedir (22a.Şek.-129.Res.).

Batı cephenin kuzeyinde yer alan pencerelerden alttaki içe doğru kademeli olarak derinleşen düz, konkav ve kaval silmelerle çerçevesi alınmış olup, alınlık kısmında yan yana sıralanmış birbirine bağlı lotus ve rûmîlerle çerçevesi alınmış yan yana iki küçük yatay dikdörtgen kitâbe panosu yer almaktadır. Bunun üzerindeki yatay dikdörtgen kuşakta kırık çizgilerin çapraz eksenlere uygun kesişmesiyle zeminde ok ucu şeklinde bölümlere ayrılmış bir kompozisyon yer almaktadır. Üstteki pencere, dıştan üç sıra mukarnaslı silme ile çerçevesi alınmış olup, alınlıkta basık kemer şeklinde yan yana ters-düz yarım dairelerle çerçevesi alınmış üç adet küçük çökertme yer almaktadır ki, bu çökertmelerin renkli taş karkalarının zamanla düşmüş olduğu kanaatindeyiz (22b.Şek.-130.Res.).

Câmiin kasnağı ve kubbesi dıştan oldukça vurgulanmıştır. Sekizgen kasnakta mermer kaplamalı kısmın üzerini iki sıra silmeden sonra tuğla örgülü bırakılmış olan yüksek kasnak, kademeli bir görünüme sahiptir (16.Şek.-111.Res.). Mermer kaplamalı alt kısmın güney, doğu ve batı cephelerine dikdörtgen çerçeveler içerisinde ajurlu şebekeli yuvarlak kemerli birer küçük pencere açılmıştır.

Eski resimlerinden, kuzeybatı köşede çatı seviyesinden yükselen tek şerefeli bir minaresinin (16.Şek.) bulunduğu⁵ anlaşılmalı birlikte, bugün çatı seviyesine kadar tamamen yıkılmış olup ancak câmi beden duvarı içinden çatı seviyesine kadar yükselen merdivenleriyle minare kovanı halihazırda mevcuttur (14.Şek.-131.Res.).

Harîme, kuzey cephenin orta eksenindeki dikdörtgen kapıdan girilmektedir. Girişin üst kısmının harîme bakan kısmı sivri kemer şeklinde düzenlenmiştir (132.Res.). İçte, girişin önünde zemin kodu harîmin diğer bölümlerine göre düşük tutulmuş enine dikdörtgen bir bölüm bulunmaktadır (23.Şek.). Bu kısım, ayakabilik olarak düşünülmüş olabilir. Girişin sağında, kuzey cephenin batı ucunda, üç sıra kaval silmeli ve sivri kemerli minare giriş açıklığı yer almaktadır (132.Res.). Bu açıklıktan, kuzeye doğru iki basamaklı bir merdivenle dar bir sahanlığa, oradan da batıya doğru dirsek yaparak yükselen altı basamaklı bir merdivenden sonra, spiral şeklinde düzenlenmiş

⁵ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., Lev. 3 ; G. Goodwin, a.e., s. 31, R. 23

otuz üç basamaklı bir merdivenle çatı seviyesine ulaşılmaktadır. Çatı seviyesine kadar yıkılmış olan minare gövdesinin mevcut alt kısmında; bir sıra halinde yerleştirilmiş mermer mukarnas dizisi dikkat çekicidir (131.Res.).

Doğu, batı ve güney cephede yer alan altlı üstlü ikişer pencere, dışarıdakiler kadar olmasa da oldukça süslüdürler. Üstte yer alan pencerelerin hepsi basık kemerli olup duvar kalınlığı sebebiyle beşik tonozlarla örtülü görüntüsü vermektedir. Alt sıradaki pencereler yuvarlak kemer ve alınlıklarla taçlandırılmışlardır.

Doğu cephenin güneyindeki pencerenin tavanı 20 cm. genişliğinde geçmeli geometrik saç örgüsü motifleriyle çerçevelenmiştir. Lento ön yüzü palmet ve rûmîlerden oluşan yer yer simetrik kompozisyonlarla doldurulmuştur. Üst kısmında yarım daire şeklinde sağır alınlık içinde bir kitâbe yer almaktadır. Kitâbeyi ters-düz çift kemerler çerçevelemektedir. İç kısım kırmızı, beyaz mermerlerle kakma olarak süslenmiş, dış kısım koyu yeşil ve beyaz mermerlerle işlenmiştir (20c-d.Şek.-133-134.Res.). Kuzey pencere ise basık kemerli olup süslemesizdir.

Güney cephenin doğusunda yer alan alt pencerenin düz tavanına, büyük kare şeklinde bir çökertme içinde uç kısımları kenarlara dik olarak gelen bir kare ve onun içinde iç kısmı dörtgen ve beşgenlerle doldurulmuş büyük bir sekizgen yerleştirilmiştir. Sekizgenin dış kısımları da küçük karelerle değişik geometrik şekilli kompozisyonlarla doldurulmuştur. Lentonun ön yüzü, ortada dıştan ince düz bir silme ile dikdörtgen çerçeve içine alınmış bir satırlık yazı ve çerçevenin dışını ise 20 cm.lik eşkenar üçgen ve yarım sekizgenlerden oluşan geometrik süslemeli bir süs kuşağı çerçevelemektedir (21c-d.Şek.-135-136.Res.).

Güney cephenin batı alt penceresinin üstünde sağır bir basık kemer görülmektedir. Pencerenin tavanı dıştan ince düz silmelerle çerçevelenmiş, iç tarafı, iç içe üç kademeli iki onaltıgen yıldız ve kenarlarında üçgen, beşgen, altıgen ve beş kollu yıldızlarla doldurulmuş sığ dikdörtgen bir çökertme şeklinde düzenlenmiştir. Büyük onaltıgenlerin ortası, köşeleri yuvarlatılmış sekiz kenarlı yıldız şeklindedir (21e.Şek.-137.Res.). Bu cephedeki üst pencereler diğer cephelerden farklı olarak kaval silmelerle çerçevelenmiş olup kırmızı renkli kakmalarla basık kemerli olarak taçlandırılmışlardır.

Batı cephenin alt pencerelerinden kuzeydeki basık kemerli ve süslemesiz, güneydeki ise dikdörtgen şeklinde olup tavanı ve alınlığı oldukça güzel işlenmiştir. Tavanında, ortada kare şeklinde dıştan kaval silme ile çerçevesiz, içi evvelce mavi çinilerle kakma olarak süslenmiş⁶ bir pano görünmektedir. Panonun dışı çerçeve mahiyetinde istifli sülüs hatlı bir yazı şeridi ile çevrilidir. Yuvarlak kemerli alınlığın içinde kaş kemerli silme ile kuşatılmış bir yazı kuşağı ve yuvarlak kemer şeklinde silme ile çevrili kısım ise girift rûmî örgülerle doldurulmuştur (22c-d.Şek.-138.Res.). Üst pencereler dikdörtgen şeklinde olup kaval silmelerle çerçevesizdir.

Güney duvarı ortasında hafifçe taşını yapan, 5.12 m. genişliğinde ve 7.37 m. yüksekliğindeki muhteşem mihrab, hat, geometrik ve bitkisel motiflerle oldukça güzel süslenmiş olup harîmin en dikkat çekici unsurudur (24.Şek.-139,145.Res.). Üç yandan bir düz, dört sıra mukarnaslı silme ile çevrilen çerçeve sayesinde oldukça yüksek bir görünüm kazanmıştır. Mihrabın üstünde, köşelerde yarım ve arada eşit aralıklarla yerleştirilmiş dört adet palmet biçiminde dendandan oluşan taçlı bir tepelik kısmı bulunmaktadır⁷ (24b.Şek.-139.Res.). Tepelik kısmının altında yukarıdan aşağıya doğru üç kademeli bir düzenleme görünmektedir. Bu üçlü düzenlemeyi mihrap nişi de dâhil olmak üzere dört bir yandan içi oldukça ince bir zevk ürünü geometrik şekilli geçmeler, üçgen, beşgen, altıgenler, sekiz ve on kollu yıldızlarla doldurulmuş bir bordür çepeçevre kuşatmaktadır. Üstten ilk kademede, mukarnaslı silmelerin altında yatay dikdörtgen üç pano yer almaktadır. Ortadaki, dıştan üç sıra mukarnaslı silme ile kuşatılan panonun içinde bir satırlık güzel sülüs bir yazı bulunmaktadır. Bunun sağındaki Bursa kemerli ve solundaki dilimli kemerli sığ çökertmeler içerisinde ise birer kandil motifi yer almaktadır (24a.Şek.-139.Res.). İkinci kademede, mihrab nişinin iki yanında dikey olarak yerleştirilmiş altı üstlü ikişer pano mevcuttur. Mihrap kavsarası ile eş yükseklikte olan üstteki panolarda, üst üste yerleştirilmiş üç on kollu yıldız ve etrafında beş kollu yıldız, üçgen, beşgen, altıgen ve düzgün olmayan

⁶ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 26 ; Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul, 1976, s. 53. Ancak bugün maalesef bu çinilerin renkli sırlı kısımları tamamen tahrip olmuştur.

⁷ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., Lev. 30'da verdikleri çizimde, üstte köşelerde yarım ve arada sekiz adet palmet biçiminde dendan görünmektedir (24a.Şek.). 1992 yılında V.G.M. tarafından cami çevresinde yapılan temizlik ve sondaj çalışmalarında bu palmet dendanlardan biri bulunmuş olup, medresenin kubbeli eyvanında muhafaza altına alınmıştır. Bu bulunan parça, Wulzinger-Witteck-Sarre'yi doğrulamaktadır.

dörtgenlerden oluşan geometrik şekilli geçmelerle süslenmiştir (140.Res.). Üçüncü olarak bunların altında mihrap niş sütunçeleri yüksekliğinde, kavsarası mukarnaslarla doldurulmuş poligonal birer mihrabiye nişi yer almaktadır (24c.Şek.-143-144.Res.). Mihrabiyelerin üst kısımlarında yatay palmetli birer friz yer alır. Mihrap nişi, altta üç sıra mukarnas silmenin üstünde kavsaraya kadar içleri çeşitli kemerlemelerle sığ çökertmeler halinde beş kartuşla, poligonal bir görünüm arz etmektedir. Bunların üstünde oymalı, kabartmalı karşılıklı süslü palmetlerle dört yandan çevrili bir satırlık yazı kuşağı bulunmaktadır. Mihrap niş kavsarası altında rûmîlerden oluşan bir süsleme yer almaktadır (140.Res.). Niş kavsarası dokuz sıra mukarnasla doldurulmuştur. Kemer köşelikleri kıvrık dal, rûmî ve palmet motifleri ile süslenmiştir (24b,d.Şek.-140.Res.). Nişin iki yanında, kaide ve başlıkları mukarnaslı sütunçeler bulunmaktadır. Sütunçe başlıklarının zar şeklindeki üst kısımlarında, sağdakinden başlayıp soldakinde tamamlanan bir yazı olduğu kalan bakiyyelerden anlaşılmaktadır⁸ (24c.Şek.-143-144.Res.). Sütunçelerin üstünden itibaren kavsara, yuvarlak ve oval kartuşlarla çevrilmiştir (24d.Şek.-140-141.Res.). Yuvarlak kartuşlar sekiz yapraklı çiçeklerle doldurulmuştur. Oval olanların üst köşedekileri kısadır. Bunların dördünde hadis ihtiva eden yazılar, diğer dördünde ise üç küçük bir büyük ilmikle düğümlemiş, yanlara ve aşağı yukarı doğru uzayan şakayıklar ve rûmîler yer almaktadır.

Harimde, beden duvarlarının üstünde, en üstteki daha geniş olan dört kaval silme dört duvarı çepeçevre dolaşmaktadır (23,25.Şek.). Ancak kuzeyde, giriş açıklığının üzerindeki kemere yer açmak için beden duvarı üzerindeki yatay silmeler kemerin rastladığı yerde yükseltilmiştir. Köşelerde, tromp kemerleri arasında ahşap gergiler yer almaktadır. Kare gövdeden sekizgen kasnağa tuğladan sivri kemerli tromplarla geçilmiştir. Trompların alt kısımları prizmatik Türk üçgenleri, orta kısımları bir sıra mukarnas ve üst kısımları istiridye motifleri ile doldurulmuştur (25.Şek.-146.Res.). Trompların köşelerinde, içleri iki sıra mukarnasla doldurulmuş küçük trompcuklar yer almaktadır. Kasnak bir sıra kaval silme ile sınırlandırılmıştır. Beden duvarları üzerinde kubbeye geçişi kolaylaştıran kemerlerin içlerinde, küçük sivri

⁸ Doğudaki sütunçenin onarımlarda yenilenmiş olduğunu, evvelce kaide kısmında mevcut olan süs bordürünün olmaması, süslemenin kesintiye uğraması ve zar başlık kısmında da karşısındaki başlıktaki yazının devamının bulunmaması açıkça ortaya koymaktadır.

kemerli pencereler yer almaktadır. Kubbe ve tromplar bölgesi sıvanmış olup beyaz renkte badalanmıştır.

Malzeme ve Teknik :

İlyas Bey Câmii'nde inşâ malzemesi olarak taş, tuğla, mermer ortaklaşa kullanılmıştır. Duvarlar, içten ve dıştan çatı seviyesine kadar değişik renklerde mermerlerle kaplanmıştır (111.Res.). Kapı ve pencere açıklarındaki lento ve söveler ile alınlıklar da müzeyyen mermerler dikkati çeker. Oyma, kabartma ve kakma tekniklerinde yapılmış süslemelerde, oldukça fazla renkli taş ve çini kullanılmıştır. Ayrıca, dıştan sekizgen kasnağın üstündeki silmeye kadar olan kısım da farklı renklerde mermerlerle kaplanmış, silmeden yukarıya kubbe kavsine kadar tuğla örgülü olarak bırakılmıştır. Orijinalde kurşun kaplama olduğu belirtilen kubbe alaturka kiremitle kaplanmıştır (111.Res.). İçten tamamen sıvanmış olan köşe trompları, kasnak ve kubbenin tuğla örgülü olduğu görülmektedir (132.Res.). Sıvaları yer yer dökülen trompların içlerine, muhtemelen akustik sağlamak gayesiyle ağızları ince bir sıva ile kapatılmış toprak testilerin yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Harîmin zemininde, bozulan orijinal taş kaplamalar kare şekilli tuğlalarla Alman kazı ekibinin yaptığı onarımda değiştirilmiştir⁹.

Süsleme :

Yapının süs unsurları genellikle mermer malzeme üzerinde; taç kapı, mihrap ve pencerelerin söve, lento, tavan ve alınlıklarında toplânmıştır. Geometrik ve bitkisel motiflerden oluşan süslemeler olarak karşımıza çıkan süs unsurlarında geometrik olanlar ; geçmeler, üçgen, kare, baklava, beşgen, altıgen, sekizgen ve ongen gibi poligonallerle, yıldız ve mukarnaslardan oluşmaktadır. Bitkisel olanlar ise ; rûmî, palmet, lotus, şakayık, kıvrık dal ve yaprak motiflerinden müteşekkildir. Süslemeler, oyma, kabartma, kazıma ve kakma olmak üzere dört şekilde işlenmiştir. Taç kapı ve pencere alınlıklarında ve mihrapta güzel sülüs hat örnekleri de kayda değer güzellikte yerli yerince kullanılmıştır. Taç kapı nişinin sağında ve solunda yer alan mihrabiye nişlerinden sağdakinde, süslemeler tamamlanmadan bırakılmıştır (123.Res.).

⁹ Aylin Öney(Kabaoğlu), "Milet/İlyas Bey Camii - Sorunları - Acil Tedbirler", X. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 1993, s. 363-364

Kitâbeler :

Kuzeyde, taç kapıda yer alan üç satırlık inşâ kitâbesi şöyledir (114.Res.)

لما وفق الله تعالى شأنه وعظم برهانه الامير المعظم الملك المنعم اعظم
اعظم الامرا في العالم رافع مراتب العلم الى الغاية التصوي مظهر كلمة الله
العليا السلطان شجاع
الدين الياس بن محمد بن ابراهيم (بن) اورخان خلد الله مملكته وضع بيده بنا
هذه العمارة الشريفة في ذي القعدة من شهر عام ٨٠٦

Türkçesi : "Şanı yüksek ve burhanı büyük olan Tanrı, ulu emir ve yüce hükümdar, dünyadaki büyük emirlerin en büyüğü, ilim mertebelerini en yüksek derecesine çıkararak ve yüce Allah kelimesini yayan, Sultan Şücaeddin İlyas b. Mehmed b. İbrahim (b.) Orhan'ı - Allah memleketini ebedi kılsın, yardımını ihsan etsin- muvaffak ettiğinde o, kendi eliyle bu şerefli imâretin (inşâsına) temel taşını 806 yılının Zilka'de'sinde (Mayıs-Haziran 1404) koydu"

Doğu cephenin kuzeyindeki alt pencere alınlığındaki kitâbe (125.Res.):

المؤمن في المسجد كالسمك في الماء

Türkçesi : " Câmideki mü'min sudaki balık gibidir."

Batı cephenin kuzeyindeki alt pencere alınlığındaki kitâbe (130.Res.) :

من بنى لله مسجداً بنى الله له بيتاً في الجنة حديث صحيح

Türkçesi : "Allah için bir mescid yapana, Allah da Cennet'te bir ev yapar¹⁰. Sahih hadis."

Batı cephenin güneyindeki alt pencere alınlığındaki kitâbe (129.Res.):

عجلوا بصلوة قبل الفوت وعجلوا بالتوبة قبل الموت

Türkçesi : "Vakti geçmeden namaz için, ölümden önce de tevbe için acele ediniz."

¹⁰ Müslim, Sahîh, el-Mesâcid 4. No: 24, I/378

Güney cephenin doğusundaki alt pencere alınlığındaki kitâbe (127.Res.):

الصَّلوة عماد الدين فمن اقامها فقد اقام الدين

Türkçesi : "Namaz dinin direğidir. Kim onu yerine getirirse dini ayağa kaldırmış olur.

Güney cephenin batısındaki alt pencere alınlığında, bir öncekinin devamı olan kitâbe (128.Res.):

و من تركها فقد هدم الدين صدق رسول الله

Türkçesi : "Kim onu terk ederse dini yıkılmış olur (Allah'ın Resûlü doğru söyledi)."

Harimde, doğu cephenin güneyindeki alt pencere alınlığındaki kitâbe (134.Res.):

قال النبي صَلَّى الله عليه واله وصحبه وسلم اذا رايتم اترجل بعقاد المساجد

فاشهدوا له بالايمن

Türkçesi : "Hz. Peygamber -Salât ve Selâm onun, ailesinin ve ashabının üzerine olsun- şöyle dedi : Mescide gitmek için hazırlık yapan birini gördüğünüz zaman onun imanına şehadet ediniz."¹¹

Harimde, güney cephenin doğusundaki alt pencere alınlığındaki kitâbe (136.Res.):

هو الاول والاخر والظاهر والباطن وهو بكل شيء عليم

Türkçe meali : "O, ilktir, sondur, aşikârdır, gizlidir. O, her şeyi hakkıyla bilir."¹²

Harimde, batı cephenin güneyindeki alt pencere alınlığındaki kitâbe (138.Res.):

قال النبي عليه السلام من عدا الى المسجد او اراح أعداء الله (له) في الجنة نزل

كلما عدا او اراح صدق رسول الله [الله]

¹¹ İbn Mace, Sünen, el-Mesacid 19. No: 802, I/263

¹² Kur'an-ı Kerim, Hadîd Süresi.(57):3

Türkçesi : "Hz. Peygamber (a.s.) şöyle dedi : Mescide gidip gelenin her gidiş gelişi için Allah Cennet'te ona bir makam hazırlar."¹³

Harîmde, batı cephenin güneyindeki alt pencere tavanındaki kitâbe (138.Res.):

اللّٰه نور السموات و الارض مثل نوره كمشكوة فيها مصباح المصباح في زجاجة
الزّجاجة كانتها كوكب دريُّ يو قدم من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية
يكاد زيتها يضيء ولو لم تمسه نار نور على نور يهدي الله لنوره من يشاء و
يضرب الله الامثال للناس والله بكلّ شيء عليم

Türkçe meali : " Allah göklerin ve yerin Nûr'udur. O'nun nûru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise, sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu, ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır. Ateş değmese bile, nerdeyse yağın kendisi aydınlatacak! Nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nûruna kavuşturur. Allah insanlara misaller verir, O, herşeyi bilir."¹⁴

Mihrabın üst kısmında, ortada yer alan kitâbe (139.Res.):

قال عليه السلام انما الاعمال بالنيّات

Türkçesi : "Hz. Peygamber (a.s.) şöyle dedi : Ameller niyetlere göredir."¹⁵

Mihrap nişini çevreleyen oval madalyonlarda tekrarlanan kitâbe (141.Res.):

قال النبي عليه السلام القرآن هو الدّواء

Türkçesi : "Hz. Peygamber (a.s.) şöyle dedi : Kur'an ilaçtır."

Mihrap nişi ortasında yer alan kitâbe (145.Res.):

قد نرى تقلّب وجهك في السماء فلنولينك قبلة ترضيها فولّ وجهك شطر المسجد
الحرام وحيث ما كنتم فولّوا وجوهكم شطره

¹³ Müslim, Sahîh, el-Mesacid 51. No:285, I/463

¹⁴ Kur'an-ı Kerim, Nûr Sûresi, (24): 35

¹⁵ Buhari, Sahîh. Bed'ü'l-Vahy 1, 1/2

Türkçe meali : " Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnud olacağın kibleye seni, ey Muhammed, elbette çevireceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm'a çevir; bulunduğunuz yerde yüzlerinizi o yöne çevirin."¹⁶

Tarihlendirme :

Yapının kuzey cephesinde, girişin üzerinde yer alan üç satırlık inşâ kitâbesine göre Mentешеoğlu Şücaeddin İlyas Bey, 806 yılı Zilkade'sinde (Mayıs-Haziran 1404) kendi eliyle imâretin temel taşını koymuştur. Kitâbede sadece câmi değil bir imâret söz konusudur. Biz buradaki "imâret" ibâresinden câmi ile birlikte çevresindeki yapıların da dâhil olduğu bir inşâ faaliyetini anlamaktayız. Dolayısıyla yapı, Şücaeddin İlyas Bey'in ikinci defa ve tek olarak Mentеше Bey'i sıfatı ile başta olduğu zamanlarda, güç, kudret ve beylik alameti olarak bu imâretin -külliye- temelini atmıştır.

Şücaeddin İlyas Bey, Osmanlıların yoğun baskısı sonrasında kendisi için daha emin olan ve aynı zamanda daha önce de Beyliğe merkez olmuş Peçin'e geçmiş ve hayatının geri kalan kısmını orada geçirmiştir. Bu sebeptir ki, câmi yapısı haricindeki diğer yapılar aynı kalite ve zenginlikte değildir. Ayrıca, câmiin kuzey cephesinin batı kanadında taç kapı silmesinin bir kısmının motifleri çizilmiş ancak işlenmemiş (147.Res.), taç kapı nişinin batısındaki mihrabiye nişinin süslemeleri tamamlanmamıştır (123.Res.). Hatta mihrabın üst sağ köşesinin süslemelerinde bir kısım kesintiler olduğu (24b.Şek.) açıkça görülmektedir. Kanaatimizce bunlar yapının inşâatında bazı ertelemeler olduğunu veya tamamlanamadığını göstermektedir. Avluda yer alan medresenin de kitâbeye göre birlikte programlanmış bir yapı olmakla beraber çok sonra tamamlanmış olması bunu teyid etmektedir. Bu sebeplerden dolayı biz kitâbesine göre 1404 yılında temeli atılan bu büyüklükte ve ihtişamda bir yapının ortalama 4-6 yıl içinde tamamlanabileceğini nazar-ı dikkate alarak câmiin 1408-10 yıllarında kısmen tamamlanarak ibâdete açıldığı kanaatindeyiz

İlyas Bey İmâreti ile ilgili bânî vakfiyesine rastlanılmamıştır. Ancak, 970/1562-63 tarihli Mentеше Sancağı Evkaf Defteri'nde¹⁷ ve 991/1583 tarihli

¹⁶ Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi,(2):144. âyetin bir kısmı.

¹⁷ BA, MSED, 338, s. 1-27

Mufassal Defter'de¹⁸ İlyas Bey İmâreti'nin vakıflarından ve görevlilerinden bahsedilmektedir.

Yapının mimarı bilinmemekle birlikte, Milâs Firuz Bey Câmii¹⁹ ile teknik, işçilik, süsleme ve malzeme bakımından yakın benzerlik göstermesi sebebiyle aynı usta ve sanatkârlar tarafından inşâ ettirilmiş olabileceği düşünülmektedir²⁰. Wulzinger-Witteck-Sarre, mihrab nişinin iki yanındaki sütunçelerin başlıklarında " Nasreddin Altana" olarak bir usta kitâbesinin bulunduğunu belirtmektedirler²¹. Ancak, maalesef soldaki sütunçe tamamen yazısız olarak yenilenmiş bir vaziyette ve sağdakinin ise ancak iki harfi okunabilecek durumda günümüze gelebilmiştir (141-144.Res.). Daha tam bir durumda iken okunduğu sırada dahi bir çok tamamlamalar²² ve zorlamalarla teklif edilen usta ismini ihtiyatla karşılıyoruz.

Câmi, 1905 yılında bir onarım görmüş ve bu onarımda kurşun veya bakır kubbe kaplaması²³ alaturka kiremitle değiştirilmiştir.

18 A. Durukan, a.e., s. 76 (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, 156 nolu, 991/1583 tarihli Mufassal Defter, v.75 b.-806,bil.v.80 a-b'den naklen.).

19 Firuz Bey Câmii'nin mimarının Hasan b. Abdullah el-Benna olduğu, mihrabının sol pervazına dikey olarak yazılmış kitabesinden anlaşılmaktadır (Zeki Sönmez, **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarisinde Sanatçılar**, Ankara, 1989, s. 356).

20 Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 66-67 ; G. Goodwin, a.e., s. 31

21 Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 93

22 [عم]-ل-ناصر[ع]-ال-دي-بن-ال-ت-نا] || [أ-ج-ر-نا-من-ال-نا]-ر-ب-ع-ف-وك-ح-ير] şeklinde okumaya çalışmışlardır (Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 93).

23 Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 15 ; O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, s. 216

10 - PEÇİN - YELLİ (Kepez) CÂMİİ

Şekil : 26

Resim : 148 - 158

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Peçin'in yaklaşık 2 km. güney doğusunda, Kepez mevkiindedir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Yelli Câmii, dıştan dışı 9.10 X 13.80 m. ölçülerinde dairevî kasnaklı, tek kubbeli bir harîm ve iki çapraz tonozla örtülü bir son cemaat mahallinden ibaret bir yapıdır (26.Şek.-148.Res.).

Yapının doğu cephesinde; harîme açılan orta ekseninde bir giriş kapısı ile, alt sıranın kuzey ucunda son cemaat mahalline açılan ancak çok fazla tahribata uğradığı için şekli belirlenemeyen bir pencere açıklığı ve güney ucunda taştan sivri kemerle çevrilmiş sağır alınlıklı, kalan izlerden söveleri rustik taş tezyinatlı, büyük dikdörtgen bir pencere açıklığı bulunmaktadır (26.Şek.-149.Res.). Doğu cepheden harîme açılan taç kapı niteliğindeki bu dikdörtgen şekilli giriş açıklığını kademeli olarak üç yandan dar ve geniş, süsüz silmeler çevrelemektedir (150.Res.). Cephenin üst kısmında, dairevî kubbe kasnağının hemen altında basık kemerli dikdörtgen şekilli bir tepe penceresi yer almaktadır.

Câmiin güney ve batı cephelerinde, doğudakilerle aynı formda altta ikişer büyük dikdörtgen, üstte de birer basık kemerli tepe penceresi mevcuttur (148,151.Res.). Batı cephenin kuzey ucunda, son cemaat mahalline açılan ve batıdaki aynalı çapraz tonozu da destekleyen yüksek sivri kemerli bir açıklık bulunmaktadır (151-152.Res.). Kuzey cephesinde ise son cemaat mahalline açılan, ancak fazla tahrib olduğu için formu tam olarak tesbit edilemeyen, pencere açıklıkları olması kuvvetle muhtemel iki büyük açıklık mevcuttur (153.Res.).

Yapının, dışında bir minaresi olmadığı gibi minare olarak kullanılmış olması muhtemel herhangi bir unsur da bulunmamaktadır.

Yelli (Kepez) Câmii'nde harîme, biri doğu cephenin kuzey kenarına yakın yerden diğeri ise son cemaat mahallinin güneydoğu kenarından açılmış iki giriş açıklığından (26. Şek.-150,154.Res.) girilmektedir. Oldukça mütevazi bir yapı olan Yelli Câmii'nde iki giriş açıklığının bulunması ilginç bir husustur. Doğu cephede, dıştan âdetâ bir taçkapı misali düz, sade silmelerle çerçevelenmiş ve taş kaplamalarla vurgulanmış olan giriş, cephenin hemen karşısında yer alan medreseye nazırdır. Diğeri ise, çapraz tonoz örtülü, iki gözlü son cemaat mahallinde, orta eksende çapraz tonozları destekleyen takviye kemeri sebebiyle alışılagelmişin dışında doğu bölümünün güneyinde yer almaktadır.

Harîmin üzerini örten yaklaşık 7 m. çapındaki kubbe yuvarlağına, beden duvarları üzerinde yapıyı çepeçevre dolaşan düz ve kaval silmelerin üstünden Türk üçgenleriyle geçilmiştir (155.Res.). Köşelerdeki üçgenlerin içine tek sıra halinde dizilmiş ağızları ince perde sıva ile kapatılmış küçüklü büyüklü küpler yerleştirilmiştir. Bunların, köşelerden kubbe yuvarlağına geçişte üçgenlerin içinde dolgu malzemesi olarak kullanılmış olabileceği gibi, akustik için de düşünülmüş olması muhtemeldir. Kuzeyde, beden duvarları üzerinde -kasnak seviyesinde- orta kısımda yuvarlak kemerli fazla derin olmayan bir niş bulunmaktadır. Bu niş, diğer cephelerde açılan tepe pencerelerine tekabül etmektedir. Kanaatimizce, son cemaat revakının tonoz örtüleri sebebiyle açılmayıp öylece bırakılmıştır.

Güney duvarının tam ortasındaki mihrab, büyük, derin dikdörtgen bir niş şeklindedir (156.Res.). Taş ve tuğla işçiliği bakımından oldukça iyi olan yapıda mihrabın bu şekilde itinasız yapılmış olduğunu görmek biraz şaşırtıcıdır. Kapı ve pencerelerin oldukça fazla tahrib olan taş işlemleri gibi mihrabın da işlemlerinin tahrib olduğu kanaatindeyiz. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla zemin karo tuğlalarla döşenmiştir.

Batı cepheden açılmış, yüksek sivri kemerli bir açıklıktan girilen İki gözlü son cemaat mahallinde, doğu bölümün üzeri çapraz tonoz (157.Res.), batı bölümün üzeri ise çapraz aynalı tonozla (158.Res.) örtülmüştür. Çapraz tonozlar, köşelerde öne doğru hafif çıkma yapan küçük taş konsollar üzerinde yükselen pendantiflere oturmaktadır. Orta bölümde, zeminden itibaren

yükselen sivri bir kaburga kemeri tonoz örtüleri hem birbirinden ayırmakta hem de destek olmaktadır (152.Şek.).

Son cemaat mahallinden harîme açılan giriş kapısının simetriğinde, batıdaki bölümde, güney duvarına açılmış dikdörtgen şekilli bir mihrabiye nişi yer almaktadır (26.Şek.). Duvarla kapatılmış olun doğu tarafında bir, kuzey tarafında ise iki büyük dikdörtgen pencere açıklığı bulunmaktadır.

Malzeme ve Teknik :

Yelli Câmii'nde ana inşâ malzemesi taş ve tuğladır. Yapının beden duvarlarında çoğunlukla, hem örgü hem de dolgu malzemesi olarak kullanılan moloz taşın yanı sıra duvar köşelerinde zeminden çatı seviyesine kadar köşe bağlama taşı olarak rustik tarzda kesme taşlar kullanılmıştır (148-151.Res.). Cephe duvarlarının alt seviyesinde yer alan büyük dikdörtgen pencerelerin dış sövelerinde, alınlıklarında ve alınlıkları kuşatan sivri kemerlerde, üst tepe pencerelerinin yan sövelerinde, doğu cephedeki taç kapıyı üç yandan çepeçevre kuşatan silmelerde, son cemaat mahallinin batıdaki ve ortadaki yüksek sivri kemer örgüsünde muntazam kesme taşlar harçsız olarak itinalı bir şekilde kullanılmıştır.

Tuğla malzeme duvar örgüsü içinde az miktarda, sadece son cemaat mahallinde göze çarpmaktadır. Son cemaat mahallinin batı cephesindeki, yüksek sivri taş örgülü kemer kavsini dıştan bir silme gibi kuşatan, tek sıra tuğlaların kırmızılığı ile taşın tabii rengi, ayrı bir ahenk meydana getirmektedir (152.Res.). Üst sırada yer alan tepe pencerelerinin basık kemerleri de tamamen tuğladan örülmüştür.

Harimin üzerini örten kubbe, kubbe kasnağı ve kubbe geniş elemanları tamamen ensiz ince tuğlalarla örülmüştür. Kubbe geçişlerinde köşelerdeki Türk üçgenlerinin iç kısımlarına, hem dolgu hem akustik düşüncesi ile ağızları ince perde sıva ile sıvanmış pişmiş toprak küpler yerleştirilmiştir (148,155.Res.). Harîm zemini de tuğla karolarla kaplanmıştır.

Son cemaat mahallinin üst örtüsü olan çapraz tonozlardan batıdaki, doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda yatay olarak yan yana getirilen ensiz tuğlalarda çapraz bir kuşak arasında, karşılıklı köşelerden oluşturulan dış bükey eğriyle araları tuğla dolgulu aynalı çapraz tonoz örtü meydana

getirilmiştir. Doğudaki tonoz örtü de ise klâsik çapraz tonoz örtü şeması tuğla malzemeden vücut bulmuştur.

Süsleme :

Yelli Câmii'nde yapıştırma süslemeye rastlanmamaktadır. Yapıda kullanılan malzemeler, fonksiyonelliklerinin yanı sıra süs unsuru da teşkil ettikleri gözden kaçmaz. Moloz duvar örgüsünde, pencere ve kemerlerde kesme taşların yerli yerinde kullanılışları, son cemaat mahallinin tuğladan çapraz tonoz örgüleri strüktürel oldukları kadar süsleme bakımından da ayrı bir güzellik arz etmektedir.

Kitâbeler :

Yapının inşâ ve tamirine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Câmiin bânî ve inşâ tarihine ait devrinden günümüze intikal eden maddî herhangi bir belge ulaşamamıştır. Câmi, İ. H. Uzunçarşılı tarafından hiç bir mesned gösterilmeksizin Mentешеoğullarından Orhan Bey devrine tarihlendirilmektedir¹. M. Sözen, İ. H. Uzunçarşılı'yı kaynak göstererek Yelli Câmii'ni ve buradaki medrese ve hamamı Orhan Bey devrine yerleştirmiştir². A. Arel ise yapıyı, Orhan Bey devri yapılarından Milâs Hacı İlyas Câmii ile Peçin Orhan Bey Câmii ile mukayese yapmış, bunların düz veya kırma ahşap çatılı yapılar olduğunu, Yelli Câmii'n ise kubbeli oluşu bakımından Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii ile olan yakın benzerliği ve Peçin surlarının dışında kalması sebebiyle daha geç bir devre, Mentеше Beyliği'nin son zamanlarına ait olabileceğini ileri sürmüştür³.

Câmi plân şeması itibariyle, Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii ile yakın benzerlik göstermekle birlikte, malzeme ve teknik açıdan daha fakir ve daha geri görünmektedir. Ancak, Peçin'deki diğer yapılarla mukayese edildiği zaman, taşın kullanım tekniği, harîmi örten kubbesi, kubbe geçişleri, dairevî

¹ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitâbeler.*, s. 165

² Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri I*, s. 71

³ Ayda Arel, "Menteşe Beyliği Devrinde Peçin Şehri", s. 91-93

kasnak son cemaat mahallinin tuğladan çapraz tonoz örgülerinin mükemmelliği, olgun nisbetli sivri kemerleri ile onları aştığı açıkça gözlenmektedir.

Peçin yapıları arasında tarihi kesin belirli en geç yapı Mentешеođlu Ahmed Gâzi Bey tarafından inşâ ettirilen Ahmed Gâzi Medresesi olduğu bilinmektedir. Ahmed Gâzi Bey tarafından Peçin'in Kepez mevkiinde herhangi bir yapı gurubu yaptırdığına dair de bir malûmat bulunmamaktadır. Mentеше Beyliği'nin Peçin şubesinin Ahmed Gazi Bey'in ölümü üzerine Osmanlıya katıldığını, Yıldırım Bayezid ile Timur arasındaki Ankara savaşından sonra beyliğin başına Mentешеođlu Mehmed Bey oğlu Şücaaddin İlyas Bey'in geçtiğini ve İlyas Bey'in Balat'tan çok Peçin'i payitaht olarak kullandığını biliyoruz. Peçin'de İlyas Bey öncesinde yapıların oldukça sıkışık bir vaziyette olduğu kalan bakiyyelerden anlaşılmaktadır. Yeniden beyliğin başına geçen İlyas Bey, Balat'ta adına muhteşem bir câmiin (imâretin) inşâsına başlamış, muhtemeldir ki tamamlanmadan kendisi Peçin'e yerleşmiştir. Bir bakıma güç sembolü sayılan imar faaliyetlerine burada da devam etmiş, yerleşmenin şehir dışında yayılması üzerine sur dışında, Peçin'in güneyinde yaklaşık 1 km. uzaklıkta bir büyük medrese ve Kepez mevkiinde de bu yapılar topluluğunu inşâ ettirmiş olmalıdır. Bu mülâhazalar doğrutusunda câmiin XV. yüzyılın ilk çeyreğinde inşâ ettirilmiş olduğu kanaatindeyiz.

C 2) TÜRBELELER

1 - ESKİ KÖYCEĞİZ KÖYÜ - ANONİM TÜRBE

Şekil : 27

Resim : 159 - 163

İnceleme Tarihi : Ağustos 1991

Yeri : Muğla İli, Dalaman İlçesine 10 km. mesafedeki Eski Köyceğiz Köyü'nde¹, bir tepe üzerinde inşa edilmiştir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Türbe, kısa kare bir kaide üzerinde, sekiz kenarlı ve piramidal külahlı taş bir yapıdır (27.Şek.-159.Res.). Güneyden açılmış girişin önünde, sol yanda mevcut duvar kalıntısı (160-161.Res.), evvelce girişin önünde bir medhal bulunduğunu göstermektedir. Muhtemelen üstü ve sağ yan duvarı yıkılmıştır. Bu şekliyle Tunceli-Mâzgirt Elti Hatun Kümbeti (13.yy. ikinci yarısı)²yle yakın benzerlik göstermektedir.

Dikdörtgen şekilli giriş açıklığı, gamalı haç ve meandr motifleri ile süslenmiş iki yan sövesi ve düz üst lentosu yakın çevredeki Antik harabelerden getirilerek kullanılmış yekpare devşirme blok taşlardandır. Girişin üzerindeki muntazam kesme taştan sivri kemerli alınlıkta, dikdörtgen şeklinde sığ bir çökertme bulunmaktadır (161-162.Res.). Eski Köyceğiz Köyü yaşlıları, bu çökertme içerisinde evvelce arslan kabartmalı bir mermerin bulunduğunu, ancak son yıllarda bunun kaybolduğunu söylemektedirler.

Türbenin sekizgen gövdesinin doğu, batı ve kuzey kenarlarında sivri kemer alınlıklı, dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Ancak bunlardan doğu ve batıdaki pencere açıklıkları daha geç bir dönemde

¹ Daha geniş bilgi için bkz.: E. Uykucu, a.e., s. 92-93, 204-207

² H. Önkâl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, s. 147-150 ; O. Cezmi Tuncer, *Anadolu Kümbetleri*, I, Ankara, 1986, s. 251-252

kapatılmış olup, sadece güneydeki demir parmaklık şebekeli olarak açık bırakılmıştır (27.Şek.-159-162a.Res.).

Eser, dışta olduğu gibi içte de sekiz kenarlı olup duvarlar tamamen sıvanmıştır. Doğu ve batı kenarlarda sonradan dışarıdan kapatılan pencerelerin iç kısımları dikdörtgen dolap nişleri şeklinde düzenlenmiştir (27.Şek.-163.Res.). Dıştan piramidal külâh örtülü yapı içte, kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı köşelerde ikişer sıra mukarnaslarla geçilen kubbemsi bir örtüye sahiptir(27.Şek.-163.Res.)). Zemini define arayıcıları tarafından oldukça kötü bir şekilde kazınmış olan türbede kaç sanduka olduğu belli değildir. Ancak, köylüler burada tek bir mezarın bulunduğunu söylemektedirler. Definecilerin kazısında duvar dipleri yaklaşık 90-100 cm. derinliğinde açılmış, orta alan ise kazılamıyarak öylece bırakılmıştır. Dışarıdan görüldüğü kadarıyla sert kaya bir zemin üzerine oturtulmuş olan türbede bir alt katın mevcut olup olmadığı anlaşılamamaktadır.

Malzeme ve Teknik :

Eserde, dışta hem sekizgen gövdede hem de piramidal külâhta düzgün kesme taş ve yer yer de devşirme Antik malzeme kullanılmıştır. Giriş kapısının yan söveleri ve üst lentosu ile pencerelerin yekpare lentoları devşirme gri mermerlerdendir (161-162.Res.). Gövdenin muntazam taş örgüsünde, orta kısımda gri mermer taşlı bir sıra yapıyı çepeçevre dolaşmakta ve adeta gövdeyi ikiye ayırmaktadır.

Poligonal gövdenin üst kısmında tuğladan iki sıra kirpi saçaklı silme yapıyı çevrelemekte ve gövde ile külâhı birbirinden ayırmaktadır (160.Res.). Külâhin muntazam taş örgüsü dıştan kabaca sıvanmıştır.

İçteki kubbemsi örtünün inşâ malzemesinin tamamen sıvalı olması sebebiyle taş mı yoksa tuğla mı olduğu kesin olarak anlaşılamamakla birlikte, yapıda az da olsa dışta tuğlanın da kullanılmış olması, kubbenin tuğla ile örülmüş olabileceği ihtimalini ortaya çıkartmaktadır.

Süsleme :

Yapının, dıştaki iki sıra tuğla kirpi saçaklı frizden başka günümüze ulaşabilmiş devrinden bir süslemesi bulunmamaktadır. Ancak, Antik devir

devşirme malzemenin üzerinde bulunan süslemeye dokunulmayarak öylece kullanılmıştır. Kabartma olarak gamalı haç ve meandr motifleri işlenmiş devşirme blok taşlar yapının girişinde yan söveler olarak kullanılmıştır (161-162.Res.). İçte ise, köşelerde kubbeye geçişi sağlayan ikişer mukarnas sırası yegane süs unsurlarıdır.

Kitâbeler :

Eserin günümüze ulaşabilmiş inşâ veya tamir kitâbesi bulunmamaktadır.

Tarihlendirme :

Türbenin inşâ veya tamirine ait bir kitâbesi olmadığı için kesin bir tarihlendirme yapmak mümkün değildir. Eser, malzeme, teknik ve plân şeması itibariyle Anadolu Selçuklu devri türbelerinden Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Kümbet'iyle yakın benzerlik göstermektedir. Bu tipin en erken örneğine Büyük Selçuklular zamanında XII. yüzyılda Dehistan Kümbetleri'nde rastlamaktayız³. Eyvanlı girişe sahip Anadolu'da en erken türbe Mazgirt Elti Hatun (13. yy.ikinci yarısı) Kümbeti olmakla birlikte, türbelerde eyvanlı girişler yaygın olarak XIV. yüzyılda görülmeye başlamaktadır⁴.

Bu sebeplerden dolayı, Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe'sini, Büyük Selçuklu geleneğinin Anadolu uzantısı ve hatta Anadolu Selçuklu geleneğinin de bir devamı niteliğinde bir eser olarak kabul ediyoruz. Köyceğiz ve çevresinin Menteşe Beyliği tarafından Fethiye ile birlikte ilk fethedilen ve beyliğin ortadan kalkışına kadar hiç el değiştirmeden elde tutulan bir toprağı olması sebebiyle de, Menteşe Beyliği'nin ilk yıllarında XIII. yüzyıl sonu, XIV. yüzyıl başlarında inşâ ettirilmiş olduğu kanaatindeyiz.

³ O. C. Tuncer, a.e., s. 252

⁴ O. C. Tuncer, a.e., s. 252

2 - KÖYCEĞİZ - TOPARLAR KÖYÜ BENLER TÜRBESİ

Şekil : 28

Resim : 164 - 165

İnceleme Tarihi : Ağustos 1991

Yeri : Muğla ilinin Köyceğiz ilçesine 5 km. mesafede, Muğla-Köyceğiz karayolu üzerindeki Toparlar Köyü'nün mezarlığı içerisinde.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Son yirmi yıla kadar manevi gücüne inanılan bir yatır olarak adaklar adanan ve halk arasında Benler Türbesi olarak tanınan eser tek katlı olup, Anadolu Selçuklu Türbe Mimârisinde poligonal gövdeli mezar anıtları arasında hemen hiç rastlanmayan altıgen bir gövde ve piramidal bir külâha sahiptir (28.Şek.-164.Res.). Külâhın tepe noktasında taştan küt bir alemler mevcuttur.

Altıgen gövdenin kuzeybatı kenarına açılmış dikdörtgen şekilli giriş açıklığı oldukça alçak tutulmuş olup 1.00 m. yüksekliktedir (165.Res.). Altıgen gövdede, kuzeydoğu kenarında zeminden 2.00 m. yükseklikteki küçük bir mazgal pencere açıklığından başka pencere açıklığı bulunmamaktadır.

İçeride, girişin hemen önünde doğu-batı istikametinde yerleştirilmiş tek mezar maalesef defneciler tarafından açılmış ve sonradan köylüler tarafından alelade bir şekilde doldurulmuştur. Herhangi bir yazı ihtiva etmeyen sıradan taş şahideleri mevcut olmakla birlikte devrinden olup olmadıkları belli değildir (165.res.).

İçeride de altıgen plân şemasına sahip olan eserin beden duvarları kabaca sıvanmıştır. Dışarıdan piramidal bir külâhla örtülü yapı içten kubbemsi konik bir külâh şeklinde bir örtüye sahiptir (28.Şek.-164.Res.).

Malzeme ve Teknik :

Duvarları moloz taş ve tuğla malzeme ile örülmüş olan yapının giriş açıklığının yan söveleri ve üst lentosu devşirme blok taşlardan müteşekkildir (164-165.Res.).

Altıgen gövdenin köşelerinde alt seviyede köşe bağlayıcı olarak düzgün devşirme blok taşlar kullanılmıştır. Kabaca da olsa piramidal külâhı sıvanmış olan eserin gövdesi dıştan sıvanmayarak öylece bırakılmıştır. İçeride ise hem beden duvarları hem de kubbemsi örtüsü kabaca sıvanmıştır.

Süsleme :

Eserde süsleme unsurlarına rastlanmamaktadır.

Kitâbeler :

Türbenin günümüze ulaşabilmiş herhangi bir kitâbesi mevcut değildir.

Tarihlendirme :

İnşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe ihtiva etmeyen türbe de, yazılı bir mezar taşının dahi bulunmaması kesin bir tarihlendirmeyi imkansız kılmaktadır. Plân şeması itibariyle Anadolu Selçukluları zamanında hemen hiç uygulanmayan altıgen bir gövdeye sahip oluşu eserin tarihlendirilmesinde kısmen kolaylık sağlamaktadır.

Altıgen gövdeli türbelere Beylikler Devrinde, özellikle batıda sıkça rastlanmaktadır¹. Ancak, bu eserlerin hepsi kubbe ile örtülüdürler. Benler Türbesi, plân şeması itibariyle bu eserlere benzemesine karşılık piramidal bir külâhla örtülü oluşuyla onlardan ayrılan bir yapıdır. Altıgen plân şeması ve tek katlı oluşu ile Anadolu Selçuklu sonrası karakteri taşımasına karşılık, üst örtüsünün piramidal bir külâhla örtülü olması sebebiyle tam olarak Selçuklu geleneğinden kurtulamamış olması, onun bir geçiş dönemi eseri olduğu

¹ Tire- Yağlıoğlu Türbesi [XV. yy.başı], Tire-Cağaloğlu Ali Paşa Türbesi [XV.yy.ilik yarısı] (H. Önkal, *Tire Türbeleri*, Ankara, 1991, s. 41-49) ; Bursa-Hatuniye Türbesi [1449], Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi[1479], İstanbul- Sultan III. Murad Türbesi [1599-1600] (H. Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1992, s. 75-83, 85-87).

kanaatini uyandırmaktadır. Bu sebeple eseri Beylikler Devri'ne ve dolayısıyla bölgenin o tarihlerdeki hakimi olan Menteşe Beyliğinin ilk yıllarına, XIII. yüzyıl sonu - XIV. yüzyıl başlarına tarihlenen uygun olacağı kanaatindeyiz.

Türbede kimin medfun olduğu bilinmemektedir. Bu yörede önemli bir yatır olarak değer bulan ve adaklar adanan türbeyi, yöre halkı Benler Türbesi olarak tanımakta ancak bu ismin ne suretle verildiği hususunda bilgileri bulunmamaktadır.

3 - ESKİ ÇİNE - İBRAHİM VE HIZIR BEY TÜRRESİ

Şekil : 29 - 30

Resim : 166 - 171

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1992

Yeri : Çine'ye bağlı Eski Çine Köyünde, Ahmed Gâzi Câmii olarak bilinen yapının hemen güneydoğusunda yaklaşık 20 m. mesafededir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Dıştan dışa 7.25 X 7.25 m. ölçülerinde kare plânlı eyvan şeklinde bir üst gövde ve basık beşik tonoz örtülü bir alt kata sahip türbenin üzeri, dıştan kısa sekizgen bir kasnakla geçilen sekiz kenarlı piramidal bir külah, içten ise kubbe ile örtülmüştür (29-30.Şek.-166-167.Res.). Bu formuyla yapı, Anadolu Selçuklularında gördüğümüz "Kümbetle eyvanın ter kibinden meydana gelen türbeler"nin bir devamı şeklinde görülebilir.

Yapının kuzey cephesinde, içe bakan kısımları pahlı dikdörtgen şekilli 20 cm.lik bir çökertme içinde oldukça geniş tutulmuş kemer kılıcıyla, eyvanın ön cephesini oluşturan sivri kemerli bir açıklık yer almaktadır (166.Res.). Açıklığın önünde cenazelik katına inişi sağlayan doğu-batı istikametinde altı basamaklı bir merdiven bulunmaktadır (168.Res.).

Türbenin doğu, batı ve güney cephelerinde orta eksenlerde açılmış dıştan demir parmaklıklı birer dikdörtgen pencere mevcuttur (167,169.Res.).

Üst katın iç kısmının üzeri üçgenlerle geçilmiş yaklaşık 5.05 m. çapında bir kubbe ile örtülmüştür (29-30.Şek.). Bu katın zemininde, orta kısımda cenazelik katına açılmış ve muhtemelen havlandırmaya yarayan küçük dikdörtgen bir açıklık bulunmaktadır (30.Şek._169.Res.).

¹ Konya- Mevlâna Türbesi [1274], Konya-Sahip Ata Türbesi [1283], Konya- Şeyh Osman Rumî [XIII.yy.sonu], Tokat- Murad Sevdâkâr Türbesi [XIII.yy. sonu], (Hakkı Önkai, Anadolu Selçuklu Türbeleri, s.418-442).

Cenazelik katına, kuzey cepheden açılmış küçük dikdörtgen bir kapıdan geçilerek ve üç basamaklı bir merdivenden inilmek suretiyle girilmektedir. 3.90 X 4.75 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda beşik tonoz örtülü mekânın güneydoğu köşesinde, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş iki mezar yer almaktadır (170-171.Res.). Zeminden 60 cm. yükseltilmiş beton bir duvarla çevrili bu mezarlarda, Mentешеođlu İbrahim Bey ve kardeşinin medfun olduğu ileri sürölmektedir.

Alt katın giriş kapısının iki yanında birer küçük mazgal pencere yer alır (170.Res.).

Malzeme ve Teknik :

Yapıda çoğunlukla devşirme taşlar ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Dıştan, üst katın doğu, batı ve güneyinde aynı seviyede olmamakla birlikte pencere üst lento seviyesine kadar devşirme taş ve mermerler hem örgü hem kaplama ve hem de pencerelerde lento ve söve olarak kullanılmışlardır. Bu seviyeden yukarısı yatay olarak örölmüş dar-uzun tuğlalarla kasnağa kadar örölmüştür. Sekizgen kasnak dik olarak yan yana yerleştirilmiş tuğlalarla örölmüştür. Kasnağın üzerinde yatay tuğla sırası silme teşkil etmektedir. Silmenin üzerinde, piramidal külahın alt kısmını çepeçevre dolaşan, geniş yüzü dışa bakan eş büyüklükte bir tuğla sırası yer almaktadır (166-167.Res.). Piramidal örtüde kullanılan tuğlalar beden duvarlarında kullanılan tuğlalardan daha incedir.

Eyvânın sivri kemerli açıklığın kemer kılıcı, uç uca dik olarak yerleştirilerek yanyana getirilmiş tuğlalardan oluşturulmuştur (166.Res.). Beden duvarlarında, kasnakta, piramidal çatıda ve eyvân kemerinde tuğla araları kirli beyaz harçla düzenlenmiştir.

Üst katın iç kısmında duvarlar ve kubbe tamamen sıvanmış ve badanalanmıştır. Üst kat zemininde tamamen devşirme blok taşlardan oluşmaktadır (169.Res.). Cenazelik katına inişi temin eden merdivenler son onarımlarda yenilenmiş olup tamamen betonarmedir. Cenazelik katı önünde zemin, devşirme blok taşlardan döşenmiştir. Cenazelik katındaki duvar örgüsünde devşirme taşların yanı sıra moloz taşlar da kullanılmış olup duvarlar tamamen sıvanmıştır.

Türbe, malzeme ve teknik bakımından hemen yakınındaki câmi ile yakın benzerlik göstermektedir (167.Res.).

Süsleme :

Türbede tuğla malzemenin nisbetli işlenişi ve kirli beyaz harçlı derzlenmiş kırmızı tuğlaların ahenkli birlikteliği dışında süs unsuru yoktur.

Kitâbeler :

Yapıdan günümüze kalabilen herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Yapının inşâsına veya tamirine ait herhangi bir kitâbesi olmadığı için kesin bir tarihlendirme yapmak zordur. Yöre halkı, bu türbede "Ahi Bayram veya Ahi İbrahim" adlı bir zatla kardeşinin medfun olduğuna inanmaktadır. İ. H. Uzunçarşılı ve O. C. Tuncer bu rivayetleri değerlendirerek burada, Orhan Bey oğlu İbrahim Bey'in medfun olabileceğini ihtimal dâhilinde ileri sürmektedirler².

Türbe, V.G.M. tarafından yayınlanan bir eserde "Ahi Bayram veya Ahi İbrahim Türbesi"³ adıyla ele alınıp incelenmiştir.

Çine'nin fethi Mentешеoğulları tarafından olmuştur. Eski Çine'de Mentеше Beyliği zamanında Çine hakîmi olarak bulunan iki Mentешеoğlu vardır. Bunlardan biri 1337 yıllarına ait bir kaynakta Çine hakimi olarak geçen Hızır Bey⁴ ve diğeri İbrahim Bey'in ölümü üzerine Muğla ve Çine hakimi olan oğlu Mehmed Bey'dir. Eski Çine'de türbenin hemen kuzeyinde inşâ edilmiş olan câmiin. Hızır Bey tarafından inşâ ettirilmiş olabileceği ve hatta bu türbedeki ikinci mezarda da Hızır Bey'in medfun bulunabileceği ihtimal dâhilindedir. Zira, câmi ve benzeri yapıların bânîlerin türbeleri de hemen yakında hatta bitişiğinde yer almış olması yaygın bir uygulamadır. Türbede yatan ikinci kişinin, yöre halkının da adından bahsettiği Hızır Bey'in kardeşi -

² İ. H. Uzunçarşılı, *Kitâbeler.*, s. 154; O. C. Tuncer, *Anadolu Kümbetleri 2, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara, 1991, s. 53

³ V.G.M., *Vakıf Abideler I*, s. 701

⁴ Zachariadou, a.e., s. 110, 199

belki de ağabeyi- İbrahim Bey olması mümkündür. Çünkü her iki Mentешеoğlu'nun bundan başka bilinen bir mezarı veya türbesi bulunmamaktadır.

Menteşeoğlu Hızır Bey'in tarih sahnesinde görüldüğü bilinen tarih 1337 senesidir. Kanaatimizce, Aydınolu Hızır Bey ile hadiseleri birbirine karıştırıldığı için hakkında daha fazla bir malûmata sahip değiliz. Ne zaman öldüğü hususunda da bir fikir sahibi olmamakla birlikte XIV. yüzyılın son çeyreğinde ölmüş olması muhtemeldir. İbrahim Bey ise 1317 anlaşmasında Ulu Bey olarak Mentеше Beyliği'nin başında görmekteyiz. 1358 yılında ölümünden sonra oğulları vali olarak buldukları illerde hakimiyetlerini ilan etmişlerdir. Bu sıralarda Muğla ve Çine taraflarının hakimi İbrahim Bey oğlu Mehmed Bey'dir. İbrahim Bey'in nerede ve nasıl öldüğü bilinmemekle beraber oğlu Ahmed Gâzi Bey'in Milâs'ta inşâ ettirdiği Ulu Câmii'n inşâ kitâbesindeki şecerede " Merhum, mağfur, şehid, said İbrahim Bey" şeklinde geçmesi sebebiyle biz onun Çine taraflarında bir savaş sırasında şehid düşmüş olabileceğini ve buradaki kardeşinin de medfun bulunduğu türbeye defn edildiğini tahmin ediyoruz.

Bu mülâhazalar ışığında, Hızır Bey'in 1337 yılında hayatta olması ve kardeşi İbrahim Bey'in de 1358 yıllarında vefat edip, kardeşinin yanına defnedilmiş olması hususları nazar-ı dikkate alındığında, türbenin XIV. yüzyılın ikinci çeyreğinin sonlarında inşâ ettirilmiş olması uygun düşmektedir⁵. Yapı, mimârî formu, malzeme ve teknik bakımlarından da XIV. yüzyılın ilk yarısının özelliklerini taşımaktadır.

⁵ O. C. Tuncer, hemen yakınında Ahmed Gâzi Câmii olarak bilinen yapının bulunmasından dolayı, türbenin de Ahmed Gâzi Bey tarafından yaptırılmış olabileceğini ileri sürmektedir (a.e., s. 53-55).

4 - FETHİYE - MENTEŞE BEY TÜRBESİ

Şekil : 31 - 32

Resim : 172 - 179

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1992

Yeri : Fethiye'de Akıncı İlkokulu'nun hemen yakınında, Tekke Gül Câmii'nin (1968) doğusunda yer almaktadır.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Dıştan dışa 8.55 X 8.55 m. ölçülerinde kare plânlı, tek kubbeli kübik gövdeli bir yapıdır (31.Şek.-172-173.Res.).

Türbenin, evvelce batı cephesinden bir başka büyük bir yapıyla bitişik olduğu, bu cephedeki türbeye bitişik kuzey-güney istikametinde uzanan 18.40 m. uzunluğunda bir duvar bakiyyesinden anlaşılmaktadır (31.Şek.-174.Res.). Ancak bu duvarın ne tür bir yapıya ait olduğu belli değildir. Bu duvar bakiyyesinin orta kısmında türbeye beş basamaklı bir merdivenle inilerek geçişi sağlayan dikdörtgen şekilli bir kapı ile evvelce türbeye açılmış olup sonradan kapatılmış olduğu anlaşılan bir pencere açıklığı yer almaktadır (174-175.Res.). Bu yapı duvarı ile türbe duvarı arasında dilatasyon açıkça görünmektedir (174.Res.).

Yapının tek girişi, kuzey cephenin doğu kenarından açılmış basık kemerli bir kapıyla sağlanmıştır. Girişin sağında dikdörtgen şekilli dıştan demir parmaklıklı bir pencere bulunmaktadır¹.

Doğu cephe duvarı tamamen sağır olup 0.90 m. doğusundan cephe duvarına paralel bir ihata duvarı yükselmektedir. İhata duvarı ile türbenin doğu ceğhesi arasından türbenin güneyindeki küçük hazireye geçilmektedir. Hazire, güneyden ve batıdan üzeri dendanlarla donatılmış bir ihata duvarı ile

¹ Girişin ön kısmında, türbeye yaklaşık 7 m. mesafede eski yapı temelleri üzerine oturan küçük tek odalı bir ev yer almaktadır. Ev sahibi 65 yaşındaki Hayriye Gündüz yaklaşık 20 yıldır burada oturduğunu ve türbenin de bakımını yaptığını söylemektedir.

kuşatılmıştır² (32.Şek.-172.Res.). Üst kısmı kısmen yıkılmış olan doğudaki ihata duvarının üzerinin de dendanlı yapılmış olması muhtemeldir.

Türbenin güney cephesinde, biri doğu uçta sonradan kapatılmış diğeri orta eksenin batısında olmak üzere iki dikdörtgen pencere mevcuttur (31.Şek.).

İçeride, beden duvarları tamamen sıvanmış olup güneyde dışarıdan kapatılmış pencerenin iç kısmı dolap nişi şeklinde boş bırakılmıştır (31.Şek.). Güney duvarındaki batı penceresinin alt kısmı daha sonraki onarımlarda zemine kadar poligonal bir niş şeklinde açılmış olup muhtemelen mihrabiye olarak değerlendirilmek istenmiştir (177.Res.). Batı da ise oldukça nisbetsiz yarım daire kemerli dikdörtgen büyük bir niş yer almaktadır. Nişin derinliği türbenin duvar kalınlığı kadardır. Nişin gerisinde, evvelce bitişiğindeki yapının duvarından açılmış ve sonradan kapatılmış dikdörtgen pencere yeri belli olmaktadır (31.Şek.-175-176.Res.).

Türbenin ortasında 1.35 X 3.00 m. ölçülerinde üzeri çuha ve Türk bayraklarıyla örtülü son devir mermer kaplamalı bir mezar sandukası yer almaktadır (178.Res.).

Türbenin üzerini örten kubbeye Türk üçgenleriyle geçilmiştir.

Malzeme ve Teknik :

Menteşe Bey Türbesi'nde, hazireyi çevreleyen dendanlı ihata duvarında ve batı cepheden bitişik duvar bakiyyesinde kullanılan malzeme ağırlıklı olarak taş, tuğladır. Yer yer devşirme antik devir malzemesi de kullanılmıştır.

Türbe duvar örgüsünün dış yüzünde taş ve tuğlanın almaşık duvar tekniğinde muntazam birlikteliği, hazireyi çevreleyen ihata duvarında da sergilenmektedir (172.Res.). Ancak batıdaki duvar kalıntısının örgüsünde devşirme taş, moloz taş ve tuğla malzemenin işlenişi o derece düzenli değildir (175.Res.). Türbe ve ihata duvarında taşların dışa bakan yüzleri düzeltilmiş ve

² Türk öncesi Anadolu'sunda "dendan" özellikle eski Yunan'da ve daha çok dekoratif anlamda görülmekte, fonksiyonel olaraksa Ortaçağ kalelerinin seğirdim yerlerinde koruyucu olarak ortaya çıkmaktadır (Zafer Bayburtluoğlu, " Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni", Vakıflar Dergisi, XI, Ankara, 1976, s. 85). Burada ise dendanlar daha çok dekoratiflerdir.

derz araları parça veya bütün tuğlalarla doldurulmuştur. Kübik gövdeyi örten kubbe dıştan sıvanmıştır (172.Res.).

İçte bütün duvarlar, kubbe geçişleri ve kubbe tamamen sıvanmış olup açık yeşil renkte badanalanmıştır. Menteşe Bey'in sandukası da günümüz tekniğinde ve işlenişinde mermer levhalarla kaplanmıştır.

Süsleme :

Türbede hazireyi çevreleyen ihata duvarındaki dekoratif dendanlar dışında, fonksiyonel veya dekoratif bir süsleme görülmemektedir.

Kitâbeler :

Türbenin inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Menteşe Bey, Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir uç beyi olarak bulunduğu bölgede, Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve Moğol tahakkümüne girmesinden sonra istiklâlini ilân etmiştir. Menteşe Beyliği'nin kurucusu olan Menteşe Bey, hiç bir zaman Moğol hakimiyetini kabul etmemiş ve onlara karşı kurulan bütün ittifaklarda yer almıştır. Bunun neticesi olarak Moğollar'ın büyük düşmanlığını kazanmıştır.

Moğollar, başlarında Keyhatu olduğu halde Menteşe üzerine geldiklerinde, Menteşe Bey güçlü düşman karşısında Muğla içlerine, Menteşelinin en uç köşesi olan Mekri'ye (Fethiye) kadar çekilmiştir. Burada vuku bulan savaşta Menteşe Bey şehid düşmüş ve ordusu da dağılmıştır (1291-92). Menteşe Bey'in şehid oluşu ile ilgili olarak Fethiye'de halen halk arasında anlatılan bir menkabe³ hadisenin kahramanı Ahmed Gâzi Bey'dir. Nitekim,

³ Halk arasında anlatılan menkabeye göre; Ahmed Gâzi Bey (aslen Menteşe Bey) Moğol düşmanıya savaşa savaşa Fethiye'nin Günlükbaşı mevkiine kadar gelir. Orada aldığı bir kılıç darbesi ile baş gövdesinden ayrılır ancak Ahmed Gâzi Bey başsız olarak savaşmaya devam eder. Başsız beden savaşırken bugün türbenin bulunduğu yere gelip mahrem olan bir kadınla karşılaşınca düşer ve ölür. Ve bu yere de bugünkü türbe yapılır. Başın koptuğu Günlükbaşı mevkiinde de bir makam türbe yapıldığı söyleniyorsa da, bu konudaki rivayetler farklıdır. Günlükbaşında sarnıçtan bozma bir yapı (179.Res.) menkabe kahramanının hem başı, hem de

bu sebeple Fethiye'deki bu türbe Mentеше Bey'e değil Ahmed Gâzi Bey'e atfedilmektedir. Oysa Ahmed Gâzi Bey'in kabri, Mentеше Beyliği'ne payitahtlık yapmış olan Peçin'de kendi inşâ etirdiği medresenin ana eyvanındadır. Ahmed Gâzi Bey'in ölümü ile ilgili tarihî kaynaklarda bir Moğol-Menteşe savaşına rastlanılmamaktadır. Kanaatimizce türbenin onun adıyla anılmasına; babalarının ölümünden sonra geriye kalan dört kardeşin Mentеше topraklarını aralarında paylaşmaları ve sonrasında bazı toprakların kardeşlerin birbirleriyle yaptıkları mücadeleler neticesinde el değiştirmesi sırasında Ahmed Gâzi Bey'in Fethiye'ye (Mekri) de hakim olması ve orada bir takım eserler vücuda getirmesinin yanı sıra dedesi Mentеше Bey'in türbesini de ihya etmiş olması sebep olmuştur.

970/1562-63 tarihlerine ait, Sancağın hemen hemen bütün kaza ve köylerinde mevcut câmi, mescit, medrese, zâviye, türbe ve çeşmeler ile bunlara tahsis edilen vakıflar, vakıfı yapan kimselerin isimlerini gösteren Mentеше Sancağı Evkaf Defterinde; Mentеше Bey'in türbesi Mentеше-ili sınırları içinde ve bugün Fethiye ismi ile anılan Mekri kazasında gösterilmekte ve türbeye, türbe yakınında beş buçuk müdlük on yedi parça yer vakfedildiği ve bunların tasarrufunun padişah hükmü ile Hamza Fakih'e verildiği kayıtlı bulunmaktadır⁴. Aynı defterde, Ahmed Gâzi Bey'in Fethiye'de bir medrese yaptırdığı ve bu medreseye bir tarla vakfettiği⁵ belirtilmektedir.

Menteşe Bey Türbesi'nin batısından bitişik oldukça büyük ebadlı bir yapı bakiyyesi bugün de mevcuttur. Fethiye'de Türk yerleşimine ait bu iki yapıdan daha önceye ait başka bir yapı mevcut bulunmamaktadır. Evkaf Defteri'nde bahse konu Mentеше Bey Türbesi ve Ahmed Gâzi Bey'in yaptırdığı medrese bunlar olsa gerektir. Türbe, günümüze bazı müdahaleler yapılmış olsa da, sağlam olarak gelebilmiş, ancak medresenin günümüze sadece doğu cephe duvarı ulaşabilmiştir. Yaptığımız incelemelerde, medresenin bulunduğu alanda zemin kodu oldukça yükselmiştir. Türbenin batı cephesinde medrese ile irtibatı sağlayan pencere açıklığının zeminden yüksekliği ile türbenin diğer pencerelerinin yüksekliği aynı değildir. Bunu nazar-ı dikkate aldığımız zaman, iki yapının zemin kodunun az da olsa bir farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır.

---

hanımına ait bir türbe olarak kabul edilmektedir. Ancak bu yapının zamanla içi dolmuş bir sarnıç mı yoksa gerçekten bir türbe mi olduğu belli değildir.

⁴ "Vakf-ı Türbe-i merhûm Mentеше Bey der Kaza-ı Mekri der tasarruf-ı Hamza Fakih be- hükm-i Padişahi" (BA., MSED, 338, s. 130).

⁵ BA., MSED, 338, s. 125

Ayrıca iki yapı arasındaki dilatasyon ve medrese doğu duvarının türbenin kubbe yüksekliğini de aşan bir yüksekliğe sahip oluşu sebebiyle, Türbe ve Medrese yapıları aynı zamanda programlanmamış ve inşa edilmemiş olsa bile malzeme ve teknik açıdan yakın benzerlik göstermeleri sebebiyle aralarında fazla bir zaman farkı olmadığı kanaatindeyiz.

Malzeme ve teknik bakımdan tipik XIV. yüzyıl mimârî özelliklerini taşıyan her iki yapıdan, Ahmed Gâzi tarafından yaptırılmış olması kuvvetle muhtemel medrese yapısının Ahmed Gâzi Bey'in Mekri (Fethiye) hakimiyeti sırasında, XIV. yüzyılın ikinci yarısında (1360 - 1391) yaptırıldığı nokta-i nazarından hareketle türbenin de aynı tarihlerde, XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmış olması uygun görünmektedir.

5 - FETHİYE - ÜZÜMLÜ (Yukarı Mahalle), ANONİM TÜRBE

Şekil : 33

Resim : 180 - 184

İnceleme Tarihi : Ağustos 1992

Yeri : Fethiye ilçesi Üzümlü Bucağı'nda, Yukarı Mahalle Câmii'nin güneydoğu köşesinde, câmie bitişik olarak inşa edilmiştir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Üzümlü-Yukarı Mahalle Câmii'ne güneydoğu köşeden bitişik olarak inşa edilen türbe, dıştan dışa 5.00 X 5.05 m. ölçülerinde tek kubbeli, kare plânlı kübik bir yapıdır (33.Şek.180.Res.).

Güney ve batı cephesinde yer alan küçük, dar mazgal pencerelerin üst kısmından ititbaren yapının yenilendiği ve kubbenin de dıştan betonarme olarak sıvandığı açıkça görülmektedir. Son yıllarda yapının köşelerinden yükselen birer alçak betonarme kolon üstüne düz tavan betonu atılarak kubbe desteklenmiştir (181.Res.). Kubbenin dış beden duvarlarından oldukça içeriye çekilmiş vaziyette olması sebebiyle yapının evvelce dıştan piramidal veya konik bir külahla örtülü olması muhtemeldir.

Türbeye doğu cepheden açılan düz dikdörtgen şekilli bir kapıdan geçilerek girilmektedir. İçte, girişin hemen önünde, üzeri bayrak ve çuhalarla örtülü semerdam şeklinde bir sanduka yer almaktadır (180-182.Res.).

Kuzeyde, bitişigindeki câmi ile irtibatı temin eden sivri kemerli bir hacet penceresi bulunmaktadır (183.Res.). Üzerini örten kubbeye, köşelerden kubbeyle orantılı küçük pandantiflerle geçilmiştir (184.Res.).

Malzeme ve Teknik :

Bitişigindeki câmie nisbetle daha düzenli bir işçilik gösteren yapıda taş ve tuğla malzeme birlikte kullanılmıştır (180.Res.). Duvar örgülerinde, kesme

küfeki taşların etrafında dar, yassı ve uzun kırmızı tuğlalar adeta çerçeve gibi işlenmişlerdir. Ancak, taş ve tuğla sıralarının tam bir intizam gösterdikleri söylenemez.

Güney ve batıdaki mazgal pencerelerin üst seviyesinden itibaren, zaman içinde iki onarım gördüğü belli olan yapı duvarlarının üst kısımları moloz taş örgülü ve dıştan sıvalı ve badanalıdır. Son yıllarda yapılan onarımların eseri olarak, köşelerde küçük betonarme kolonlar oturan düz betonarme bir tavan-saçak, kubbenin etrafını bir teras gibi çevrelemektedir (180-181.Res.). Muhtemelen tuğla örgülü olan kubbe içten olduğu gibi dıştan da sıvanmıştır. İçte, duvarlarda tamamen sıvanmış ve badanalanmıştır. Pandantifler ve kubbede yer yer çatlaklar görünmektedir.

Süsleme :

Yapıda, devrinden günümüze gelebilmiş herhangi bir süs unsuruna rastlanmamaktadır.

Kitâbeler :

Yapının inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe olmadığı gibi, yazılı bir mezartaşı dahi bulunmamaktadır.

Tarihlendirme :

Türbeyi tam olarak tarihlendirmeye yarayacak herhangi bir kitâbe veya yazılı belge bulunmamaktadır. Taş ve tuğlanın almaşık olarak kullanımı, bir alt kat ihtiva etmemesi ve içten kubbeyle örtülü yapının mevcut durumuna göre de dıştan külâhla örtülü olduğu intibayı vermesi hususlarından dolayı, yapıyı bir geçiş dönemi eseri olarak XIV. yüzyıla, Beylikler Devri'ne, dolayısıyla bölgenin o tarihlerdeki hükümrانından dolayı da Menteşeoğulları dönemine tarihlemeyi uygun buluyoruz.

Türbede bulunan tek mezarda medfun bulunan şahsın kimliği hakkında herhangi bir malûmat bulunmamaktadır. Bu sebeple anonim olarak değerlendirdiğimiz yapının bitişiğindeki câmiin bânîsine ait olması ihtimal dâhilindedir. Ne var ki, bu câmiin de bânîsi ve inşâ tarihi belli değildir.

6 - PEÇİN - I NOLU TÜRBE (Orhan Bey Türbesi)

Şekil : 34

Resim : 185 - 189

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Peçin'de, şehir suru içindeki Orhan Bey Câmii'nin hemen yanı başında, kuzeydoğusundadır.

Mimârî ve İnşâî Özellikleri :

Dıştan dışı 5.75 X 5.95 m. ölçülerinde yaklaşık kare plânlı ve kübik gövdeli türbenin, kalan izlerden üzeri kasnaksız olarak beden duvarlarına oturan bir kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır (34.Şek.-185.Res.).

Orhan Bey Câmii'nin hemen yanı başında inşâ edilmiş olan türbenin doğu, batı ve kuzeyinde, alınlıkları sivri kemerle kuşatılmış dikdörtgen çökertmeler içinde dikdörtgen şekilli birer pencere açıklığı bulunmaktadır (186-187.Res.). Bu cephelerdeki pencere açıklıklarından daha geniş tutulmuş olan güneydeki açıklığın (186.Res.), giriş kapısı olduğu kanaatindeyiz¹.

Yapının içerisinde, doğu-batı istikametinde yerleştirilmiş ve içi defneciler tarafından tahrib edilmiş, etrafı betonarme bir duvarla sanduka şeklinde çevrilmiş bir mezar bulunmaktadır. Doğü cephede yer alan pencere açıklığının kuzeyinde küçük dikdörtgen şeklinde bir dolap nişi yer almaktadır (187.Res.).

Türbenin üzerini örten kubbeye, köşelerden duvarlara gömülü mermer konsollara oturan sivri kemerli tromplarla geçilmiştir (188.Res.). Tuğla örgülü kemerleri dıştan yine tuğladan bir sıra silme kuşatmaktadır. Köşelerdeki kemerlerle cephelerdeki kemerlerin aralarında dolgu olarak boş küpler

¹ A. Arel, doğu ve batı cephedeki açıklıkların profilli kasaları olduğu için bunların giriş kapıları olduğu, diğer cephedekilerin kasalarının yıpranmış olduğundan bunların da pencere açıklıkları olduğunu ileri sürmektedir (A. Arel, "Menteşe Beyliği Devrinde Peçin...", s. 82).

yerleştirilmiştir. Kalan izlerden, kemerlerin üst hizasında, testere dişi şeklinde dizilmiş bir sıra tuğla silmenin yapıyı çepeçevre kuşattığı anlaşılmaktadır.

Malzeme ve Teknik :

Yapı malzemesi olarak moloz taş ve tuğlanın yanı sıra devşirme antik malzeme de yeterince kullanılmıştır.

İçte ve dışta duvar örgüsünde, devşirme antik malzeme, moloz taş ve tuğla kullanılmış olup duvar köşelerinde bağlayıcı olarak düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Ayrıca, kapı ve pencere açıklıklarının söveleri de düzgün kesme taş örgülüdür (185-187.Res.).

Tuğla malzemenin kapı ve pencere alınlıklarının kemer örgüleri, kübik gövdeden kubbeye geçişi sağlayan sivri kemer örgülerinde, kemer aralarının dolgularında ve kare mekânı örten kubbede yegane inşâ malzemesi tuğladır (187-188.Res.). Bu örgülerde, tuğla aralarındaki derzler tuğla kalınlığında harçla doldurulmuştur. Köşelerdeki tuğla örgülü trompların sivri kemerleri mermer konsollara oturmaktadır. Kemer aralarındaki dolguda, yatay tuğlaların yanı sıra üzerine gelen yükü hafifletmek amacıyla boş küpler de kullanılmıştır.

İçeride, ayrıca kemer üzengi seviyesinin alt kısmında duvarları çepeçevre dolaşan hatıl boşlukları yer almaktadır.

Süsleme :

Türbede, dışta duvar köşelerindeki rustik tarzda işlenmiş köşe taşları (185.Res.), içte de sıva derzli tuğla kemer örgüleri ile, kemerlerin üstünde yapıyı çepeçevre dolaşan testere dişi şeklinde dizilmiş bir sıra tuğla silmeden (188.Res.) başkaca süs unsuru bulunmamaktadır.

Kitâbeler :

Yapının günümüze gelebilmiş herhangi bir kitâbesi mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Türbenin inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe veya yazılı belge olmadığı gibi, kimin medfun bulunduğu dair de elimizde kesin bir bilgi mevcut değildir.

Peçin'de mevcut yapılara nazaran oldukça itinalı bir işçilik göstermesi sebebiyle önemli bir şahıs için yaptırılmış olduğu açıktır. Mentешеoğlu Şücaeddin Orhan Bey tarafından inşâ ettirildiği kesin olan câmiin hemen yanı başında kurulmuş olan türbede Orhan Bey'in medfun olabileceği kanaati yaygındır². Gerçekten de Türk Tarihinde, yaptırdığı mimârî eserin içinde herhangi bir hacime veya dışında bir köşesine inşâ edilmiş türbeye defnedilmiş sultanlara, beylere ve devlet ileri gelenlerine çokca rastlanmaktadır. Bu sebepten dolayı burada, Orhan Bey Câmii'nin bânîsi Mentешеoğlu Şücaeddin Orhan Bey'in medfun olması mümkündür. Ancak türbe yapısı daha geç bir tarihe ait olsa gerektir.

Menteşe Sancağı ile ilgili Osmanlı devrinde tutulan tapu-tahrir ve evkaf defterlerinde, Peçin'de Osmanlı döneminden herhangi bir yapı adına rastlanmamaktadır. Bildiğimiz kadarıyla, Peçin'de yaşamış en son Mentеше Bey'i Meneteşeoğlu Mehmed Bey oğlu Şücaeddin İlyas Bey olduğu gibi, en geç yapılmış mimârî eserler de onun zamanına ait olmalıdır.

Yaptığımız incelemeler sonucunda, Mentешеoğlu İlyas Bey zamanına tarihlediğimiz Peçin-Kepez mevkiindeki Yelli Câmii'nde karşılaştığımız duvar örgüsü köşelerindeki rustik taş tezyinatı, sivri tuğla kemer örgüleri ve kemerlerin tuğla silmeleri ile malzeme ve teknik bakımdan bu türbe ile yakın bir benzerlik görülmektedir. Bu hususiyetleri nazar-ı dikkate alarak yapıyı İlyas Bey'in Peçin'de yaşadığı döneme, XV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlemeyi uygun buluyoruz.

² A. Arel, a.m., s. 83 ; M. Kâzım Yılmaz, a.e., s. 189 ; K. Müştakhan, a.e., s. 177

7 - PEÇİN - II NOLU (Anonim) TÜRBE

Şekil : 34a

Resim : 189 - 189 c

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1994

Yeri : Peçin I Nolu (Orhan Bey Türbesi) Türbe'nin güneyinde, Orhan Câmii'nin güneydoğusunda yer almaktadır.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Dıştan dışa 6.30 X 6.10 m. ölçülerinde yaklaşık kare plânlı ve kübik gövdeli türbenin üzeri, kasnaksız olarak moloz taş örgülü beden duvarlarına oturan bir kubbe ile örtülü olduğu iç kısımlarda kalan tuğla örgülü pandantiflerden anlaşılmaktadır (34a.Şek.-189-189 c.Res.).

Türbenin doğu ve güney cephelerinde içleri bilahare alelade bir şekilde moloz taşlarla harçsız olarak örülmüş dikdörtgen şekilli iki açıklık mevcuttur (189.Res.). Zemin kodu itibariyle güney cephede yer alan açıklığın giriş kapısı, diğerinin ise pencere açıklığı olduğu anlaşılmaktadır (34a.Şek). Açıklıkların üst kısımlarının kemerli olduğu mevcut kalıntılardan anlaşılmakla birlikte (189.Res.), şekli hakkında kesin bir şey söylemek zordur.Dışarıya başka bir açıklığı bulunmayan türbenin içte batı cephe duvarına yan yana açılmış geniş birer sivri kemerle kuşatılmış sivri kemerli iki dolap nişi bulunmaktadır (189a.Res.).

Türbenin iç duvarlarında üst seviyede hatıl boşlukları yer almaktadır. İç kısmı, çöken kubbenin molozları ile kısmen dolmuş olduğundan (189c.Res.) kaç mezar bulunduğu belli olmadığı gibi kimin medfun olduğu da belli değildir.

Malzeme ve Teknik :

Türbede yapı malzemesi olarak taş ve tuğla kullanılmıştır. İçte ve dışta duvar örgülerinde hemen hemen tamamen moloz taş, duvar köşelerinde köşe bağlayıcı olarak ve açıklıkların sövelerinde ise kaba yonu taşlar kullanılmıştır.

Dışta duvar örgüsünde ve açıklıkların üstlerindeki kemer örgülerinde tuğla kullanıldığı kalıntılardan anlaşılmaktadır (189.Res.). İçte kubbe geçiş elemanları olan pandantifler enli yatay tuğlalarla örülmüştür. Batı cephede yer alan dolap nişlerinin sivri kemer örgüleri de tuğladandır (189a-b.Res.). Kalan izlerden yapının içten sıvandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca içte beden duvarlarının üst seviyelerinde yatay olarak atılmış hatıl boşlukları yer almaktadır.

Süsleme :

Türbenin günümüze ulaşabilmiş herhangi bir süs unsuru bulunmamaktadır.

Kitâbeler :

Yapıya ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Türbenin inşâ veya tamirine ait ne herhangi bir kitâbe ne de belge mevcuttur. Türbede kim veya kimlerin medfun bulunduğuna dair herhangi bir malûmat ta bulunmamaktadır.

Peçin'de mevcut diğer Mentеше Beyliği mimârî eserleri ile aynı malzeme ve tekniğin kullanılmış olmasına rağmen, kısmen belirleyici bir unsur olarak görülen kubbe geçiş elemanları olan yatay tuğla örgülü pandantiflere, Peçin yapılarında sadece Kızıl Han üst kat odalarının kubbe geçişlerinde rastlamamız sebebiyle her iki yapının eş zamanlı olmaları muhtemeldir. Bu sebeple yapının XV. yüzyılın ilk yarısında inşâ ettirilmiş olabileceğini kayd-ı ihtiyatla söyleyebiliriz.

C 3) TEKKE - ZÂVIYE

1 - BALAT - AHMED GÂZİ ZÂVIYESİ (Tekke)

Şekil : 35

Resim : 190 - 196

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Balat'ta Humeytepe olarak bilinen mevkide, Aslanlı Liman'ın hemen güneyindedir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Dıştan dışa 9.05 X 14.85 m. ölçülerinde dikdörtgen şekilli yapı, içten kare plânlı iki hacimden ibarettir¹ (35.Şek.-190-191.Res.). Yapının üst örtüsü çökmüş olmakla birlikte her iki mekânın köşelerindeki pandantif bakiyyelerinden birer kubbeyle örtülü oldukları anlaşılmaktadır.

Yapı, mevcut durumda tek katlı olmasına karşılık kuzey ve güney cephe duvarlarında, alt seviyede yan yana açılmış menfez delikleri ve kuzey cephedeki doğu penceresinin aşağısındaki, kapı lentosu şeklinde değerlendirilen devşirme yekpare bir blok taşın mevcudiyeti (190.Res.) sebebiyle, bazı araştırmacılar tarafından iki katlı olduğu ve alt katın her iki odasının, ikinci katın zemin seviyesine kadar molozla dolmuş olduğu belirtilmektedir². Yerinde yaptığımız incelemelerde, doğu bölümün kuzeyindeki kapı üst lentosu olduğu ileri sürülen devşirme blok taşın dışında bir alt kat olduğu intibasını kuvvetlendirecek hiç bir mimârî unsura rastlayamadık. Alt seviyede açılmış bir kaç menfez deliğinin bulunması da bir alt katın varlığına kesin delil teşkil etmez. Yapının zemin kodunun arazinin

¹ Wulzinger-Witteck-Sarre, yapının yan binalarının zamanla kaybolduğunu ileri sürülmektedir (a.e., s. 39).

² Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 39 ve ondan naklen A. Durukan, **Balat'ta Türk Devri Yapıları**, s. 85-86. Wulzinger-Witteck-Sarre, doğu bölümün kuzey duvarının alt kısmında bulunan, kapı üst lentosu olarak değerlendirdikleri yekpare devşirme blok taşın genişliğini esas alarak, burada 111 cm. genişliğinde bir kapı açıklığının bulunduğunu belirtmekle beraber, lentonun yanlarda oturacağı söve veya muntazam duvar örgüsünden, kapı veya alt kat yüksekliğinden hiç söz etmemektedirler.

zemin kodundan yüksek tutulmuş olması ve çevrede zemin suyunun yüksekliği, temel duvarlarında menfez delikleri açılmasını gerekli kılmış olması pekala mümkündür.

Yapının batı ve güney cephesinde beden duvarlarından çıkma yapan yüksek ve geniş eyvan şeklinde sivri kemerli birer açıklık bulunmaktadır (191-193.Res.). Batı cephedeki açıklığın kuzey kenarında yükselen geniş iki basamaklı bir merdivenle ön sahanlığa çıkılmaktadır (191.Res.). Güney cephedeki, dıştaki daha geniş ve yüksek içteki daha dar ve alçak tutulmuş iç içe sivri kemerli eyvan şeklindeki açıklığın alt kısmı, içteki batı odasının zemin seviyesine kadar bir metre yükseklikte, sonradan örülen bir duvarla doldurulmuştur (192-193.Res.). Abidevi bir taçkapı görünümünde, manzaraya açık bir teras şeklinde olan bu kısmın yapının asıl girişi olduğu ve doldurulan kısımda da arazi koduna göre yüksek tutulmuş yapıya çıkışa imkân verecek merdivenler bulunduğu kanaatindeyiz. Ancak böylesine küçük ebadlı bir yapıda neden iki giriş açıklığı bulunduğunun izahı güçtür. Değil bitişiğinde, yakın çevresinde dahi irtibatlandırılacak bir yapı bakiyyesi bulunmamaktadır³. Batıdaki sivri kemerli bu açıklığın sağında ve solunda küçük yarım daire şeklinde bir niş ve güneyindeki nişin üzerinden başlayan ve çatıya ulaşan bir merdivenin sağlam kalabilmiş birkaç basamağı mevcuttur (35.Şek.-194.Res.). Devşirme taşlardan örülmüş sivri kemeri, dıştan ortadaki testere dişi şeklinde kirpi saçak üç sıra tuğla silme şeklinde çevrelemektedir (191.Res.).

Yapının kuzey cephesinde eş büyüklükte iki dikdörtgen pencere yer almaktadır (190.Res.). Doğu cephede ise, kuzey cephedeki pencerelerin benzeri tek bir pencere bulunmaktadır. Bu tarafta bir de hazire mevcuttur. Ayrıca, güneydoğu köşede fonksiyonu tam olarak anlaşılamayan bir duvar bakiyyesi bulunmaktadır⁴.

İçeride, kare plânlı iki hacim yer almaktadır. Batı ve güneye açıklıkları bulunan batı odası ile doğu odasının arası bir duvarla bölünmüş olup, muhtemelen irtibat orta bölümden açılmış bir kapı ile sağlanmaktadır (35.Şek.-191.Res.). Bir zâviye veya tekke binasının tevhidhânesi gibi yapılmış olan bu yapıda, batı odasının, plân şeması itibariyle bir ön hazırlık mekânı olduğu

³ Wulzinger-Witteck-Sarre, yapının yan binalarının kaybolduğunu ileri sürmektedir.

⁴ Burasının bir su tesisi ile ilgili yapı bakiyyesi olduğu ileri sürülmektedir (Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 39).

kanaatindeyiz⁵. En önemli mekân, asıl ibadetin yapıldığı doğu odasıdır (195-196.Res.). Doğu ve kuzeye açılmış dikdörtgen pencerelerin üst kısımları tuğla örgülü sağır kemerlidir. Kalan izlerden doğu penceresinin güneyinde muhtemelen bir dolap nişi ve güney duvarında, orta ekseninde oldukça tahrib olmuş yarım daire plânlı bir mihrap nişi ve kuzeyde, pencerenin batısında bir ocak nişi yer almaktadır (195.Res.).

Malzeme ve Teknik :

Yapıda bolca kullanılan devşirme antik malzemenin yanı sıra moloz taş ve tuğla da önemli yer tutmaktadır. Dışta, hem örgü hem de kaplama malzemesi olarak kullanılan devşirme blok taşlar genellikle duvarların alt kısımlarının köşelerinde kullanılmış olmalarının yanı sıra, pencere açıklıklarında söve ve lento, giriş açıklıklarında da kemer örgü malzemesi olarak kullanılmıştır. Duvarlarda kullanılan devşirme taşların düzgün olmayan kenarları tuğla veya moloz taşlarla takviye edilmiştir (190-193.Res.).

Güneyde yer alan büyük açıklığın sivri kemer örgüsü münavebeli olarak bir taş iki tuğla olarak örülmüştür. Sivri kemer kılıcını dıştan da dar kısmı dışa gelecek şekilde işlenmiş bir sıra yatay tuğla, silme tarzında kuşatmıştır (193.Res.). Muhtemelen batıdaki açıklığın üzeri de evvelce aynı tarzda örülmüş bir kemerle kapatılmıştı. Ancak burada kalan bakiyelerden kemer kılıcını dıştan, ortadaki testere dişi tarzında, yanlardakiler yatay olarak dizilmiş üç sıra tuğla silme kuşatmaktadır (191.Res.).

Yapının içerisinde duvarlar devşirme, moloz taşlar ve tuğlalarla örülmüş olup yer yer duvar yüzeylerinde görülen izlerden sıvanmış olduğu anlaşılmaktadır. Pencere alınlıkları, doğu bölümdeki dolap nişi ve mihrabın kemer örgüleri tuğladandır. Ocak nişi, devşirme ve moloz taş örgülüdür. Bu malzemeler birbirine kirli beyaz bir harçla kaynaştırılmıştır. Her iki odanın üzerini örten kubbenin pandantif geçiş elemanları tuğla örgülü olup, içlerinde aynı seviyede aralıklı yerleştirilmiş pişmiş toprak küpler dolgu malzemesi

⁵ Tekkelerin çekirdeğini oluşturan Tevhidhâneler yalnızca tarikat ayinlerinin icrasına tahsis edilmiş yapılar olarak genellikle çevrelerindeki diğer yapılardan daha yüksek tutularak yapı kitlesinden yukarıya taşırılmış ve üzerleri genellikle kubbe ile örtülü ve genel görünümüne hakim yapılardır (M. Baha Tanman, "Sinan'ın Mimarisi Tekkeler", Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri I, İstanbul, 1988, s. 325).

olarak kullanılmıştır⁶ (195-196.Res.). Pandantiflerin tuğla örgüsü, tamamen çökmüş olan kubbelelerin de örgü malzemesinin tuğla olabileceği kanaatini uyandırmaktadır.

Süsleme :

Yapıdan günümüze ulaşabilmiş yegane süsleme, batı cephesindeki sivri kemer kılıcını dıştan kuşattığı anlaşılan ortadaki testere dişi ve her iki yandakiler yatay şekilde dizilmiş tuğla silmelerdir. Yapıda başkaca süs unsuruna rastlanmamaktadır.

Kitâbeler :

Yapının inşâsına veya tamirine ait herhangi bir kitâbe bulunmamaktadır.

Tarihlendirme :

Balat - Ahmed Gâzi Zâviyesi (Tekke) yapısının bânî ve inşâ tarihini ihtiva eden herhangi bir kitâbe mevcut değildir. Yapıyı, Tekke⁷ veya hanikâh⁸ olarak isimlendirenlerin yanı sıra XIV. yüzyıl başında Menteşelilerden İlyas Bey tarafından yaptırıldığını⁹ veya malzeme, teknik ve plân şemaları ile Anadolu'daki örneklerle mukayese etmek suretiyle XIV. yüzyılda, hatta yüzyılın ikinci yarısında inşâ ettirilmiş olabileceğini ileri sürenler¹⁰ bulunmaktadır.

Yapının sıhhatli bir tarihlemesini ve kararsızlık içinde de olsa tanımlamasını yapan A. Durukan, R. Hüseyin Ünal tarafından Kemah'da bir mezarlık yakınında ve şehir dışında bulunması sebebiyle zâviye olarak nitelendirdiği ve Melik Gâzi Zâviyesi olarak isimlendirdiği¹¹ yapıyı esas alarak Balat'taki Tekke veya hanikâh olarak tanıtılan yapının da yerleşmenin dışında,

⁶ Buradaki küpler kulpsuz olarak bu iş için özel olarak imal edilmiş olup, 41 X 18 cm. ebadında, yedişerden iki sıra halinde ve 8-12 cm. aralıklarla yerleştirilmiş oldukları belirtilmektedir (Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 40).

⁷ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 39-40 ; A. Durukan, Balat'taki Türk Devri..., s. 143

⁸ V.G.M., Türkiye'de Vakıf Abideler...I, s. 721

⁹ V.G.M., a.e., I, s. 721

¹⁰ A. Durukan, Balat'taki Türk Devri..., s. 312

¹¹ R. Hüseyin Ünal, " Les Monuments Salgugides de Kemah", (Anatolie Orientale), REI, 35 (1967), s. 164.

Humeytepe olarak bilinen mahalde, antik devir kalıntıları arasında yer alması ve doğu cephesinde küçük bir hazire bulunması sebebiyle zâviye olarak nitelendirilebileceğini söylemektedir. Ancak, yine de tekke, zâviye ve hanikâh yapılarının fonksiyonlarının benzerliği, oturmuş bir mimârî formları olmaması ve aydınlatıcı bir belge bulunmaması sebebiyle bu yapıyı tek bir adla tanımlamanın zor olacağını belirtmektedir¹². Gerçekten de yapının fonksiyonunu nazar-ı dikkate almazsak, mimârî özellikleri bakımından benzerlerini zâviye¹³, imâret¹⁴, türbe¹⁵ ve câmi-mescid¹⁶ gibi değişik yapılarda görmek mümkündür.

Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 1562-63 yıllarına ait Tapu-Tahrir Defteri'nde ve 1517 tarihli Maliye Defteri'nde, Balat'ta toplam 17 mahallenin adı zikredilmektedir. Her iki defterde zikredilen mahalle adları arasında bir mahallenin adı değişmeksizin " Ahmed Gâzi Zâviyesi Mahallesi" olarak geçmektedir¹⁷. Bunlardan ayrı olarak, 1562-63 yıllarına ait Menteşe Sancağı Evkaf Defteri'nde de, Ahmed Gâzi Bey'in Balat'ta bir Mevlevihâne yaptırdığı belirtilmektedir¹⁸.

Bilindiği üzere, câmi, mescid, tekke, türbe ve benzeri yapılar Anadolu'nun pek çok yerinde buldukları mahallere adlarını vermişlerdir. Hatta kim tarafından yaptırıldığı belli olmayan, anonim bazı yapılardan dolayı, "Tekke Mahallesi, Türbe Mahallesi, Câmi-i Kebir veya Ulu Câmi Mahallesi" gibi mahalle isimleri de oldukça yaygındır. Balat'ta, halk arasında adı unutulmuş ve fakat Tekke olarak tanınmaya devam etmiş olan bu yapının, yaklaşık 50 yıl ara ile tutulmuş bu defterlerde mahalle adı olarak zikredilen Ahmed Gâzi Zâviyesi'nden başkası olmadığı kanaatindeyiz.

Yapı, malzeme ve teknik bakımdan tipik XIV. yüzyıl hususiyetleri göstermektedir. Ahmed Gâzi Bey'in, Menteşe Beyi olarak 1375-1391 tarihleri

¹² A. Durukan, *Balat'taki Türk Devri...*, s. 311

¹³ Kemah Melik Gâzi Zaviyesi [12. yüzyıl sonu-13. yüzyıl başı] (R. H. Ünal, a.m., s. 161-164).

¹⁴ Bilecik Orhan Gâzi İmaretî [14. yüzyıl] (E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s. 36-37, 47.R.).

¹⁵ İznik Kırgızlar Türbesi [14. yüzyıl ilk yarısı] (E. H. Ayverdi, a.e., s. 180-181, 154.R.).

¹⁶ Konya- Ereğli Ağalar Mescidi [1551] (İ. Hakkı Konyalı, *Ereğli Tarihi*, İstanbul, 1970, s. 461-462).

¹⁷ E. Uykucu, a.e., s. 87-88 (BA, 337 No.lu Tapu-Tahrir Defteri, (1462-63), s. 206-208 ve 61 No.lu Maliye Defteri, (1517), s. 176-183'den naklen).

¹⁸ BA, MSED, 338, s. 8

arasında Balat, Milâs ve Peçin'e hakim olduğunu dikkate alarak, yapıyı XIV. yüzyılın son çeyreğine tarihlemeyi uygun buluyoruz.

C 4) MEDRESELER

1 - PEÇİN - AHMED GÂZİ MEDRESESİ

Şekil : 36 - 37

Resim : 197 - 227

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Muğla ili Milâs ilçesine 5 km. mesafedeki Peçin'de, kalenin güneyinde, homojen Menteşe Beyliği yerleşiminin merkezindeki Orhan Bey Câmii'nin hemen kuzeyindedir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Ahmed Gâzi Medresesi, Anadolu'da Selçuklu döneminde ve sonrasında geniş ölçüde uygulama alanı bulan ve başlıca iki ana guruba ayrılan plân tiplerinden "açık avlulu, iki eyvanlı -giriş eyvanı dâhil- medreseler" gurubuna girmektedir. Medrese yapı kuruluşu ile tam simetrik bir kompozisyona sahiptir (36.Şek.-197.Res.). Bazı araştırmacılar tarafından güneydoğu ve güneybatı kenarlarda dama çıkışa imkân sağlayan merdivenler ve üstte kubbeli eyvanın doğu tarafından bitişik, büyük ölçüde yıkılmış ve muhtemelen devrinden olmayan tek bir oda¹ bakiyyesi gerekçe gösterilerek, orijinalde iki katlı olduğu ileri sürülmektedir². Ancak, yaptığımız incelemelerde ana eyvanın her iki tarafında devrinden ikinci bir katın varlığını ortaya koyacak özelliklere

¹ Yaptığımız incelemelerde sadece tek bir oda tesbit etmemize rağmen bazı araştırmacıların her iki tarafta birer oda bulunduğunu ileri sürmelerinin (A. T. Akarca, a.e., s. 28 ; M. Sözen, *Anadolu Medreseleri I*, s. 181 ; G. Goodwin, a.e., s. 28 ; O. Aslanapa, a.e.,II, s. 229 ; A. Arel, a.m., s. 78) gerekçesi herhalde medresenin simetrik kompozisyona sahip oluşu olsa gerektir.

² M. Sözen, a.e., s. 181 ; O. Aslanapa, *Türk Sanatı II*, s. 229 ; O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 216-217 ; A. Arel, a.m., s. 78.

rastlanmamış olup mevcut tek oda bakiyyesinin de eyvana bitişmesindeki açık dilatasyonu ve malzeme farklılığı sebebiyle devrinden olmadığı kanaatindeyiz.

K. Erdman, türbe kubbesinin medrese üst örtüsünden daha yüksek olması sebebiyle tüm yapının çekirdeğini, içinde iki mezar bulunan ve türbe olarak değerlendirilen kısmın oluşturduğu kanaatindedir³. Ancak, herhalde yazısında bunu açıklamamakla beraber, inşaatın bu özelliği ve dış yapı itibarıyla kuzey cephenin malzeme farklılığı ve kışlık derslane odalarının ana eyvana birleşme noktaları kendisini yanıltmış olmalıdır. Çünkü, Anadolu'da Beylikler Devri'nde inşâ edilmiş medreselerin ekseriyetinde eyvanlar -özellikle ana eyvan- saçak seviyesinin üstüne taşırılarak belirtilmişlerdir⁴. Kaldı ki, medrese yapısının kitâbesine göre inşâ tarihi 1375, Ahmed Gâzi'nin mezar kitâbesine göre ölüm tarihi de 1391 yılıdır. Dolayısıyla, medrese yapısının çekirdeğini, içinde iki mezar bulunan kubbeli ana eyvanın teşkil etmeyip, medresenin üst kat ilavesi hariç tamamı aynı anda programlanmış ve inşâ edilmiştir. Türbe olarak değerlendirilen ana eyvanın kuzey dış yapısında, diğer cepheelerde olduğu gibi kesme taş malzemenin kullanılmaması sebebiyle bir farklılık gözlemlenmekle beraber, ana eyvana bitişik kışlık dersanelerin de kuzey dış cepheleeri kesme taş kaplamalı değildir. Buna sebep olarak, bu cephenin yapının arka plânı olması, yani önemli cephe olmaması gösterilebilir. Ana eyvanın türbe haline getirilmesi ise Ahmed Gâzi Bey'in ölümünden sonra olmuştur. Gelenek olduğu üzere de bânîsi Ahmed Gâzi Bey, inşâ ettirdiği medreseye defnedilmiştir⁵.

Medresenin güneyinde, orta ekseninde yer alan taçkapısı Anadolu Selçuklu geleneklerine bağlı olarak âbidevî bir şekilde, ana kitleden öne doğru çıkmalı olup, yapının dıştan en önemli ve süslemeli kısmını teşkil etmektedir (36.Şek.-197-198,200.Res.). Taçkapı, düz ve konkav silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır (37.Şek.). Taçkapının üst kısmından yaklaşık 0.80 m.lik birkısmı zamanla tahrib olmuş ve yıkılmış bulunmaktadır (198.Res.). Süslemesiz düz silmeli yekpare bir lento ile geçilmiş olan giriş kapısının üstü,

³ Kurt Erdman, "Vororsmanische Medresen und Imarets vom Medresentyps in Anatolien", *Studies In Islamic Art And Architecture In Honour Of Prof. K. A. C. Creswell*, The American University In Cairo Press, 1965, s. 57.

⁴ Ermenek Tol Medrese [1339], Karaman Hatuniye Medresesi [1399], Aksaray Zincirli Medrese [XV.yy. ikinci yarısı], Bursa Yıldırım Medresesi [1399], Bursa Yeşil Medrese [1419-24], Bursa Muradiye Medresesi [1426-28] (A. Kuran, "Karamanlı Medreseleri", *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969, s. 222)

⁵ Genellikle ana eyvanın sağına veya soluna konması gelenek halini alan türbe, burada ana eyvana alınmıştır.

içten basık kemerli olup, üzerinde süslü inşâ kitâbesinin yer aldığı dikdörtgen şeklinde bir çökertme yer almaktadır (199.Res.). Giriş kapısının üzeri, Anadolu Selçuklu geleneklerinden farklı olarak mukarnaslı kavsara şeklinde olmayıp batının Gotik yapılarının etkilerini taşıyan, sivri kemer şeklinde içi içe beş sıra içbükey ve dışbükey silmelerle çevrilmiştir (198.Res.). Gotik karakterli bu taçkapı düzenlemesi Divriği'de Mengücekoğlu Ahmed Şah'ın hanımı Turan Melik'in yaptırdığı Darüşşifa'nın taçkapısını kısmen hatırlatmaktadır. Taçkapı ana nişinin sağında ve solunda, Anadolu Selçuklu geleneklerine uygun olarak tezyinatsız sivri kemerli birer mihrabiye nişi yer almaktadır (36-37.Şek.-198.Res.).

Ahmed Gâzi Medresesinin silmelerle zenginleştirilmiş düz atkılı dikdörtgen açıklığından sivri beşik tonoz örtülü, büyük, iki kat yüksekliğindeki giriş eyvanına (201.Res.), oradan da kalan izlerden orta kısmında evvelce bir su tesisinin -havuz, şadırvan- yer aldığı enine dikdörtgen şekilli avluya geçilmektedir (36.Şek.-202.Res.). Avlu revaksız olup, zemin kodu her iki eyvanın zemin kodundan düşük tutulmuştur. Avlunun kuzeydoğusunda geç devir ilavesi moloz taş örgülü duvarlarıyla kimlerin medfun olduğu bilinmeyen iki mezar bulunmaktadır.

Giriş eyvanının tam karşısında ve aynı ekseninde, âbidevî görünüşüyle giriş eyvanına göre daha büyük olan ana eyvan yer almaktadır (203-204.Res.)⁶. Bugün türbe olarak fonksiyon gören ana eyvanın üzeri, içten dört yanda profilli silmeli sivri kemerlerle birbirine bağlanmış taş örgülü pandantiflerle geçilmiş, taş örgülü kubbe ile örtülüdür. Ancak, kubbenin orta kısmı daha sonraki bir onarımda tuğla olarak yenilenmiştir⁷. Kubbe dıştan sekizgen kasnakla çevrelenmiş olup üzeri oluklu alaturka kiremitle kaplanmıştır (203-205.Res.). Ahmed Gâzi Medresesi kubbeli eyvanıyla Osmanlı medreselerine bir geçiş örneği olarak değerlendirilebilir⁸. Türbe olarak değerlendirilen ana eyvanın avluya bakan cephesi düz ve dışbükey profilli sivri bir kemer ve kemer içinde silmeli dikdörtgen çerçevelerle vurgulanmıştır (203-204.Res.). Avluya bakan kemer köşeliklerinin sağında ve solunda, dikdörtgen şeklinde yekpare ak mermerler üzerinde karşılıklı olarak

⁶ İlk devir Osmanlı medreselerinde ana eyvanın yanında kapalı dersaneler yapılmış ve ana eyvan genellikle medrese kitlesinden dışarı taşırılarak ifade edilmiştir (A. Kuran, "Karamanlı Medreseleri", s. 222).

⁷ G. Goodwin, a.e., s. 28

⁸ Ara Altun, "Asya ve Anadolu'da Türk Mimarisi", Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri, I, İstanbul, 1988, s. 39

yerleştirilmiş, ön ayaklarıyla -sağdakinin üzerinde Ahmed Gâzi'nin adının yazılı olduğu- birer bayrak tutan arslan kabartmaları yer almaktadır (206-207.Res.). Arslanların kuyrukları birer ejder başı şeklinde son bulmaktadır. Bu şekilde verilmiş arslan figürlerinin ve hatta bu şekliyle kabartmaların gerçekte Mentеше Beyliği'nin arması olabileceğini düşünmek yersiz olmaz kanaatindeyiz. Zira, Mentеше bölgesinde, döneminden arslan figürlü kabartmalar ihtiva eden yapılar mevcuttur⁹.

Ana eyvanın iç kısmında, doğu ve batı cephelerinde dikdörtgen birer dolap nişi ve muhtemelen türbeye dönüştürüldükten sonra ziyaretlerin daha kolay yapılabilmesi için de kuzey cepheden dışarı açılan, dıştan yuvarlak kemerli içten basık kemerli küçük bir kapı açılmıştır (204-205.Res.). Orta kısımda yer alan sandukalardan tam orta ekseninde yer alan güneydeki sanduka mezar taşındaki kitâbesine göre Mentешеoğlu Ahmed Gâzi Bey'e aittir. Ona kuzeyden bitişik olan ikinci sandukanın, mezar taşlarındaki kitâbelerdeki karışıklığa rağmen yaptığımız incelemelere göre, Ahmed Gâzi Bey'in yeğeni Mentешеoğlu Mehmed Bey oğlu Şücaeddin İlyas Bey'e ait olması kuvvetle muhtemeldir¹⁰ (204.Res.).

Ana eyvanın iki yanında, medresenin diğer hacimlerine göre daha büyük tutulmuş, üzerleri birer beşik tonoz örtülü birer oda yer almaktadır. Kışlık dershâne olarak kullanıldığını düşündüğümüz simetrik düzenlemeye sahip odaların doğu, batı ve kuzey cephe duvarlarına açılmış dikdörtgen şekilli birer dolap nişi bulunmaktadır (36.Şek.). Kışlık dershânelerin güney cephelerinde, dıştan profilli silmeli sivri kemerli içten düz lentolu giriş kapıları yer almaktadır (208-209.Res.). Bu kapılardan doğu bölümünün sağında, batı bölümünün solunda birer ocak nişi yer almaktadır (36.Şek.). Ayrıca, kuzey cephe duvarlarının üst seviyesinde açılmış birer mazgal pencere mevcuttur.

⁹ Eski Köyceğiz Köyü'ndeki Anonim Türbe'nin giriş kapısı üzerinde arslan kabartmalı bir taşın varlığı bilinmektedir. Ayrıca, Peçin'de Ahmed Gâzi Medresesi'nin yakınındaki bir çeşme üzerinde yer alan bir taş üzerinde de karşılıklı iki arslan kabartmasının yer aldığı bilinmektedir (A. Arel, a.m., s. 80, R. 14).

¹⁰ A. Tevhid bu ikinci mezarın "İlyas kızı Fatıma'ya" ait olup tarihinin 823 senesi altı Rebiülevveli, pencüşenbe günü olduğunu söylemekte (A. Tevhid, "Menteşe Oğullarından Ahmed Gazi Bey'in Hayratı Kitâbeleri", s.1151) ; İ. H. Uzunçarşılı, kabrin bir kadından ziyade kitâbedeki ibareden dolayı bunun bir erkek mezarı olduğunu ve yörede Ahmed Gazi Bey'in amcasının kabri olarak gösterildiğini belirtmekte (İ. H. Uzunçarşılı, Kitâbeler, s. 164 ve dnt.1), P. Wittek ise, meseleye ihtiyatlı yaklaşmış olmakla birlikte, mezarın İlyas Bey'e ait olmasının imkansız olmadığını söylemektedir (P. Wittek, a.e., s. 150-151).

Avlunun doğu ve batısında simetrik olarak yerleştirilmiş ikişer odanın her birinde üçer dolap nişi -kuzeybatıdaki iki- ve birer ocak nişi bulunmaktadır. Güneyde giriş eyvanının sağında ve solunda da ikişer oda daha yer almaktadır. Kanaatimizce bunlar öğrencilerin ve personelin kaldığı hücreler olmalıdır. Üzerleri beşik tonoz örtülü bu hücrelerin avluya açılan giriş kapıları dıştan basık kemerli içten düz lentoludur (208-209.Res.). Doğu ve batı hücreleri ile güneydeki giriş eyvanının sağında ve solundaki hücreleri âdeta birbirinden ayıran üzeri beşik tonozlarla örtülü dar koridor şeklinde birer bölüm bulunmaktadır (210-211.Res.). Bunlar, iki taraftan medresenin damına çıkışı sağlayan merdivenlere geçişi sağlamalarının yanı sıra, dış yanlardaki hücrelerin kapılarının açıldığı birer koridor fonksiyonuna da sahiptirler (36.Şek.-210-211.Res.). Bu dış yan odaların iç düzenlemesi, içte kalan odalardan biraz farklıdır. Üzerleri yine beşik tonoz örtülü bu mekânların doğu ve batı duvarlarındaki ocak nişlerinin sağında ve solunda birer, içteki odalarla ortak olan duvarlarda ve güney duvarlarında da birer olmak üzere toplam dörder dolap nişi ihtiva etmektedirler (212.Res.). İçteki odalarda ise, giriş kapılarının yanlarında birer ocak nişi, doğu ve batı duvarlarında birer dolap nişi bulunmaktadır. Hücrelerin hepsinin, dışa bakan cephelerin üst seviyelerinde açılmış birer mazgal penceresi vardır. Güneydoğu ve güneybatıda yer alan bu dış yan hücrelerin bu farklı düzenlemesi sebebiyle müderris ve yardımcılara ait oldukları kanaatindeyiz. Bu hücrelerin kapıları da diğer hücrelerle benzer düzenlemeye sahiptir.

Medresenin taç kapısı, ana eyvanın avluya bakan cephesi ve kışlık dershânelerin kapıları birer kemer ve kemeri içine alan profilli silmeli dikdörtgen çerçevelerle kuşatılmış, hücrelerin kapıları ise üstten basık kemerli birer profilli silme ile belirtilmiştir.

Yapının tonoz örtülerinin üzeri sıkıştırılmış toprakla kaplanmış olup, kuzeydeki ana eyvanın doğusunda, üstte devrinden olmayan tek bir oda bakiyyesi yer almaktadır (213-214.Res.).

Medresenin doğu cephesinin kuzey ucunda, kışlık dershâneye dışarıdan birleşik olarak inşâ edilmiş ve evvelce çeşme aynasında karşılıklı iki arslan kabartmasının yer aldığı belirtilen¹¹ bir çeşme bakiyyesi bulunmaktadır (215.Res.).

¹¹ A. T. Akarca, a.e., s. 119

Malzeme ve Teknik :

Ahmed Gâzi Medresesi'nde inşâ malzemesi olarak, sonraki onarımlarda tuğla ile örülen ana eyvan kubbesinin orta kısmı haricinde çoğunlukla kesme taş ve moloz taşın kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Yer yer az da olsa devşirme Antik malzeme ve mermer malzemeye de rastlanmaktadır.

Kesme taş daha çok kaplama malzemesi veya köşe bağlama taşı olarak kullanılmıştır. Yapının dıştan taçkapısında, güney cephe duvarının tamamında, doğu ve batı cephe duvarlarının kışlık dershânelere kadar olan bölümlerinde kaplama olarak, kışlık dershâne ve ana eyvanın beden duvarlarında köşe bağlama taşı olarak, sekizgen kasnakta ise örgü malzemesi olarak kullanılmıştır. Dıştan, kışlık dershâneler ve ana eyvanın doğu, batı ve kuzey cephe duvarlarında örgü malzemesi ise moloz taştır. İçte ise, yapının sonradan onarılan bazı bölümleri haricinde, duvar kaplamalarında, giriş eyvanının ve yan koridorların beşik tonoz örtülerinde, hücre kapılarının basık kemer , düz lento ve yan sövelerinde, ana eyvan kubbesinin orta bölümü haricindeki kısımlarda, profilli silmeli kemerlerinde ve pandantiflerinde tamamen kesme taş kullanılmıştır. Kışlık dershâneler ve diğer yan hücrelerin beşik tonoz örtüleri ise, bir merkeze doğru ve kalıp kullanılarak yerleştirilmiş moloz taşlardan örülmüştür. Hücrelerin mazgal pencerelerinde yine kesme taşlar lento ve söve olarak kullanılmıştır.

Yapıda mermer malzemeyi işlenmiş olarak, taçkapıdaki oldukça güzel tezyin edilmiş inşâ kitâbesinde, ana eyvanın avluya bakan kemer köşeliklerindeki arslan kabartmalarının yer aldığı yekpare panolarda ve ana eyvandaki mezarların baş ve ayak şahidelerinde görmekteyiz. Bunların haricinde, avlu ve eyvan döşemelerinde az da olsa devşirme Antik mermer parçalarına rastlamaktayız. Avlunun ortasındaki bir şadırvan veya havuza ait bakiyyeler de mermerdendir.

İçte ve dışta beden duvar örgülerinde yer yer küçük menfez deliklerine rastlanmaktadır. Üstte sonradan ilave edildiğini düşündüğümüz tek oda bakiyyesinin de moloz taş örgülü duvarlara sahip olduğu anlaşılacakla birlikte üst örtüsü hakkında herhangi bir malûmat bulunmamaktadır.

Süsleme :

Medresenin taçkapı ve ana eyvanının Gotik karakterli profilli sivri kemerlerinin (198.Res.) tabii tezyînatı dışında, inşâ kitâbesinin yer aldığı yekpare ak mermer üzerinde; kabartma olarak nefis sülüs hattın yanı sıra klâsik anlayıştaki rûmî dal ve yaprakların, kitâbenin kemer köşeliklerindeki simetrik kompozisyonu, her iki yanda ve altta çerçeve mahiyetinde zencerek - saç örgüsü- motifleriyle insanın göz zevkini okşayan bir süsleme bulunmaktadır (199.Res.). Ayrıca, Ahmed Gâzi ve İlyas Bey'in kabirlerinin yer aldığı ana eyvanın avluya bakan kemer köşeliklerindeki ak mermer panolar üzerinde; ayakta dikilmiş, ön ayakları ile birer bayrak tutan arslan kabartmaları (206-207.Res.), profilden verilmelerine karşılık ayaklarının cepheden verilmesi, kuyruklarının ejder başı şeklinde nihayetlenmesi ve sağdaki bayrak üzerinde Ahmed Gâzi'nin adının yazılmış olması ile minyatür geleneğinin o devirde âdeta mermere yansması şeklinde değerlendirilebilir. Bilindiği üzere arslan, figür olarak Türk Sanatında oldukça fazla yer tutmuştur. Ancak, arslanların buradaki gibi verilmişlerine başka yerde rastlanmaz. Dolayısıyla biz bunun, en azından Ahmed Gâzi Bey zamanında Menteşe Beyliği'nin arması olarak değerlendirildiği kanaatindeyiz.

Kitâbeler :

Ahmed Gâzi Medresesi taçkapısının giriş açıklığı üzerinde yer alan 0.65 X 0.90 cm. ebadındaki ak mermer üzerine kabartma olarak sülüs hatla yazılmış beş satırlık inşâ kitâbesi (199.Res.) şöyledir :

طلب العلم فريضة على كل مسلم و مسلمة
امر بعمارة هذه المدرسة
المباركة الامير الكبير المرابط سلطان
السواحل تاج الدولة و الدين احمد غازي بن
ابراهيم عز نصره في سنة سبع و سبعين و سبعمائه

Türkçesi : " İlim öğrenmek kadın erkek her müslümana farzdır. Bu mübarek medresenin imarını, ulu emir, sahiller sultanı, murâbıt, tacü'd-devletü'd-din, İbrahim oğlu Ahmed Gâzi -Zaferi yüce olsun- 777 yılında emretti."

Ana eyvanda bulunan Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşı kitâbeleri şöyledir:

Baş şahidenin dış yüzünde (216.Res.):

قد شهد و توفي
ابن المرحوم المغفور
السعيد الشهيد المحتاج الى
رحمة ربه العلى الكبير المتعال

Baş şahidenin iç yüzünde (217.Res.):

احمد غازى بك ابن
ابراهيم بك ابن اووخان بك ابن
مسعود
بك ابن

Ayak şahidesinin iç yüzünde (218.Res.):

ابن منتشا بك ابن
ابليستان بك ابن
قرى بك

Ayak şahidesinin dış yüzünde (219.Res.):

طاب الله ثراهم
وجعل الجنة مثواههم
فى شهر شعبان المبارك
فى تاريخ سنة ثلث تسعين و سبعميه

Türkçesi : "Kırı (?) Bey oğlu Eblistan Bey oğlu Mentşe Bey oğlu Mesud Bey oğlu Orhan Bey oğlu İbrahim Bey oğlu, merhum ve mağfur, mes'ud şehid, Yüce, Ulu, Aşkın Rabb'inin rahmetine muhtaç Ahmed Gâzi Bey,

yediyüz doksan üç yılının mübarek Şa'ban ayında şehid düşüp vefat etti -Allah onların toprağını güzel, mekânını Cennet kılsın-."

Baş şahidenin güney ve kuzey yan yüzlerindeki kitâbeler (220-221.Res.):

كتبه العبد الضعيف الحاج خطيب ابن الحاج خطيب

Ayak şahidesinin kuzey ve güney yan yüzlerindeki kitâbeler (222-223.Res.):

المسمى بمصطفى بن عيسى بن موسى عفا الله عنهم و عن من يذكروهم ...

Türkçesi : " Bunu, Musa oğlu İsa oğlu Mustafa diye anılan Hacı Hatib oğlu -zayıf kul- Hacı Hatib yazdı. Allah onları ve onları anan her kişiyi bağışlasın."¹²

Menteşeoğlu Şücaeddin İlyas Bey'e ait olduğunu tesbit ettiğimiz ikinci mezarın baş şahidesi ile ayak şahidesi yazı karakteri, süsleme ve üslup olarak birbirinden farklıdır. Bitişindeki Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşlarına benzeyen baş şahidesinin kitâbeleri şöyledir :

İç taraf (225.Res.)

طيب الله ثراهم و جعل الجنة مثراهم
و اسكنهم بحبوحة جنانه في يوم

Dış taraf (224.R)

الخميس و هو اليوم السادس
من شهر ربيع الاول و هو من
شهور سنة ثلث و عشرين و ثمان مائة

Türkçesi : (İç) " Allah onların toprağını güzelleştirsün ve mekânlarını Cennet kılsın ve onları cennetin ortasında oturtsun. (Dış) Sekiz yüz yirmi üç senesi, altı Rebiü'l-evvel Perşembe günü."

Ayak tarafında yer alan ve üst taç kısmı kırık mezartaşı şekil, muhteva ve üslup bakımından tamamen farklı olup bu mezara ait değildir. Kanaatimizce

¹² Kitâbelerin okunuşunda P. Wittek'in okuyuşu esas alınmıştır (P. Wittek, a.e., s. 142-143).

bir tamir sonrasında ayak şahidesi kaybolmuş mezara sonradan süslü olması sebebiyle buraya yakıştırılarak konmuş olmalıdır. Zira, sandukanın onarım gören üst kısmına da yine çevredeki mezarlıktan getirilmiş mezartaşı parçaları yerleştirilmiştir¹³. Ayak tarafında yer alan mezartaşı kitâbeleri şöyledir :

Dış taraf (226.Res.) :	İç taraf (227.Res.) :
يا واقفاً بقبرى	[؟]
وناظرأنى امرى	الشريف المبارك
بالامس كنت مثلك	من ايام شهر ذى
غداً تصير مثلى	الحجة من شهر سنة

Türkçesi : (Dış) " Ey mezarımın başında durup benim halime bakan, dün ben senin gibi idim, yarın sen de benim gibi olursun. (İç)¹⁴ .....senesinin Zilhiccenin.....mübarek gününde..."

Yukarıda görüldüğü gibi mezartaşı kitâbesi bu şekliyle oldukça eksik ve baş taraftaki şahide ile bir bütünlük arzetmemektedir.

Tarihlendirme :

Ahmed Gâzi Medresesi, taçkapısı üzerindeki sülüs hatlı beş satırlık inşâ kitâbesinden anlaşıldığı üzere 777/1375-76 yıllarında Menteşeoğlu Ahmed Gâzi Bey tarafından inşâ ettirilmiştir.

Evliya Çelebi, meşhur Seyahatnâme'sinde,Orhan Bey Câmii önündeki bu yapı için " Ahmed Ağa Medresesi gayet mamurdur ve Ahmed Gâzi anda medfundur"¹⁵ demektedir. Bundan, medresenin XVII. yüzyılda gayet sağlam olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Osmanlı döneminde medrese olarak faaliyetini devam ettirip ettirmediğini bilemiyoruz.

¹³ P. Wittek'in de tesbit ettiği bu husus (a.e., s. 149) bazı araştırmacıları yanıltmış ve taş parçalarından biri üzerinde yer alan "İlyas kızı Fatıma" ibaresinden dolayı kimliği tam anlaşılamayan bu sanduka A. Tevhid tarafından da bir hanıma ait olduğu ileri sürülmüştür (A. Tevhid, "Menteşe Oğullarından Ahmed...", s.1151).

¹⁴ Mezartaşının ilk satırını ihtiva eden kısmı kırılmış olup parçası kaybolmuştur. Ancak, üst parçası ile birlikte görüp okuyan P. Wittek ilk satırda [فى يوم العيد] yazılı olduğunu belirtmektedir (a.e., s. 150). İ. H. Uzunçarşılı ise daha farklı olarak [الروح والريحان] ibarelerinin yer aldığını ileri sürmektedir (Kitâbeler, s. 165). Kırık parçayı görmediğimiz için hangisinin doğru olduğunu bilemiyoruz.

¹⁵ E. Çelebi, Seyahatnâme, C. IX, s. 210-211

Zira, bu dönemlere ait müderris kayıtlarında Ahmed Gâzi Medresesi müderrisleri zikrolunmamaktadır.

Bugün olduğu gibi o zaman da içinde mezarı bulunan ve halk arasında "Beçin Dedesi" ve "Evliya" olarak meşhur olan Ahmed Gâzi'den dolayı oldukça rağbet gören ve adaklar adanan bir yer olması sebebiyle sağlam kalabilmiştir. Ancak, bu günlerde çok fazla tahrib olmuş ve hatta giriş eyvanı dâhil bir kısım yerleri yıkılmaya yüz tutmuştur.

2 - PEÇİN - İLYAS BEY (Karapaşa) MEDRESESİ

Şekil : 38

Resim : 228 - 234

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Peçin'de, homojen Menteşe Beyliği yerleşimini güneyden çevreleyen büyük surların dışında, merkeze yaklaşık 1.5 km. mesafededir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Halk arasında "Zindan Hanı" olarak bilinen yapı, A. Arel ve O. Arık tarafından "Karapaşa Medresesi"¹, M. Sözen tarafından ise "Kara Paşa veya İlyas Bey Medresesi"² olarak tanıtılmaktadır.

Açık avlulu medreseler gurubu içinde tek eyvanlı şemaya dâhil ettiğimiz³ medrese, 20.00 X 19.40 m. ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen plânlı olup simetrik bir düzenlemeye sahiptir (38.Şek.-228.Res.). Kuzey cephede taçkapısının da yer aldığı orta kısım temel seviyesine kadar, doğu, batı ve güney beden duvarları kısmen ve üst örtüsü büyük ölçüde çökmüş olan yapı oldukça harap bir vaziyettedir.

1984 yılında yapılan temizlik çalışmaları sonunda, kuzey cephenin ortasında medrese ana kitlesinden öne doğru çıkma yapan taçkapıya ait kalıntılar, eşik ve avlunun taş zemini tesbit edilmiştir⁴. Tesbit edilen mevcut formuyla Anadolu Selçuklu geleneklerine bağlı olmakla birlikte, alışıla

¹ A. Arel, a.m., s. 95 ; O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı Çalışmaları", VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 20 - 24 Mayıs 1985, Ankara, 1986, s. 659.

² M. Sözen, Anadolu Medreseleri I, s. 145

³ 1984 yılında O. Arık başkanlığında sürdürülen kazılarda medresenin asıl şekli kısmen tesbit edilmiştir (O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 659).

⁴ 1989 yılında yaptığımız araştırmalarda medrese ana kitlesinden öne doğru çıkma yapan taçkapı ile eşik kısmı tarafımızdan da tesbit edilmiş ve ölçüleri alınıp resimlenmiştir.

gelmişin dışında olarak kuzey cephede yer alan taçkapıdan avluya herhangi bir giriş medhali -eyvanı- olmaksızın geçilmekte ve hatta yine farklı olarak giriş medhali yanında yer alması gereken üniteler de burada yer almamaktadır (38.Şek.). Anadolu'da bu şekilde girişe sahip tesbit edebildiğimiz tek bir eser olarak Seyitgazi Külliyesi içindeki medrese⁵ yapısını görmekteyiz. Burada da taçkapıdan doğrudan doğruya avluya geçilmektedir.

M. Sözen, avluda, medrese odalarının cephe duvar taşlarının yer yer söküldüğünü ancak yukarı kısımlardaki bazı kalıntıların beşik tonoz başlangıcı gibi gözüktüğünü ve dolayısıyla bir revaklı avluya işaret ettiğini kayd-ı ihtiyatla ileri sürmektedir⁶. Fakat, 1984 yılında yapılan sondajlarda, avluda revakları taşıyacak sütun veya ayak yerlerine ve revak kalıntısına benzer herhangi bir ize rastlanmamıştır⁷.

Medrese girişinin tam karşısında, avlu zemininden yüksekçe tutulmuş ve iki basamaklı bir merdivenle çıkılan, üzeri sivri beşik tonoz örtülü ana eyvan yer almaktadır (230.Res.). Ana eyvan, Ahmed Gâzi Medresesi'nde olduğu gibi medresenin diğer hacimlerinden yüksek tutulmuş ancak ana kitleden dışa çıkma yapmamaktadır (38.Şek.-231.Res.). 1984 yılında yapılan çalışmalarda ana eyvanın taş zemini ile eyvan ağzını sınırlayan bir duvar bakiyesi de ortaya çıkarılmıştır. Ana eyvanın güney duvarının alt kısmı büyük ölçüde yıkılmış olmasına rağmen üst kısmı sağlamdır (231.Res.). Eyvanın doğu ve batı duvarlarının güneye yakın kısımlarında simetrik olarak karşılıklı, dikdörtgen çökertmeler içinde birer dolap nişi yer almaktadır (38.Şek.-232.Res.).

Ana eyvanın iki yanında, üzerleri beşik tonoz örtülü simetrik bir düzenlemeye sahip kışlık dershâneler yer almaktadır (230,233.Res.). Dershânelerin üst örtüleri orta kısımdan birer kaburga kemerle desteklenmiştir. Güney cephe duvarlarının bir kısmı yıkık olan dershâne odalarının doğu ve batı duvarlarında karşılıklı ikişerden toplam dörder dikdörtgen dolap nişi bulunmaktadır (38.Şek.). Dolap nişlerinin söve ve kemerleri oldukça tahrib olmuş ve bu kısımlarda duvarların da incelmış olması sebebiyle çökmeler meydana gelmiş ve dışarıya doğru açıklıklar ortaya çıkmıştır (233.Res.). Bu açıklıklar bazı araştırmacılar tarafından dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları⁸ olarak değerlendirilmiştir. Ana eyvanın sağından ve solundan açılmış olan

⁵ A. Altun, *Ortaçağ Türk Mim...*, Şk. 247

⁶ M. Sözen, a.e., s. 147

⁷ O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 659

⁸ A. Arel, a.m., s. 94, Şk. 14 ; M. Sözen, a.e., s. 146-147, Şk. 26.

dershâne giriş kapıları büyük ölçüde tahrib olmuştur⁹ (230.Res.). Ayrıca dershânelerin doğu ve batı dış duvarların üst seviyelerinde açılmış birer mazgal pencere yer almaktadır. Güney duvarlarının üst kısımlarının yıkılmış olması yüzünden buralarda da mazgal pencere açıklıkları bulunup bulunmadığı anlaşılamamaktadır.

Avlunun doğu ve batısında, iç düzenlemeleri itibariyle tam simetrik ve kalan izlerden üzerleri doğu-batı doğrultusunda beşik tonozlarla örtülü üçer hücre yer almaktadır (38.Şek.-234.Res.). Hücrelerden ortadakiler diğerlerine oranla daha dar tutulmuşlardır. Doğu bölümde yer alan hücreler ve kışlık dershâne son zamanlara kadar köylüler tarafından ikâmet için kullanıldığından, batı cephelerinden avluya açılan giriş kapıları örülmüş ve doğu cephelerinden dışarıya giriş kapıları açılmıştır (228.Res.). Oldukça fazla tahribata uğramış olan hücrelerin hepsinin iç kuzey duvarlarının kapı taraflarında birer ocak ve ocakların yan taraflarında da dikdörtgen çökertmeler içerisinde birer dolap nişi mevcuttur¹⁰. 1984 yılı sondaj çalışmalarında temizlenerek ortaya çıkarılan hücrelerin kapı açıklıkları ve ocakları dışında, avluya bakan cephelerinin toprak altında kalmış kısımlarında da düzgün taş kaplamalar açığa çıkarılmıştır¹¹. Ayrıca, medrese hücrelerinin hepsinin dışa bakan doğu ve batı cephelerinde, üst seviyede açılmış birer küçük mazgal pencere açıklığı bulunmaktadır (228.Res.).

Bütün bu özellikleriyle yapı, Anadolu Selçuklu medrese geleneğine bağlı olmakla birlikte, ana eyvanın medrese kitlesi içindeki konumu itibariyle Beylikler devri medrese mimârî gelişiminde önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır¹².

Malzeme ve Teknik :

Medrese, bugünkü şekliyle tamamen moloz taş örgülü duvarlara sahip bir görünüş arz etmektedir (228-234.Res.). 1984 yılında medrese dış duvarları boyunca sürdürülen sondajlar sonunda cephelerin muntazam taş kaplamaları ile

⁹ Son zamanlarda köylüler tarafından mesken olarak kullanılmış olan doğudaki dershânenin kapısı alelade bir şekilde kapatılarak pencere açıklığına dönüştürülmüştür.

¹⁰ A. Arel ve M. Sözen tarafından çizilen plân şemalarında ocak ve dolap nişleri işlenmemiştir (A. Arel, a.m. Şk. 14 ; M. Sözen, a.e., Şk. 26)

¹¹ O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 659.

¹² M. Sözen, a.e., s. 148.

medrese hücrelerinin kapı açıklıkları, ocakları ve avluya bakan cephelerinde de toprak altında kalmış kısımlarının düzgün taş kaplamaları ortaya çıkarılmıştır.

Bu bilgiler ışığında, bugün içte ve dışta tamamen moloz taş örgülü olarak görünen duvarların düzgün taş kaplamalara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Taş kaplamaları muhtemelen köylüler tarafından sökülen duvarlarda yer yer hatıl veya menfez deliklerine rastlanmaktadır. Medresenin üst tonoz örtülerinden kalan bakiyelerden anlaşıldığı kadarıyla da örgü malzemesi moloz taştır.

Süsleme :

İlyas Bey Medresesi günümüze oldukça kötü bir durumda ulaşmıştır. Muntazam taş kaplamaların toprak altında kalan kısımları haricinde tamamen sökülmüş olması sebebiyle, orijinalde bir süsleme ihtiva edip etmediğini bilemiyoruz. Ancak, böylesine büyük bir yapının, en azından taçkapısında süsleme olması beklenirdi. Ne var ki, bu kısımlara ait malzemeler de ya toprak altında kalmış ya da köylüler tarafından başka yapılarda kullanılmak üzere taşınmıştır.

Kitâbeler :

Medrese yapısından günümüze intikal etmiş herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Zindan Hanı, Karapaşa Medresesi veya İlyas Bey Medresesi olarak tanınan yapının kesin inşâ tarihine ışık tutacak yazılı bir belgeye sahip değiliz.

Ayda Arel, yapının "Kara Paşa" adında birine atfedildiğini ve Ahmet Gâzi Bey'in mezartaşında Menteşe Beyliği'nin kurucusu olarak, "Menteşe Bey Kuri (veya Kuru) Bey" olarak yazıldığını belirterek, yapının bânîsi olarak adı geçen Kara Paşa'nın, Kuru Paşa'dan başkası olmadığını ve ayrıca Orhan Bey'in Milâs'ta II. Mesud adına sikke bastırmasının da hesaba katıldığı takdirde, Likya bölgesinin Selçuklu Devleti zamanında ve sultan hesabına fethedildiğinin

de düşünülülebileceğini ileri sürmektedir¹³. Yapının zaman içinde aldığı ismin, kesin olarak bâniye ait olduğunu ileri sürmek pek doğru olmaz kanaatindeyiz. Bilindiği kadarıyla Anadolu Selçuklu Devleti'nde ve Beylikler Devri'nin ilk yıllarında "Paşa" ünvanı kullanılmamaktadır. Osmanlı Devleti zamanında, XVI. yüzyıl sonlarına kadar sancak beylerine sadece "Bey" diye hitap edilirken, bu yüzyıldan sonra "Paşa" denmeye başlanmıştır¹⁴. Kaldı ki, mezar taşıdaki okunuşlar da çok farklıdır. Ayrıca, A. Arel'in verdiği tarihi bilgilerde de yanlışlıklar bulunmaktadır. Antik dönemde Peçin'in bulunduğu bölge Likyalılara değil Karyalılara aittir. Bu bölgenin Türkler tarafından fethinin, evvelce Selçukluların uç beyi olan Menteşe Bey ve oğulları tarafından kendi adlarına tamamlandığı bilinmektedir¹⁵. Ayrıca, Milâs'ta Selçuklu Sultanı II. Mesud adına sikke bastırmak mecburiyetinde kalan Orhan Bey değil, onun babası Mesud Bey'dir. Mesud Bey, babası Menteşe Bey'in Fethiye yakınlarında Selçuklu-Moğol ordusu ile giriştiği bir savaşta şehid düşmesinden sonra (1291) Milâs'ta Selçuklu sultanı II. Mesud Bey adına sikke bastırmıştır. Ancak, bu hadise Menteşelilerin bu bölgeleri Selçuklular adına fethettiğini göstermemektedir.

Metin Sözen ise, yapının büyük bir ihtimalle İlyas Bey tarafından yaptırılmış olabileceği üzerinde durmuştur. M. Sözen, Peçin ve çevresinde üç medrese bulunduğunu, bunlardan birisinin kitâbesi ile Ahmed Gâzi'ye, Yelli'dekinin İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya atfen Orhan Bey zamanına ve bu yapının ise BA, 338 no.lu defterde İlyas Bey'in Peçin'de bir medrese yaptırdığı kayıtlı olduğundan, İlyas Bey tarafından yaptırılmış olması gerektiğine hükmetmektedir¹⁶.

Peçin'in Menteşe Beyliği tarafından ilk iskanı Menteşeoğlu Orhan Bey zamanındadır. Orhan Bey'in ise Peçin'de inşa ettirdiği yalnızca bir câmii bilinmektedir. Orhan Bey'in Peçin'deki câmii'nin çevresinde en yakın medrese yapısı ise torunu Ahmed Gâzi Bey'in yaptırmış olduğu medresedir. Ayrıca, Orhan Bey zamanında daha yeni kurulmaya başlanan Peçin'de nüfus yoğunluğunun da fazla olmadığı kanaatindeyiz. Bu sebeple, İ. H. Uzunçarşılı'nın mesned göstermeksizin ileri sürdüğü gibi Orhan Bey'in, şehir surlarının dışında, merkezden uzak, Yelli'de bir yapı ve hatta külliye

¹³ A. Arel, a.m., s. 95

¹⁴ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, s. 276-277.

¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz.: Menteşe Beyliği'nin Yayıldığı Coğrafi Alan

¹⁶ M. Sözen, a.e., s. 145

yaptırması da oldukça uzak bir ihtimal olsa gerektir. Bu sebeplerden dolayı, M. Sözen'in Peçin'in merkezindeki medreseyi kitâbesinin mevcudiyeti sebebiyle Ahmed Gâzi Bey'e, Yelli'deki medreseyi de Orhan Bey'e atfedip, Menteşe Sancağı Evkaf Defteri'ne göre İlyas Bey'in Peçin'de bir medresesinin kayıtlı olmasından¹⁷ dolayı da, bu medresenin o olduğuna hükmetmesinin pek doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Yaptığımız araştırmalara göre, Yelli'deki yapıların Orhan Bey zamanından ziyade İlyas Bey zamanına tarihlendirilmesi daha uygundur. Yelli'deki yapılar Peçin'deki diğer yapılarla mukayes edildiği zaman, özellikle câmi yapısında taşın kullanım tekniği, harîmi örten kubbesi, kubbe geçişleri, dairevî kasnak son cemaat mahallinin tuğladan çapraz tonoz örgülerinin mükemmelliği, olgun nisbetli sivri kemerleri ile onları aştığı açıkça gözlenmektedir. İlyas Bey Medresesi (Karapaşa) olarak adlandırılan yapı, İlyas Bey dönemine göre erken, Orhan Bey dönemine göre ise daha geç bir yapı karakteri göstermektedir. Bulduğu sınırlar itibariyle homojen bir Menteşe yerleşiminde inşâ edilmiş olması, malzeme, teknik ve mimârî form itibariyle de Anadolu Selçuklu geleneklerinden tam kopamamış bulunması sebebiyle, medreseyi XIV. yüzyılın ortalarına tarihlemeyi uygun buluyoruz.

¹⁷ BA., MSED, 338, s. 10'da İlyas Bey'in Peçin'de bir medresesi kayıtlı olmakla birlikte, hangi mevkide bulunduğu belirtilmemektedir.

3 - BALAT - İLYAS BEY MEDRESESİ

Şekil : 39 -40

Resim : 235 - 249

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992, Temmuz 1993

Yeri : Balat İlyas Bey Câmii'nin hemen kuzeyinde, kısmen câmi ile irtibatlı olarak inşâ edilmiş bir yapıdır.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

İlyas Bey Medresesi olarak isimlendirilen yapı, İlyas Bey Câmii'nin kuzeyindeki büyük fakat düzgün olmayan bir avluyu doğu, batı ve kuzeyden "U" şeklinde çevreleyen asimetrik hacimlerden müteşekkildir (39.Şek.-235.Res.). Ayrıca 1994 yılında câmi ve mevcut medrese çevresinde yapılan sondaj ve kazılarda da medresenin batı kanadının batısında, kuzey-güney doğrultusunda tek sıra halinde dikdörtgen şekilli yan yana on hacim ortaya çıkarılmıştır¹ (39.Şek.-248a-c.Res.).

Mevcut "U" şekilli medrese yapısının, câmi ile birlikte inşâ edilip edilmediği kesin olarak belli olmamakla birlikte, medrese olarak pâyeye bakımından, 945/1538 yılından önce "yirmili". 1063/1652-53 yıllarında ise "Dâhil" hükmüyle hizmet gördüğü bilinmektedir².

Yapı genel şema itibariyle bir bütünlük arzetmemekte, câmi ile veya daha sonra aynı zamanda programlanmış ve inşâ edilmiş bir medrese kanaatini uyandırmamaktadır. Avluyu çevreleyen hacimlerin birbirlerine olan nisbetleri ve birleşmeleri homojen bir görüntü vermeyip, genel form içinde de asimetrik bir kuruluşa sahiptir (39.Şek.). Kuzey cephede yer alan üzeri kubbeli eyvanın (236.Res.) dışında günümüze sağlam olarak gelebilmiş bir bölüm yoktur. Diğer

¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan bu çalışmaların raporu yayınlanmamıştır.

² Cahid Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976, s. 81-82

hacimlerin üst örtüleri ve bir kısmının beden duvarları hemen hemen yarı seviyelerine kadar yıkılmıştır.

İç avluyu çevreleyen yapılardan câmi dışında oldukça itinalı duvar tekniği ve devşirme malzemelerin bolca kullanıldığı eş zamanlı üç hacim yer almaktadır. Bunlar; kuzey kanatta yer alan kare şekilli, avluya bakan önü açık, üzeri evvelce kiremit kaplı küçük bir kubbe ile örtülü³ eyvan (236.Res.) ile, doğu ve batı kanatta mimârî form itibariyle birbiriyle aynı, kuzey-güney istikametinde uzanan ve geniş orta kapıyla avluya açılan dikdörtgen şekilli iki büyük hacimdir (39.Şek.-237-238.Res.). Bu bölümler dışında kalan ve medrese hücreleri olarak değerlendirilen hacimler kanaatimizce daha sonraki ilavelerdir. Bu üç hacimle olan bağlantı ve dilatasyonları, malzeme ve işçilik farkları açıkça tesbit edilebilmektedir.

İlyas Bey Medresesi, zamanla yapılan ilavelerle vücut bulmuş ve halihazır şekliyle açık avlulu tek eyvanlı medreseler gurubu içinde değerlendirilebilir bir yapı özelliği taşımaktadır. Avlunun batısında beş, kuzeyinde dört ve doğusunda da dört hacim olmak üzere küçüklü büyüklü asimetric on üç hacim yer almaktadır. Avlunun kuzeybatısındaki küçük hücre dışında bütün hacimlerin kapısı avluya açılmaktadır (39.Şek.-239-241.Res.).

Medreseye, kuzeydoğu ve kuzeybatıdan açılan birer kapı ile girilmektedir (235,242.Res.). Bu kapılar aynı zamanda câmiin de avlu giriş kapılarıdır. Kuzeydoğudaki giriş, doğu kanattaki hücrelerin kuzeyindeki iki hücrenin batı köşesi ile kuzey kanadın doğusundaki ilk hücrenin güney köşesi arasında çapraz olarak yerleştirilmiştir. Medresenin asıl girişi olarak düşündüğümüz bu açıklığa dıştan eşik kısmına kadar dört basamaklı bir merdivenle çıkılıp üç basamakla avluya inilmektedir (241,243.Res.). Devşirme iki büyük dikdörtgen mermer bloktan oluşan yan sövelerin üstüne yekpare bir mermer blok atkı taşı olarak yerleştirilmiştir. Medresenin toplama malzemeyle ekleme ünitelerden oluştuğu bu sade ve gösterişsiz girişten de anlaşılmaktadır. Bu ünitelerin câmi ile eş zamanlı olmadığı, hem medreseye girişe hem de câmie geçişe imkân veren bu kapıdan da anlaşılmaktadır. Kuzeybatı giriş kapısı ikinci derecede bir giriş olarak kuzeybatı köşedeki hücre ile kuzey kanattaki kubbeli eyvanın batısındaki hücre arasına açılmış olup, doğrudan avluya değil, önündeki hücreye açılmaktadır (239,242.Res.). Buradaki hücre bir giriş eyvanı gibi görünmekle birlikte, kanaatimizce bu şeklini daha sonraki

³ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 35

bir zamanda medresenin kuzeyinde yer alan hazireyle direkt irtibatlandırılması zaruretinden ortaya çıkmış olmalıdır. Buradaki kapı daha küçük ebadlı olup, kuzeydoğudaki kapı ile malzeme ve form bakımından büyük benzerlik göstermektedir.

Avlu, kuzey-güney istikametinde düzgün olmayan dikdörtgen şekillidir (39.Şek.). Orta kısımda, kalan izlerden ve buluntulardan oldukça süslü olduğu anlaşılan bir şadırvan bakiyesi mevcuttur. Wulzinger-Witteck-Sarre tarafından rölöve ve restirasyonu yapılan şadırvanın⁴ orijinalde, dört sütunla taşınan bir baldakenin altında, sekizgen şemalı havuzu ve çok süslü dilimli fiskiyeli çanağının olduğu anlaşılmaktadır (40.Şek.). Şimdi sadece zemin döşemesinde izleri, bir su kuyusu, baldakenin üç sütun parçası ve bir lahit yalak ve orijinal fiskiyeli şadırvan çanağının poligonal kaidesi ile dilimli çanağın küçük bir parçası⁵ mevcuttur (238,244.Res.). Buradaki kuyu ve şadırvanın birbirine yakın olarak bulunması ilginçtir. Muhtemelen şadırvan yıkılıp tahrip olduktan ve medrese de fonksiyonunu kaybettikten sonra, câmi cemaatinin abdest alma ve su ihtiyacını karşılamak üzere yakın çevredeki harabelerden getirilen bu lahid parçası, yalak olarak değerlendirilmiş ve yanı başına da bu su kuyusu açılmıştır. Lahitteki musluk delikleri kuyudan çekilen suyun lahite dökülüp kullanıldığına işaret etmektedir⁶. Ancak, baldaken olduğu anlaşılan şadırvanın ilk yapı olan câmie ve sonraki medreseye göre konumu çarpıktır. Kalan parçalarından oldukça süslü ve temiz işçilikli olan şadırvan fiskiye çanağı, câmii inşâ eden ustaların elinden çıkmış olmalıdır. Zira, aynı güzellikteki işçiliği bu çevrede sadece câmide görmekteyiz. Fakat avluya yerleştirilişi câmiden sonra, alalecele olmuş intibasını vermektedir.

Avlunun kuzeyinde, kuzeybatı girişin önündeki hacimden başka üç hacim daha bulunmaktadır. Ortada, tuğla örgülü sivri kemerli geniş bir açıklıkla avluya açılan kare şekilli, üzeri üçgenli kuşakla geçilen küçük bir kubbe ile örtülü eyvan yer almaktadır. Eyvanın, doğu, batı ve kuzeyinde birer dikdörtgen dolap nişi mevcuttur (36.Şek.-245.Res.). Kuzeydeki dolap nişi bilinmeyen bir tarihte pencereye dönüştürülmüştür⁷. Ancak, 1988 yılında yapılan onarımlarda⁸ tekrar dolap nişi haline dönüştürülmüştür. Bu onarımlar

⁴ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 35, Lev. 32

⁵ Orijinal fiskiyeli çanağın parçası, kubbeli eyvanda muhafaza altına alınmıştır.

⁶ Biz de Wulzinger-Witteck-Sarre ile aynı kanaati taşıyoruz (a.e., s. 35).

⁷ A. Durukan, burasının orijinalde bir pencere olduğunu ileri sürmektedir (A. Durukan, *Balat'ta Türk Devri Yapıları*, s.155-156).

⁸ W. Müller-Wiener, "1988 Yılı Milet Çalışmaları Raporu", s. 55, R. 3-4.

sırasında eyvanın evvelce tahrib olmuş sivri kemerli açıklığı ve az tahrib olmuş kornişi de tamir görmüş ve zemine de tuğla karolar aslına uygun olarak döşenmiştir. Demir bir parmaklıkla girişi kapatılan eyvanda çeşitli mezartaşları ve çevrede bulunan parçalar korumaya alınmıştır.

Eyvanın bir kütüphâne, dershâne veya bânîsinin türbesi olduğu şeklinde değişik görüşler ileri sürülmektedir. Eyvanın iç duvarlarındaki büyük dikdörtgen nişlerin kitap konulması için kullanıldığından hareketle bir dershâne veya kütüphâne olduğunu ileri süren Wulzinger-Witteck-Sarre, ihtiyatlı davranarak yapının bânîsinin türbesi de olabileceği ihtimalini gözardı etmemektedir⁹. Ancak, Oktay Aslanapa bu kısmın sadece türbe olduğunu ileri sürmektedir¹⁰. Aynur Durukan, Anadolu örnekleriyle mukayeseyle, içinde bir sanduka bulunmaması, mihrabın yer almaması ve duvarlarda kendince "işlevi belli olmayan" nişler bulunması sebebiyle bir dershâne olabileceğini belirtmektedir¹¹. W. Müller-Wiener tarafından da yapı dershâne olarak tanıtılmıştır¹². Doğu ve batısındaki hücrelerin kubbeli eyvana birleşmeleri suni olduğu gibi form, malzeme ve teknik bakımından da farklılık arz etmektedir¹³. Câmî'den sonra avlu etrafında sıralanan medrese hacimleri içinde kendini farkettilen bu yapı; kanaatimizce, câmiin bânîsi İlyas Bey için türbe olarak tasarlanmış ve inşâ edilmiş, ancak İlyas Bey'in Balat'tan ayrılarak Peçin sarayında ikâmet etmesi ve hatta orada ölecek amcası Menteşeoğlu Ahmed Gâzi Bey'in medfun bulunduğu medresenin ana eyvanında, onun yanına defnedilmesi sebebiyle boş kalmış, doğu ve batı kanattaki büyük dikdörtgen hacimlerle bilahare küçük medrese hücrelerinin ilavesiyle bağlanmış ve medresenin ana eyvanı olarak işlev kazanmıştır.

Kuzeydeki kubbeli eyvanın doğusunda yer alan küçük dikdörtgen hücreye, güneybatı kenarından açılan bir kapı ile girilmektedir (236.Res.). Kuzey cephede bir dolap nişi ve doğu cephede bir ocak nişi yer alan hücrenin bu cephelerinde birer de mazgal penceresi bulunmaktadır. Eyvanın batısında yer alan hücrenin giriş kapısının da bulunduğu güney cephede bir, batı ve

⁹ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 35

¹⁰ O. Aslanapa, *Türk Sanatı II*, s. 229

¹¹ A. Durukan, a.e., s. 322-324

¹² W. Müller-Wiener, "1988 Yılı Milet...", s. 55

¹³ Wulzinger-Witteck-Sarre, XV. yüzyılda inşâsına başlanan ilk yapıların açık, savunmasız iken daha sonraki dönemlerde iç avluya yapılar eklenmesiyle tamamen kapalı bir hâl alıp tıpkı mazgal pencereci savunmalı yapılar hâline getirildiklerini ileri sürmektedir (Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 36).

kuzey cephelerde de birer olmak üzere toplam üç küçük dikdörtgen dolap nişi mevcuttur. Hücrenin kuzeybatı üst kenarında küçük bir mazgal pencere vardır (236.Res.).

Medresenin batı kanadının güney ucunda yer alan hücre, güneydoğu köşesinden câmiin kuzeybatı köşesine ince bir duvarla irtibatlandırılmıştır. Avluya bakan giriş kapısının solunda ve karşısında birer küçük dikdörtgen dolap nişi, tam güneydoğu köşesinde de bir ocak nişi yer almaktadır (39.Şek.). Güney ve batı duvarlarının üst seviyelerinde açılmış birer mazgal pencere, hücrenin ışık ve hava almasını sağlamaktadır. Bu hücreye kuzeyden bitişik olan ve batı kanatta yer alan hacimlerin en eskisi olan büyük dikdörtgen hacim de de, halen kuzey ve güney duvarlarında birer büyük dikdörtgen dolap nişi, batı duvarında ise eşit aralıklarla yan yana üç büyük dikdörtgen dolap nişi bulunmaktadır¹⁴ (237-246.Res.). Büyük dershanenin avluya bakan doğu duvarında, ortada, muhtemelen evvelce yuvarlak kemerli geniş bir kapı¹⁵ ve yanlarda da birer dikdörtgen pencere açıklığı bulunmaktadır (237.Res.). Ayrıca, bakiyyelerinden batı duvarında iki kuzey ve güney duvarlarında da birer, üst seviyede açılmış mazgal pencere açıklıkları tesbit edilebilmektedir¹⁶ (246.Res.). Bu kısmın evvelce müstakil bir hacim olduğu, güney ve kuzeyden bitişik hücrelerin suni birleşmeleri, duvar kalınlıkları, dilatasyonları, malzeme farklılıkları ve güney ve kuzey üst seviyelerinde açılmış mazgal pencerelerin varlığı açıkça ortaya koymaktadır (246.Res.).

Batı kanatta yer alan büyük dershâne hücrelerinin kuzeyinden bitişik hücrede, kuzey ve güney duvarlarında ikişer küçük dikdörtgen dolap nişi açılmıştır. Güneybatı kenarda yer alan niş daha küçük ve dar tutulmuştur. Hücrenin doğusunda, güney kenarda dikdörtgen bir açıklık şeklinde giriş kapısı ile onun kuzeyinde bir ocak nişi yer almaktadır. Batı duvarının üst kısmında ise bir mazgal pencere bulunmaktadır. Bu hücrenin kuzeyinde yer alan doğu-batı istikametindeki dikdörtgen şekilli hücre, bu kanattaki ikinci büyük hacimdir. Batı ve kuzey duvarları ortasında ve doğu duvarının kuzey

¹⁴ A. Durukan, bu dolap nişlerini pencere açıklıkları olarak değerlendirmiştir (a.e., s. 157, Lev.71). Yaptığımız incelemelerde, kuzey ve güneyde yer alan dolap nişlerinin gerçekte birer pencere açıklığı olduğu ve sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁵ Wulzinger-Witte-Sarre, a.e., s. 35

¹⁶ Doğu kanatta da benzer şekilde yer alan bu dikdörtgen hacimlerin dershâne olarak kullanılmış olduğu, buralarda, müderrislerin ders verdikleri ve sıcak havalarda da yanlardaki çimenliklerde ders yapıldığı ileri sürülmektedir (Wulzinger-Witte-Sarre, a.e., s. 35).

tarafında bir dolap nişi ile doğu cephesinin ortasında bir ocak nişi yer almaktadır¹⁷. Ayrıca doğu cephesinin dış duvarında, kuzey köşeden yükselen bir merdiven görülmektedir (239,247.Res.). Merdiven basamakları, hücre giriş kapısının üst kısmında bir sahanlık teşkil etmekte fakat kesilmeyip devam etmektedir. Merdivenlerin muntazamlığı sebebiyle ikinci bir katın varlığı düşünülmekle birlikte böyle zor şartlarda ve maddî imkânsızlıklar içinde ancak zamanla yapılan ilavelerle vücut bulmuş bu medresede ikinci bir kat aramak pek doğru olmadığı gibi üstte ikinci bir katın varlığını ortaya koyacak bir duvar bakiyyesi veya maddî emareler de bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu merdivenler ikinci bir kata çıkmaktan ziyade çatıya çıkmak için kullanılmış olmalıdır¹⁸.

Batı kanatta yer alan mekânların sonuncusu, kuzeybatı köşede yer almaktadır. Bu hacim hafif çarpık dikdörtgen bir şema göstermektedir. Kuzey ve güney duvarlarına açılmış birer küçük dolap nişi mevcut olup, girişi diğer hücreler gibi avludan olmayıp batı cephe duvarından dışarı, 1994 yılında yapılan kazılarda açığa çıkarılan kuzey-güney doğrultusunda yan yana sıralanmış muhtemelen ilk medrese yapısına ait hacimlere açılmaktadır¹⁹ (239,248.Res.). Bu mekânın fonksiyonu hakkında kesin bir şey söylemek güçtür.

Medresenin doğu kanadında hemen hemen ortada yer alan büyük dikdörtgen dershânenin kuzeyinde, birbirine bitişik iki hücre yer almaktadır. Avluya açılan dikdörtgen giriş kapıları ve kuzey duvarlarında yer alan birer ocak ve dolap nişleri ile benzer şema gösteren hücrelerin doğu duvarlarına açılmış birer de mazgal penceresi bulunmaktadır. Büyük dershânenin bitişigindeki hücre güney duvarının ortasından açılmış bir kapı ile dershâne ile irtibatlandırılmıştır. Büyük dershânenin karşısında, batı kanatta yer alan dershâne olduğu gibi burada da evvelce bir pencere açıklığı bulunmaktaydı. Ancak, daha sonra yapılan ilavelerde batı kanattakiler dolap nişine dönüştürülürken, doğu kanattakiler, dershânenin kuzey ve güneyinde eklenen hücrelere açılan kapılara dönüştürülmüşlerdir. Nitekim, batı kanattaki büyük

¹⁷ A. Durukan, batı duvarı ortasındaki dolap nişini pencere açıklığı olarak değerlendirmiş, ocak nişinden hiç söz etmemiştir (a.e., s. 156).

¹⁸ Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ve Kepez Yelli Medrese'de de çatıya çıkmak için yapılmış böyle merdivenler vardır.

¹⁹ A. Durukan, bu hücrenin evvelce batı girişinin önündeki mekâna açılan bir kapısı olduğunu ancak daha sonra bunun örülerek kapatılmış olduğunu ileri sürmektedir (a.e., s. 156).

dershâneye benzer şema gösteren doğu dershânesi daha çok müdahaleye uğramıştır. Kuzey ve güneydeki pencereler, her iki taraftan eklenen hücrelere açılan kapılara dönüştürülmüş, doğu duvarında yer alan üç büyük dikdörtgen dolap nişinden ortadakinin içi doldurularak muhdes bir duvarla dershâne ortadan ikiye bölünmüştür. Dershanenin avluya açılan ortadaki açıklık da aynı şekilde ikiye bölünerek iki giriş haline getirilmiştir. Kapıların sağındaki ve solundaki avluya açılan dikdörtgen pencerelere dokunulmamıştır (36.Şek.-235,240-241.Res.).

Büyük dershânenin güneyinden eklenen ve dershâneyle irtibatlandırılan küçük dar dikdörtgen bir hücre bulunmaktadır. Bu hücrenin güneyinden, güneye doğru 4.10 m. devam eden ve batıya, câmiye yönelen duvar bakiyyesinin fonksiyonu hakkında kesin bir bilgi yoktur (241a.Res.). Ancak, Wulzinger-Witteck-Sarre, bu hacimlerin hela veya abdesthâne olmalarının mümkün olduğunu ileri sürmektedirler²⁰.

Balat İlyas Bey Medresesi'nde, kuzeydeki kubbeli eyvan dışında bütün hücrelerin ve dershânelerin üst örtüsü çökmüştür²¹. Kanaatimizce, kubbeli eyvan dışındaki hacimlerin üst örtüsü, devrin yaygın örtü şeması olan tonoz olmalıdır. Çünkü, tonoz örtüsü için hem büyük dershânelerin hem de hücrelerin duvarları yeterince kalın tutulmuştur.

Medrese hücrelerinin avluya açılan kapılarının hepsi dikdörtgen şeklinde ve düz lentolu olmakla birlikte kubbeli eyvanın giriş açıklığı sivri kemerli (236.Res.), doğu ve batı kanattaki büyük dershânelerin ise kalan izlerden yuvarlak kemerlidirler (237.Res.). Sonradan ilave edilen hücrelerin altısında ocak nişi yer almaktadır²².

20 Wulzinger-Witteck-Sarre, yapının helası veya abdesthanesi olarak câmiin kuzeydoğusundaki medresenin doğu kanadının güney ucunda yer alan ancak fonksiyonu belli olmayan mekânları göstermektedir (a.e., s. 37). Oysa, câmiin hemen bitişiğine böyle bir tesisin yapılmasından ziyade hela veya abdesthaneyi câmiden uzak bir yerde aramak gerekir kanaatindeyiz

21 Wulzinger-Witteck-Sarre, bütün hücrelerin üstünün teras şeklinde düz olarak örtülmüş olduklarını ileri sürmektedirler (a.e., s. 37, Lev.23). Ancak, iddiayı destekleyecek herhangi maddî bir buluntu yoktur.

22 A. Durukan, medrese odalarında hiç bir ocak nişine rastlanmadığını, buna sebep olarak ta; tahrib olmalarının yanı sıra oldukça sıcak bir iklime sahip Balat'taki medresede ısınmak için hücrelere ocak nişi yapılmasına ihtiyaç görülmemesi olabileceğini belirtmektedir (a.e., s. 174-175). Kanaatimizce, A. Durukan'ın bu görüşüne, eseri gördüğü ve incelediği yıllarda yıkılan üst örtü ve duvarların moloz yığınlarının yapıyı tam olarak incelemesine imkan vermemesi sebep olmuştur.

Medresenin batı kanadının batısında 1994 yılı kazılarında açığa çıkarılan yan yana sıralanmış doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen şekilli ve kapıları doğuya açılan on hacim bulunmaktadır (39.Şek.). Mevcut "U" şekilli medresenin batı kanadının câmie olan çarpıklığına karşılık burada açığa çıkarılan mekânların kuzey-güney doğrultusunda tek sıra olarak sıralanışı oldukça muntazamdır (248a,b,c.Res.). Bu mekânların kuzeyindeki son hacim mezarlık sebebiyle tam olarak açığa çıkarılamamıştır. Ancak tesbit edilebildiği kadarıyla doğusunda bir ocak nişi yer almaktadır. Kuzeyden itibaren ikinci ve beşinci hacimler haricinde, üçüncü ve dördüncü hacimlerin güney, diğer hacimlerin ise kuzey cephelerinde yarım daire şekilli birer ocak nişi bulunmaktadır. İkinci ve beşinci hacimlerde ise, doğu cephelerinde giriş kapılarının hemen solunda dikdörtgen şekilli birer dolap nişi yer almaktadır. Bu hücrelerde ocak nişlerinin bulunmayışı, bunların ikâmetten ziyade kütüphâne olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Yedinci ve dokuzuncu hacmin bir kısmı ile sekizinci hacim, zamanla üzerinde büyüyen ağaçlar sebebiyle kazılmamıştır (248b,c.Res.). Ancak bu kısımların beşinci ve altıncı hacimlerle aynı plân şemasına sahip olması kuvvetle muhtemeldir (39.Şek.). Onuncu hacim câmiin kuzeybatı köşesine paralel bir konumdadır. Bu kısmın girişi tam olarak tesbit edilememekle birlikte diğer hacimler gibi doğuya açılmış olabileceği kanaatindeyiz. Diğer hacimlerden biraz daha büyük tutulmuş olan bu kısımda yer alan ocak nişi, diğer hacimlerinkinden farklı olarak kuzey cephenin hemen hemen tam orta kısmında yer almaktadır. Bu mekânın güneydoğu köşesinden doğuya, câmie doğru devam eden bir kısım duvar kalıntısı mevcut olmakla birlikte, câmi ile organik bir bağı olduğuna dair bir emare bulunmamaktadır (39.Şek.-248c.Res.)).

Oldukça muntazam sıralanmış bu mekânların câmie olan nisbeti ve konumu nazar-ı dikkate alındığında câmi ile birlikte programlanmış medrese hacimlerinin bunlar olabileceği akla gelmekle birlikte, zamanla yapılan ilâvelerle vücut bulmuş "U" şekilli hacimlerin son olarak faaliyette olan medrese yapısı olduğu açıktır. Ancak kazılar sonucu zemin kodu 0.40 m. daha düşük olan bu tek sıra hacimlerin yapılmasına neden ihtiyaç duyulduğu hususunun izahı güçtür. Mevcut kaynaklarda da bu hususa açıklık getirecek bilgiler bulunmamaktadır.

Malzeme ve Teknik :

Medrese yapısında inşâ malzemesi olarak karşımıza taş, mermer ve tuğla çıkmaktadır. Taş ve mermer malzeme genellikle yakın çevrede bulunan Antik harabelerden toplanmış olup yapıda kullanılan yere göre yeniden şekillendirilmişlerdir. Devşirme blok taşlar duvar örgülerinin alt seviyelerinde ve duvar köşelerinde bağlayıcı olarak yoğun bir kullanım alanı bulmuştur. Kapıların ve pencerelerin söve ve lentolarında daha çok yekpare blok devşirme taşlar kullanılmıştır. Medresenin batı kanadında, çatıya çıkan merdivenlerin basamakları yine yakın çevreden getirilmiş devşirme malzemedir. müteşekkildir.

Tuğla malzeme, duvar örgülerinde derz aralarında moloz taş ve devşirme taşların düzenli yerleştirilmesini temin için kullanılmıştır. Temiz işçilikli tuğla malzemeye ise, kuzey kanadın ortasında yer alan kubbeli eyvanda rastlamaktayız. Eyvanın sivri kemer örgüsü, kirpi saçak, kubbeye geçişi temin eden üçgen kuşaklar ve kubbe tamamen yassı tuğlalarla örülmüştür²³. Eyvanın üst yapısında yer yer sıva kalıntıları görülmektedir.

Medresenin doğu ve batı kanadındaki büyük dershâneler ile kubbeli eyvan dışındaki hacimler malzeme ve teknik olarak farklılık göstermektedir. Yapı, hemen güneyindeki câmi ile mukayese edilemeyecek kadar düzensiz bir duvar örgüsü ve işçilik sergilemektedir. Avluda yer alan şadırvana ait sütun parçaları, lahit yalak ve fiskiye kaidesi de yine devşirme antik parçalardandır.

Süsleme :

Medreseden günümüze intikal etmiş bir bütün halinde süsleme unsuru bulunmamaktadır. Avluda evvelce varlığını bildiğimiz şadırvanın fiskiyeli çanağın ele geçen buluntularına göre yapılan rölöve ve restütisyonundan²⁴ oldukça süslü olduğu anlaşılmaktadır (37.Şek.). Ayrıca, batı giriş kapısının devşirme üst lentosundaki antik süslemeler bozulmadan öylece kullanılmıştır (249.Res.)

²³ Eyvanın sivri kemer ve kirpi saçaklı kornişi 1988 yılında Milas'ta bir tuğla harmanında imal edilen tuğlalarla yenilenmiştir (W. Müller-Wiener, "1988 Yılı Milet...", s. 55).

²⁴ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 35, Lev. 32

Kitâbeler :

Medrese yapısından günümüze intikal etmiş inşâ veya tamir kitâbesi bulunmamaktadır.

Tarihlendirme :

Yapının inşâsına ait bir kitâbesi olmamakla beraber, güneyinde yer alan İlyas Bey Câmii inşâ kitâbesinde geçen "imâret" kelimesi, burada sadece bir câmiin söz konusu olmadığını, başka yapıların da olabileceği ihtimalini kabule imkan vermektedir. Kanaatimizce, câmi ile birlikte İlyas Bey'in isteği doğrultusunda bir zâviye yapısı ve dolayısıyla bir külliye programlanmış ancak öncelikle ibâdet ve temizlik mekanları olan câmi ve hamam tamamlanabilmiştir.

Câmiin kuzeyindeki bu gayri muntazam hacimlerden, karşılıklı olarak doğu ve batı kanatta yer alan kısmen simetrik büyük dikdörtgen mekânların ve kuzeydeki kubbeli eyvan şeklindeki yapının, birleştirildikleri yan hacimlerle olan suni bağlantıları, duvar kalınlıkları ve ölçüleri ile birer müstakil hacim ve hatta bu hacimlerin ilk yapıları olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu durum, buradaki hacimlerin ilk yapılışında göreceği fonksiyonun bir medreseden ziyade bir zaviye için daha uygun olacağını akla getirmektedir. Ve dolayısıyla buradaki İlyas Bey Câmii'nin de zâviyesi bulunan bir câmi olarak programlandığını düşündürmektedir. Nitekim, Anadolu'da, bugün halk arasında câmi olarak tanınan ve yapı türü olarak gerek kitâbelerinde, gerek vakfiyelerinde, gerek devirlerinin kaynaklarında ve kısmen adlarında "imaret" olarak zikredilen bir çok zâviye yapısı, çok az değişikliklerle günümüze kadar ulaşmıştır²⁵. Semavi Eyice, başlangıçta yalnız zâviye olarak yapılan bu dinî-içtimaî müesseselerin, zâviyelere ihtiyaç gösteren kesimin kudretli olduğu sürece önemini koruduğunu ve Osmanlı beyliğinin yanı sıra diğer Türk

²⁵ Sayıları oldukça fazla olan bu tür yapıların bazıları şunlardır : Bursa-Hüdâvendigâr (1365), Bursa-Orhan Gâzi (1339), İznik-Nilüfer Hatun (1388), Edirne-Yıldırım Bayezid (1389-1403), Milâs-Firuz Bey (1394-95), Balıkesir-Yıldırım Bayezid, Bursa-Yeşil İmaret (1419-20), Filibe-Şahabeddin Paşa (1430), Kütahya-Yakup Çelebi (1411,1440), Ankara-Karacabey (1440), Tire-Yeşil İmaret (1441), Afyon-Gedik Ahmed Paşa (15.yy.sonu), Selânik-İshakPaşa (1486-87), Trabzon-Gülbahar Hatun (1505-6), Halep-Hüsrev Paşa (1545), Şam-Süleymaniye Tekkesi (1554-55) (Semavi Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli - Camiler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 23, No: 1 - 2, Ekim 1962 - Şubat 1963, İstanbul, 1963, s. 3-80).

beyliklerinde de, idare edenler veya ileri gelenlerin yaptırdıkları ilk külliyesi *imaret* adı altında *zâviyeli-câmi* olarak kurdurmağa önem verdiklerini belirtmektedir²⁶.

Balat İlyas Bey Medresesi olarak literatüre geçen açık avlulu (şadırvan avlusu) yapının doğu ve batı kanadında yer alan büyük dikdörtgen hacimlerin şeyhlerin ve misafirlerin kalabildikleri zâviye, kuzeydeki kubbeli yapının da İlyas Bey için yapılmış türbe olması kuvvetle muhtemeldir. Balat'ın liman kenti olarak hem Osmanlılar hem de yabancılar tarafından sürekli huzursuz edilmesi sebebiyle İlyas Bey'in, Balat'tan ayrılarak Peçin'e gitmesi ve orada ikâmete devam etmesi programı aksatmış olmalıdır. İlyas Bey'in ayrılmasından sonra Osmanlıların kontrolüne geçen Balat'ın mevcut haliyle en gösterişli yapısı olan İlyas Bey Câmii'nin avlusunda yer alan zâviye ve türbe²⁷ olarak tasarlanan kubbeli mekân, alelade bir şekilde eklenen bölümlerle gayri muntazam "U" şeklinde bir medrese yapısı olarak hizmete sokulmuş ve Osmanlılar zamanında medrese kullanılmıştır.

Kaynaklara göre, Medresenin Osmanlı döneminde bilinen ilk müderrislerinden aslen Menteşeli olan Hızır Şah Efendi, Sultan II. Murad (1421-44/1446-51)²⁸ zamanında müderris olmuştur. Sultan II. Murad, Bursa'daki medresesinin tamamlandığı 1426 yılında²⁹ medrese müderrisliğine Hızır Şah Efendi'yi getirmek istemişse de o, bunu kabul etmeyerek Balat Medresesi'nde kalmış ve 1449-50 tarihlerinde orada vefat etmiştir³⁰. Bu bilgiler ışığında, mevcut gayr-i muntazam "U" şekilli medresenin, câmi inşânın başlangıcı olan 1404 ve muhtemel tamamlanma yılları olan 1408-10 yılları ile Sultan II. Murad'ın kendi medresesini tamamladığı 1426 yılları arasında, XV. yüzyılın ilk çeyreğinde inşâ edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. II. Murad'ın tahta geçtiği 1421 yılında İlyas Bey ölmüş bulunmaktadır. Bu sebepten, medresenin bu şekliyle İlyas Bey'in sağlığında mı yoksa ölümünden sonraki bir tarihte mi tamamlandığı belli değildir. Medresenin batı kanadının dışında, 1994 yılı kazılarında açığa çıkarılan tek sıra halinde düzenli olarak yerleştirilmiş ocaklı

²⁶ S. Eyice, a.m., s. 52-53

²⁷ İlyas Bey, 1420 yılında Peçin'de vefat etmiş olup, amcası Ahmed Gâzi Bey'in yanına, Ahmed Gâzi Medresesi (Peçin) ana eyvanına defnedilmiştir.

²⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ul-Vukuat- Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. I-II (Sad.:Neşet Çağatay), Ankara, 1979, s. 34.

²⁹ E. H. Ayverdi, *Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, II, İstanbul, 1972, s. 315-316

³⁰ Mecdî Efendi, *Terceme-i Şaka'ik-i Numaniye*, İstanbul, 1269, s. 115-116 ; C. Baltacı, a.e., s. 82.

hücrelerin, kesin olarak ne zaman inşa edildiğini tesbit etmek güçtür. Kanaatimizce, bu hacimler mevcut gayri muntazam medrese yapısının zamanla yetersiz kalması sebebiyle, ilâve olarak yapılmak istenmiş, ancak meşhur bir müderris olan Hızır Şah'ın ölümü ve Balat'ın XV. yüzyılın ortalarından itibaren önemini kaybetmesi ile tamamlanmadan yarım bırakılmıştır.

970/1562-63 tarihli Mentеше Sancağı Evkaf Defteri'nde "Vakf-ı imâret ve medresesi İlyas Beğ der nefsi-i Balat"³¹ başlığı altında Balat İlyas Bey Medresesi'ne ait çeşitli vakıflarla, burada çalışanlar gösterilmiştir.

---

³¹ BA, MSED, 338, s. 8-9

4 - PEÇİN - YELLİ (Kepez) MEDRESE

Şekil : 41 - 42

Resim : 250 - 261

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Peçin'i güneyden ve doğudan kuşatan surların doğusunda, yaklaşık 2 km. mesafedeki Kepez veya Yelli denilen bir tepe üzerindeki düzlükte kurulmuştur.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Halk arasında, Kepez veya Yelli Medrese olarak isimlendirilen yapı literatüre de bu isimlerle geçmiştir¹.

Açık avlulu medreseler içinde, bir giriş ve bir de ana eyvan olmak üzere iki eyvanlı şemaya uygun olarak tek katlı olarak yapılmıştır² (41-42.Şek.-250.Res.). Günümüze pek sağlam ulaşamayan yapı oldukça problemlidir. 1984 yılında yapıda yapılan sondaj ve temizlik çalışmalarında, medresenin kapladığı alanın tümü yerine duvarları izleyen dar açmalar yapılmıştır³. Bunun neticesinde, daha önce yapı ile ilgili yayınlarda verilen plân şemalarının⁴ yanlış ve eksiklikleri daha iyi tesbit edilmiş ve daha sıhhatli bir plân şeması çıkarma imkânı doğmuştur (41-42.Şek.). Tesbit ettiğimiz şekliyle alışıla gelmiş medrese plân şemalarındaki avlu, eyvan, dershâne ve talebe hücrelerinin birbirine olan irtibatı ve oranı pek korunmuş görünmemektedir.

Yelli Medrese'nin taçkapısının yeri de problemler arasındadır. Ana girişin, A. Arel, batı cephenin ortasında eyvan olarak değerlendirdiği bir

¹ A. Arel, a.m., s. 93 ; M. Sözen, a.e., s. 75

² M. Sözen, yapının dört eyvanlı ve iki katlı (a.e., s. 75) ; A. Arel ise, iki eyvanlı ve iki katlı (a.m., s. 94) olarak yapılmış olduğunu ileri sürmektedirler.

³ O. Arık, "Peçin Kenti 1984 yılı...", s. 657

⁴ A. Arel, a.m., s. 92, Şk. 13 ; M. Sözen, a.e., s. 76, Şk. 12

hücreden, M. Sözen ise kuzey cephedeki ana eyvandan olduğunu ileri sürmektedirler⁵. 1984 yılı sondaj kazılarında sonra, güney cephede ortaya çıkan taçkapı kalıntısı ve mermer eşik taşı meseleye açıklık getirmektedir. Böylece, güneyden, medrese ana kitlesinden çıkma yapan, âdeta tek başına bir yapı görünümündeki büyük eyvanın güney cephesinin orta kısmından açılmış bir kapı ile medreseye girildiği anlaşılmaktadır (41.Şek.-251.Res.). Taçkapının güney cepheden verilmiş olması yadırganmamalıdır. Çünkü, yakınında bulunan Ahmed Gâzi Medresesi'nde de güneydeki eyvan, giriş eyvanı olarak değerlendirilmiş ve taçkapı buraya yerleştirilmiştir. Farklı olan husus, buradaki eyvanın yüksek ve derin tutulmuş olmasıdır. Eyvanın doğu ve batısında yer alan ikişer büyük payanda (250,252.Res.), bu kısımlarda devrinden bir hücre veya odanın olamayacağını göstermektedir. A. Arel ve M. Sözen'in plân şemalarında, eyvanın kuzeydoğusunun dışında, batısından eyvana ve kuzeyinden de hücrelere bitişik olarak verdikleri tek odalı mekânın devrinden olmayıp XX. yüzyılda inşâ edilmiş olduğu tesbit edilmiş ve kaldırılmıştır⁶ (253.Res.).

Giriş eyvanı önünde enine dikdörtgen bir avlu yer almaktadır. Avluda yapılan araştırmalarda, doğuda ve batıda yer alan hücrelerin önünde revak kuruluşuna ait herhangi bir kalıntı bulunamamış⁷ olduğu için medresenin revaksız bir avluya sahip olduğu anlaşılmaktadır (41-42.Şek.).

Avlunun doğu ve batısında üçer talebe hücresi yer almaktadır (254-255.Res.). Doğudaki hücrelerin güney duvarlarında birer dolap nişi, doğu duvarlarının orta kısımda birer ocak nişi ile üst seviyelerde açılmış birer mazgal pencere açıklıklığı bulunmaktadır (256.Res.). Hücre giriş kapıları çok fazla tahrib olduğu için ancak kapı sövelerine ait kalıntıları, alt seviyede sondaj sonrası ortaya çıkarılabilmektedir. Üst örtüleri ise beşik tonozdur (251,255.Res.).

Batıda yer alan hücreler doğudakiler gibi düzenli olmadıkları gibi içte de farklılık göstermektedirler. Bu hücrelerin üçü de farklı boyutlardadır. Ortadaki hücre diğerlerinden daha geniş tutulmuştur (41.Şek.-254.Res.). Batı dış duvarı ve avluya bakan ön cephesi tamamen yıkıldığından ancak alt seviyede giriş açıklığının söve yerleri tesbit edilebilmiştir. A. Arel tarafından,

⁵ A. Arel, a.m., s. 92 ; M. Sözen, a.e., s.76

⁶ O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 658

⁷ O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 658

medresenin taçkapısı olduğu ileri sürülen⁸ bu hücrenin batısındaki açıklık, dış duvarın zaman içinde yıkılması sonucu ortaya çıkmış ve muhtemelen medrese fonksiyonunu kaybettikten ve hizmet dışı kaldıktan sonra da bu kısım giriş açıklığı olarak kullanılmıştır (257.Res.). M. Sözen'in de ifade ettiği gibi buradaki duvarda taçkapı niteliğinde herhangi bir belirtiyile karşılaşılmadığı⁹ gibi avluya açılan bir eyvan olmadığını da, sondaj sonrası ortaya çıkan kapı söveleri açıkça göstermektedir. Güneydeki hücrenin güney duvarında dikdörtgen bir dolap nişi mevcut olup bunun da giriş açıklığı orta hücrede olduğu gibi geniş tutulmuştur. Kuzeyde yer alan hücre diğerlerine göre daha dar olduğu gibi, kuzeyinden çatıya çıkan merdivenlerden dolayı altta ortaya çıkan merdiven boşluğuna doğru genişleyerek "L" şeklini almıştır (41.Şek.-258.Res.).

Medrese damına çıkışı temin eden oldukça dar ve dik tutulmuş olan batı kanadın kuzeyindeki merdiven (258.Res.) ve bunun karşısında, doğudaki hücrelerin kuzeyindeki merdiven olduğu ileri sürülen dar açıklık (255.Res.) ve eyvanların yüksek tutulmuş olması sebebiyle yapının iki katlı olduğu öne sürülmektedir¹⁰. Ancak, üstte varlığı ileri sürülen ikinci kata ait herhangi bir duvar bakiyesi mevcut olmadığı gibi doğudaki merdiven olduğu ileri sürülen dikdörtgen şekilli dar mekânın merdiven olduğuna dair de hiç bir kalıntı yoktur. Üstelik bu kısım, batıdaki merdivenlerden daha geniş bir yer kaplamaktadır. Eğer burası da iddia edildiği gibi merdiven olsaydı herhalde güneyden bitişik hücre de batıdaki gibi bir "L" formuna sahip olurdu ki, böyle bir düzenleme söz konusu değildir. Kaldı ki, sadece bir kişinin inip çıkabileceği bir genişlikte ve oldukça dik olan batıdaki bu merdivenlerden eğitim ve öğretimin görüldüğü ikinci bir kata değil ancak belirli zamanlarda bakım ve onarım için dama çıkılabilir.

Kuzeyde yer alan ana eyvanın arka duvarı temel seviyesine kadar yıkılmış olup ancak yan duvarları büyük ölçüde ayakta kalabilmiştir (259-260.Res.). Kalıntılardan, üzeri diğer bölümlerde olduğu gibi beşik tonozlarla örtülü dikdörtgen şekilli ana eyvan, M. Sözen tarafından giriş eyvanı olarak değerlendirilmiştir. Önemli gerekçe olarak da, avlunun şekli, yan hücreler ve ikinci kata çıktığı ileri sürülen merdivenlerin genellikle giriş eyvanının iki

⁸ A. Arel, a.m., s. 93

⁹ M. Sözen, a.e., s. 77

¹⁰ A. Arel, a.m. s. 94 ; M. Sözen, a.e., s. 77-78

tarafına yerleştirilmesi geleneği gösterilmiştir¹¹. Medresenin kuzey tarafında arazinin bir uçurum mahiyetinde olması sebebiyle, arazinin konumu burada bir taçkapı inşâsını imkânsız kılmaktadır. Eyvanın iki yanında yer alan büyük, enine dikdörtgen mekânlardan günümüze daha sağlam ulaşabilmiş olan batıdaki, yapının ana kitlesinden batıya doğru bir çıkma yapmakta ve ayrıca iç düzenleme açısından doğudakinden oldukça farklı görünmektedir (41.Şek.-261.Res.). Bu mekânlar, avlunun doğu ve batısındaki hücrelere göre oldukça büyük tutulmuş olmaları ve ana eyvanın sağında ve solunda yer alışları ile kışlık dershâne hüviyeti taşımaktadırlar. Kışlık dershânelerin gelenek olduğu üzere ana eyvanın sağında ve solunda yer aldıkları göz önüne alındığında, kuzeyde yer alan eyvanın giriş eyvanı değil ana eyvan olduğu anlaşılmaktadır.

Kışlık dershânelerden batıdaki; batı duvarında bir, güney duvarında iki büyük iki küçük olmak üzere toplam beş dolap nişi bulunmaktadır. Ana eyvan ile ortak olan doğu duvarında ise yarım daire bir girinti bulunmaktadır. Bunun da bir ocak nişi olması kuvvetle muhtemeldir (42.Şek.). Batı duvarının orta ve güney duvarının batı kısmında üst seviyede açılmış birer mazgal pencere mevcuttur (261.Res.). Kuzey duvarı büyük ölçüde yıkıldığı için dolap nişi veya mazgal pencere açıklıkları bulunup bulunmadığını bilemiyoruz.

Doğudaki kışlık dershânenin sağlam olan doğu cephe duvarında alt seviyede açılmış dikdörtgen bir dolap nişi ile üst seviyede bir mazgal pencere açıklığı görülmektedir. Kuzey cephe duvarında ise, duvarı dıştan destekleyen bir payanda bakiyesi mevcuttur. Her iki dershânenin avluya açılan giriş kapıları, ana eyvanın sağından ve solundan bitişik olup, kapı söve kalıntıları, eşik taşları ve batıdaki dershânenin taş zemini 1984 yılı sondajlarında açığa çıkarılmış bulunmaktadır¹².

Yelli Medresenin bütün hacimlerinin üst örtüsünün beşik tonoz olduğu kalıntılarında anlaşılmaktadır.

Malzeme ve Teknik :

Yelli Medrese'den günümüze sadece moloz taşlarla örülmüş duvarları ve pek azı ayakta kalabilmiş tonoz örtülerinden başka yapı unsuru ve malzemesi ulaşamamıştır. Gayr-i muntazam moloz taşlarla örülen duvarların iç

¹¹ M. Sözen, a.e., s. 76-77

¹² O. Arık, " Peçin kenti 1984 Yılı...", s. 658

ve dış tarafları ve tonozların iç kısımları, kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla kirli beyaz harçla sıvanmıştır. Tönozların üzerleri sıkıştırılmış toprakla kaplanmıştır. Duvar örgülerinde yer yer küçük delikler görünmektedir (257,261.Res.). Bunların giriş yeri veya menfez delikleri olduğunu söylemek zordur.

Yelli Medrese'nin moloz taş örgülü duvarlarının, İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi'nde olduğu gibi dıştan ve içten taş kaplamalara sahip olmadığı kalan sıvalardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla oldukça fakir bir malzemeyle inşa edilmiş gayr-i muntazam yapının tonoz örgüleri dışında çok fazla önemli işçilik gösteren hususları bulunmamaktadır.

Süsleme :

Yapıdan günümüze intikal eden mimârî unsurlar içinde herhangi bir süslemeye rastlanmamaktadır. Yapılan sondajlarda az sayıda sırlı ve sırsız seramik parçalarına rastlanmıştır¹³ ki bunlarda kullanım eşyalarına ait olmalıdır.

Kitâbeler :

Medreseden günümüze kadar ulaşabilmiş inşa veya tamir kitâbesi bulunmamaktadır.

Tarihlendirme :

Medresenin kesin inşa tarihini veren herhangi bir yazılı belgeye sahip değiliz. İ. H. Uzunçarşılı, mesned göstermeksizin Yelli'deki yapıları Mentешеoğlu Orhan Bey'e atfetmiş, medreseyi de "Kartbaş Hanı" olarak zikretmiştir¹⁴. M. Sözen ise, İ. H. Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiyi yeni belgeler çıkana kadar esas kabul ettiğini belirterek yapıyı Orhan Bey zamanına, 1344/45 yılından önceki bir tarihe yerleştirmektedir¹⁵.

¹³ O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 658

¹⁴ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, s. 165

¹⁵ M. Sözen, *a.e.*, s. 75

Yaptığımız araştırmalarda, Menteşeoğlu Orhan Bey 1312-1337 yılları arasında Menteşe beyi olarak tarih sahnesindedir¹⁶. Bu süre zarfında hayatı hep savaşlarda geçmiştir. Peçin'de Orhan Bey'den günümüze intikal eden bir cāmii'nden başka kesin tarihini bilebildiğimiz ikinci bir yapıyı bulunmamaktadır. Yelli (Kepez) mevkiindeki bu yapılar arasında mukayese yolu ile İlyas Bey dönemine tarihlediğimiz Cāmi ile birlikte, Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 970/1562-63 tarihli Menteşe Sancağı Evkaf Defteri'ndeki İlyas Bey'in Peçin'de bir medresesinin varlığına dair kaydı nazar-ı dikkate alarak bu yapıyı da yeni bir belge ortaya çıkana kadar İlyas Bey'in ikinci kez ve tek başına Menteşe beyi olduğu XV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlemeyi uygun buluyoruz. Zira, bu tarihlerde İlyas Bey ömrünün geri kalan kısmını ilk payitahtı Balat'tan ziyade Peçin'de geçirmiştir.

Bu dönemlerin, Menteşe Beyliği'nin maddi olarak en zayıf olduğu zamana rastlamış olması da, yapının malzeme ve işçilik açısından oldukça fakir, itinasız ve gayr-i muntazam oluşuna ışık tutmaktadır.

---

¹⁶ Daha geniş bilgi için bkz.:Tarihçe.

C 5). HANLAR

1 - BALAT - I NOLU HAN (Tiyatro Hanı)

Şekil : 43 - 44

Resim : 262 - 273

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Balat'ta, Antik Milet Tiyatrosu'nun hemen güneyindedir. Tam adı bilinmeyen han, literatüre Balat hanları için yapılan sıralama esas alınarak "I Nolu Han" veya "Tiyatro Hanı"¹ olarak geçmiştir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Doğu-batı istikametinde 29.10 X 23.80 m. ebadında dikdörtgen plânlı olan yapı dıştan oldukça masif görünüşlüdür (43.Şek.-262-263.Res.). V.G.M. tarafından 1986-1989 yıllarında yapılan restorasyon sonrasında aslî hali kısmen bozulan yapı bugün turistik restoran olarak faaliyettedir (44.Şek.). Eseri XX. yüzyılın başlarında gören Wulzinger-Witteck-Sarre'nin çizmiş oldukları plân şeması² oldukça sıhhatli görünmektedir. Tarafımızdan verilen plân şeması yapının en son vaziyetine ait olup, yapının aslî halini gösteren neşriyatlardaki plân şemaları da değerlendirilerek bir restitüsyon denemesi yapılmıştır (44.Şek.).

¹ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 40 ; A. Durukan, a.e., s. 90,179 ; Ali Baş, **Beylikler Dönemi Hanları**, Konya, 1989, s. 117 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

² Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., Lev. 36 . A. Durukan'ın 1982 yılında tamamlanan doktora tezinde verdiği plân şemasında detaylarda kısmen eksikler görülmektedir (a.e., Lev. 93-94b). Kanaatimizce A. Durukan'ın eseri gördüğü yıllarda han tam bir harabe görünümündeydi. Zira, plân şemasında beden duvarlarının büyük kısmı yıkık olarak gösterilmiştir. Aynı şekilde V.G.M. tarafından neşredilen eserde de (Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, I, s. 723) hanın plân şeması A. Durukan'inkiyle hemen hemen aynıdır. A. Baş'ın çalışmasında ise yapı henüz restoreye alınmış olduğu için bir plân şeması çıkarılamıyarak Wulzinger-Witteck-Sarre'nin neşrettikleri plân şeması kullanılmıştır (a.e., Plan:25).

Han'a kuzey cepheden eksenin biraz doğusundan açılmış bir taçkapıdan girilmektedir. Mevcut haliyle oldukça sade, gösterişsiz, düz konsollara oturan sivri kemerli geniş bir açıklığa sahip olan taçkapı, kuzey cephede sadece giriş açıklığının üst kısmında bulunan duvarın 50 cm. daha yükseltilmesiyle vurgulanmıştır (262-263.Res.).

Girişin önünde yer alan kuzey-güney doğrultusunda, üzeri beşik tonozla örtülü dikdörtgen şeklindeki giriş eyvanından iç avluya geçilmektedir (264.Res.). Avlunun doğu ve kuzey taraflarında yuvarlak kemerli çökertmeli alınlıklara sahip düz lentolu giriş kapıları olan dikdörtgen plânlı odalar, güney ve batı tarafında ise üzeri sivri beşik tonozla örtülü "L" şeklinde kapalı kısım bulunmaktadır.

Giriş eyvanının sağında, kapısı eyvana açılan üzeri beşik tonoz örtülü, evvelce bekçi odası olduğu ileri sürülen³ dikdörtgen plânlı bir hacim bulunmaktadır. Güney duvarına açılmış bir mazgal pencereden ışık alan bu hacim bugün restoranın tuvaletleri olarak hizmet görmektedir (44.Şek.-264.Res.). Bu mekânın batı duvarına bitişik ve ilk mekânla hemen hemen aynı ölçülerde olan bir mekân daha bulunmaktadır. Avluya açılan düz lentolu kapıdan girilen mekânın restore öncesinde kuzey cephesinde zikzak biçiminde şaşırtmalı bir mazgal penceresi olduğu belirtilmektedir⁴.

Avlunun kuzey-doğu köşesinde düz lentolu dikdörtgen şekilli bir kapıdan kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve üzeri beşik tonozla örtülü bir mekâna girilmektedir. Bu bölümün evvelce yıkık olan batı duvarında bir giriş açıklığı olduğu ve kuzey duvarının batı köşesine yakın kısmında da zikzaklı bir mazgal penceresi bulunduğu belirtilmekte⁵ ancak, eseri daha sağlam olarak gören ve sıhhatli bir plân şeması çıkarmış olan Wulzinger-Witteck-Sarre, böyle bir girişten söz etmedikleri gibi verdikleri plân şemasında da batı duvarı tamamen sağır olarak gösterilmiştir⁶. Bu mekânın güney-doğu köşesine yakın olan dikdörtgen şekilli bir kapıdan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve üzeri beşik tonoz örtülü ikinci odaya geçilmektedir (43.Şek.). Odanın batı duvarında, girişin hemen solunda bacası duvar içinde silindirik bir şekilde yükselen bir ocak bulunmaktadır.

³ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 40

⁴ A. Durukan, a.e., s. 179, Lev. 93-94b

⁵ A. Durukan, a.e., s. 187,195 ve dpn. 2

⁶ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 40, Lev.36

Avlunun doğu kanadında, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve üzerleri beşik tonoz örtülü, yuvarlak kemerli çökertmeli alınlıklı düz lentolu kapıları avluya açılan üç mekân yer almaktadır (43.Şek.). Bunlardan güneydeki mekân haricinde diğer ikisinin batı duvarlarında, girişlerinin solunda birer ocak yer almaktadır. Ancak bu odalar restore sonrasında kuzey duvarların batı ucunda açılmış açıklıklar ile güneyden kuzeye kadar birbiriyle irtibatlandırılmışlardır (44.Şek.). Ayrıca ocak nişlerinin de yeri korunmuş olmakla birlikte baca delikleri kapatılmıştır (269.Res.).

Yapının güney ve batı kanadını "L" şeklinde düzenlenmiş kapalı kısım oluşturmaktadır. Bu bölümlere, biri avlunun güney duvarı ortasında diğer i se batı duvarı ortasında bulunan yuvarlak kemer alınlıklı, düz lentolu büyük iki kapıdan girilmektedir (265-266.Res.). Güneydeki girişin sağında ve solunda üst kısımları pahlanmış dikdörtgen şekilli birer payanda yer almaktadır (266.Res.). Düz lentolu kapıdan doğu-batı doğrultusunda cephe boyunca uzanan ve üzeri orijinalde eşit aralıklarla taş konsollara oturtulmuş dört sivri takviye kemeri tarafından desteklenmiş sivri beşik tonoz örtülü dikdörtgen plânlı kısma girilmektedir (43.Şek.). Bugünkü şekliyle, doğudan üçüncü takviye kemerine kadar olan kısmı restoran mutfağı olarak kullanılan bu bölüm, üçüncü takviye kemerinin olduğu kısımda kuzey-güney doğrultusunda bir duvarla kapatılmış, sadece kuzey tarafta batı bölümle irtibatı temin eden bir giriş açıklığı bırakılmıştır⁷ (268.Res.).

Han'ın batı kanadında, güneydeki kapı gibi ancak düz lentonun üzeri büyük yuvarlak kemerli çökertmeli alınlıklı şeklinde düzenlenmiş ve yanlarda üst kısımları beden duvarından daha alçakta pahlanmış iki payandalı bir giriş kapısı bulunmaktadır (265.Res.). Batı kanadı da yine güney kanadı gibi kuzey-güney doğrultusunda eşit aralıklarla yerleştirilmiş sivri kaburga kemerleri ile desteklenmiş bir sivri beşik tonozla örtülmüştür (267.Res.). Batı kanadı ile güney kanadını örten tonoz, hanın güney-batı köşesinde birleşmektedir. Hanın bu kısımları dıştan, batıdan dört güneyden ise üç dikdörtgen payanda ile desteklenmiştir⁸ (43-44.Şek.-270.Res.).

⁷ A. Durukan, verdiği plân şemalarında bu kısmın doğu cephe duvarında açılmış iki zikzaklı mazgal pencere ve güney cephenin doğu kenarında da dikdörtgen bir mazgal pencereye işaret etmektedir (a.e., Lev. 93-94b). Ancak bunlar muhtemelen restore sırasında kapatıldığı için bugün mevcut değildir.

⁸ A. Durukan'ın verdiği plân şemasında yer yer yıkık görünen batı duvarında dışta üç payanda ve kuzey duvarında da bir zikzaklı mazgal pencere (a.e., Lev. 93-94b) görünmektedir.

Hanın ocaksız olan iki odası ile güney ve batı taraflardaki uzun kapalı kısımların ahır ve eşya deposu, girişin sağındaki bölümün ise bekçi odası olarak kullanılmış olduğu ileri sürülmektedir⁹.

Avlunun güneydoğu köşesinden yükselen merdivenlerle (271.Res.) hanın doğu kanadının üstüne, hanın çatısına çıkılmaktadır¹⁰. Orijinalde toprak kaplı bir çatıyla örtülü olduğu belirtilen¹¹ mekânların üzeri halihazırda betonarme düz dam şeklinde olup, hanın dış duvarlarıyla avlu duvarları dam seviyesinden yüksek tutulmuştur¹² (263.Res.). Giriş eyvanının üst örtüsü diğer kısımların örtüsünden yüksek tutulduğu için taraça gibi görünen bu kısma doğudan dört basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır (272.Res.). Çatıda toplanan suların tahliyesi için doğu ve batı cephe duvarlarının üst kısımlarında restorasyonda betonarme çörtenler yerleştirilmiştir.

Avlunun ortasında yer alan ongen şadırvan devrinden olmayıp kaba ve nisbetsizdir (273.Res.).

Handaki ahır ve depo olarak kullanılan kısımların diğer hacimlere göre büyük tutulmasına, önemli bir ihracat ve ithalat merkezi olan Balat'ta, limana yakın olarak yapılmış olması ve dolayısıyla içinde daha çok ihracat ve ithalatçıların ikâmet ettiği bir ticaret hanı olması sebep olmuş olmalıdır¹³.

Malzeme ve Teknik :

Yapıda devrin karakteristik inşâ malzemesi olan devşirme antik malzeme, kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır.

Cephelerin alt kısımlarında, payandalarda, kapıların lento ve sövelerinde genellikle devşirme blok taşlar kullanılmış, duvarların üst kısımları ile avlunun etrafındaki duvarlar ise kaba kesme taş ve moloz taşla örülmüştür.

⁹ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 41

¹⁰ Wulzinger-Witteck-Sarre (a.e., Lev.36) ve A. Durukan'ın (a.e., Lev. 93-94b) verdiği plân şemalarında 10 basamaklı olarak belirtilen merdiven, restore sonrasında 18 basamaklı olarak yenilenmiştir.

¹¹ A. Durukan, a.e., s. 192

¹² Wulzinger-Witteck-Sarre'nin yayınladıkları plân şemasında (a.e., Lev. 36) cephede, beden duvarları üzerinde mazgallı siperlikler gösterilmiş olmasına rağmen restore sonrasında bunu ifade edecek hiç bir unsur göze çarpmamaktadır.

¹³ A. Baş, a.e., s. 120 . Ayrıca, İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu ile ticari muameleleri olan Floransa, Napoli ve Anjou hükümetlerinin Bursa ve ticaret yaptıkları Batı Anadolu Beyliklerindeki şehirlerde eşya depolarının varlığını belirtmesi de (Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, s. 255) bu hususa ışık tutmaktadır.

Mevcut haliyle tamamen betonarme olarak yapılmış sıvalı tonozlar ve iç duvarlar aslen moloz taşla inşâ edilmiştir¹⁴. Ancak, güney ve batı kanattaki uzun sivri tonozların sivri takviye kemerleri muntazam kesme taşlarla örülmüş bulunmaktadır.

Tuğla malzeme, dışta taçkapının sivri kemer örgüsünde, içte giriş eyvanının avluya bakan ön yüzündeki sivri kemer örgüsünde, kapıların alınlıklarındaki yuvarlak kemerler ve sağır niş şeklindeki çökertmelerde tam ve düzenli olarak; duvar örgüsünde ise yer yer parça tuğlalar derz aralarında dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca, hanın şimdi tamamen sıvalı olan güneybatı köşesinde, tonozların birleştiği kısmın tonoz örgüsünün de aslında tuğla malzemeden müteşekkil olduğu bilinmektedir¹⁵. Aslında sıkıştırılmış toprak olan tonozların üst örtüsü, halihazırda betonarme bir kaplamaya sahiptir.

Yapının zemin döşemesi tamamen yenilenmiş olup mermer kaplamalıdır. Ancak, restore öncesinde giriş eyvanının zemininin moloz taşlarla kaplı olduğu belirtilmektedir¹⁶.

Süsleme :

Yapıda devrinden günümüze intikal etmiş herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Kitâbeler :

Hanın inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Han ile ilgili herhangi bir kitâbe veya yazılı bir belge mevcut olmaması sebebiyle kesin inşâ tarihini tesbit etmek zordur. Eser, Balat'taki diğer Türk eserleri ile birlikte hiç bir mesnet gösterilmeksizin XV. yüzyıl başlarına tarihlenmekte ve İlyas Bey tarafından inşâ ettirildiği ileri sürülmektedir¹⁷.

¹⁴ A. Durukan, a.e., s. 197 ; A. Baş, a.e., s. 119

¹⁵ A. Durukan, a.e., s. 197 ; A. Baş, a.e., s. 119

¹⁶ A. Durukan, a.e., s. 192 ; A. Baş, a.e., s. 119

¹⁷ V.G.M., Vakıf Abideler I, s. 723

Balat'ın XIII. yüzyılın sonlarında Mentеше Bey tarafından feth edildiği bilinmektedir¹⁸. Mentешеođlu Orhan Bey zamanında (1312-1337) Balat'ın yoğun bir ticaret merkezi olduğu ve Mentеше Beyliği'nin yabancılarla alış verişlerde bulunduğunu, Orhan Bey'in ticareti kolaylaştırmak ve hatta arttırmak için Balat'ta Anjou ve Napoli sikkelerine benzer Gigliato bastırđını sikkelerinden biliyoruz¹⁹. Dolayısıyla Balat'ın XIV. yüzyılda Mentеше Beyliği'nin önemli ticaret limanlarından birisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple hanın, Balat'ta ticaretin en yoğun olduğu ve tam anlamıyla Mentеше Beyliği'nin kontrolünde olduğu, Mentешеođlu Orhan Bey oğlu İbrahim Bey'in (1337-1358) saltanatı yıllarında, XIV. yüzyılın ortalarında tiyatro limanına yakın bu yerdeki liman ağızında yaptırılmış olduğu kanaatindeyiz. Mentешеođlu İbrahim Bey'in ayrıca han yakınlarında bir câmii ve bir de hamamı bulunmaktadır.

Eser, Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyıldaki Balat ziyareti sırasında ayakta olmakla birlikte²⁰ faal olup olmadığı hususunda malûmat verilmemektedir.

---

¹⁸ P. Wittek, a.e., s. 26

¹⁹ Karabacek, a.m., s. 200-215

²⁰ E. Çelebi, Seyahatname, C.IX, s. 146-147

2 - BALAT - II NOLU HAN (Pireli Han)

Şekil : 45

Resim : 274 - 280

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Balat'ta, yerleşimin kuzeybatısında, Humeytepe eteklerinde, Antik Aslanlı Liman'ın hemen yakınındadır. Halk arasında "Pireli Han" olarak tanınmakta ve literatürde de Balat hanları sıralaması esas alınarak "II Nolu Han veya Pireli Han"¹ olarak geçmektedir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Büyük bir bölümü harabe halinde olup toprak altında kalmış olan hanın aslî hali hakkında tam bir tesbit yapmak zordur².

Han, kuzey-güney doğrultusunda ve dıştan dışa yaklaşık 28.35 X 33.10 m.³ ölçülerinde dikdörtgen bir alan üzerinde inşâ edilmiş olup 16.50 X 20.92 m.⁴ ölçülerinde bir iç avlu etrafında sıralanmış kapalı mekânlardan müteşekkildir. Yapıdan günümüze batıdaki kuzey-güney istikametinde uzanan dikdörtgen plânlı bölüm ile güney ve doğu taraftaki birer mekân ve bazı kısımların temelleri ulaşabilmiştir (45.Şek.-274,276-277).

Yapının taç kapısının yeri kesin olarak belli olmamakla birlikte, genel plân şeması itibariyle Tiyatro Hanı'na olan yakın benzerliği ve yapının

¹ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 41 ; A. Durukan, *Balat'ta Türk Devri...*, s. 93 ; A. Baş, a.e., s. 122

² Yapı ile ilgili ilk ciddi çalışmayı yapan Wulzinger-Witteck-Sarre'nin çıkarmış oldukları plân şemasını (a.e., Lev. 35) yerinde tesbitlerle bugünkü vaziyetine göre işleyerek vermeyi uygun bulduk.

³ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 41

⁴ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 41

simetrisini⁵ dikkate alarak, bugün tamamen yıkılmış ve temelleri toprak altında kalmış olan doğu cephesinden olması kuvvetle muhtemeldir.

Pireli Han'ın diğer kısımlarına nisbetle oldukça sağlam sayılabilecek batı cephesinde dışta yaklaşık eşit aralıklarla yerleştirilmiş dikdörtgen şekilli sekiz adet payanda bulunmaktadır. Cephenin kuzeybatı köşesine yakın yerinde küçük bir giriş açıklığı mevcuttur (45.Şek.-278.Res.).

Yapının batı kanadını oluşturan kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu dikdörtgen plânlı bölüme (279.Res.), biri avludan diğeri kuzeybatı köşeye yakın yerde bulunan iki kapıdan girilmektedir (45.Şek.). Kuzeybatı köşedeki yuvarlak kemerli kapı hem dar hem de alçak tutulmuştur. Bu girişin önünde dikdörtgen plânlı iki mekân yer almaktadır. İlk mekân kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı ve eyvan şeklinde olup üzeri beşik bir tonozla örtülmüştür. Kuzey cephesinde küçük bir mazgal pencere vardır. Onun doğusunda, araları bir duvarla bölünmüş olan ikinci mekânın doğu-batı doğrultusunda olduğu anlaşılacakla birlikte, mekânı doğudan kuşatın duvarın tamamı temel seviyesine kadar, kuzey duvarının da bir kısmı yıkılmış ve üst örtüsü de çökmüş bulunmaktadır (278.Res.). Bu iki mekânın fonksiyonu tam olarak belli değildir.

Batı kanadın kuzeyinde yer alan bu mekanların açıldığı, kuzey-güney doğrultusunda uzanan kapalı bölümün üzeri, yaklaşık eşit aralıklarla düzenlenmiş doğu ve batı duvarlardaki karşılıklı sekizer gömme ayağa oturtulmuş⁶ takviye kemerleri ile desteklenen boydan boya bir beşik tonozla örtülüdür (279.Res.). Takviye kemerleri, yapıyı dıştan destekleyen dikdörtgen şekilli payandaların tam hizalarından atılmıştır. Güney duvarında büyük bir açıklık mevcut olup çevredeki çobanlar tarafından ağıl haline getirilmiş olan bu mekâna, giriş olarak kullanılmaktadır. Kapalı bölümün batı cephesinde dört, doğu cephesinde beş dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Bunlardan batı cephenin kuzey ucundaki ile doğu cephedeki asıl giriş kapısının sağında ve solunda yer alanlar mazgal pencere açıklığı şeklindedirler. Doğü cephesinin orta kısmında, batı kanada açılan ve büyük ölçüde tahribata uğramış giriş açıklığı yer almaktadır. Üst kısmı yıkılmış olan girişin aslen yuvarlak kemerli olduğu ileri sürülmektedir⁷. Batı kanadın avluya bakan yüzünde beş adet

⁵ A. Durukan, a.e., s. 202-203

⁶ Bugün bu takviye kemer örgüleri ve gömme ayakların büyük bir kısmı tahrib olmuştur.

⁷ A. Durukan, a.e., s. 210

dikdörtgen şekilli payanda bulunmaktadır. Girişin hemen kuzeyinde, avludan üzeri toprak kaplı dama çıkışa imkân sağlayan ve bugün ancak beş basamağı görülebilen bir merdiven yer almaktadır (280.Res.). Bu merdivenlerin aslen dokuz basamaklı olduğu ileri sürülmektedir⁸.

Hanın güney kanadında da bazı mekânlar ve duvar bölme kalıntıları mevcuttur (275,277.Res.). Güney kanadın batı köşesinde büyük ölçüde sağlam olarak kalabilmiş, kuzey-güney doğrultusundaki dikdörtgen plânlı tek mekânın doğu duvarı kısmen yıkılmıştır. Bu mekânın güney duvarı ortasında bir ve kuzey duvarında üç mazgal pencere bulunmaktadır. Batı duvarı tamamen sağır bırakılmıştır. Giriş kapısı, muhtemelen yıkılmış olan doğu cephesindedir. Bu mekân dışında cephe boyunca izlenebilen bazı oda bölme duvarları mevcuttur. Wulzinger-Witteck-Sarre'nin vermiş oldukları plân şemasında, güney ve doğu duvarında tesbit edilmiş dikdörtgen şekilli bazı mekânlar görülmektedir⁹.

Yapının kuzey ve kuzeydoğu kanadına ait herhangi bir bakiyye mevcut değildir. Ancak, mevcut plân şeması itibariyle Balat Tiyatro Hanı'na olan yakın benzerliği sebebiyle, kuzey kanadının batı kanadı gibi boydan boya tonoz örtülü bir mekân olarak ahır ve depolar, kuzeydoğu kanadın da güney kanatta olduğu gibi küçük odalar halinde düzenlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Yapının sağlam olarak günümüze ulaşabilen mekânlarında ocak kalıntılarına rastlanmamıştır. Muhtemelen burada da Tiyatro Hanı'nda olduğu gibi ikâmete tahsis edilmiş küçük mekânlarda ocaklar bulunuyordu. Ancak, bu kısımlar çok fazla tahrib olduğu ve büyük ölçüde toprak altında kaldığı için kesin bir tesbit yapılamamaktadır.

Malzeme ve Teknik :

Yapıda inşâ malzemesi olarak devşirme antik malzemenin yanı sıra moloz taş, tuğla ve harç yeterince kullanılmıştır. Devşirme malzemeyi çok farklı boyutlarda duvar örgüsünde, payandalarda, merdiven basamaklarında, kapı ve pencere açıklıklarında lento ve söve olarak görmekteyiz.

Duvar örgüsünün ana malzemesini oluşturan moloz taşların aralarında yer yer dolgu malzemesi olarak tuğla parçalarını da görmekteyiz. Tonozlar tamamen moloz taş, kemerler ise tuğla örgülüdür. Yapıyı örten tonozlar üstten

⁸ A. Durukan, a.e., s. 211

⁹ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., Lev. 35

sıkıştırılmış toprakla kaplanmıştır. Duvar, tonoz ve kemerlerde kullanılan taş ve tuğlalar birbirilerine grimsi beyaz renkte bir harçla tutturulmuştur.

Yapı çok tahrib olduğu için içte ve dışta duvar yüzeylerinde sıva tabakasına rastlanılmamaktadır.

Süsleme :

Günümüze pek sağlam olarak ulaşamamış olan han yapısında herhangi bir süsleme tesbit edilememiştir.

Kitâbeler :

Yapının inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Yapının kesin inşâ tarihini belgeleyecek herhangi bir vesika mevcut değildir. Daha evvel de işaret dildiği üzere Balat'ın Mentешеoğulları tarafından ve hatta bizzat Mentеше Bey tarafından feth edilmiş olduğunu¹⁰, Mentешеoğlu Orhan Bey zamanında yabancılarla ticareti canlı tutmak için Gigliato adı verilen sikkeler bastırıldığını¹¹ ve oğlu İbrahim Bey zamanında da bu canlılığın devam ettiğini biliyoruz.

Mentеше Beyliği döneminde Pireli Han'ın bulunduğu Aslanlı Liman'ın, Tiyatro Limanı gibi önemli bir ithalat ve ihracat limanı olduğu göz önüne alındığında yapının XIV. yüz yılda Mentешеoğulları tarafından yaptırıldığında hiç şüphe yoktur. Mentешеoğlu İbrahim Bey (1337-1358) zamanında yaptırılmış olduğunu düşündüğümüz Tiyatro Hanı ile malzeme, teknik ve en önemlisi plân şeması itibariyle yakın benzerlik göstermesi sebebiyle yakın zaman aralığıyla, XIV. yüzyılın ortalarında yapılmış olması muhtemeldir.

¹⁰ P. Wittek, a.e., s. 26

¹¹ Karabacek, a.m., s.200-215

3 - PEÇİN - ÜÇGÖZ HANI (Karapaşa)

Şekil : 46

Resim : 281 - 287

İnceleme Tarihi : Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Peçin şehir surlarının güneydoğusunda, Kepez'e bakan Karaahmet Boğazı'nın dik yamacı kenarında, Siğmen mevkiindedir. Halk arasında "Deve Damı"¹ denen han "Kara Paşa veya Üçgöz Hanı"² olarak da tanınmaktadır.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Han, Karaahmet Boğazı'nın dik yamacı kenarında oldukça muntazam yüzeyi ile tabii bir platform oluşturan kaya zemin üzerinde, doğu-batı doğrultusundan hafifçe güneybatı- kuzeydoğu doğrultusuna kayan ana ekseninde kurulmuştur. Han'ın üstü boydan boya tek bir beşik tonozla örtülü olup 7.15 X 14.40 m. ölçülerinde dikdörtgen şeklinde kapalı bir mekândan ibarettir (46.Şek.-281-282.Res.).

Hanın batısında ve surların önüne bakan kısmında bölgeye yerleşen köylüler tarafından bazı odalar ve duvarlar eklenmiştir (283.Res.). Han köylüler tarafından ağıl olarak kullanılmış olup tonozun üstü betonarme harçla sıvanmıştır. Hanın kuzey ve güneyinde de bitişik bazı bölümler görünmektedir. 1982 yılında yapılan sondaj mahiyetinde çalışmalarda, kuzey tarafta sonradan yapıldığı belli olan moloz duvar kalıntıları ile güney tarafta, bina duvarına bitişik olarak sıralanan ard arda üç oda tesbit edilmiştir³ (282,284.Res.). Bu odalardan doğu uçtakinin bir bölümü yıkılmıştır. Diğer odaların doğu

¹ M. Oluş Arık, " Peçin Kalesi ve Kenti Örenlerindeki 1982 Yılı Çalışmaları", V. Kazı Sonuçları Toplantısı, İstanbul, 23-27 Mayıs 1983, s. 310-314

² A. T. Akarca, Milas, s. 121 ; A. Arel, a.m., s. 73

³ M. O. Arık, "Peçin Kalesi ve Kenti...", s. 313

duvarlarında birer ocak nişi ve güneybatı köşelerinde de birer giriş açıklığı bulunmaktadır (46.Şek.-285.Res.).

Hanın ana binasının profilli giriş kapısı batı cephenin ortasında yer almaktadır. Sonradan eklenen odalar giriş kısmını kısmen daraltıp kapatmış olmakla beraber profilli giriş kapısı tesbit edilebilmektedir (281,286.Res.).

Yapı, içten yaklaşık eş aralıklarla kurulmuş üç sivri takviye kemeri ile desteklenmiş boydan boya bir beşik tonozla örtülmüştür (287.Res.). Duvarlarda herhangi bir dolap veya ocak nişine rastlanılmamaktadır. Doğu cephe duvarı ise tamamen yıkılmış olduğundan vadiye açılan bir eyvan görünümünü almıştır⁴.

Han ana binası bu genel formu itibariyle, Antalya-Alanya yolundaki Şarapsa Hanı'na (1236-46), Peçin Kızıl Han alt katına (15.yy.başı), Söke-Milâs karayolunda Bafa Gölü Hanı'na (14.yy.) yakın benzerlik göstermektedir. Beşik tonoz örtülü ana binaya güneyden bitişik olarak ikâmete tahsis edildiği içlerindeki ocaklardan da anlaşılan muntazam odalar ve çok tahrib olduğu için ancak bazı duvar bakiyeleri tesbit edilen kuzeydeki eklemeler dikkate alındığında Selçuklu Devri'nden beri gelenekleşen hanların standart ahır kısmına uymaktadır. Ancak aradaki fark, kuzey ve güney odalarının orta bölümü ile ters olarak düzenlenmiş olmalarıdır. Malzeme ve teknik olarak ana binayla yakın benzerlik göstermelerine karşılık daha zayıf ve ana binaya kenetlenmeyip yaslanmak suretiyle bitişen duvarlara sahip oluşları eş zamanlı olmadıklarını göstermektedir. M. O. Arık, yapıyı bu şekli ile de genel kompozisyon olarak "iki yanında oda sıraları ile ortada kapalı holü ile basit fakat ilginç bir Beylikler Çağı han örneği" olarak değerlendirmektedir⁵.

Malzeme ve Teknik :

Tamamen harçlı moloz taş örgülü duvarlara ve tonoz örtüsüne sahip olan hanın görülebilen yegane kesme taş malzemeli bölümü, batı cephesinin kısmen tesbit edilebilen profilli giriş kapısıdır.

Beşik tonoz örtülü hanın takviye kemerlerinin taş örgüleri düşmüş olmakla birlikte bunlarında muntazam kesme taş malzemedden müteşekkil

⁴ M. O. Arık, "Peçin Kalesi ve Kenti...", s. 313

⁵ M. O. Arık, "Peçin Kalesi ve Kenti...", s. 314

olması ihtimal dâhilindedir. Tonoz üst örtüsü ise dıştan çimento lu harçla kötü bir şekilde sıvanmıştır. Hanın güneyinden bitişik odaların duvar örgü malzemeleri de moloz taştır.

Süsleme :

Yapıda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Kitâbeler :

Hanın inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Han yapısının kitâbesi olmadığı için inşâ tarihini tam olarak tesbit etmek zordur. Ancak, Peçin'in homojen bir Mentеше payitahtı olmasının yanısıra, şehri güneyden çevreleyen surların güneydoğusundan Kepez mevkiine geçişe ve Kepez'den şehre girişte bir konaklama merkezi olarak inşâ edilmiş olan Han'ın, şehrin büyümesini dikkate alarak XIV. yüzyılın ikinci yarısında inşâ ettirilmiş olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca han, plân şeması, malzeme ve teknik olarak da Mentеше Beyliği eserleri olan Bafa Gölü Hanı (14.yy.) ve Peçin Kızıl Han (15. y.y. başı) alt katı ile yakın benzerlik göstermektedir.

4 - BAFA GÖLÜ HANI

Şekil : 47

Resim : 288 - 294

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1992

Yeri : Söke - Milâs karayolu üzerinde, Muğla-Aydın il sınırında yolun hemen kenarında kurulmuştur. Bafa Gölü yakınında olduğu için "Bafa Gölü Hanı" olarak isimlendirilmektedir¹.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Kuzey-güney istikametinde uzanan han, 7.60 X 23.30 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı, kapalı tek bir mekândan ibarettir. Doğu cephesinde altı, batı cephesinde üç adet zeminden dam seviyesine kadar yükselen dikdörtgen şekilli payandalar bulunmaktadır (47.Şek.-288-290.Res.).

Meyilli bir arazi üzerinde inşâ edilmiş olması sebebiyle hanın batı cephesinin bir bölümü kısmen toprak altındadır. Çobanlar tarafından ağıl olarak kullanılan hanın tonoz üst örtüsü dıştan sıvanmıştır (290.Res.).

Hanın giriş kapısı bugün olduğu gibi o zaman da ana yolun geçtiği belli olan doğu cepheye açılmıştır. Doğu cephenin ortasında, üçüncü ve dördüncü payandaların kemerle birbirine bağlanması suretiyle vücud bulan taçkapıda, asıl giriş basık kemerli bir açıklık şeklindedir (291.Res.). Taçkapı kemeri hemen hemen tamamen yıkılmış olmakla beraber ayaklarda kemerin oturduğu profilli konsollar ve köşelerde kemer izleri görünmektedir. Kapının güney sövesinin üst kısmındaki kapı yuvası bugün halen mevcuttur (292.Res.).

Yapı, dışta olduğu gibi içte de düzenli bir işçilik göstermemektedir. Tek bir kapalı hacimden ibaret olan hanın üzeri kuzey-güney doğrultusunda

¹ A. Baş, a.e., s. 39

boydan boya tek bir sivri tonozla örtülmüştür. Tonoz örtü alttan, eşit aralıklarla zeminden itibaren örülmüş dört sivri takviye kemeri ile desteklenmektedir (47-48.Şek.-293-293a.Res.). Doğu ve batı cephelerde pencere açıklığı bulunmayan yapının kuzey ve güney cephelerinde üst seviyede açılmış dikdörtgen şekilli birer mazgal pencere yer almaktadır. Bu tip kapalı tek bir hacimden ibaret hanlarda genellikle orta kısımda zemin seviyesinden yükseltilmiş ve yolculan ikametine ayrılmış sekiler bulunmaktadır. Zemin kodu zamanla moloz ve artıklarla dolduğu için tesbit edilemeyen bu sekiler küçük bir sondaj ve temizlik sonrasında açığa çıkarılabilir. Yapıda ocak-baca mimârîsi bulunmamaktadır. Buna, bu tip hanlarda yolcuların hayvanlarıyla birlikte kalmaları sonucu tabî bir ısı ortamı oluşması veya bölge itibariyle sıcak iklime sahip oluşunun sebep olmuş olması ihtimal dâhilindedir.

Oldukça sağlam olarak günümüze ulaşan hanın kuzeyinde, su tesisi olarak daire formu bir sarnıç yer almaktadır (47-48.Şek.-294.Res.). Malzeme ve teknik olarak han yapısı ile benzer olan sarnıcın kapısı, handa olduğu gibi doğuya açılmaktadır. Duvardan öne doğru hafif çıkma yapan dikdörtgen şekilli kapının sivri kemerli girişi oldukça muntazamdır. Sarnıcın üstü kubbe ile örtülüdür. Kubbe ile beden duvarlarının birleştiği kısım oluk şeklinde olup buralarda toplanan yağmur ve kar sularının sarnıcın içine akması için güney tarafta bir delik açılmıştır. Hanın kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinden başlayan ve sarnıç ile birleştirilen duvarlar ile sarnıcın batı tarafına açılan ve etrafı taş duvarlarla çevrili olan çukurun, biriken yağmur ve kar sularının sarnıca getirilmesi için inşâ ettirilmiş olduğu ileri sürülmektedir². Nitekim, biriken suların sarnıcın içine akmasını sağlayan ve künklerle oluşturulan delikler, hem dışarıdan hem de içeriden görülebilmektedir. Sarnıcın içine yaklaşık onbeş basamaklı bir merdivenle inilmektedir.

Malzeme ve Teknik :

Han beden duvarlarında içte ve dışta ağırlıklı olarak moloz taş, tam veya parça tuğla ile yer yer devşirme antik malzeme kullanılmıştır. Derz araları ise harçla doldurulmuş ve içte duvar yüzeyleri ince sıva tabakası ile kaplanmıştır. Doğu ve batı cephede yer alan dikdörtgen şekilli payandalardan, taçkapının iki yanında yer alanlar tamamen kesme taş, diğerleri ise kesme taş

² A. Baş, a.e., s. 41

ve tuğladan müteşekkildir (288-291.Res.). Taçkapıda, giriş açıklığının üzerini kapatan basık kemerli örgüde, mazgal pencerelerin sivri kemerlerinde ve içte tonoz örtüyü alttan destekleyen sivri takviye kemerlerinin zeminden yaklaşık 1 m.lik kadarki kısmı taş, yukarısı tamamen muntazam tuğla malzemeyle örülmüştür (292.Res.). İçten taş ve tuğla karışımı bir malzemeyle itinalı olarak örülmüş olan sivri beşik tonoz örtü, dıştan semerdam şeklinde bir görünüşe sahip olup betonarme harçla sıvanmıştır.

Hanın kuzeyinde yer alan sarnıç da han ile aynı malzeme ve teknikle inşâ edilmiştir. Doğu cephede öne doğru çıkma yapan kemerli giriş, kesme taş ve tuğladan münavebeli olarak örülmüştür (294.Res.). İç kısmı kesme taş ve tuğla ile örülmüş olan sarnıç beden duvarları sıvalı olup kubbe göbeği tuğla ile örülmüştür.

Süsleme :

Bafa Gölü Han'ında herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Kitâbeler :

Hanın inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Yapının inşâ tarihine ışık tutacak kitâbe veya herhangi bir yazılı belge bulunmamaktadır. A. Baş, hanın plân ve inşâ tarzının Peçin Kızıl Han'ın zemin katına benzerliği ve duvarların inşâ tekniğini nazar-ı dikkate alarak XIV. yüzyılın ikinci yarısına, Menteşeoğulları dönemine tarihlemektedir³.

Han, plân şeması itibariyle Peçin hanlarından Kızıl Han alt katı ve Siğmen mevkiindeki Üçgöz veya Deve Damı denen han ile yakın benzerlik göstermesinin yanı sıra malzeme ve teknik olarak da tipik bir Beylikler Devri karakteri taşıması, bölgenin fatihi ve o dönemlerdeki hakiminin Menteşe Beyliği olması, devrin ticaret güzergâhı olan Balat-Milâs yolu üzerinde bulunmasından dolayı, hanın XIV. yüzyılın ikinci yarısına ait bir Menteşe Beyliği eseri olduğu hususunda A. Baş'ın kanaatini paylaşıyoruz.

³ A. Baş, a.e., s. 40

5 - PEÇİN - KIZIL HAN

Şekil : 49 - 50

Resim : 295 - 305

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Literatüre "Kızıl Han"¹ olarak geçen yapı, Peçin'de Orhan Bey Câmiî'nin yaklaşık 30 m. güneyinde inşâ edilmiştir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Han, kuzey-güney istikametinde dıştan dışa 11.50 X 26.00 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlı bir yapı olup altlı üstlü iki kattan müteşekkildir (49-50.Şek.-295-296.Res.).

Doğu ve batı cephelerinde alt kat üst seviyesine kadar yükselen eşit aralıklarla yerleştirilmiş dikdörtgen şekilli altışar payanda yer almaktadır. Alt kat seviyesinde payandalar arasında birer mazgal pencere yerleştirilmiştir. Kuzey ve güney cephelerde de tam orta eksende birer mazgal pencere mevcuttur (49.Şek.).

Yapının alt katına, batı cephe duvarının ortasındaki iki payandanın sivri kemerle birbirine bağlanması ile vücut bulmuş taçkapıdan girilmektedir (297.Res.). Taçkapının çok tahrib olmasına karşılık dıştan profilli dikdörtgen şeklinde çerçeve içine alınmış profilli sivri kemerli bir çökertme içinde, üzeri basık kemerli oldukça geniş bir giriş açıklığına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Giriş açıklığı üzerinde kitâbelik olduğunu düşündüğümüz sivri kemerli bir de çökertme bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan alt katın üzeri boydan boya sivri bir beşik tonozla örtülüdür (298.Res.). Tonoz örtü, alttan duvar içerisine yerleştirilen profilli konsollara oturan dört adet sivri takviye kemeri ile desteklenmektedir (298-299.Res.).

¹ A. T. Akarca, *Milas*, s. 120 ; Kurt Erdmann, "Saraybauten des dreizehnten und vierzehnten Jahrhunderts in Anatolien", *Ars Orientalis* III, 1959, s. 89-92 ; A. Arel, *a.m.*, s. 80-82 ; A. Akarca, "Beçin", s. 32 ; A. Baş, *a.e.*, s. 107-110

Üst kata, taçkapının kuzeyindeki ikinci payanda hizasından başlayan ve yaklaşık 2 m.lik bir yükseklikten sonra cephe duvarına bitişik olarak güneye doğru dönerek yükselen merdivenlerle, taçkapı üstünde oluşan sahanlık kısmından geçilerek girilmektedir (300.Res.). Batı cephedeki ikinci ve üçüncü payanda arası üst kata çıkış için kullanılan merdivenler sebebiyle altta yuvarlak kemerle birbirine bağlanmış geniş açıklıklı bir niş halini almıştır (301.Res.). Merdiven basamakları çok tahrib olmuş olup, üst kat girişi önündeki sahanlığın büyük bir bölümü de yıkılmış bulunmaktadır.

Üst kat kare plânlı üç bölüm halindedir (50.Şek.). Merdivenlerin nihayetlendiği ortadaki bölümün batı duvarı tamamen, kuzey ve güney duvarları da kısmen harap olmuş olup zemini de yer yer çökmüştür. Üst örtüsü hakkında ise kesin malûmat berecek bir bulgudan mahrumuz. Ancak K.Erdmann tarafından yapı ile ilgili yapılan ilk çalışmalarda, orta bölümün düz damlı ve damın üstünün de mazgallı ayazlık şeklinde olması gerektiği ileri sürülmüştür². A. Arel, orta bölümün taraça şeklinde olup döşeme seviyesinin yan odalardan daha yüksek olduğunu ve birer basamakla çıkıldığını belirtmektedir³. Ancak bugün yapının fazla tahrib olmuş olması sebebiyle ne mazgallar ve ne de orta bölümün yan bölümlerden daha yüksek kodlu olduğunu belirten unsurlar mevcuttur. Orta bölümün mazgallı taraça şeklinde oluşuna Balat hanlarında da rastlandığını belirten A. Arel, bu uygulamanın Akdeniz kültürünün etkilerine bağlı olduğunu belirtmektedir⁴.

İkinci kattaki orta mekânın sağında ve solunda yer alan yan mekânların üzeri, köşelerdeki üçgen bingilerden anlaşıldığı üzere kubbeyle örtülüdür (302-303.Res.). Güneydeki mekânın doğu duvarında yarım daire, güney duvarında ise dikdörtgen şekilli iki niş yer almaktadır (50.Şek.-303.Res.). Batı duvarının kuzey köşesinde de bir mazgal pencere mevcuttur. Kuzeydeki mekânda ise sadece doğu duvarına açılmış yarım daire şekilli bir niş bulunmaktadır (304.Res.). Her iki mekânda yer alan bu yarım daire nişlerin ocak nişleri olduğu kanaatindeyiz. Güneydeki mekânda bulunan ve muntazam sivri kemerle nihayetlenen dikdörtgen şekilli nişin yön itibariyle mihrab olarak değerlendirilebileceğini düşünmekle beraber, nişin alt seviyesinin oda döşeme seviyesinden yüksekte olması, bunun daha ziyade bir dolap nişi olması gerektiği kanaatini uyandırmaktadır (305.Res.).

² K. Erdmann, a.m., s. 90-91

³ A. Arel, a.m., s. 80-81

⁴ A. Arel, a.m., s. 81

Bu genel formu itibariyle, bazı araştırmacılar tarafından yapının saray veya köşk olabileceği ileri sürülmüřtür⁵. Klâsik Selçuklu han-kervansaray plân şemalarından farklı olması bunun bir saray veya köşk olmasını gerektirmez. Ayrıca, A. Akarca'nın da belirttiği gibi, Peçin'de bir saray veya köşk aramak gerekiyorsa bunu öncelikle oldukça müstahkem olan kale içinde aramak gerekir⁶ kanaatindeyiz. Zamanla kale içinin halkın iskanına uğramış olması ve bir çok ev inşâ edilmiş olması sebebiyle bugün kale içinde Mentefe Beyliği devrine ait kısmen yıkık küçük bir hamam ve etrafında ne olduğu anlaşılamayan bazı eski duvar bakiyyelerinden başkaca bir şey bulunmamaktadır. Kale içinde yapılacak sondaj ve iyi bir temizlik çalışması meseleye ışık tutabilir.

Kaynaklardan Peçin'de bir Mentefe Sarayı olduğu bilinmektedir⁷. Bu sarayın bahse konu "Kızıl Han" olması çok zayıf bir ihtimaldir. Çünkü yapının konumu dikkate alındığında, yapıda yer alan pencerelerin mazgal şekilli olması ve özellikle üst kattaki mekânların bir köşkte olması gereken pencere sistemine sahip bulunmaması ve ayrıca eserin tezyinattan uzak, oldukça sade ve gösterişsiz olması sebeplerinde dolayı alt kat ve üst katın bir saray veya köşk formundan uzak olduğu aşıkârdır. Ancak, sıradan bir han olmadığı da muhakkaktır. Biz yapının sadece basit olarak yolcuların veya seyyahların günlük olarak konakladıkları bir şehir içi hanı olmasından ziyade, resmi ve özel görüşmelerin yapıldığı ve aynı zamanda yabancı konukların ikâmetine tahsis edilmiş bir yapı olduğu kanaatindeyiz. Saray veya köşk yapısına gelince; Orhan Bey Câmii'nin hemen batısından bitişik ve oldukça temiz işçilikli ve düzenli bölmelere sahip yapı bakiyyesinin Peçin Sarayı olması kuvvetle muhtemeldir (395.Res.).

Kızıl Han ile plân şeması itibariyle yakın benzerlik gösteren yegane eser Afyon ili İhsaniye ilçesine bağlı Döğer - Kasabası'ndaki Döğer Kervansarayı'dır⁸.

⁵ K. Erdmann, a.m., s. 89-92 ; A. Arel, am., s. 81 ; A. Akarca, a.m., s. 32-33 ; G. Goodwin, a.e., s. 29

⁶ A. Akarca, a.m., s. 32

⁷ İbni Batûta Milas sultanı olarak tanıttığı Mentefeoğlu Orhan Bey ile yaptığı görüşmeyi naklederken, hükümdarın konağının da Milâs'a iki mil mesafede bulunan Burcin (Peçin) kasabasında olduğunu belirtmektedir (İbni Batûta, a.e., s. 200). Ayrıca, Giritli Yuna Ortadox, Leonardo Della Porta adlı bir elçinin kaleme aldığı bir şiirde de, Mentefeoğlu İlyas Bey Peçin Sarayı'nda doğulu kıyafetler içinde tasvir edilmiştir (Zachariadou, a.e., s. 110,116).

⁸ A. Baş, a.e., s. 110,116

Malzeme ve Teknik :

Kızıl Han'da inşâ malzemesi olarak devşirme antik malzeme, taş ve az miktarda da tuğla malzemenin kullanıldığını görmekteyiz.

Cephe duvarları ve alt katın tonoz üst örtüsü tamamen harçla tutturulmuş moloz taş örgülüdür. Kesme taş malzeme; taçkapı, pencereler, payandalar, üst katın kubbe geçiş elemanları olan üçgen bingilerin dolguları ve beden duvarlarının köşelerinde rustik tarzda köşe bağlayıcı olarak kullanılmıştır. Alt katın moloz taş örgülü tonozlarını alttan destekleyen sivri takviye kemerlerin örgülerinin de, kalıntılarından kesme taş malzemedен müteşekkil oldukları anlaşılmaktadır. Takviye kemerlerinin oturduğu profilli konsollar ise devşirme antik malzemedendir.

Tuğla malzeme görüldüğü kadarıyla yalnızca üst katta, yan mekânların köşelerinde kubbeye geçişi temin eden üçgen bingilerin dış kenarlarında, silme olarak kullanılmıştır.

Süsleme :

Yapıdan günümüze ulaşabilen yegane süsleme unsurlarını, taçkapının bugün ancak bir kısmı günümüze ulaşabilmiş profilli silmeli kesme taş kaplamaları oluşturmaktadır (297.Res.).

Kitâbeler :

Kızıl Han'ın inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir. Batı cephede yer alan taçkapı kavсарasındaki sivri kemerli sığ çökertmenin kitâbelik olduğu kanaatindeyiz. Ancak, kitâbe yerinde bulunmamaktadır.

Tarihlendirme :

Yapının kesin inşâ tarihini tesbit etmemize yarıyacak yazılı herhangi bir belgeye sahip değiliz. İ. H. Uzunçarşılı, Peçin'deki Ahmed Gâzi Medresesi ve türbesi çevresindeki bütün yapıların Ahmed Gâzi Bey ile Orhan Bey'e ait

olduğunu ileri sürmektedir⁹. A. Arel ise sadece giriş kapısının silmeli çerçevesinin Ahmed Gâzi Medresesi portalini hatırlattığı gerekçesiyle Kızıl Han'ı, bir XIV. yüzyıl yapısı ve büyük bir ihtimalle de Ahmed Gâzi külliyesine ait ve eş zamanlı olarak inşâ ettirilmiş olduğunu ileri sürmektedir¹⁰.

Kızıl Han'ın Mentеше Beyliği eseri olduğundan hiç şüphemiz yoktur. Çünkü, Peçin XIV. yüzyıl boyunca Mentешеoğullarından Mesud, Orhan, İbrahim, Musa ve Ahmed Gâzi Bey'lerin oturduğu bir Mentеше payitahtı olmuş, XV. yüzyıl ilk çeyreğinde de Mentешеoğlu İlyas Bey tarafından Beyliğin idare merkezi olarak hayatini devam ettirmiştir. Bu sebeple, Peçindeki mimârî eserlerin tamamını İ. H. Uzunçarşılı'nın ileri sürdüğü şekilde Orhan Bey ve Ahmed Gâzi Bey'e maletmek doğru olmaz. Ayrıca, ancak bir kısmı günümüze ulaşabilmiş ve kalıntılarından kesme taş kaplamalı ve profilli silmeli dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olduğu anlaşılan taçkapının ön yüzüne bakarak, Ahmed Gâzi Medresesi'nin âbidevî ve Gotik karakterli taçkapısıyla yakın ilgi kurmak ve hatta buna göre eş zamanlı olarak varsayılan külliyenin bir parçası şeklinde değerlendirmek de bize pek sıhhatli gelmemektedir. Ahmed Gâzi Bey'in Peçin'de bir medrese, bir hamam ve bir imâreti olduğu bilinmekle¹¹beraber bir han inşâsı söz konusu edilmemektedir. Kaldı ki, tesbit ettiğimiz kadarıyla bunlar da Ahmed Gâzi Bey tarafından yaptırılmış olmakla birlikte bir külliye formundan uzaktırlar.

Peçin'de imar faaliyetlerinde bulunan Mentешеoğlu İlyas Bey'in inşâ ettirdiği Kepez (Yelli) mevkiindeki câmi, medrese, hamam ile surların dışında ikinci bir medrese, malzeme ve teknik bakımından Kızıl Han ile oldukça yakın benzerlik göstermektedir. Taçkapı form, malzeme ve teknik bakımdan da Yelli Câmii'nin doğu cephesindeki taçkapısı ile oldukça yakın benzerlik göstermektedir. Bu sebeplerden dolayı Kızıl Han'ın, XV. yüzyılın ilk çeyreğinde İlyas Bey'in ikinci kez Mentеше Bey'i olduğu sıralarda inşâ ettirilmiş olduğu kanaatindeyiz.

⁹ İ. H. Uzunçarşılı, *Kitâbeler*, s. 165

¹⁰ A. Arel, *a.m.*, s. 81-82

¹¹ BA., 338, s. 10, 42-44, 50-51

C 6) HAMAMLAR

1 - BALAT - I NOLU HAMAM (İbrahim Bey Hamamı)

Şekil : 51

Resim : 306 - 315

İnceleme Tarihi : Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Balat'ta Antik Tiyatronun doğusundaki İbrahim Bey Câmii'nin yaklaşık 15 m. batısında kurulmuştur.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Oldukça harap durumdaki yapı yer yer yaklaşık bir metrelik bir toprak tabakası ile dolmuştur. Asimetrik bir plân şemasına sahip hamam yapısı, bugün tamamen yok olmuş olan soyunmalık veya camekân bölümü¹ dışında 15.80 X 18.00 m. ölçülerinde düzgün olmayan dikdörtgen bir şemaya sahiptir (51.Şek.-306-307.Res.).

Yapının güney cephesinde iki büyük bir küçük açıklık görünmektedir. Bunlardan doğudaki büyük açıklığın form bakımından hamamın ılıklik kısmına geçişi sağlayan giriş açıklığı olduğu anlaşılmaktadır (308.Res.). Halihazırda, kuzey-güney istikametinde büyük dikdörtgen bir hacim gibi görünen bu kısım, hamamın aralık ve ılıklik bölümünü oluşturan iki hacimden ibarettir. Girişin önünde yer alan doğu-batı istikametindeki, üstü muhtemelen tonoz örtülü dikdörtgen şekilli mekânın (309.Res.), hamamın görevlilerine tahsis edilmiş bir bölüm ve helânın bulunduğu kısım olduğu ileri sürülmektedir². Bu bölümün kuzeyindeki kare plânlı ikinci mekân hamamın asıl ılıklik -ılıklik- bölümüdür

¹ Wulzinger-Witteck-Sarre'nin vermiş oldukları plân şemasında, yapının güneyinde, eksenin doğusunda yapıya göre oldukça büyük tutulmuş bir soyunmalık kısmı gösterilmektedir (a.e., Lev. 38). Ancak bugün bu mahalle ait hiç bir kalıntı mevcut değildir.

² Wulzinger- Wittek-Sarre, a.e., s. 43

(51.Şek.). Köşelerde kalan pandantif izlerinden üzerinin kubbeyle örtülü olduğu anlaşılan bu mekânın kuzeyinde yine üzerinin kubbeyle örtülü olduğunu tahmin ettiğimiz ve ilk iki mekâna nazaran doğu cephesi hamam ana duvar kitlesinden içeri 1.25 m.lik bir girinti yapan ve misafirlere has bir yıkanma mahalli olduğu düşünülen³ bir halvet yer almaktadır (307.Res.).

Hamamın sıcaklık bölümüne, soğukluğun batı duvarı ortasına açılmış, kalan izlerden dikdörtgen şekilli olduğu anlaşılan kapıdan girilmektedir. Sıcaklık bölümünün üzerinin kubbeyle örtülü olması kuvvetle muhtemeldir. Kare plânlı orta mekânla, dört yandan buraya açılan, üst kısımları büyük ölçüde yıkılmış olmakla birlikte kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla üzerleri beşik tonoz örtülü eyvanlar (310.Res.) ve eyvanların köşelerinde kare plânlı birer köşe hücrelerinden müteşekkildir (307,311-314.Res.). Hamam, bu plân şeması ile Semavi Eyice'nin yapmış olduğu hamam tipolojisi içinde " Haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli"⁴ tipe uygun düşmektedir. Köşe hücrelerin ortadaki ana mekâna bakan çapraz eksenlerinde yuvarlak kemerli birer kapı açıklığı bulunmaktadır.

Sıcaklık kısmının kuzey eyvanının kuzey cephesi ortasında, bugün oldukça tahrif olmuş bir açıklık mevcuttur. Açıklık, hamamın kuzeyinde, doğu-batı istikametinde uzanan dikdörtgen plânlı büyük bir su deposuna açılmaktadır (310-310a.Res.). Bu bir giriş açıklığı olmayıp⁵ su haznesinden hamamın sıcaklık kısmına açılan ve genellikle tamamen kapalı forma sahip olan su haznelerinin tamiri, kontrolü ve hatta oluşan su buharlarının dışarı verilmesini temin eden bir menfez-penceredir. Nitekim, kuzeybatı köşe hücrelerinin kuzeyinden, yine su haznesine açılan bir menfez-pencere daha mevcuttur.

Sıcaklığın dört köşesinde yer alan hücreler benzer düzenlemeye sahiptirler. En sağlam olarak günümüze ulaşmış olan güneybatı köşedeki halveti nazar-ı dikkate alarak, kare plânlı hücrenin dört cephesinde kubbeyle geçişi temin eden, köşelerdeki üçgen kuşakların hizasında sivri kemerli niş şeklinde büyük çökertmeler yer almaktadır (314.Res.). Bunlardan ayrı olarak, halvetlerin dışı bakan beden duvarlarında ikişer, eyvanlarla ortak kullanılan duvarlarında ise birer olmak üzere toplam dörder dar dikdörtgen niş

³ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 43.

⁴ S. Eyice, " İznik'te Büyük Hamam...", s. 108-116

⁵ A. Durukan, burasının su deposuna açılan bir giriş açıklığı olduğunu ileri sürmektedir (a.e., s.218).

bulunmaktadır. Aynı dar dikdörtgen şekilli nişlere, sıcaklık eyvanlarının gerisindeki beden duvarlarında da ikişer adet olarak rastlamaktayız. Ancak, ılık bölüme açılan doğu eyvanında giriş kapı açıklığından olsa gerektir ki, benzer niş güney duvarının doğu köşesine yakın yerde açılmıştır. Güneydoğu köşedeki halvet diğerlerine göre daha fazla tahribata uğramıştır. Sıcaklığa açılan kapısı moloz ve devşirme taşlarla doldurulmuş olduğu gibi, güney cephe duvarı büyük ölçüde ve doğu duvarının güney kenarı kısmen yıkılmış ve içi molozlarla dolmuştur.

Hamamın kuzeyinden bitişik olarak doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen şekilli su haznesinin batı cephesi tamamen ve kuzey cephesinin de batıdan itibaren yaklaşık 4.60 m.lik bir kısmı yıkılmıştır (311.Res.). Kuzey-güney istikametinde atılmış iki takviye kemeri ile desteklenen beşik tonoz, su haznesini boydan boya örtmektedir. Yapının sağlam sayılabilecek yegane örtüsü olan su haznesinin beşik tonoz örtüsünün orta bölümünde kare şeklinde bir açıklık bulunmaktadır. Hamamların su haznelerine genellikle tavandan bırakılmış bu açıklıklardan bir merdiven veya iple inilerek gerekli tamir ve bakım yapılmasının yanı sıra bu açıklıklar, içerideki fazla buharı dışarı vermektedirler⁶. Su haznesinin kuzey duvarı ortasında yine oldukça tahrip olmuş bir açıklık mevcuttur⁷. Bu kısım külhanın ocak ağzı olup, zamanla üst kısmının yıkılmış olması ve külhan ağzının da toprakla dolması sebebiyle zemin seviyesinde bir açıklık görünümü kazanmıştır.

Yapıyı bize göre oldukça sağlam olarak görmüş ve incelemiş olan Wulzinger-Witteck-Sarre, çizmiş oldukları plân şemasında⁸ hamam su tesisatına ait oldukça sağlıklı bilgiler vermişlerdir. Şemaya göre soğuk su yapının doğu cephesinin güney köşesinden kuzeye doğru, aralık, ılık ve müstakil halvetin dış beden duvarları içinden pöhrenklerle hamamın su haznesine taşınmakta ve oradan da sıcak ve soğuk olarak sıcaklık mahallinde ve köşe halvetlerinde yer alan kurnalara, sıcak ve soğuk su için ayrı ayrı birbirine paralel olarak duvar içine yerleştirilmiş çift sıra pöhrenklerle taşınmaktadır. Bu pöhrenk kalıntılarına hem içte hem dışta rastlanmaktadır. Ancak orijinal kurna ve yalıklardan günümüze herhangi bir parça ulaşmamıştır. Bunlardan ayrı olarak, aralık ve ılık bölümleri haricindeki diğer mekânlarda sıcak hava

⁶ A. Kemal Aru, a.e., s. 40

⁷ A. Durukan, bu açıklığın da su haznesine açılan bir giriş kapısı olduğunu ileri sürmektedir (A. Durukan, a.e., s. 220).

⁸ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., Lev. 38

pöhrenkleri bulunduğu ve toplam 35 adet kanal çıkış borusunun mevcut olduğu da tespit edilmiştir⁹.

Malzeme ve Teknik :

Hamam inşasında, moloz taş, devşirme antik malzeme ve tuğla bolca kullanılmıştır. Duvarlar, moloz ve devşirme taşların yanı sıra bütün veya kırpıntı tuğla malzemeyle örülmüş olup, köşeler daha ziyade büyük ebatlı devşirme taşlarla bağlanmıştır. Dıştan sıvasız olan yapının içten tamamen sıvalı olduğu anlaşılmaktadır.

Su haznesi dışındaki diğer hacimlerin üst örtüleri sağlam olarak günümüze ulaşmadığı için malzeme açısından kesin bir şey söylemek zor olmakla birlikte, bu tonoz örtüsünün mevcut kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla, yassı uzun tuğlalarla, araları bol harçla doldurularak örüldüğü anlaşılmaktadır.

Sıcaklıkta yer alan köşe hücrelerinin kubbe geçişlerinde kullanılan tuğla örgüleri nazar-ı dikkate alarak kubbelerin de farklı ebatlardaki tuğlalardan örülmüş olması muhtemeldir. Hamamın sıcak ve soğuk suyunun yanı sıra sıcak hava dolaşımını da temin eden pöhrenkler ise 8-10 cm. çapında olup bir çeşit kırmızı topraktan pişirilerek yapılmışlardır (315.Res.).

Süsleme :

Hamam yapısının oldukça fazla tahribata uğramış olması sebebiyle günümüze intikal etmiş herhangi bir sus unsuruna rastlanmamaktadır¹⁰.

Kitâbeler :

Yapının inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

⁹ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 43, Lev. 38

¹⁰ Evvelce güneydoğu ve kuzeybatı köşe hücrelerinin kapı üzerlerinde, sıva üzerine yapılmış karşılıklı yaprak frizlerinden oluşan bir süsleme olduğu belirtilmektedir (Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 43).

Tarihlendirme :

Hamamın kesin olarak ne zaman inşâ edildiğini gösteren herhangi bir kitâbe mevcut değildir. P. Wittek, muhteşem ve en eski olarak nitelendirdiği hamamı XIV. yüzyıla tarihlemektedir¹¹.

Malzeme ve teknik olarak tipik bir XIV. yüzyıl yapı karakteri gösteren eserin İbrahim Bey Câmii Mahallesinde ve İbrahim Bey Câmii'nin hemen yanı başında kurulmuş olması, malzeme ve teknik olarak da benzer hususiyetler göstermesi sebebiyle, hemen hemen eş zamanlı olarak Mentешеoğlu İbrahim Bey zamanında (1337-1358), XIV. yüzyıl ortalarında inşâ edilmiş olduğu kanaatindeyiz.

---

¹¹ P. Wittek, a.e., s. 129

2 - PEÇİN - KALE HAMAMI

Şekil : 52

Resim : 316 - 321

İnceleme Tarihi : Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Peçin'de surlarla çevrili kalenin hemen hemen tam merkezinde bulunmaktadır.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Sarp kayalıklar üzerinde bir kartal yuvası gibi duran Peçin Kalesi'nin hemen hemen merkezinde, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alanda inşa edilmiş olan hamam, üst örtüsü hariç büyük ölçüde sağlam olarak günümüze gelebilmiştir (52.Şek.- 316-317.Res.).

Hamam, "L" şeklinde bir soyunma mahalli, aralık, bir yıkanma hücresi ve su haznesi ile külhandan müteşekkildir.

Soyunma mahalline güney cephenin batı kenarına yakın yerden açılmış bir kapı ile girilmektedir. "L" şeklinde bir plân şeması arzeden soyunma mahallinin güney kenarından başlayıp cephe bitiminden sonra doğuya dönerek ters "T" oluşturan sekiler bu kısmın bir soyunma mahalli olduğunu ortaya koymaktadır. Doğu cephesinin tam orta kısmında da dikdörtgen şekilli bir pencere açıklığı mevcuttur. Üst örtüsü hakkında kesin bir fikir ileri sürmek zor olsa da, aralık mekânının üstünde bir kısmı sağlam olarak kalmış olan doğu-batı doğrultusundaki beşik tonoz örtüyü (316,318.Res.) nazar-ı dikkate alarak, burasının da aralık mekânının güney duvarının bittiği köşede çapraz gelecek şekilde doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda tonozla örtülü olduğu kanaatindeyiz.

Aralık mekânı aynı zamanda ılıklik olarak ta değerlendirilebilir. Üzeri doğu-batı doğrultusunda beşik tonoz örtülü olan bu mekânın zemin kodu soyunma mahalline göre 25 cm. daha düşüktür (52.Şek.).

Hamamın tek yıkanma hücreğine aralığın kuzeyinden açılan sivri kemerli bir açıklıktan girilmektedir. Kalıntılardan üzerinin bir kubbeyle örtülü olduğu anlaşılmaktadır (319.Res.). Doğu duvarının tam orta kısmında ak mermerden bir kurna aynalığı bulunmaktadır. Kurna aynalığının hemen üstünde su haznesiyle irtibatlı dikdörtgen bir pencere açıklığı mevcuttur.

Su haznesi ve külhan oldukça sağlam ve muntazamdır. Su haznesinin dışı bakan cephesi yuvarlak kemerli ve onun altındaki külhan ocak ağzı ise dikdörtgen şekilli bir açıklık şeklindedir (317.Res.). Kazanın oturtulduğu yer, ocak ağzı ve cehennemliğe açılan tüteklikler açıktır (320-321.Res.). Son yüzyıldan 1970'li yıllara kadar kale içinde yoğun bir iskan faaliyeti yaşanmış¹ ve bir çok ev inşâ edilmiştir. Büyük bir ihtimalle de burada yaşayan halk tarafında da hamam olarak kullanılmıştır.

Dıştan sıvasız olan beden duvarları içten tamamen sıvanmış ve hatta yıkanma hücrelerinde zeminden 1.30 m.lik kısma kadar pembemsi beyaz ve üzeri kirli beyaz harçla sıvanmıştır.

Malzeme ve Teknik :

Yapıda kullanılan inşâ malzemesi, genel olarak Peçin yapılarında yoğun olarak kullanılan taş ve tuğladır. Duvar örgülerinde moloz taşın yer yer tuğla ile birlikte kullanıldığı, kalıntılardan tonoz örtülerinde moloz taş örgülü olduğu ve alttan sıvandığı anlaşılmaktadır.

Giriş ve pencere açıklıkları, su haznesinin yuvarlak kemer örgüsü, külhan ocak ağzı ve cehennemliğe açılan tüteklik ağzları tamamen muntazam kesme taşlardan müteşekkildir.

Yapıda mermer malzemenin kullanıldığı yegane unsur yıkanma hücreesindeki kurna aynalığıdır. Su haznesinden ve külhandan sıcak-soğuk su ve sıcak hava taşıyan pöhrenkler de bir çeşit kırmızı topraktan pişirilerek yapılmışlardır.

¹ M. Oluş Arık, " Peçin Kalesi ve Kenti Örenlerindeki 1982 Yılı Çalışmaları", s. 307

Süsleme :

Hamam yapısında, günümüze kadar gelebilmiş herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Kitâbeler :

Kale Hamamı'nın inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Yapı ile ilgili bir kitâbe veya yazılı bir belge olmadığı için inşâ tarihini kesin tesbit etmek zordur. Ancak, Peçin'de Mentеше Beyliği dönemine ait yapıların hemen hepsinde görülen malzeme ve teknik özelliklere Kale Hamamı'nda da rastlanmaktadır.

Peçin'de Mentеше Beyliği'nin Osmanlılara dâhil edilmesinden sonra inşâ edilmiş kesin tarihi belirli bir mimârî eser bulunmamaktadır. Son yüzyılda iskana uğramış olan kale içindeki konutların, malzeme ve inşâ tekniği bakımından oldukça yeni olmaları sebebiyle hamam ile eş zamanlı olmadıkları aşikârdır. Bu sebeplerden dolayı bir Mentеше Beyliği eseri olarak değerlendirdiğimiz yapı bir genel hamamdan ziyade bir özel hamam veya konak hamamı hüviyeti taşımaktadır. Peçin'in ilk iskanı Mentешеoğlu Orhan Bey zamanındadır. Dolayısıyla yapının inşâı da bu tarihlerden sonra, XIV. yüzyıl ortalarında olmalıdır. Hamam çevresinde belki daha eski belki de eş zamanlı bazı yapı kalıntılarına da rastlanmaktadır. 1970'li yıllara kadar iskana uğramış kale içinde yapılacak ciddi bir sondaj ve temizlik yapıyı daha sıhhatli olarak tarihlemeye ışık tutacaktır kanaatindeyiz.

3 - PEÇİN - AHMED GÂZİ HAMAMI

Şekil : 53

Resim : 322 - 343

İnceleme Tarihi : Ağustos 1991, Ağustos 1992

Yeri : Peçin'de, kalenin güneyindeki Mentеше yerleşimine giden yolun hemen yukarısında, eğimli bir arazi üzerinde kurulmuştur. Ahmed Gâzi Medresesi'nin yaklaşık 90-100 m. kuzeydoğusundadır.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Oldukça geniş bir alana kuzey-güney doğrultusunda kurulmuş olan yapı literatüre "Büyük Hamam" olarak geçmiştir². Peçin ve yakın çevresinde bulunan diğer hamamlara nazaren günümüze daha sağlam olarak ulaşabilmiştir (53.Şek.-322-323.Res.). Beylikler Devri hamamlarının hemen ekserisinde olduğu gibi Büyük Hamam'ın da soyunma mahalli, cephe duvarının bir kısmı hariç büyük ölçüde yıkılmıştır³ (324.Res.).

Soyunma mahalli, hamamın doğusunda, doğu-batı ekseninin güneyinde oldukça büyük dikdörtgen bir hacim olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamam ana kitlesinin güneydoğusunda, güneye doğru 3.50 m.lik taşıntı yapan soyunma mahallinin güney ve kuzey cephe duvarlarının büyük bir bölümü ile doğu cephe duvarının bir kısmı temel seviyesine kadar yıkılmıştır. Bu mekânın, dolayısıyla hamamın ana giriş kapısının, doğu cephenin güney ucuna yakın yerde halihazırda mevcut açıklığın bulunduğu kısımda olması ihtimal dâhilindedir. Zira buradan daha uygun bir mahal yoktur. Üst örtüsü olarak da genellikle bu devir hamamlarının soyunma mahallerinde olduğu gibi, içeriden

² M. Oluş Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 659 .

³ K. Ahmet Aru, soyunma mahallerinin hamamın ana binasına nazaran daha çabuk yıkılmasına ekseriyetle kullanılan malzemenin zayıflığının sebep olduğunu ileri sürmektedir (Türk Hamamları Etüdü, İstanbul, 1949, s. 51-52)

ahşap direklerle ve kârgir kemerlerle desteklenen ahşap kirişlemeli tavan⁴ olmalıdır. Çünkü, soyunmalık kısmının moloz dolgusunda üst örtünün tonoz veya ileri sürüldüğü gibi çift kubbe⁵ örtüsünün yıkıntılarına rastlanılmadığı gibi duvar kalınlıkları da bu çeşit örtüler için yeterince kalın değildir (53.Şek.).

Soyunma mahallinin batı cephesinin güneye yakın kısmından açılan bir kapı ile hamamın aralık kısmına geçilmektedir. Girişin üst kısmında buhar bacası yer almaktadır (325.Res.). Oldukça küçük tutulmuş olan aralık kısmının üzeri pandantiflerle geçilmiş küçük bir kubbe ile örtülmüştür (325.Res.). Bu kısımdan sivri kemerli bir kapı ile, kalan izlerden üzeri prizmatik Türk üçgenleriyle geçilmiş bir kubbe ile örtülü ılık mahalline girilmektedir (326-327.Res.). Kare plânlı formu ile oldukça büyük tutulmuş olan ılık bölümü itinalı bir işçilik göstermektedir. Bu kısmın irtibatlandığı mekânların giriş kapıları -aralık kısmı dâhil- sivri kemerli çökertmeler içinde sivri kemerli açıklıklar şeklindedir (328-330.Res.). Aralık kısmının kuzeyinde yer alan küçük hücrenin üzerini örten kubbenin geçiş ögeleri ilginç bir düzenleme sergilemektedir. Kübik gövdeden Türk üçgenleriyle sekizgen kasmağa geçilmiş ve sekizgen kasmağın alt sınırı, iki sıra tuğla silmenin arasında testere dişi şeklinde bir düzenleme ile tesbit edilmiştir. Onun üzerindeki sekizgen form, karşılıklı birbirine geçmeli olarak yerleştirilmiş ve dış sınırları yine testere dişi tuğla silmelerin tesbit ettiği üçgenlerden oluşmuştur. Kubbe kavsi üçgenli kuşağın üzerinden başlamaktadır (331-332.Res.). Bu ilginç düzenlemesi ile özel bir yıkanma hücresi olduğu anlaşılmaktadır.

Soğukluk-ılık kısmının batısında yer alan ikinci müstakil hücre ebad olarak diğeri ile hemen hemen aynı boyutlardadır. Ancak, burada kübik alt gövdeden Türk üçgenleriyle sade sekizgen kasmağa, oradan da kubbe yuvarlağına geçilmektedir (333.Res.).

Hamamın sıcaklık mahalline, soğukluğun kuzey cephe ortasına açılmış sivri kemerli çökertme içindeki sivri kemerli giriş kapısından geçilmektedir (328.Res.). Sıcaklık iki köşe hücreli ve üç eyvanlı olarak düzenlenmiştir. Asıl sıcaklık mekânı; ortada köşelerden beş sıra iri yaprak biçiminde mukarnaslarla doldurulmuş pandantiflerle geçilen merkezi bir kubbe ve doğu, batı ve kuzeyden sivri beşik tonozlarla örtülü üç yan eyvandan müteşekkildir (334-338.Res.). Kuzey eyvanın doğu ve batısında birer küçük köşe hücresi

⁴ Y. Önge, "Anadolu Türk Hamamları Hak...", s. 407-408

⁵ A. Arel, a.m., s. 86, Şk. 9

bulunmaktadır (336.Res.). Köşe hücrelerinin sivri kemerli kapılarına simetrik olarak güneydoğu ve güneybatı köşelerinde sivri kemerli nişler yer almaktadır (334-335.Res.). Bunların zeminden kemer boynuna kadar olan kısım dikdörtgen çökertme, üst kısmı ise açık dolap nişi şeklindedir. Bu kısımların bu düzensizliği sebebiyle olsa gerektir ki, hamamın ılık tarafında değişiklik yapıldığı ve güneybatı köşede arka arkaya iki köşe hücresi bulunduğu ileri sürülmektedir⁶. Ancak, yapının bu kısmında ikinci bir hücre yer almamaktadır. Bu köşe nişlerinin formu, gerilerindeki hücrelere açılacak birer kapı görünümünde olmakla birlikte bu kısımlardaki duvarlar sıcaklığın diğer bölümlerine göre daha kalın tutulmuş olması ve geride kalan güneydoğu ve güneybatıdaki hücrelerin simetri açısından kuzeydoğu ve kuzeybatı hücrelerinden daha küçük olmaları, bu bağlantı ihtimalini ortadan kaldırmakta ve sıcaklığın Balat hamamlarında da örneği görüldüğü gibi⁷ üç eyvanlı olarak yapıldığı anlaşılmaktadır (53.Şek.). Sıcaklıkta, eyvan kemer boynu hizasında, iç kısmı bir sıra dışbükey silme çepeçevre dolaşmaktadır.

Kuzey eyvanının gerisinde, zeminden 2.00 m. yükseklikte açılmış sivri kemerli küçük bir pencere açıklığı⁸, kuzeydeki su haznesi ile irtibatı sağlamaktadır (338.Res.).

Kuzeydoğu köşede yer alan köşe hücresinin, kalıntılarından Türk üçgenleriyle geçilen bir kubbesi olduğu anlaşılmaktadır. Üçgenli kuşağın altında üç sıra iç bükey ve bir sıra düz silme hücreyi çepeçevre dolaşmaktadır (339.Res.). Bu hücrede bir adet kurna deliği bulunan süslemeli mermer kurna aynalığı mevcuttur ancak, yalak kaybolmuştur (340.Res.).

Kuzeybatı köşede yer alan hücrede iki adet kurna yeri belli olmakta ancak burada yalaklar ve kurna aynalığı bulunmamaktadır. Beden duvarlarının üstünde iki sıra silmeden sonra Türk üçgenleri ve üçgenlerin üstünde testere dişi şeklinde bir silme sırası dolanmaktadır (341.Res.). Kubbe tamamen çökmüştür. Hücresinin batı duvarının güneye yakın kısmında duvarın bir bölümü yıkılmış ve sonradan giriş açıklığı olarak kullanılmıştır.

Hamamın kuzey cephesinde yer alan ve doğu-batı istikametinde uzanan su haznesi ve külhan kısmının üzeri boydan boya bir beşik tonozla örtülmüş

⁶ A. Arel, a.m., s. 87

⁷ Balat İlyas Bey Hamamı, genel formu ve sıcaklığıyla benzer şema arz etmektedir.

⁸ A. Arel, verdiği plân şemasında (a.m., s. 86, Şk. 9) bu pencereye işaret etmediği gibi, eyvanın oldukça sağlam olan sivri beşik tonoz örtüsünü de kubbeli olarak göstermiştir .

olup, tonoz alttan iki takviye kemeri ile desteklenmiştir. Orta bölümde yer alan külhanın ocak kısmının üst duvarı kısmen çökmüştür (53.Şek.-342-343.Res.). Su haznesinin doğu duvarı hemen hemen tamamen yıkılmış durumdadır. Su haznesinin batı köşesinin güneyinde yer alan hücreye batı duvarı hizasında 40 cm. kalınlığında ve 70 cm. yüksekliğinde bir duvarla bölünmüştür.

Dışta sıvasız olarak bırakılmış olan duvarlar içte tamamen sıvanmıştır.

Malzeme ve Teknik :

Yapıda moloz taş, tuğla ve harç en çok kullanılan inşâ malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen tamamen moloz taş kullanılmış olan duvar örgülerinde, yer yer tuğla malzemeye rastlanmaktadır. Dıştan sıvasız oldukça fakir ve gösterişsiz olmasına karşılık içte moloz taş örgülü duvarlar itinalı bir şekilde tamamen sıvanmıştır.

Kapı, pencere, niş ve eyvan kemerleri ile kubbe geçişleri, testere dişi silmeler ve kalıntılarında anlaşıldığı üzere kubbelerin tamamı ince yassı tuğlalarla örülmüştür. Eyvan tonozları ve su haznesinin tonoz örtüsünde örgü malzemesi ise taştır.

Hamamın içinde su ve sıcak hava taşıyan pöhrenkler bir çeşit kırmızı topraktan yapılmıştır.

Süsleme :

Yapıda yapıştırma ve yakıştırma süs unsurlarından ziyade mimârî ve inşâî unsurların süs ögesi olarak değerlendirilmesi oldukça ilginçtir. Soğukluktan diğer mekânlara açılan giriş kapılarının sivri kemerli çökertmeler içine alınması, sıcaklıkta cephe duvarlarında hemen hemen orta seviyede iç kısmı çepeçevre dolaşan düz ve içbükey silmelerle girinti ve çıkıntıların göz tarafından rahatça algılanmasının temini ve bilhassa hacimlerin üstünü örten kubbelerin geçiş elemanlarının zengin çeşitliliği dikkate değerdir.

Sıcaklığın orta kısmını örten merkezi kubbenin beş sıra uçları kıvrık iri yaprak biçimindeki mukarnas sıralarının, konsol şeklinde üst üste istiflenmesiyle oluşan tuğla-sıva karışımı süslemeler, hücrelerdeki kurna aynalığında sıva üstüne yapılmış dikdörtgen içinde sivri kaş kemerli, üstü

karanfil çiçeği ile taçlanmış kazıma tekniğinde yapılmış süslemeler de kayda değer güzelliكتedir.

Kitâbeler :

Yapıdan günümüze intikal etmiş herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Büyük Hamam yapısını kesin olarak tarihlendirmeye imkân verecek bir kitâbe mevcut değildir. Ancak, bir Menteşe Beyliği payitahtı olan Peçin'de bulunması ve Osmanlılar zamanında hemen faaliyeti görünmemesi sebebiyle bir Menteşe Beyliği yapısı olduğu açıktır.

Peçin, Ahmed Gâzi Bey'in ölümünden sonra Ankara Savaşı'na kadar Osmanlıların kontrolüne girmişse de Ankara Savaşı'ndan sonra tekrar Menteşeoğlu İlyas Bey tarafından Beyliğin idare merkezi olarak faaliyetini yaklaşık bir çeyrek asır daha sürdürebilmiştir. Osmanlılar zamanında Milâs'ta Firuz Bey Câmii'nin inşâ edildiği bilinmekle beraber Peçin'de herhangi bir imar faaliyetinin varlığı bilinmemektedir.

Hamam, dış görünüş itibariyle oldukça fakir ve sade görünmesine nazaran içeride, özellikle teknik ve zenginlik bakımından Beyliğin maddî gücünün oldukça yüksek bir devresinde ve rahat bir ortamda inşâ edildiğini göstermektedir. Bilindiği üzere Peçin'i kendisine hükümet merkezi ittihaz eden Menteşe Beyleri arasında en kudretli ve madden en güçlü olanının Ahmed Gâzi Bey olduğu, beyliğin sınırları dâhilinde yapmış olduğu imar faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Mimârî ve inşâî bakımdan da beyliğin en güçlü olduğu zaman onun zamanıdır. Ayrıca, 970/1562-63 tarihli Menteşe Sancağı Evkaf Defteri'nden Ahmed Gâzi Bey'in Peçin'de adına bir hamamı, medresesi ve imâreti olduğu ve bunların devamını sağlamak için vakıflar tahsis etmiş olduğu bilinmektedir⁹. Bu sebeplerden dolayı Peçin, Büyük Hamamı'nın Ahmed Gâzi Bey (1375-1391) tarafından XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmış olduğu kanaatindeyiz.

⁹ BA., MSED, 338, s. 44, 50

4 - BALAT- II NOLU HAMAM (İlyas Bey Hamamı - A)

Şekil : 54 - 59

Resim : 344 - 363

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992, Temmuz 1993

Yeri : Balat İlyas Bey Câmii ve Medresesi'nin yaklaşık 35 m. kuzeyinde inşâ edilmiş olan hamam literatüre "İlyas Bey Câmii Hamamı" ve "Büyük Hamam"¹ olarak geçmiştir.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Yapı, doğu cephesinde hamam ana kitlesinden güneydeki su dağıtım şebekesi (348.Res.) sebebiyle biraz kuzeye kaydırılmış olan kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen şekilli oldukça büyük tutulmuş bir soyunma mahalli ile, doğu-batı istikametinde aralık, ılıkılık, sıcaklık, köşe hücreleri, su haznesi ve külhan kısmını ihtiva eden hamam ana yapısından müteşekkildir (54.Şek.-344-345.Res.).

Soyunma mahalli yapının diğer unsurlarına nisbetle daha büyük ebadlı olup bugün sadece alt seviyede beden duvarları mevcuttur² (346-348.Res.). Doğü cephesinin güneye yakın kısmında genişliği ve ana yola bakması sebebiyle asıl giriş kapısı olan bir açıklık mevcuttur (349.Res.). Kuzey cephesinin batı kenarına yakın yerde daha dar ikinci bir açıklık daha bulunmaktadır (347.Res.). Oldukça büyük olan soyunma mahallinde iki ayrı giriş kapısının bulunması pek sık rastlanır bir durum değildir. İçeride duvar diplerinde, açıklıkların bulunduğu kısımların haricinde 35 cm. yükseklikte bir oturma sekisi soyunma mahallini çepeçevre dolaşmaktadır (346,349.Res.). Orta kısımda, zeminde kalan izlerden bir havuz veya şadırvanın yer aldığı

¹ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 43-45

² 1992 yılı Temmuz-Ağustos aylarında V.G.M. kontrolünde Vakıf İnşaat tarafından sürdürülen temizlik ve sondaj çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

anlaşılmaktadır³ (348.Res.). Bu kısmın güney ve kuzeyinde zemine raptedilmiş birer antik sütun parçası bulunmaktadır (346.Res.). Bunların varlığı soyunmalık kısmının üzerinin düz bir örtü ile kapatıldığını göstermektedir.

Soyunma mahallinin batı cephesinde, eksenin biraz kuzeyinde açılan ve üstü kemerli çökertme bir niş içindeki dikdörtgen açıklıktan, üzeri kuzey ve güneyden mukarnaslı bingilere oturan kubbemsi bir örtüye sahip giriş medhaline, aralık bölümüne geçilmektedir (350-351.Res.). Kuzey-güney doğrultusunda dar dikdörtgen bu kısmın batı duvarının kuzey kenarında sonradan kapatılmış bir kapı açıklığı yer almaktadır. Bu açıklık evvelce bitişindeki hemen hemen aynı ebaddaki helâ ve tıraş bölümüne açılmaktaydı. Helâ ve traşlık kısmının bu kapısı sonradan kapatılarak güney cephesinden yeni bir kapı açılmıştır (352.Res.).

Aralık kısmının güneyindeki yuvarlak kemerli kapıdan duvar diplerindeki sekilerden bir dinlenme mekânı olduğu anlaşılan ılık bölüme geçilmektedir (353.Res.). Aslen dikdörtgen plânlı olan soyunma mahalli dört cepheden niş şeklinde kemerli çökertmeler içinde daraltılarak kareye dönüştürülmüş ve üzeri mukarnaslı pandantiflerle geçilen bir kubbe ile örtülmüştür (54.Şek.). Soğukluğun güney ve batısında yer alan oturma sekilerinin alt kısımlarının gerilerinde, hamamın bütün atık sularını toplayarak helâyâ tahliye ve sevk eden dar kanallar yer almaktadır (354.Res.).

Soğukluğun güneydoğu kenarından yuvarlak kemerli bir kapı ile üzeri prizmatik Türk üçgenleriyle geçilmiş zikzaklı nervürlü bir kubbe ile örtülü olduğu anlaşılan bir mekân yer almaktadır (353.Res.). Güney ve batı duvarlarında yer alan kurna yerlerinden Balat İbrahim Bey Hamamı'nda olduğu gibi özel bir yıkanma mahalli olduğu anlaşılmaktadır⁴.

Sıcaklık mahalline, soğukluğun batı duvarı ortasından açılmış dilimli kemerli sığ bir çökertme içinde, üst kısmı tahrib olmuş bir kapıdan girilmektedir (355.Res.). Sıcaklık giriş kapısı âdeta bir taç kapının küçültülmüş şekli gibi bir kompozisyona sahiptir. Çökertmenin dilimli kemerinin üst

³ Büyük Hamam'ın güneyindeki Küçük Hamam'ın güneyinde yapılan temizlik sonrasında yekpare ak mermerden dilimli küre şeklinde bir fısıkye-havuz çanağı ortaya çıkmıştır. Alt kısmı delik olan çanağın kaide kısmının ölçüsü buradaki yere uygun düşmektedir. Bu sebeple çanağın Büyük Hamam'ın soyunmalık kısmına ait olduğu kanaatindeyiz.

⁴ A. Durukan bu mekânı soğukluk mekânı ile birlikte değerlendirerek, soğukluk mekânının iki bölümlü olduğunu (a.e., s. 223-224) ileri sürmektedir.

kısımında çam kozalağı şeklinde kabartma bir süsleme, dilimlerin geçişlerinde ve yanlarda üçgen ve bademli birer süsleme ve çökertmenin üst diliminin alt köşelerinde birer yuvarlak rozet yer almaktadır.

Sıcaklık, iri mukarnas dolgulu tromplarla geçilen merkezi bir kubbe ile örtülü bir orta bölüm ile kuzey, güney ve batıdan beşik tonoz örtülü üç eyvandan müteşekkildir (356-358.Res.). İçte yapılan temizlik sonrasında merkezi kubbenin tam altında bir göbek taşı yeri ortaya çıkarılmıştır⁵. Zeminde yer yer meydana gelen çökmeler sebebiyle döşeme altındaki cehennemlik kısmen görünmektedir (358.Res.). Güney eyvanının arka duvarının üst kısmı yarı seviyeye kadar yıkılmıştır (356.Res.). Sıcaklığı, zeminden 2.30 m.lik bir yükseklikte 20 cm. genişliğinde profilli bir kuşak çepeçevre dolaşmaktadır. Batı eyvanının arka duvarı ortasında, hamamın batı cephesi boyunca yer alan su haznesi ve külhan kısmına açılan ve kalan izlerden kemerli bir çökertme içine alınmış olduğu anlaşılan dikdörtgen bir pencere açıklığı bulunmaktadır (357.Res.).

Batı eyvanının kuzey ve güneyinde kare plânlı iki yıkanma hücresi yer almaktadır. Hücrelerin, sıcaklığın orta kısmına bakan çapraz köşelerinde yuvarlak kemerli birer giriş kapısı bulunmaktadır (358-359.Res.). Evvelce içi tamamen toprak dolu olan kuzeybatı köşedeki hücrenin 1992 yılı temizlik çalışmaları sonunda, kurnalar olmasa da kuzey ve batı duvarlarında birisinin köşeleri pahlanmış, yarım daire kesitli iki yalağı açığa çıkarılmış bulunmaktadır (358,360.Res.). Hücrenin zeminden 1 m. yüksekliğe kadar olan kısmı iyi sıvanmış olup üst kısmında mekânı çepeçevre dolaşan 35 cm. genişliğinde bir süs kuşağı mevcuttur. Prizmatik Türk üçgenleriyle geçilen kubbenin, kalıntılardan dilimli ve nervürlü olduğu anlaşılmaktadır (361.Res.).

Güneybatı köşede yer alan hücre farklılık gösterir. Buradaki yalıklar kaybolmuştur. Hücrenin batısından açılan dikdörtgen bir pencere ile gerisindeki doğu-batı doğrultusunda üzeri beşik tonoz örtülü küçük bir mekân ile irtibatlandırılmıştır (54.Şek.-359.Res.). Müstakil bir su deposu gibi görünen bu mekânın buhar odası olduğu, külhan ve su haznesi ile ilişkili olduğu ileri sürülmekle⁶ birlikte tam olarak fonksiyonu tesbit edilememiştir. Bu hücrede de asıl sıcaklık mahallinde olduğu gibi zeminden 2.30 m.lik bir yükseklikte 20

⁵ Wulzinger-Witteck-Sarre, burada sekizgen bir göbek taşının var olduğunu (a.e., s. 44) belirtmektedir.

⁶ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 46

cm. genişliğinde profilli bir kuşak çepeçevre kuşatmaktadır. Zeminden 1 m. yükseklikten başlayan 40 cm. genişliğinde bir süs kuşağı hücrenin dört bir yanını dolaşmaktadır. Kare plânlı hücrenin üstünün evvelce kuzeybatı hücrede olduğu gibi prizmatik Türk üçgenleriyle geçilen dilimli, nervürlü bir kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Su haznesi ve külhan, hamamın batı cephesinde kuzey-güney istikametinde uzanmaktadır (54.Şek.-362.Res.). Kuzey duvarı kısmen yıkılmış olan su haznesinin üzeri boydan boya bir beşik tonozla örtülmüştür. Su haznesinin batı duvarı dıştan hemen hemen dam seviyesine kadar toprak dolu olması sebebiyle külhanın ocak ağzı görünmemektedir. Sıcaklığın batı eyvanıyla dikdörtgen bir pencere açıklığı ile irtibatlandırılmıştır (357.Res.).

Dıştan tamamen sıvasız ve gösterişsiz olan hamamın beden duvarları içten bütünüyle sıvanmış olup, sıva üstü stampaj ve kalıp basma tekniğiyle yapılmış süslemeler ihtiva etmektedir (355,358a-359,363.Res.).

Malzeme ve Teknik :

Yapıda inşâ malzemesi olarak taş ve tuğla kullanılmıştır. Sıvasız dış duvarlarda örgü malzemesi olarak devşirme antik taşların yanı sıra moloz taşlar ve derz aralarında dolgu malzemesi olarak tuğlanın yoğun kullanımı gözlenmektedir. Kapı ve pencerelerin sövelerinde devşirme taşlardan elde edilmiş kesme taşlar, kemer örgülerinde ise tuğla malzeme kullanılmıştır. Aralık kısmının üstündeki mukarnaslı bingilerde, kubbe geçiş elemanlarında, eyvanların tonoz kemerlerinde tamamen tuğla kullanılmıştır. Gerek soyunma mahallinde ve gerekse hamamın ılık mekanında zemin döşemelerinde enli devşirme antik taşlar kullanılmış, sıcaklık ve halvetlerde ise döşeme taşları hemen hemen tamamen sökülmüştür. Dıştan sıvasız taş örgülü haliyle bırakılan cephe duvarları içten kirli beyaz bir harçla tamamen sıvanmıştır.

Yapının iç kısmında, sıva üstüne malakâri denilen stampaj veya kalıp basma süslemeler oldukça zengindir.

Süsleme :

Balat İlyas Bey Hamamı, dıştan sade, gösterişsiz olmasına karşılık içten hem mimârî ve inşâî hem de tezyîni olarak oldukça zengin ve göz alıcıdır.

Ancak hamamın üst örtüsünün su haznesi ve aralık kısmı dışında hemen hemen tamamen çökmüş olması, içteki sıva üstünde yer alan süslemelerin pek çoğunun tahrip olmasına sebep olmuştur.

Mevcut haliyle görebildiğimiz süslemeler; ılıkliktan sıcaklığa geçişi temin eden dilimli kemerli kapı açıklığının üstünde yuvarlak rozetler ve köşelerde badem şeklinde mukarnas dilimleri, sıcaklık mahallinde zeminden 2.30 m.lik yükseklikteki profilli kuşağın altında yer alan içleri çeşitli süs unsurlarıyla doldurulmuş ve münavebeli olarak yerleştirilmiş kare, daire ve eliptik çerçevesel bir süs kuşağı (55.Şek.), kuzeybatı hücrenin giriş açıklığı üzerinde sağda ve solda birer selvi ve ortada bir vazö içine yerleştirilmiş çeşitli çiçeklerin bulunduğu bir pano (56.Şek.-358.Res.), kuzey eyvanında yine kaldığı kadarıyla kare bir çerçeve içine alınmış selvi motiflerinin yer aldığı oldukça bozulmuş süslemeler (56.Şek.), kuzeybatı hücrede zeminden 1 m. yükseklikte 35 cm genişliğinde, motifleri tam olarak çözümlenemeyen bir süs kuşağı ve güneybatı hücrede yine zeminden 1 m. yükseklikte 40 cm. genişlikte yan yana, tesbit edebildiğimiz kadarıyla iri palmetlerden oluşan ve hücreyi çepeçevre dolaşan bir süs kuşağından ibarettir (57.Şek.-363.Res.). Yapıyı oldukça sağlam olarak görmüş ve süslemelerini tesbit etmiş olan Wulzinger-Witteck-Sarre'nin eserinde, bu süslemeler ayrıntılarıyla işlenmiştir⁷ (55-59.Şek.).

Kitâbeler :

İlyas Bey Hamamı'ndan günümüze kadar gelebilmiş herhangi bir kitâbe bulunmamaktadır.

Tarihlendirme :

İlyas Bey Hamamı'nı kesin tarihlememize imkân verecek bir inşâ kitâbesi mevcut değildir. Mentешеoğlu İlyas Bey tarafından temelini atıldığı bilinen câmiin hemen yakınında hatta dış avlusu içinde bulunması sebebiyle İlyas Bey Câmii Hamamı olarak tanınan bu hamamın, Balat'ta İlyas Bey

⁷ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 43-47, Lev. 38-42

tarafından yaptırıldığı belirtilen imârethânenin⁸ bir ünitesi olması kuvvetle muhtemeldir.

Kalkaşandı'nin 1412 yılında tamamlanmış olan Devlet Sahnâmesi'nde Balat'ta dört Hamam'ın bulunduğu söz edilmektedir⁹. Balat'ta halen mevcut dört büyük hamam'dan başka hamam bulunmadığından İlyas Bey Hamamı'nın da bu tarihlerde mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

S. Eyice'nin XV. yüzyıla ait olarak kabul ettiği hamam¹⁰, malzeme ve teknik olarak da bu tarihe uygun düşmektedir. İlyas Bey zamanında, Balat'taki Türk yerleşmesi kale eteklerindeki eski yerleşmenin doğusuna, düzlüğe taşınmıştır. Kanaatimizce bu düzlükteki yapıların hemen pek çoğu İlyas Bey Câmii ile aynı tarihlere, biraz evvel veya biraz sonrasına aittirler. Bir su tesisi ve temizlik mekânı olarak hamamların yoğun bir imar faaliyetinin olduğu câmi çevresinde en erken inşâsının yapıldığı bina olması bir gelenek halindedir. Bu sebeple, İlyas Bey Hamamı'nın XV. yüzyılın hemen başlarında, câmi inşâatının başladığı 1403-4 yıllarında inşâ edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁸ BA., 338, s. 8-10

⁹ P. Wittek, a.e., s. 129-130 (Kalkaşandı, Subh V. s. 382'den naklen).

¹⁰ S. Eyice, "İznik'te Büyük Hamam...", s. 110, dpn. 40.

5 - BALAT - III NOLU HAMAM (İlyas Bey Hamamı - B)

Şekil : 60 - 61

Resim : 364 - 370

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1991, Ağustos 1992, Temmuz 1993

Yeri : Balat İlyas Bey Câmii ve Medresesi'nin kuzeyinde, Büyük Hamam olarak isimlendirilen hamamın 2.50 m. güneyinde kurulmuştur.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Büyük Hamam'ın hemen güneyinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerinde kurulmuş olan tamamen müstakil hamam, yan yana üç hacim ile kuzeyden birleşik su haznesi ve külhan kısmından müteşekkil özel bir hamam görünümündedir (60-61.Şek.-344,364.Res.). 1993 yılında hamamın güneyinde yapılan kazı ve temizlik çalışmalarında soyunma mahalline ait olması muhtemel bazı duvar kalıntıları ve zemin döşemesi açığa çıkarılmıştır (61.Şek.-364.Res.). Bu özelliği sebebiyle kadınlar hamamı, İlyas Bey Medresesi öğrencileri ve müderrisleri tarafından kullanılan bir hamam veya misafirlere özel bir hamam olduğu ileri sürülmektedir¹.

Hamamın ilk mekânına, güney cephenin doğu kenarına yakın yerden, üst kısmı büyük ölçüde yıkılmış bir açıklıktan girilmektedir (364.Res.). Üzeri beşik tonoz örtülü kuzey-güney doğrultusundaki dikdörtgen mekânın tonoz örtüsünde, 16 cm. çapında üçerli olarak yerleştirilmiş altı adet ışıklık yer almaktadır (365.Res.). Dışarıya pencere açıklığı bulunmayan bu bölüme ışık bu ışıklıklardan sağlanmaktadır. Bir aralık mahalli gibi görünen bu bölümün helâ veya tıraşlık bölümü olduğu ileri sürülmektedir².

Aralık mekanına batıdan bitişik ikinci mekâna, güney kenarından açılan küçük bir kapıdan girilmektedir. Yaklaşık kare plânlı bu mekânın kuzey ve batı duvarlarında birer yıkanma yeri olduğu kurna deliklerinden

¹ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 47

² Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 47

anlaşılmaktadır (60.Şek.-366.Res.). Üst örtüsü tamamen çökmüş olmakla birlikte köşelerde kalan pendentif bakiyyeleri, üzerinin bir kubbe ile örtülü olduğunu ortaya koymaktadır³ (367.Res.). Zeminden 1 m. yükseklikte bir kuşak halinde ve hücrenin köşelerinde, her iki duvarda çift sıra olarak yukarıya doğru yükselen daire şekilli içleri tam olarak çözümlenemeyen motiflerle doldurulmuş sıva üstüne kalıp basma tekniğinde yapılmış süslemeler yer almaktadır (367-368.Res.).

Üçüncü mekâna doğu duvarının güney kenarından açılmış bir kapı ile girilmektedir. İkinci mekânla hemen eş büyüklükteki bu mekânın da kuzey ve batı duvarlarında birer kurna olduğu kalıntılarından anlaşılmaktadır. Kuzey duvarının doğu ucunda, hamamın kuzeyinde yer alan su haznesi ve külhana açılan dikdörtgen şekilli küçük bir pencere bulunmaktadır (369.Res.). Bu mekânda, duvar yüzeylerindeki sıva üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Köşelerdeki pendentif kalıntılarından bu hacmin de üzerinin kubbeyle örtülü olduğu belli olmaktadır. Bu kısmın hamamın buhar veya terleme odası olup asıl yıkanma mahallinin ikinci mekân olduğu kanaatindeyiz.

Hamamın kuzeyinde, ana kitleden çıkma yapar şekilde doğu-batı istikametinde yerleştirilmiş olan su haznesinin üstü beşik bir tonozla örtülüdür. Batı duvarının bir bölümü yıkıldığı için giriş açıklığı gibi görünmektedir. 1993 yılında yapılan sondaj ve temizlik sonrasında Büyük Hamam'a bakan kuzey cephenin ortasında, külhan ve ocak ağız açığı çıkarılmıştır (370.Res.). Hamamın suyu, Büyük Hamam ile aynı su dağıtım şebekesinden sağlanmaktadır.

Malzeme ve Teknik :

Yapıda inşâ malzemesi olarak bol miktarda devşirme antik malzeme ile birlikte moloz taş, tuğla ve harç kullanılmıştır. Duvar örgülerinde düzensiz devşirme antik taşların ve moloz taşların araları tuğla parçaları ile doldurulmuştur.

Dıştan tamamen sıvasız bırakılmış olan hamamın iç duvarları üst örtü de dâhil olmak üzere sıvanmıştır. Günümüze kısmen sağlam olarak ulaşabilen

³ A. Durukan bütün hacimlerin üzerinin beşik tonozlarla örtülü olduğunu (a.e., s. 245) ileri sürmektedir.

hamamın ilk mekânının ve su haznesinin tonoz örtüsünde örgü malzemesi taş ve tuğla birlikte kullanılmıştır.

İlk mekanın tonoz örtüsünde yer alan ışıklıklar bir çeşit kırmızı topraktan pişirilerek yapılmıştır. Hamamın sıcak-soğuk su dağıtım şebekelerinde ve sıcak hava taşıyan pöhrenkler de aynı malzemedен müteşekkildir.

Süsleme :

Hamamın süsleme ihtiva eden tek bölümü ortadaki ikinci mekândır. Bu mekânda Büyük Hamam'da olduğu gibi sıva üstüne kalıp basma tekniğinde yapılmış süslemeler bulunmaktadır.

Beden duvarlarında zeminden 1 m. yükseklikte sıva üstüne kalıp basma olarak, içleri tam olarak çözümlenemeyen motiflerle doldurulmuş ve yan yana sıralanmış dairelerden oluşan bir süs kuşağı çepeçevre dolaşmaktadır. Hücrenin köşelerinde, her iki duvarda çift sıra olarak yukarıya doğru yükselen daire şekilli süslemeler, pandantiflerin alt ucunda ikiye ayrılarak pandantiflerin dış kenarlarından beden duvarlarının üst seviyesine kadar yükselmektedir (367-368.Res.). Üst kısımların fazla tahrib olması bu süslemelerin beden duvarlarının üst kısmında odayı ikinci bir kuşak hâlinde dolaşıp dolaşmadığı anlaşılammaktadır.

Kitâbeler :

Hamam yapısından günümüze intikal etmiş herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Yapının inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe bulunmaması sebebiyle kesin inşâ tarihini tesbit etmek zordur. Hemen kuzeyinde yer alan Büyük Hamam'dan önce mi, sonra mı, yoksa eş zamanlı mı olduğu tartışmalıdır.

Büyük Hamam'dan daha basit yapılı ve daha az itinalı bir işçiliğe sahip oluşu sebebiyle daha geç bir döneme ait olduğu ileri sürülmektedir⁴. Ancak, bu yapının müstakil ve daha küçük oluşu, Büyük Hamam'dan daha sonra yapılmış olduğunu işaret etmez. Kanaatimizce, İlyas Bey tarafından temeli atılan imaretin inşasında çalışanlar için, Büyük Hamam'ın inşâsından evvel yapılmış olması daha uygundur . Zira, kullanılan malzeme ve itinasız işçiliği ancak bununla izah edilebilir düşüncesindeyiz.

Büyük Hamam'ın imâretin bir parçası olarak daha itinalı olarak ve daha sonra belki de eş zamanlı olarak yapılmış olması muhtemeldir. Büyük Hamam tamamlandıktan sonra Küçük Hamam da yıkılmayarak belki bey için belki de kadınlar için faaliyetine devam etmiş olması mümkün görünmektedir. Bu sebeplerden dolayı biz hamamın XV. yüzyıl başlarına ait olduğu kanaatindeyiz.

---

⁴ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 47

6 - PEÇİN - YELLİ (Kepez) HAMAMI

Şekil : 62

Resim : 371 - 381

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1992

Yeri : Peçin'in güneydoğusundaki Kepez mevkiinde, patika yolun hemen solundadır.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Eğimli bir arazi üzerinde doğu-batı istikametinde kurulmuş olan hamamın üst örtüsü, bazı bölümler haricinde tamamen çökmüş ve iç kısmı da moloz taş ve toprakla büyük ölçüde dolmuş bulunmaktadır (62.Şek.-371.Res.).

Peçin'de 1984 yılında yapılan sondaj ve temizlik çalışmalarında, içte ve duvar diplerinde temizlikler yapılmış ve bazı mekânlar açığa çıkarılmıştır¹.

Hamamın soyunmalık kısmı batı cephede, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen şekilli olup oldukça büyük bir alanı kaplamaktadır (372.Res.). Üst örtüsü tamamen çökmüş olan soyunmalığın giriş açıklığının yer aldığını düşündüğümüz batı cephesi orta kısımda zemin seviyesine kadar yıkılmıştır. Kuzey cephede yer alan oldukça tahrib olmuş iki büyük açıklığın soyunma mahallinin pencerelerine ait olduğu kanaatindeyiz. Yapılan temizlik çalışmalarında soyunmalıkta sekilerin yer aldığı tesbit edilmiştir².

Aralık mekânına, soyunmalığın doğu duvarının güney kenarına yakın yerden açılan yuvarlak kemerli bir açıklıktan geçilmektedir (373.Res.). Üzeri kuzey-güney doğrultusunda beşik tonozlarla örtülü mekan üç ayrı bölüm halindedir. Helâ ve tıraşlık mahallini ihtiva eden bu bölüm oldukça dar tutulmuştur (374.Res.).

¹ M. Oluş Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 659

² M. O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 659

Ilıklık mekânına aralığın doğu duvarının güney kenarından fazla geniş olmayan yuvarlak kemerli bir kapıdan girilmektedir. Güney ve doğu duvarları boyunca devam eden sekilerin bulunduğu ılıklığın doğu ve güney duvarında orta seviyede birer küçük dolap nişi bulunmaktadır. Üst örtüsü hakkında kesin bir şey söylemek zor olmakla birlikte odanın dikdörtgen formu dikkate alınarak tonozla örtülü olması muhtemeldir (375.Res.).

Ilıklığın kuzeydoğu köşesinden açılan bir kapı ile sıcaklık mekânına geçilmektedir. Ortası evvelce kubbe ile örtülü olduğu anlaşılan sıcaklığın doğu ve batı taraflarında beşik tonoz örtülü iki büyük ve kuzey tarafında ise fazla derin olmayan sığ bir eyvan yer almaktadır (376-377.Res.). Yapılan temizlik çalışmalarında, sığ eyvanın olduğu yerde bir su teknesine ait izlerle mermer zemine rastlanmıştır³.

Sıcaklığın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda girişleri sonradan örülerek kapatılmış iki mekân yer almaktadır (376.Res.). Bunların ne sebeple kapatıldığı bilinmemektedir. Kuzeydoğu ve kuzeybatıda yer alan köşe hücreleri ise plân şeması itibarıyla farklıdır. Kuzeydoğuda yer alan hücre kare plânlı olup güneybatı köşesinden açılan yuvarlak kemerli bir kapı ile sıcaklığa açılmaktadır. Kuzeybatıda yer alan kuzey-güney doğrultusundaki dikdörtgen şekilli hücre ise güneydoğu köşeden açılan yuvarlak kemerli bir kapı ile sıcaklıkla irtibatlandırılmasının yanı sıra doğu duvarının kuzeye yakın yerinden açılan dikdörtgen bir pencere ile de su haznesi ile irtibatlandırılmıştır (62.Şek.). Bu formuyla evvelce üzerinin tonoz örtü ile kapatılmış olması uygundur.

Külhan ve su haznesi hamamın kuzeydoğu kenarında "L" şeklinde bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Evvelce toprak dolu olan külhan da 1984 yılı çalışmalarında temizlenmiş, kuzeye bakan cephesi açılarak ocak ağız meydana çıkarılmış, su haznesini dolduran toprak temizlenerek kazanın yerleştirildiği zemin tesbit edilmiştir⁴. "L" şeklindeki su haznesinin üzeri doğu-batı istikametinde dar dikdörtgen, kuzey güney istikametinde yaklaşık kare formu olmakla birlikte birbirilerine güneydoğu köşeden çapraz gelecek şekilde beşik tonozlarla örtülmüştür (378-380.Res.).

³ M. O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 658

⁴ M. O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 658

Hamamın doğusunda, dışta yer alan harap mekânların külhana giden suların dinlendirildiği depolar olduğu ileri sürülmektedir⁵.

Dıştan bakımsız ve sıvasız olan duvarların (381.Res.) içten tamamen sıvanmış olduğu, yer yer mevcut sıva kalıntılarından anlaşılmaktadır.

Malzeme ve Teknik :

Hamam inşâ malzemesi genel olarak Peçin yapılarının hemen hepsinde ortak olan moloz taş, tuğla ve harçtır. Moloz taş örgülü beden duvarlarında taş aralarında yer yer tuğla malzemeye rastlanmaktadır.

Tonoz örgülerinde taşın kullanılmış olmasına karşılık, tonoz kemer örgülerinde tuğla malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Dıştan sıvasız olan beden duvarları içten harçla sıvanmıştır.

Yapılan temizlik çalışmalarında sıcaklık kısmının zemin döşemesinin mermer olduğu ortaya çıkarılmıştır. Sıcaklıkta ve köşe hücrelerinde su ve sıcak hava taşıyan pöhrenlerin bir kısmı yer yer tahrib olan duvarlardan görünmektedir.

Süsleme :

Oldukça harap vaziyetteki hamamda devrinden günümüze kalabilmiş herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Kitâbeler :

Yapının inşâ veya tamirine ait herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Yelli Hamam'ı kesin olarak tarihlendirmeye yarayacak herhangi bir kitâbe veya yazılı vesika mevcut değildir.

İ. H. Uzunçarşılı, Kepez'deki bu hamam dâhil yapıların hepsini Mentешеoğlu Orhan Bey'e atfetmektedir⁶. Peçin'de Orhan Bey zamanından

⁵ M. O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 658

⁶ İ. H. Uzunçarşılı, Kitâbeler, s. 165

günümüze intikal eden bir câmi'nden başka kesin tarihini bilebildiğimiz ikinci bir yapısı bulunmamaktadır.

Kepez mevkiindeki bu yapıyı, hemen yakınında bulunan diğer medrese ve câmi ile malzeme ve teknik olarak yakın benzerlik göstermeleri ve buldukları mevki itibarıyla de bir külliye havası vermeleri sebebiyle diğer yapılar gibi, Peçin'i kendine XV. yüzyılın başlarında hükümet merkezi yapan Mentешеođlu İlyas Bey'in zamanına tarihlemeyi uygun buluyoruz.

7 - PEÇİN - KONAK HAMAMI

Şekil : 63

Resim : 382 - 391

İnceleme Tarihi : Temmuz 1989, Ağustos 1992

Yeri : Ahmed Gâzi Medresesi'nin kuzeybatısında, yaklaşık 80-100 m. uzaklıkta bir yamaç üzerinde kurulmuştur.

Mimârî ve İnşâî Özellikler :

Üst örtüsü tamamen ve beden duvarları kısmen yıkık olarak günümüze kadar gelen hamam, kapladığı alan itibariyle küçük olması sebebiyle bir genel hamamdan ziyade bir özel hamam hüviyetindedir. Bu sebepten dolaydır ki hamam "Konak Hamamı" olarak tanıtılmıştır¹.

Konak Hamamı plân şeması itibariyle, Semavi Eyice tarafından sıcaklık bölümleri plân şemaları esas alınarak yapılan Türk Hamamları tipolojisinde "Ortası kubbeli enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip" hamamların sıcaklık kısmına uygun düşmektedir (63.Şek.-382-382a.Res.).

Yapının batı cephesi ortasında, bugün oldukça tahrib olmuş bir açıklıktan boydan boya bir beşik tonozla örtülü² olduğu anlaşılan kuzey-güney doğrultusunda enine dikdörtgen bir mekâna girilmektedir (383-385.Res.). Bir soyunma, aralık ve ılık mahalleri olmaksızın direkt olarak sıcaklık kısmına girilmesi pek sıhhatli görünmemekle birlikte, batı cephesi önünde bu mahallere ilişkin bir duvar bakiyyesi mevcut değildir. Bu mekânın güney duvarının orta kısmında dikdörtgen şeklinde küçük bir dolap nişi ve kuzey duvarının batı kenarında dar dikdörtgen şeklinde bir pencere açıklığı mevcuttur (63.Şek.-

¹ M. O. Arık, "Peçin Kenti 1984 Yılı...", s. 657

² A. Arel, S. Eyice'nin "e" tipi gereği enine sıcaklığın yan taraflarda başlayan tonoz örtüsünün plânda ortaya bir kubbe getirilerek tamamlanmasını teklif etmektedir (a.m., s. 86). Ancak, kısmen sağlam olan beden duvarlarında orta kısmının bir kubbe ile örtülü olabileceğini gösteren emareler bulunmamaktadır.

386.Res.). Bilindiği kadarıyla sıcaklık mahallerinde alt seviyede dışa açılan pencere açıklıkları mevcut değildir. Bu kısım, Konak Hamamı'nın hem soyunma hem de ılık mekânı olarak değerlendirilebilir³. Bu kısmın doğu tarafında biri kuzeyde diğeri güneyde eş büyüklükte birer küçük hücre yer almaktadır (63.Şek.). Hücrelerin, batı cepheden açılmış muhtemelen üstleri kemerli birer giriş kapısı bulunmaktadır (384.Res.). Her iki hücrenin doğu cephelerinin orta kısmında birer kurna yeri (387.Res.) olduğu ve pandantiflerle geçilen birer kubbe ile örtülü (388.Res.) oldukları mevcut kalıntılardan anlaşılmaktadır.

Külhan ve su haznesi halvetlerin doğusunda kuzey-güney istikametinde yerleştirilmiş olup üst örtüsü tamamen çökmüştür. Muhtemelen beşik bir tonoz ile örtülü olan su haznesi ve külhan molozlarla hemen hemen tamamen dolmuştur (382.Res.).

Dıştan sade, gösterişsiz ve sıvasız olan hamam içten tamamen sıvanmış olup sıva üstüne kalıp basma tekniğinde yapılmış süslemeler ihtiva etmektedir (389-391.Res.).

Malzeme ve Teknik :

Hamamın sıvasız dış duvarları tamamen moloz taş örgülü olup yer yer derz aralarında boşlukları doldurmak için tuğla parçaları kullanılmıştır. İçte bütün mekânlar zeminden 1.20 m.lik kısma kadar pembemsi beyaz ve yukarısı üst örtüye kadar kirli beyaz bir harçla sıvanmıştır.

Girişin önündeki enine dikdörtgen mekânın tonoz örtüsünde örgü malzemesinin kaba kesme taş olduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Hücrelerin üzerini örten kubbelerin ana malzemesi hakkında kesin bir bilgimiz olmamakla birlikte pandantiflerin dış kenarlarının bir sıra tuğla silme ile çevrelenmiş olmaları sebebiyle kubbelerinde tuğla malzeme ile örülmüş oldukları düşünülebilir.

³ A. Arel, bu kısmın enine sıcaklık mahalli olduğunu (a.e., s. 85) ileri sürmektedir.

Süsleme :

Dıştan oldukça fakir ve sade bir manzara arzeden hamam; içte Balat hamamlarında gördüğümüz tarzda sıva üstüne kalıp basma tekniği ile yapılmış süslemeler ihtiva etmektedir.

Soyunma-ılıklik mekânında zeminden 1.20 m.lik kısmın üzerinde mekânı çepeçevre dolaşan 20 cm. genişliğinde şablon ile sıva üzerine kalıp basma olarak yapılmış yan yana sıralanmış dikdörtgen çerçeveler içinde bir sıra palmet ve altında dar bir kuşak halinde zencirek motiflerinden oluşan bir süs kuşağı yer almaktadır (389.Res.).

Yıkanma hücrelerinden güneydeki diğerine oranla daha yoğun bir süslemeye sahiptir. Odanın dört bir yanında zeminden 1.20 m.lik iyi sıvalı kısmın yukarısında kirli beyaz sıva üzerine kubbe eteğine kadar şablonlu olarak kalıp basma tekniğinde süslemeler yapılmıştır (390-391.Res.). Daha sağlam olarak günümüze ulaşmış süslemelere sahip güney cephede, en altta bir kuşak halinde 8 cm. çapında ve 6 cm. aralıkla yerleştirilmiş yuvarlak gülbezeler, onun üzerindeki sırada gülbezeler aralarına gelecek şekilde 5 cm. aralıkla yerleştirilmiş 10 X 17 cm. ebadında dikine dikdörtgen çerçeveler içinde üstte büyük bir palmet altta zencirek motifli ikinci bir kuşak, yine onun üzerinde ilk sıranın tekrarı yuvarlak gülbezeli üçüncü bir kuşak ile dördüncü olarak bir sıra münavebeli olarak yerleştirilmiş 8 cm. çapında yuvarlak gülbezeler ve 13 X 20 cm. ebadında dikine dikdörtgen, içleri tam olarak çözümlenemeyen bitkisel motiflerle doldurulmuş kartuş şeklinde son bir kuşak yer almaktadır. Bu kuşakların üstünde tam ortada 8 cm. çapında bir gülbezek çevresinde alt kısımlarından birleşik, ikinci kuşakta gördüğümüz palmetli zencirekli dikdörtgen çerçeveler ile 60 cm. çapında güneş kursu şeklinde bir kompozisyon yer almaktadır. Bu kompozisyonda dikdörtgen kartuşların açık kalan dış köşeliklerine yine birer gülbezek konulmuştur. Daha üst kısımlarda sıvalar çok tahrib olduğu için süslemeler tam olarak tesbit edilememektedir. Kalan izlerden hücrenin diğer cephelerinin de aynı şekilde süslendiği anlaşılmaktadır.

Kuzeyde yer alan ikinci hücre daha sade olup büyük dikdörtgen mekânda yer alan süs kuşağı aynen burada da tekrarlanmıştır (389.Res.). Kuzeydeki hücrenin güneydekine nisbetle daha yoğun süslemeye sahip oluşu, onun önemli şahıslar, muhtemelen de beyler tarafından kullanıldığını göstermektedir.

Kitâbeler :

Hamam yapısından zamanımıza intikal etmiş herhangi bir kitâbe mevcut değildir.

Tarihlendirme :

Hamamın kesin inşâ tarihini belgeleyecek bir kitâbe veya yazılı herhangi bir belgeye sahip değiliz. Ancak, Peçin'de homojen Menteşe yerleşiminde bulunması, malzeme ve teknik olarak Beylikler Devri özellikleri taşıması itibarıyla bir Menteşe Beyliği eseri olduğunu söyleyebiliriz.

Hamamın sıva üzerine kalıp basma tekniğinde yapılmış süslemelerinin yakın benzerlerine, yakın coğrafyada yine Menteşe Beyliği eseri olarak ve Menteşeoğlu Şücaeddin İlyas Bey zamanında inşâ ettirilmiş olan Balat II ve III Nolu (İlyas Bey Hamamı, A-B)Hamamlar'da rastlamaktayız. Bazı stampaj kalıplarının hemen aynı olması her iki hamamda aynı ustaların çalışmış olabileceğini akla getirmektedir. Bu sebeple yapının XV. yüzyıl başlarında İlyas Bey'in Peçin'de ikâmet ettiği sıralarda yaptırılmış olması ihtimal dâhilindedir.

V - YIKILMIŞ OLAN VE KAYNAKLARDA ADI GEÇEN MENTEŞEOĞULLARI YAPILARI

A - CÂMİLER :

1 - Eskihisar - Kuru Câmi (Ahmed Gâzi Câmii):

Evliya Çelebi'nin "Kuru Câmi derler tarz-ı kadimdir" dediği¹ ve Menteşeoğlu Ahmed Gâzi Bey'e atfettiği yapıdan herhangi bir mimârî unsur günümüze ulaşamadığı gibi yeri dahi tam olarak belli değildir.

2 - Fethiye - Ahmed Gâzi Câmii :

970/1562-1563 tarihli Menteşe Sancağı Evkaf Defteri'nde, Mekri'de (Fethiye) Menteşeoğlu Ahmed Gâzi Bey'in bir câmi olduğu belirtilmektedir². Ancak, câmiin Fethiye'nin hangi mevkiinde olduğu bilinmediği gibi, Menteşe Beyliği dönemine ait herhangi bir câmi ve mescit de bulunmamaktadır.

3 - Ula - Yeni Câmi :

Günümüze sadece kitâbesi ulaşan câmiin Demir Sofu Mahallesiindeki yerinde Cumhuriyet dönemine ait aynı isimle betonarme bir câmi inşâ edilmiştir. Câmii inşâ kitâbesi³ (394.Res.) şöyledir :

هذا جامع دلکش صاحبہ محمد ابن مصطفیٰ

تقبل الله المرام تاریخ سنہ ثمان و سبعین و سبعمائه

Yeni Câmi, inşâ kitâbesine göre 778/1376-1377 yıllarında Menteşeoğlu Ahmed Gâzi Bey zamanında "Mehmed bin Mustafa" tarafından inşâ

¹ Evliya Çelebi, Seyahatnâme, IX, s. 207

² BA., MSED, 338, s. 135

³ Kitâbe, İ. H. Uzunçarşılı tarafından da neşredilmiştir (Kitâbeler, s. 152).

ettirilmiştir. E. Çelebi;" Çarşu içinde kiremit örtülü müferrah câmi vardır. Kapusu üzre tarihi böyle tahrir olunmuştur" diyerek bazı yanlış okuyuşlarla kitâbesini de nakletmiştir⁴.

B - İMÂRETLER :

1 - Çine - Ahmed Gâzi İmâreti :

Başbakanlık Arşivinde bulunan 970/1562-1563 tarihli Mentеше Sancağı Evkaf Defteri'nde Ahmed Gâzi Bey'in Çine'de bir imâreti⁵ bulunduğu kayıtlı olmakla birlikte mevkii belirtilmemektedir.

2 - Milâs - Ahmed Gâzi İmâreti :

Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 970/1562-1563 tarihli Mentеше Sancağı Evkaf Defteri'nde Ahmed Gâzi Bey'in Milâs'ta bir imâreti bulunduğu kayıtlıdır⁶. Mevkii tesbit edilememektedir.

3 - Peçin - Ahmed Gâzi İmâreti :

970/1562-1563 tarihli Mentеше Sancağı Evkaf Defteri'nde Ahmed Gâzi Bey'in Peçin'de diğer yapıların yanı sıra bir de imâreti bulunduğu belirtilmektedir. Peçin'de Ahmed Gâzi Medresesi çevresinde, ne tür bir yapıya ait olduğu belli olmayan bazı yapı harabeleri bulunmaktadır. Adı geçen imâretin bunlardan birisi olması muhtemeldir.

4 - Balat - İlyas Bey İmâreti :

970/1562-1563 tarihli Mentеше Sancağı Evkaf Defteri'nde kayıtlı bulunan İlyas Bey İmâreti'nin⁷ mimârîsi hakkında fikir verecek yapı bakiyesi

⁴ E. Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, s. 204

⁵ BA., MSED, 338, s. 42

⁶ BA., MSED, 338, s. 41

⁷ BA., MSED, 338, s. 8

tespit edilememektedir. İnşâ kitâbesinde "imâret" ibâresi yer alan İlyas Bey Câmii'nin yakınında olması veya câmi ile hemen hemen eş zamanlı inşâ edilmiş olan hamamlar ve medresenin tamamının *imâret* adı altında değerlendirilmiş olması da muhtemeldir.

C - MEDRESELER :

1 - Fethiye - Ahmed Gâzi Medresesi :

970/1562-1563 tarihli Menteşe Sancağı Evkaf Defteri'nde Ahmed Gâzi bey'in Fethiye'de bir medresesi bulunduğu kayıtlıdır⁸.

Yeri tespit edilemeyen medrese, defterdeki kayda göre; kâfirler tarafından harab edildiği ve Mekkî (Fethiye) halkının isteği üzerine padişâh emri ile Cafer Bali adında bir hayır sever tarafından, medresenin Düğer Kasabası'ndaki akarı olan çeltiklerin kırılarak elde edilen para ile Ahmed Gâzi Medresesi'nin yerine yeni bir medrese inşâ ettirildiği belirtilmektedir.

Fethiye'de Menteşe Bey Türbesi'nin güneyinde, türbeye bitişik eski duvar kalıntıları tespit edilen bir yapı bakiyesi bulunmaktadır. Kanaatimizce bu kalıntılar da yenilendiği belirtilen medreseye aittir. Çünkü, Fethiye'de bundan daha eskiye giden bir yapı veya kalıntısı bulunmamaktadır.

D - ZÂVİYELER :

1 - Turgut (Leyne)- Hoca Mukbil Zâviyesi :

Muğla, Yatağan ilçesine bağlı Turgut (Leyne) Bucağ'ında, Turgut İlkokulu bahçesinde tespit ettiğimiz bir kitâbeye göre, 770/1368-69 tarihinde Hoca Mukbil adında bir zat tarafından yaptırılan bir zâviyenin varlığını mevcut kitâbesinden⁹ öğrenmekteyiz.

⁸ BA., MSED, 338, s. 125-126

⁹ Kitâbe İ. H. Uzunçarşılı tarafından da neşredilmiştir (Kitâbeler, s. 152).

Kitâbe (104.Res.) şöyledir :

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 بِنِیْ هٰذِهِ الزَّوِیَةِ الْمُبَارَكَةِ
 اَبِی الْخَیْرَاتِ وَ مَعْدِنِ الْحَسَنَاتِ
 خَوَاجِهٖ مَقْبَلٌ فِی سَنَةِ اِثْنِیْ سَبْعِیْنِ وَ سَبْعَمِائِهٖ

Kitâbenin okunuşu: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu mibarek zâviyeyi, hayırlar sahibi ve iyilikler kaynağı Hoca Mukbil, 772 senesinde bina etti."

İlyas Bey Câmii yakınında ve hatta irtibatlı olduğunu düşündüğümüz zâviyeden¹⁰ günümüze intikal eden herhangi bir mimârî unsur bulunmamaktadır.

E - HAMAMLAR :

1 - Muğla - Elvan (İbrahim) Bey Hamamı :

970/1562-1563 tarihli Menteşe Sancağı Evkaf Defteri'nde kayıtlı olan ancak yeri tespit edilemeyen hamam¹¹ ile ilgili olarak Evliya Çelebi "...gayet müzeyyen ve âbı havası gayet lâtiftir" demektedir¹². Menteşeoğlu İbrahim Bey tarafından 1344 yılında inşâ ettirilen Ulu Câmî'in (Elvan Bey Câmii) yakınlarında olması muhtemel hamam, bugün mevcut değildir.

2 - Muğla - Ahmed Gâzi Hamamı :

Evliya Çelebi'nin " Ahmed Gâzi Hamamı ruşen ve hoş havadır"¹³dediği hamam yapısının şehrin neresinde olduğu belli değildir.

¹⁰ Daha geniş bilgi için bkz.: Kât.:Turgut İlyas Bey Câmii.

¹¹ BA., MSED, 338, s. 93

¹² E. Çelebi, Seyahatnâme, IX, s. 202

¹³ E. Çelebi, Seyahatnâme, IX, s. 202

VI - DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

A - PLÂN VE MEKAN

1 - CÂMİLER :

a) Tek Kubbeli Câmiler:

Menteşeoğulları tarafından tek kubbeli olarak inşâ ettirilen beş câmi bulunmaktadır. Bunlar, Datça Hızırşah Câmii (14.yy. ilk yarısı), Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii (14.yy. ilk yarısı), Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii (14.yy. ikinci yarısı), Balat İlyas Bey Câmii (1403-4), Peçin Yelli (Kepez) Câmii' (15. yy. başı)dir.

Türk mimârî eserleri arasında Buhara İsmail Samani Türbesi (10. y.y.başı), Tim Arab Ata Türbesi (978) ve Isfahan Barsıyan Mescidi (1134) gibi tek kubbeli Büyük Selçuklu yapılarına kadar uzanan bir geçmişe sahip tek kubbeli mescidler¹ XIII. yüzyıl Anadolu Türk mimârîsinin önemli bir gurubunu teşkil ederler.

Anadolu'da Selçuklular zamanında, XII. yüzyıldan itibaren XV. yüzyıl sonlarına kadar yaklaşık üç yüzyıl boyunca oldukça yaygın bir uygulama alanı bulan tek kubbeli mescidlerin sayısı oldukça fazladır. Erzurum Kale Mescidi (12.yy.ilk yarısı)², Konya Taş Mescid (1215), Beşarebey Mescidi (1219), Erdemşah Mescidi (1220), Küçük Karatay Mescidi (1248), Sırçalı Mescid (13. yy. ikinci yarısı), Hoca Hasan Mescidi (13. yy. sonu), Tahir ile Zühre Mescidi (13. yy.sonu), Beyhekim Mescidi (13. yy.sonu), Akşehir Güdük Minare Mescidi (1226), Akşehir Taş Medrese Mescidi (1250) ve Harput Arap Baba (Alaca) Mescid (1279)³ bu plân tipinin erken örnekleri arasında yer almaktadır. Bunlarda denenen merkezi mekân anlayışı ve hazırlık mekânları

¹ R. H. Ünal, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mirası", s. 23

² O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, s. 25

³ S. Dilaver, "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitleri", s. 17-24

XIV. yüzyıldan itibaren gelişerek klâsik tek kubbeli ve son cemaat yeri bulunan revaklı câmi tipine temel olmuşlardır.

Selçuklu Devri tek kubbeli mescidlerinde, son cemaat yeri kapalı şekli ile ilk olarak Konya Taş Mescid (1215) ve Beşarebey Mescidi (1219)⁴; önde üç bölümlü olarak Sivrihisar yakınlarındaki Gecek Ulu Câmii (1175)⁵, Konya Hoca Hasan Mescidi (13. yy.sonu), Konya Sırçalı Mescid (13. yy. ikinci yarısı)⁶ gibi yapılarda görülmektedir. Bu bilgiler ışığında son cemaat yerinin açık ve kapalı tiplerinin Anadolu'da XII. yüzyıl son çeyreğinden itibaren uygulanmaya başladığını söyleyebiliriz.

Menteşeoğulları'na ait tek kubbeli câmilerden Datça Hızırşah Câmii (4.Şek.), Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii (13.Şek.) ve Peçin Yelli (Kepez) Câmii'nde (26.Şek.) son cemaat yeri açık olarak yer almaktadır. Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii (5-6.Şek.) ve Balat İlyas Bey Câmii'nde (14,23.Şek.) ise bir son cemaat mahalli bulunmamaktadır.

Menteşeoğulları tarafından yapılmış en erken tek kubbeli câmi Datça Hızırşah Câmii (14. yy.ilk yarısı)'dir. Kuzey cephesinde üç kubbeli bir son cemaat mahalli bulunan yapının, kare plânlı harîminin üzeri altıgen plânlı bir kaide üzerine oturan 7.30 m. çapında basık bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe yuvarlağına geçişi sağlayan sivri kemerlerin yüksekliği beden duvarlarının üst hizasını geçmediğinden Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii'nde olduğu gibi kubbe kasnaksız olarak beden duvarlarına oturuyormuş intibasını vermektedir. Altıgen plânlı kaide genel formu itibariyle oldukça erken bir örnektir. Çünkü kubbe, duvarlardan tam olarak kurtulup altıgen kaide üzerinde yükselmekte ve sadece kubbenin itme kuvvetinden dolayı yanlara açmayı önleyici mahiyette yapılmış gibi görünmektedir. Oysa, XIV. yüzyılın ortalarından itibaren kubbeler kasnaklar üzerinde yükselmekte ve hatta kasnaklara pencereler açılmaktadır. Datça Hızırşah Câmii bu şekliyle, Osmanlı döneminde kare plânlı kaideye oturtulmuş merkezi kubbeli örneklerden sonra en çok tatbik edilen şemalardan biri olan altıgen plânlı kaideye oturtulan

⁴ İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964, s. 328-332, 362-367; O. Aslanapa, a.e., s. 68-69

⁵ Figen İlter, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", *Anadolu (Anatolia)*, XIX, (1975-76), s: 28-30

⁶ O. Aslanapa, a.e., s. 68-69 pl. 65-66a

merkezi kubbeli camilere⁷ bir geçiş dönemi eseri olarak değerlendirilebilecek önemli bir yapıdır.

Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii (14. yy. ikinci yarısı), dıştan, altta sekizgen üstte onikigen çift kasnak üzerine, içte ise köşelerde pandantiflere yanlarda duvarlara oturan prizmatik Türk üçgenleriyle geçilmiş yaklaşık 9.50 m. çapında tek kubbeli kare plânlı bir harîm ve batı cephesinden beşik tonoz örtülü giriş medhali ve çapraz tonoz örtülü iki gözlü bir son cemaat mahalli ile kuzeyde kısmen cephe duvarından dışa çıkma yapan poligonal kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli ve konik külahlı bir minareden müteşekkil bir yapıdır.

Turgut İlyas Bey Câmii'nin çift katlı kasnak uygulaması oldukça önemli bir özelliktir. Anadolu'da XV. yüzyıl sonlarına kadar yapılmış tek kubbeli câmi ve mescitlerin bir kısmında⁸ çift katlı kasnak uygulamasına rastlanmaktadır. Bunlardan üçünün Menteşe Beyliği, diğerlerinin erken Osmanlı devri eserleri olduğu dikkate alındığında, yapının ehemmiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca son cemaat mahallinin batı cephesinde yer almasına sebep olarak kısmen arazinin kısmen de cephenin ana yola olan durumu gösterilebilir. Zaten, Turgut İlyas Bey Câmii'nde de batı cephe ana yola bakmaktadır. Beylikler devrine ait Ermenek Ulu Câmii (1302)⁹, İznik Hacı Özbek Câmii (1333-34)¹⁰ gibi yapılarda arazi ve yol durumu sebebiyle son cemaat mahalleri batı cephede, İznik Hacı Hamza Câmii (1345)¹¹nde doğu cephede yer almaktadır.

Peçin Yelli (Kepez) Câmii (15.yy.ilk çeyreği), Turgut İlyas Bey Câmii gibi yaklaşık 7 m. çapında tek bir kubbe ile örtülü harîm ve kuzey cephede çapraz tonozlarla örtülü iki gözlü bir son cemaat mahallinden müteşekkildir.

⁷ Altıgen plânlı kaideye oturan Osmanlı dönemi örneklerinden bazıları şunlardır: Edirne Üç Şerefeli Cami (1438-1447), Tokat Gündük Minare Câmii (15.yy. ilk yarısı), Manisa Çeşnigir Câmii (1474), Manisa İvaz Paşa Câmii (1484), Manisa Sultan Câmii (1522-23), İzmir Hisar Câmii (1598), Simav Ulu Câmii (1551), Beşiktaş Sinan Paşa Câmii (1555), İstanbul-Fındıklı Molla Çelebi Câmii (1561), Babaeski Semiz Ali Paşa Câmii (1565), İstanbul-Kadırga Sokullu Câmii (1571), İstanbul-Atik Valide Câmii (1583)

⁸ Eski Çine Ahmed Gâzi Camii (14.yy.ilk çeyreği), Kütahya İnönü Hoca Yadigar Camii (1374), Afyon Umur Bey Camii (1455), Tire Gazazhane Camii (1457), Tire Rum Mehmed Paşa Camii (15.yy.ikinci yarısı), Tire Fadiloğlu Camii (15.yy.sonu).

⁹ H. Bardakçı, *Bütün Yönleriyle Ermenek*, Konya, 1976, s. 91-99

¹⁰ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, s. 163

¹¹ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, s. 162

Bu devir tek kubbeli câmi ve mescitlerde iki gözlü son cemaat yeri uygulaması oldukça sınırlı olup bilinen örneklerden Turgut İlyas Bey Câmii haricindekiler Peçin Yelli (Kepez) Câmii'nden sonraya aittirler. Ayrıca, iki gözlü son cemaat mahalline sahip olan Edirne Selçuk Hatun Mescidi (1456)¹², İstanbul Yavaşça Şahin Mescidi (1470)¹³, İstanbul Üç Mihraplı Cami (1476)¹⁴ ve Bergama Laleli Camii (15.yy. sonu)¹⁵ gibi örneklerde de örtü şeması kubbedir.

Oldukça mütevazî bir yapı olan Yelli Câmii'nde, harîme açılan iki giriş açıklığının bulunması da ilginç bir husustur. Yelli (Kepez) Câmii'nde harîme, biri doğu cephenin kuzey kenarına yakın yerden diğeri ise son cemaat mahallinin güneydoğu kenarından açılmış iki giriş açıklığından girilmektedir. Doğü cephede, dıştan âdeta bir taçkapı misali düz, sade silmelerle çerçevellenmiş ve taş kaplamalarla vurgulanmış olan giriş, cephenin hemen karşısında yer alan medreseye nazırdır. Diğeri ise, çapraz tonoz örtülü, iki gözlü son cemaat mahallinde, orta ekseninde çapraz tonozları destekleyen takviye kemeri sebebiyle alışlagelmişin dışında doğü bölümünün güneyinde yer almaktadır. Batı bölümünde ise dikdörtgen şekilli bir mihrabiye nişi bulunmaktadır (26.Şek.). Bir başka husus da son cemaat mahalline giriştir. Mevcut şekliyle son cemaat mahalline batı cephesindeki sivri kemerli açıklıktan girilmektedir. Zira, kuzeyde arazinin durumu girişe elverişli değildir. Ancak bu şemada beklenen, son cemaat mahallinin doğü tarafının da kemer açıklığı şeklinde düzenlenmiş olmasıdır. Oysa, doğü cephe harîmin doğü duvarının uzantısı şeklinde, devrinden olması kuvvetle muhtemel bir duvarla kapatılmış ve orta kısma da bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Yapının bu şeması, özellikle doğü cephedeki giriş açıklığı, bu cephede bazı müdahalelerin varlığına işaret etmektedir. Kepez mevkiindeki yapıların hepsi kısmen eşzamanlı olmakla birlikte, önce hamam ve Câmi, daha sonra da medresenin yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Kanaatimizce, câmiin ilk plân şemasında harîme sadece son cemaat mahallinden açılan bir kapının yer alması daha uygundur. Câmi tamamlandıktan kısa bir süre sonra, doğü taraftan manzumeye dahil edilen medrese sebebiyle, câmiin bu cephesine de bir kapı açılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Kuzeyde arazinin elverişsiz olması

¹² E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, (855-886/1451-1481)*, C. 3, İstanbul, 1973, s. 216

¹³ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, s. 532-533

¹⁴ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, s. 511

¹⁵ B. Ersoy, *Bergama Câmi ve Mescitleri*, Ankara, 1989, s. 39-40

sebebiyle, son cemaat mahallinin doğu duvarını kaldırmaktansa harîmin doğu duvarının kuzeyindeki pencere açıklığının giriş açıklığına dönüştürülmesi hem daha pratik hem de daha kolay olacağından, buradaki pencere giriş kapısına dönüştürülmüştür. Genellikle, câmi, han, hamam, medrese, türbe v.b. yapıların yakın çevrelerine veya bitişiklerine ilave edilen başka yapılar sebebiyle, yüz yüze veya bitişik cephelerindeki kapıların pencereye veya pencerelerin kapılara dönüştürülmesi de olağan bir durumdur.

Menteşeoğullarına ait tek kubbeli câmilerden Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii (14.yy.ilk yarısı) ve Balat İlyas Bey Câmii (1403-4) son cemaat mahalli ihtiva etmemelerine karşılık, yapıldıkları devir itibariyle XV. yüzyıl sonlarına kadar Mudurnu Yıldırım Bayezid Câmii (1382)¹⁶ dışında, ulaşılabilen en büyük kubbe çapına sahip oluşları ve Osmanlı döneminin büyük kubbeli yapılarına geçiş eserleri olmaları ile dikkat çekmektedirler.

Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, kare plânlı tek hacimli bir yapıdır. Devrine göre oldukça büyük yaklaşık 17 m. çapındaki yarım küre kubbesi dıştan çift katlı onikigen kasnakla desteklenmektedir. Kubbeye, içten köşelerde cephe duvarlarının orta seviyelerinden çapraz olarak atılmış, içleri tek eşkenar üçgenli sivri kemerli tromplarla geçilmektedir. İçeride bir sekizgen meydana getiren sivri kemerlerin tepe noktaları beden duvarlarının üst seviyesini aşmamaktadır. Bu haliyle kubbe beden duvarları üzerine oturuyormuş intibaini vermektedir ki, bu da yaklaşık 17 m. çapındaki büyük kubbenin taşınması tekniğinde bazı meselelerin henüz çözülemediğine işaret etmektedir. Ancak, yine de burada uygulanan yarım küre kubbenin, kubbeye bir örtü elemanı gözüyle bakıldığını ortaya koyması ve yarım küre kubbenin yapıyla tam olarak bütünleştiği ve kubbeli mimârî olmanın karakteristiğini tam anlamıyla yansıtır hale geldiği Osmanlı devri Türk mimârisine¹⁷ bir geçiş eseri olması bakımından oldukça önemlidir. Câmiiin doğu cephesinden bitişik merdiven-minare ise Mentеше Beyliği'nin dışındaki diğer Beyliklerde pek uygulama alanı bulmamıştır. Bilinen mevcut örnekler de Mentешеođulları eserleridir¹⁸.

Balat İlyas Bey Câmii (1403-4), Eski çine Ahmed Gâzi Câmii gibi devrini aşan özelliklere sahip bir Mentеше Beyliği eseridir. Kuzey cephesinin

¹⁶ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, s. 344-349

¹⁷ M. Cezar, "Türk Mimarisinde Kubbe", *Türkiyemiz*, Sayı:27, İstanbul, Şubat 1979

¹⁸ Milas Hacı İlyas Camii (1330-31), Balat İbrahim Bey Camii (14.yy.ilk yarısı), Milas Ahmed Gâzi (Ulu) Camii (1378).

orta bölümünde ana duvar kitlesinden öne doğru çıkma yaparak taçkapı formu kazanan giriş kısmı, Anadolu Selçuklu taçkapı geleneğinin tam olarak terk edilmemekle birlikte oldukça değişikliğe uğramış bir uygulaması gibi görünmektedir. Üç gözlü bir giriş açıklığı görünümündeki taçkapı düzenlemesini Konya Alaâddin Câmii'nin 1219-20 ilâvesi orta bölümün kuzey cephesinde ve Aydınoğulları eseri olan Selçuk İsa Bey Câmii (1376)'nde Şamlı mimarların etkisi altında görmek mümkündür. Ayrıca, İznik Yeşil Câmii (1378-92) ön cephesinin üçlü düzenlemesi bakımından Balat İlyas Bey Câmii ile kısmen benzerlik göstermektedir.

Balat İlyas Bey Câmii kare plânlı ve tek hacimli bir yapı olarak Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii (14.yy.ilk çeyreği) ve Mudurnu Yıldırım Câmii (1382)'nden sonra bu tipin en büyük hacimli¹⁹ ve kubbe çatı olarak da en geniş olanıdır. Ortada bir silme ile ikiye ayrılan ve kaplamalarıyla çift katlı görünüm alan sekizgen kasnakla desteklenen yaklaşık 14 m. çapındaki kubbeye, içte köşelerde sivri kemerli tromplarla geçilmiştir. Trompların alt kısımları prizmatik Türk içgenleri, orta kısımları bir sıra mukarnas ve üst kısımları istiridye motifleri ile doldurulmuştur. Trompların dış köşelerinde içleri mukarnasla doldurulmuş küçük trompcuklar yer almaktadır ki bu şekliyle de nev-i şahsına münhasır bir örnektir.

Balat İlyas Bey Câmii bugün çatı seviyesine kadar yıkılmış olan ve Beylikler Devri'nin genel karakteristik özelliklerine sahip çatı seviyesinden yükselen silindirik gövdeli tek şerefeli minaresi ile de beyliğin diğer câmilerinden ayrılan bir özelliğe sahiptir. Anadolu'da Beylikler devrinde görülmeye başlanan çatı seviyesinden yükselen minareleri Menteşe Beyliği'ne komşu Aydınoğulları'nın Selçuk İsa Bey Câmii (1374), Saruhanoğulları'nın Manisa Ulu Câmii (1376), Erken Osmanlı devrinin Bursa Orhan Câmii (1335) ve İznik Yeşil Câmii (1378-92) gibi önemli yapılarında da görmek mümkündür.

b) Çok Sütunlu Câmiler :

Menteşeoğulları döneminde yapılmış câmilerin önemli bir bölümünü çok sütunlu câmiler oluşturmaktadır.

¹⁹ XV. yüzyıl sonlarına kadar Balat İlyas Bey Camii'ni hacim olarak aşan tek eser Bulgaristan'da bulunan Eski Zağra Hamza Bey Camii(15.yy.ikinci yarısı)'dir.

Anadolu'da yaygın bir uygulama alanı bulan bu çok sütunlu câmilerde sahinlar; Bitlis Ulu Câmii (1150), Harput Ulu Câmii (1157), Mardin Ulu Câmii (1174), Kızıltepe (Dunaysır) Ulu Câmii (1184-1204), Selçuk İsa Bey Câmii (1374), Manisa Ulu Câmii (1376)'nde olduğu gibi ya mihrap duvarına paralel ya da Divriği Kale Câmii (1181), Divriği Ulu Câmii (1229), Amasya Gök Medrese Câmii (1266-67), Birgi Ulu Câmii (1312), Milâs Hacı İlyas Câmii (1330-31), Kastamonu Kasabaköy Mahmud Bey Câmii (1367), Milâs Ahmed Gâzi Câmii (1378), Ankara Ahi Elvan Câmii (14.yy.sonu), Sarayönü Pir Hüseyin Bey Câmii (1408) ve Maraş Ulu Câmii (1496)'nde olduğu gibi mihrap duvarına dik olarak düzenlenmişlerdir.

Peçin Orhan Câmii (1331-32) E. Çelebi'nin naklettiği bilgilerden²⁰ mihraba dikey dörder ahşap sütunla birbirinden ayrılmış beş sahinli bir plân şemasına sahip olduğu ve üzerinin de toprak örtülü düz damlı olduğu anlaşılmaktadır (2-3.Şek.). Yapının minaresinin bulunmadığı hem mevcut bakiyelerden hem de E. Çelebi'nin naklettiği bilgilerden anlaşılmaktadır.

Menteşeoğlu İbrahim Bey tarafından yaptırılan Balat İbrahim Bey Câmii (1337-1358) ise ençok tahribata uğramış ikinci yapı olmakla birlikte 13.25 X 17.50 m.lik iç ölçüleriyle (10.Şek.) bir son cemaat mahalli ihtiva edip etmediği tam olarak tesbit edilemeyen yapının üst örtüsünün Peçin Orhan Câmii gibi ahşap sütunlarla taşınan düz dam olması kuvvetle muhtemeldir. Yapının batı cephesinde, cephe duvarına bitişik merdiven-minare **Menteşeoğulları câmilerine has bir özellik olarak değerlendirilebilir.**

Peçin Orhan Câmii ve Balat İbrahim Bey Câmii'nin düz dam örtülerinden günümüze ulaşabilen herhangi bir bakiye olmadığı için tavan örtülerinin kaplamalı veya kirişlemeli olup olmadıkları hakkında bir şey söylemek zordur. Ancak, Anadolu'da Beylikler devrinde bu şekilde çok sütunlu câmilerde²¹ genellikle "Kara Örtü" veyâ "Kara Dam" denilen örtü şeması uygulanmıştır. Bu örtülerin bir kısmı devrinde bir kısmı da bilahare kırma veya beşik çatılarla kapatılmışlardır.

Menteşeoğullarının Milâs Hacı İlyas Câmii (1330-31) aslen düz ahşap çatılı olmakla beraber üç kubbeli son cemaat mahalli ve batı cepheden bitişik

²⁰ E. Çelebi, a.e., IX, s. 210

²¹ Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Camii (1298-99), Kastamonu Kasabaköy Camii (1366-67), Beyşehir Bayındır ve Köşk Köyü Camileri (14.yy.), Doğanhisar Ulu Camii (15.yy.), Ankara Hoca Hundi Mescidi (15.yy.başı), Sarayönü Pir Hüeyin Bey Camii (1408), Ayaş Bünyamin Camii (15.yy.sonu)

Menteşeoğulları'na has merdiven-minaresi ile dikkati çekmektedir (1.Şek.). Bugünkü şekli kiremit kaplı kırma çatı ile örtülü harîm, kiremit kaplı üç kubbeli son cemaat mahalli ve kuzeybatı köşesinde eski merdiven-minareye bitişik silindirik gövdeli bir minareden ibarettir. Mihraba dikey üç sahnalı enine dikdörtgen plânlı câmi, kubbeli üç gözlü son cemaat mahalli ile pek uygunluk göstermemektedir. Anadolu'da kubbeli üç gözlü son cemaat revakına sahip câmi ve mescitlerin ekseriyetinde harîmin üst örtüsü tek veya çok kubbelidir²². Harimin üst örtüsü düz dam -karaörtü- ve kırma çatı ile örtülü örneklerde de son cemaat mahalleri benzer şekilde sundurma şeklinde saçak örtülere sahiptirler²³. Ancak Milâs Hacı İlyas Câmii'nin harîm kısmı oldukça fazla müdahaleye maruz kalmış gibi görünmekle birlikte böylesine enine dikdörtgen plân şemasına sahip harîmin tek bir kubbeyle örtülü olduğunu söylemek de zordur. Ancak, kubbeyle örtülü üç gözlü son cemaat yerlerinin erken örneklerinden birisi olması itibariyle önemli bir yapıdır.

Menteşe Beyliği'nin Anadolu Selçuklu geleneklerini pek çok özellikleriyle yaşatan önemli bir yapısı da Milâs Ahmed Gâzi Câmii (11-12.Şek.) olarak tanınan Milâs Ulu Câmii (1378)'dir. Anadolu Selçuklu taçkapılarında olduğu gibi yapıda öne doğru çıkma yapan sivri tonoz örtülü eyvan şeklindeki taçkapı nişinin doğu ve batı iç kenarlarında yarım daire şekilli tezyinatsız birer niş yer almaktadır. Harim, mihraba dikey gayr-i muntazam dörder ayakla üç sahına ayrılmış olup mihrap önü Selçuklu geleneğinde olduğu üzere kubbe ile örtülmüştür. Mihrap önü kubbeli çok ayaklı Selçuklu câmilerinden Kayseri Kölük Câmii (13.yy.başları), Kayseri Ulu Câmii (1205), Erzurum Ulu Câmii (13.yy.ikinci yarısı), Konya Ulu Câmii (1155-1220), Niğde Alaeddin Câmii (1223), Divriği Ulu Câmii (1229), Kayseri Hunad Câmii (1238) ve Kayseri Hacı Kılıç Câmii(1249)'nde sahnınlar Ahmed Gazi Câmii'nde olduğu gibi mihraba dikey düzenlenmişlerdir. Beylikler devrine ait mihrabönü kubbeli çok ayaklı câmilerden Beyşehir Eşrefoğlu Câmii (1298-99), Birgi Ulu Câmii (1312), Ermenek Meydan (Emir

²² Bursa Alaaddin Camii (1335-36), İznik Yeşil Camii (1378-92), Mudurnu Yıldırım Camii (1382), Tire Karahasan Camii (14.yy.başı), Tire Kara Hayreddin(Güdük Minare) Camii (15.yy.), Tire Narin Camii (15.yy.), Tire Rum Mehmed Paşa Camii (15.yy.ikinci yarısı)

²³ Son cemaat mahalleri sundurma şeklinde saçak örtülü olan yapılar arasında Tire Ulu Camii (14.yy.), Ezine Abdurrahman (Ulu) Camii (14.yy.ilk yarısı), Bursa yenişehir Yarhisar Köyü Orhan Gâzi Camii (14.yy.ilk yarısı), Tire Hacı Mehmed Ali Ağa Camii (18.yy.sonu)'ni görmek mümkündür.

Rüstem Paşa) Câmii (14.yy.)'nde de sahnın mihraba dikey olarak tanzim edilmiştir.

Milâs Ahmed Gâzi Câmii'nde mihrap önü dışında kalan orta sahnın diğer bölümleri ve batı yan sahnın beşik tonozlarla, doğu yan sahnın kuzeydeki bölümü aynalı yıldız tonoz diğerleri ise çapraz tonozlarla örtülüdür. Beylikler devrine ait olup mihraba dikey üç sahnından ibaret ve mihrap önü kubbeli diğer sahnınları çapraz ve beşik tonozlarla örtülü ancak hacim olarak daha küçük olan tek örnek Ermenek Meydan Câmii (14.yy.)'dir. Harimde üst örtünün gösterdiği çeşitlilik ve buna bağlı olarak hareketlilik Anadolu Selçuklularının Divriği Ulu Câmii'ni akla getirmektedir.

Milâs Ulu Câmii'nin Menteşe Beyliği'ne has ve Milâs için karakteristik olan bir de, kuzey cephesinin batı ucundan başlayarak taçkapı üst hizasında çatı seviyesinde nihayetlenen merdiven-minaresi bulunmaktadır.

Menteşeoğullarından İbrahim Bey tarafından yaptırıldığı inşâ kitâbesiyle kesin olarak belli olan ancak günümüze oldukça fazla müdahaleye uğrayarak ve aslî halini kaybederek gelebilen ahşap alttan kaplamalı tavanlı tek câmi Muğla Ulu Câmii (1344)'dir. Dıştan kiremit kaplı kırma çatı ile örtülü düzgün olmayan dikdörtgen bir plân şeması gösteren yapı (7-9.Şek.) için E. Çelebi ;"Eski Câmi tarz-ı kadîm toprak örtülüdür ve kible kapusu onüç ayak merduban ile çıkılır ve bu tarafta haremi yoktur" demektedir²⁴. Bugünkü şekliyle kuzey ve batı dış cephelelerinde ahşap konstrüksiyonlu bağdadî revaklar ihtiva eden yapının harîmi çitakâri süsleme ihtiva eden ve devrinden olmayan alttan kaplamalı ahşap bir tavanla örtülmüştür. Kuzeybatı köşede câmi binasından müstakil, kübik kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minaresi de devrinden değildir.

²⁴ E. Çelebi, a.e., IX, s. 201

2 - TÜRBELELER :

Menteşeoğulları'na ait olan türbelerin sayısı fazla olmamakla beraber plân şemaları bakımından çeşitlilik göstermeleri ilgi çekicidir. Genellikle dıştaki gövde formlarını içte de aynen tekrarlayan Mentеше Beyliği türbelerinden Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi (14.yy.ilk yarısı) haricinde hepsi tek katlı olarak inşa edilmiş olmalarıyla Anadolu Selçuklu geleneklerinden ayrılmakla birlikte örtü şemaları bakımından benzerlik göstermeleri sebebiyle geçiş dönemi eserleri olarak değerlendirilebilirler.

Menteşe Beyliği türbe mimârisinde kübik, poligonal ve künbetle eyvan terkiibinden meydana gelen türbe tipi olmak üzere üç tür türbeyle karşılaşmaktayız.

A - Kübik Gövdeliler :

Menteşeoğulları'na ait türbelerden üçü kübik bir gövdeden müteşekkil kubbe ile örtülü mezar anıtıdır. Bunlar; Fethiye Mentеше Bey Türbesi (14.yy.ikinci yarısı) (31-32.Şek.), Peçin I Nolu Türbe[Orhan Bey Türbesi] (15.yy.ilk çeyreği) (34.Şek.), Peçin II Nolu Türbe [Anonim] (15.yy.ilk yarısı) (34a.Şek.) ve Fethiye-Üzümlü (Yukarı Mahalle) Anonim Türbe (14.yy.)'dir. Bu türbeler tek katlı olarak inşa edilmiş olup cenazelik katı ihtiva etmemektedirler. Fethiye Mentеше Bey Türbesi dıştan bir medrese yapısıyla, Fethiye Üzümlü Anonim Türbe ise bir câmi ile irtibatlandırılmıştır.

Türk mimârisinde kübik gövdeli türbe uygulamasının ilk örneklerini Karahanlılar zamanında, X. yüzyıldan itibaren görmek mümkündür. X. yüzyıl başlarından Buhara Samanî İsmail Türbesi ve X. yüzyıl sonlarından Tim Arap Ata Türbesi (978)'nde kübik gövdeli yapıların üzeri birer kubbe ile örtülmüştür. Karahanlı ve Gazneliler zamanında da uygulama alanı bulan bu tip türbelerin Büyük Selçuklular zamanında yeni bir değerlendirmeye ve daha geniş imkânlarla yapımına devam edilmiştir. Anadolu'da kubbeli, kübik gövdeli türbelere XIII. yüzyıldan itibaren restlanmaktadır. Kayseri Pınarbaşı Melik Gâzi Türbesi (12.yy.sonu), Konya Hoca Fakih Türbesi (1221-22), Antalya Ahi Yusuf Türbesi (1249), Tokat Sefer Paşa Türbesi (1251-52), Konya Hoca Cihan Türbesi (13.yy.sonu), Afyon Çay Yusuf b. Yakub Türbesi

(1278-79), Konya Şeyh Alaman Türbesi (1288) gibi örnekler Anadolu Selçuklu devrinin güzel örneklerindedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin inkırazı sonrasında kurulan Anadolu Beylikleri'nde kare plânlı kübik gövdeli, kubbe ile örtülü ve genellikle tek katlı türbe mimârîsinin yaygınlaştığını görmekteyiz. Bu devrin genel özelliklerinden olarak Menteşoğulları'na ait kübik gövdeli türbelerde, XIII. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkmış, bol varyasyonla gittikçe yayılarak devam etmiş olan kübik gövde üzerine doğrudan doğruya veya kasnakla geçilmiş kubbe uygulamaları²⁵ açıkça görünmektedir. Birgi Aydınoğlu Mehmed Bey Türbesi (1334), Tire Süleyman Şah Türbesi (1349-50), Sinop Sultan Hatun Türbesi (1395), Tire Sırhatunlar Türbesi (14.yy.ikinci yarısı), Tire Alamadan Dede Türbesi (14.yy.ikinci yarısı), Konya Turgutoğlu (Pir Hüseyin Bey) Türbesi (1431-32), Kastamonu Sultan Hatun Türbesi (1436-37) ve Kastamonu İsmail Bey Türbesi (1454-57), Beylikler Devri'nde inşa edilmiş kübik gövdeli türbelerden bazılarıdır.

B - Poligonal Gövdeliler :

a) Altı Kenarlılar :

Menteşoğullarına ait altı kenarlı tek türbe Köyceğiz Toparlar Köyü Benler Türbesi (13.yy.sonu-14.yy.başı)'dir (28.Şek.). Dışta külahla örtülü taş yapı içten kubbemsi bir örtüye sahiptir.

Türk türbe mimârîsinde Selçuklular zamanında hemen hemen hiç uygulanmamış ve poligonal gövdeliler arasında da çok az ilgi gören altıgen plân şemasının Beylikler devrinde çeşitli yapılarda denendiği görülmektedir²⁶.

Altıgen plân şemalı türbelere özellikle Batı Anadolu'da kurulmuş Beyliklerde sıkça rastlanmaktadır. Tire Yağlıoğlu Türbesi (15.yy.başı), Tire Cağaloğlu Ali Paşa Türbesi (15.yy.ilk yarısı), Bursa Hatuniye Türbesi (1449), Bursa Şehzade Mustafa ve Cem Sultan Türbesi (1479), İstanbul Sultan III. Murad Türbesi (1599) gibi türbeler altıgen plân şemalı olmalarına karşılık hepsinin üzeri kubbe ile örtülmüştür.

²⁵ M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", s. 96

²⁶ H. Önkal, Tire Türbeleri, s. 41

Toparlar Köyü Benler Türbesi altıgen plân şeması ve tek katlı oluşu ile Anadolu Selçuklu sonrası karakteri taşımasına karşılık üst örtüsünün piramidal bir külahla örtülü olması, Selçuklu geleneklerinden tam olarak kurtulamamış bir geçiş dönemi eseri olduğunu göstermektedir.

b) Sekiz Kenarlılar :

Türk mimârisinde sekiz kenarlı poligonal türbelerin erken örneklerine Karahanlı'lardan başlayarak Büyük Selçuklular zamanında XII. yüzyılda Dehistan Kümbetleri'nde rastlamaktayız²⁷. Anadolu Selçukluları zamanında da yaygın bir uygulama alanı bulan sekiz kenarlı türbeler genellikle çift katlı olup üzerleri dışta piramidal veya konik bir külahla örtülüdürler. Niksar Kulak Kümbeti (12.yy.), Divriği Kamerüddin Türbesi (1196), Sitte Melik Türbesi (1195-96), Kayseri Çifte Kümbet (1247-48), Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Türbesi (13.yy.ikinci yarısı), Kayseri Hunad Hatun Türbesi (13.yy.ortaları), Anadolu Selçukluları zamanında sekiz kenarlı olarak inşâ edilmiş tesbit edilebilen çok sayıdaki türbeden²⁸ sadece birkaçıdır.

Menteşe Beyliği zamanında inşâ edilmiş türbelerden sadece Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe (13.yy.sonu-14.yy.başı) sekiz kenarlı plân şemasına sahiptir (27.Şek.). Kısa kare bir kaide üzerinde sekiz kenarlı gövde ve piramidal külahlı, kesme taştan inşâ edilmiş türbenin güneyden açılmış girişin önünde bir medhal (kapı revakı) bulunduğunu gösteren duvar bakiyyesi Anadolu Selçukluları'nın Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Kümbeti (13.yy.ikinci yarısı) ile benzerlik göstermektedir. Girişin önündeki kapı revaklarının en erken örneği olarak Mazgirt Elti hatun Kümbeti'ni görmekteysek de Beylikler Devri'nde fazla sıklıkla olmasa da uygulanmış olan sekiz kenarlı türbe plân şemalarından; Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Türbesi (1301), Niğde Hüdavend Hatun Türbesi (1312), Mut Hocendî Türbesi (14.yy.ortaları), Kayseri Ali Cafer Türbesi (14.yy.ortaları), Selçuk-Anonim Kümbet (14.yy.ikinci yarısı) gibi sadece sekiz kenarlı türbelerin yanı sıra kapı revaklı olarak inşâ edilmiş; Birgi Ümmü Sultan Türbesi (1310), Karaman Eminüddin Türbesi (1432), Karaman Kızlar Türbesi (15.yy.son çeyreği), Tire Ali Baba Türbesi (15.yy.ortaları) gibi sekiz kenarlı türbeler de bulunmaktadır.

²⁷ O. C. Tuncer, a.e., s. 252

²⁸ H. Önkal, Anadolu Selçuklu Türbeleri, s. II-III.

Anadolu'da Beylikler Devri'nde inşâ edilmiş sekiz kenarlı türbelerin ekseriyeti kubbe ile örtülmüşlerdir.

Menteşe Beyliği döneminde inşâ edilmiş olan Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbesi, tek katlı, sekiz kenarlı, kapı revaklı ve piramidal külahlı oluşu ile Büyük Selçuklu geleneğinin Anadolu uzantısı ve hatta Anadolu selçuklu geleneğinin de devamı niteliğinde bir eser olarak önemlidir.

C - Künbetle Eyvanın Terkibinden Meydana Gelen Türbeler :

Menteşe Beyliği türbe mimârisinde "*künbetle eyvanın terkibinden meydana gelen*" tek türbe Eski Çine İbrahim Bey ve Hızır Bey Türbesi (14.yy.ilk yarısı)'dir (29-30.Şek.). Türbe, kare plânlı, içten kubbe dıştan kısa sekizgen kasnakla geçilen piramidal bir külahla örtülü, kuzeyde sivri kemerli açıklığı bulunan eyvan şeklinde bir üst gövde ile doğu batı doğrultusunda beşik tonoz örtülü cenazelik katından müteşekkildir. Mentешеoğulları zamanında inşâ edilmiş türbelerden cenazelik katı ihtiva eden tek türbedir.

Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi bu formuyla Anadolu Selçuklularının Konya Mevlânâ Türbesi (1274), Konya Sahip Ata Türbesi (1289), Konya Şeyh Osman Rûmî Türbesi (13.yy.sonu), Tokad Murad Sevdekâr Türbesi (13.yy.sonu) ile plân şeması itibariyle benzerlik göstermekte ancak kübik gövdeden piramidal külaha kısa sekizgen bir kasnakla geçilmiş olması ile onlardan ayrılmaktadır.

İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, Anadolu'da beylikler Devri'nde çok az uygulama alanı bulmuş olan "*künbetle eyvanın terkibinden meydana gelen türbeler*"in Beylikler Devri'nde Selçuklu geleneklerini taşıyarak gelen örneklerinden birisidir.

3 - TEKKE - ZÂVİYE :

Menteşe Beyliği döneminde tarikat yapısı olarak karşımıza çıkan tek örnek Balat'taki eserler arasında "tekke - zâviye" olarak tanınan ve tarafımızdan "Ahmed Gâzi Zâviyesi (14.yy.son çeyreği)" olarak tanıtılan yapıdır (35.Şek.). Dikdörtgen şekilli yapı içten kare plânlı, üzerleri kubbe ile örtülü hemen hemen eş büyüklükte iki hacimden ibarettir. Yapının güney ve batı cephesinde beden duvarlarından çıkma yapan yüksek ve geniş eyvan şeklinde sivri kemerli iki açıklık bulunmaktadır. Âbidevî birer taçkapı görünümündeki bu açıklıkları ile ilginç bir yapıdır. Bitişiginde veya yakın çevresinde yapıyla iribatlı başka yapılar olmaması sebebiyle sıhhatli bir konuma oturtmak zordur.

Anadolu Türk mimârisinde erken dönemlerden itibaren külliyelerin mimârî programları içinde yer alan tarikat yapılarına rastlanmaktadır²⁹. Anadolu Selçukluların Konya Sahip Ata Külliyesi'ndeki hangâh (1258-83) bu tür uygulamalar için iyi bir örnektir. Yapının fonksiyonunu nazar-ı dikkate almazsak mimârî özellikler bakımından benzer örneklerini zâviye, imâret, türbe, câmi ve mescid gibi farklı fonksiyonu olan yapılarda görmek mümkündür³⁰. Ancak yapı bu plân şeması ile Osmanlı Devri'nde bilhassa Mimar Sinan'ın tekkelerinde yapının çekirdeğini oluşturan "Tevhidhâne"lere çok benzemektedir. Bilindiği kadarıyla Tevhidhâneler, yalnızca tarikat ayinlerinin icrasına tahsis edilmiş olup, çevrelerindeki derviş hücrelerinden daha yüksek tutularak yapı kitlesinden yukarıya taşırılmış ve böylece genel görünüme hakim kılınmış yapılardır³¹.

Bünyelerinde zâviye, tekke veya hangâh adı ile bir tarikat yapısı barındıran Edirne Muradiye Külliyesi (1426-27), İstanbul Koca Mustafa Paşa Külliyesi (1486), İstanbul Atik Ali Paşa Külliyesi (1496), Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi (1523-24), Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Külliyesi (1530-31), İstanbul Atik Valide Külliyesi (1530-31), İstanbul Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi (1571-72) gibi büyük külliyelerden Gebze Çoban

²⁹ M. Baha Tanman, "Sinan'ın Mimarisi Tekkeler", s. 325.

³⁰ Benzer plân şemasını, Kemah Melik Gâzi Zâviyesi (12.yy.sonu-13.yy.başı), Bilecik Orhan Gâzi İmâreti (14.yy), İznik Kırgızlar Türbesi (14.yy ilk yarısı), Konya-Ereğli Ağalar Mescidi (1551) gibi yapılarda da görmekteyiz.

³¹ M. B. Tanman, a.m., s. 324

Mustafa Paşa ile Saraybosna Gazi Hüsrev Bey külliyelerindeki tekkelerin müstakil tevhidhâneleri bulunmaktadır³². İstanbul Sokullu Mehmed Paşa ve Atik Valide külliyelerindeki tekkelerin tevhidhânelerini iki gözlü ve üzerleri kubbeli oluşları ile Balat'taki Ahmed Gâzi Zâviyesi (Tekke)'nin gelişmiş örnekleri olarak değerlendirebiliriz. Ancak Balat'taki eserin müstakil bir yapı görünümünde olması ve çevresinde başka yapıların bulunmaması zikredilen tekkelerden farklı bir durumu ortaya koymaktadır.

Balat Ahmed Gâzi Zâviyesi, Mimar Sinan'ın gelişmiş tekke yapılarındaki tevhidhanelere olan benzerliği yanı sıra, bu tekke yapılarında yer alan şeyh odası ve kahve ocağı hücrelerinden müteşekkil programı asgariye indirilmiş bir selamlık³³ niteliğindeki mekanlarla da ilişkilendirilebilir. Zira, zâviyenin doğu odası, kuzey duvarında bir ocak nişi ve güney duvarında da tevhidhanelerde olduğu gibi şeyh postunun önüne serildiği bir "yalancı mihrap" ihtiva etmektedir. Bu şekliyle hem programı asgariye indirilmiş bir selamlık hem de tarikat ayininin icra edildiği bir tevhidhane niteliğine sahip görünen yapı, Mimar Sinan'ın gelişmiş tekke yapılarının bir proto tipi olarak değerlendirilebilir.

³² M. Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, s. 164 ; E. Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri II - Yugoslavya*, İstanbul, 1981, s. 350

³³ M. B. Tanman, *a.m.*, s. 321

4 - MEDRESELER :

Batı Anadolu'nun güney bölgesinin hâkimi Mentешеoğulları zamanında Fethiye, Peçin ve Balat'ta medreseler inşâ edilmiş, ancak bunlardan bir kısmı tamamen yok olmuştur. Peçin'de bulunan; Ahmed Gâzi Medresesi (1375), Yelli (Kepez) Medrese (15.yy.ilk çeyreği), İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi (14.yy. ortaları) ve Balat'ta bulunan İlyas Bey Medresesi (15.yy.ilk çeyreği) günümüze kadar kısmen sağlam olarak ulaşabilmiştir.

Menteşeoğulları'na ait medreselerin hepsi tek katlı, açık avlulu ve revaksız olarak inşâ edilmişlerdir. Genellikle açık avlulu medreselerde revak, avlunun tabii bir parçası olarak bazen iki bazen üç ve bazen de dört tarafta bulunmasına karşılık³⁴, Mentеше Beyliği'ne ait medreselerin hepsinin revaksız oluşu, ortak bir özelliktir. Medrese hacimleri dışarıdan, üst seviyelerde açılmış mazgal pencerelerden ışık almaktadır. Sadece Balat İlyas Bey Medresesi'nde hacimlerin avluya bakan büyük dikdörtgen pencereleri bulunmaktadır.

Anadolu'da açık avlulu medreselerin ilk örneklerini Güneydoğu Anadolu'da Artuklu bölgesinde görmekteyiz. Diyarbakır Mesudiye Medresesi (12.yy.sonu), Diyarbakır Zinciriye Medresesi (12.yy sonu), Mardin Şehidiye Medresesi (13.yy.ilk yarısı) bunlardan birkaçıdır. Anadolu Selçukluları zamanında kapalı avlulu medreselerin yanısıra Kayseri Çifte Medrese (1205), Sivas İzzeddin Keykavus Şifahânesi (1219), Kayseri Hunad Hatun Medresesi (1238), Konya Sırçalı Medrese (1242), Akşehir Taş Medrese (1250), Sivas Çifte Minareli Medrese (1271), Buruciye Medresesi (1271) gibi açık avlulu önemli medreseler de inşâ edilmiştir.

Anadolu'da Beylikler Devri'nde yapılmış olan medreselerin Batı Anadolu dışındakilerin Selçuklu gelenekleriyle yakın alakası bulunmasına karşılık, bu bölgede kurulmuş Beylikler tarafından inşâ ettirilen medreselerde Selçuklular'inkinden farklı gelişmeler görülmektedir.

Menteşeoğulları tarafından yaptırılmış olan medreselerde de kısmen bu yenilikler gözlemlenebilmekteyse de Selçuklu gelenekleri ile olan ilişkisi de oldukça fazladır.

³⁴ A. Kuran, a.e., s. 139

Peçin Ahmed Gâzi Medresesi (1375), Anadolu'da Selçuklu döneminde ve sonrasında geniş bir uygulama alanı bulan açık avlulu, tek katlı ve iki eyvanlı medreseler gurubuna girmektedir (36-37.Şek.). Medrese plân şeması itibariyle tam simetrik bir düzenlemeye sahiptir. Güneyinde, orta ekseninde yer alan taçkapısı Anadolu Selçuklu geleneklerine bağlı olarak âbidevî bir şekilde ve ana kütlede öne doğru çıkma yapmaktadır. Fakat, giriş açıklığının üzeri, Anadolu Selçuklu geleneklerindeki gibi mukarnaslı kavsara şeklinde olmayıp Akdeniz kültürünün, Gotik yapılarının etkilerini taşıyan şişkin iç içe silmelerden oluşan sivri kemer demetiyle vurgulanmıştır. Gotik karakterli bu taç kapı formunun anadolu'daki erken örnekleri arasında Dunaysır (Kızıltepe) Ulu Câmii (1204) ve Sivas Divriği Ulu Câmii Darüşşifası(1229) taçkapılarını görmekteyiz.

Ahmed Gâzi Medresesi'nde girişin önünde sivri beşik tonoz örtülü giriş eyvanı ve tam karşısında da üzeri kubbe ile örtülü ve ana kütlede yükselti ve çıkma yapan ana eyvan yer almaktadır. Kubbe dıştan sekizgen bir kasnakla desteklenmiş olup üzeri alaturka kiremitle kaplanmıştır. Ahmed Gâzi Medresesi, kubbeli ana eyvanıyla Osmanlı medreselerine bir geçiş örneği olarak değerlendirilebilir.

XII. ve XIII. yüzyıllarda açık dershâne olarak kullanılan ana eyvan beşik tonoz örtülü bir hacimdir. XIV. yüzyılda da eyvanlar beşik tonozlu olarak yapılmaya devam eder ancak yüzyılın sonlarına doğru Peçin Ahmed Gâzi Medresesi'nde olduğu gibi Osmanlı medreselerinde de kubbe ile örtülmeye başlanmıştır. Kışlık dershâneler de önceleri dikdörtgen biçiminde beşik tonozlu ve bazen çapraz tonozlu olarak inşa edilmişlerdir³⁵.

Ahmed Gâzi Medresesi ana eyvanı, Selçuklulardan farklı olarak ve Beylikler Devri'nde örneklerini görmeye başladığımız şekilde saçak seviyesinin üstüne ve ana kütlede dışa taşırılarak belirtilmiştir. Bu özellik Karamanoğulları tarafından inşa ettirilmiş Ermenek Tol Medrese (1339), Karaman Hatuniye Medresesi (1399), Aksaray Zincirli Medresesi (15.yy.ikinci yarısı) ve Osmanlılar tarafından inşa ettirilen Bursa Yıldırım Medresesi (1399), Bursa Yeşil Medrese (1419-24), Bursa Muradiye Medresesi (1426-28) gibi örneklerde de görülmektedir. Kışlık dershâneler ve talebe hücrelerinin üst örtüsünün beşik tonozlu oluşu Selçuklu geleneklerinin devam ettiğini göstermektedir. Ana eyvanının kubbe ve diğer kısımların beşik tonoz

³⁵ A. Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, s. 134

örtülü oluşu ile erken devir Osmanlı medreselerinden Bursa Yıldırım Medresesi (1399) ve Bursa Yeşil Medrese (1414-17) ile ve ayrıca iki taraftan dama çıkışa imkan sağlayan merdivenlerin plân şeması içerisindeki konumu ve iki eyvanlı oluşu ile de Eğridir Taş Medrese ve Dünder Bey Medresesi (1301-2) ile benzerlik göstermektedir.

Balat İlyas Bey Medresesi (15.yy.ilk çeyreği), İlyas Bey Câmii'nin kuzeyinde avluyu üç yandan çeviren gayr-i muntazam hücreleriyle açık avlulu medreseler gurubuna girmektedir. Genel plân şeması itibariyle bir bütünlük arz etmeyen medrese, avluyu çevreleyen hacimlerin birbirine olan nisbetleri ve birleşmeleri homojen olmayan, asimetrik bir kuruluşa sahiptir (39-40.Şek.).

Balat İlyas Bey Medresesi zamanla yapılan ilavelerle vücut bulmuş ve halihazır şekliyle ortası şadırvanlı, açık avlulu, tek eyvanlı medreseler gurubu içinde değerlendirilebilir. Medresenin kuzeydeki kubbeli eyvanı dışında bütün hücrelerin ve dershânelerin üst örtüsü çökmüştür. Güneyinde yer alan tek kubbeli câmi ile organik bir bağı olmamakla birlikte avluyu çevreleyen ve "U" şeması oluşturan medrese birimleriyle, güneyde yer alan câmi ile birlikte ortaya çıkmış olan plân şemasının, daha sonra Osmanlı Devri'nde gerek Anadolu'da ve gerekse Anadolu dışında daha seçkin ve olgun eserlerle sürdürülmüş olması kayda değer bir özelliktir. Bu plân şemasını Anadolu Selçuklu döneminden Harzem Taceddin Mesud Medresesi (1211), Kayseri Hacı Kılıç Câmii ve Medresesi (1249) ve Mardin Şehidiye Medresesi (13.yy.başı)'nde erken örnekler olarak görmekteyiz. Anadolu'da Selçuklu sonrasında câmi-medrese birlikteliği gösteren eserler de mevcuttur. Tire Karakadı Mecdettin Câmii ve Medresesi (14.yy.) ve Tire Molla Arap Câmii ve Medresesi (15.yy.sonları) plân şemaları itibariyle, güneyden câmi ve avlu çevresinde "U" şeklinde medrese hacimleriyle Balat İlyas Bey Medresesi ile yakın benzerlik gösteren örneklerdir. Bu plân şeması Klâsik Devir Osmanlı mimârisinde Mimar Sinan tarafından da en olgun nisbetleriyle uygulama alanı bulmuştur. İstanbul Haseki Hurrem Sultan Medresesi (1539-40), İstanbul-Üsküdar Mihrimah Sultan Medresesi (1547-48), İstanbul Sultan Selim Medresesi (1562-63), Lüleburgaz Sokullu Medresesi (1564), İstanbul Semiz Ali Paşa Medresesi (1558-59), İstanbul Kara Ahmed Paşa Medresesi (1559-60), İstanbul Kadırga Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (1571-72), Payas Sokullu Mehmed Paşa Medresesi (1574), Ilgın Lala Mustafa Paşa Medresesi (1577) bu tipin uygulandığı örneklerden bazılarıdır.

Peçin Yelli (Kepez) Medrese (15.yy.ilk çeyreği), açık avlulu medreseler içinde bir giriş ve bir de ana eyvan olmak üzere iki eyvanlı ve tek katlı olarak yapılmış bir mimârî eserdir (41-42.Şek.). Günümüze pek sağlam ulaşamıyan yapı gelişmiş medrese plân şemalarındaki avlu, eyvan, dershâne ve talebe hücrelerinin birbiriyle olan irtibatı ve oranı pek korunmuş değildir. Giriş eyvanı önündeki dikdörtgen şemalı avlunun doğu ve batısında üçer hücre yer almaktadır. Girişin karşısında yer alan ana eyvanın her iki yanında kışlık dershâneler bulunmaktadır. Yapıda bütün hacimlerin üzeri, kalan bakıyyelere göre beşik tonozlarla örtülmüştür. Batı kanadın kuzey ucuna yakın yerde dama çıkışa imkan sağlayan dar ve dik bir merdiven yer almaktadır. Peçin Yelli (Kepez) Medrese, XV. yüzyıl başlarında inşâ edilmiş olmasına rağmen, beyliğin madden zayıfladığı bir devrede inşâ edilmiş olması sebebiyle olsa gerektir ki, Selçuklu sonrası için pek bir yenilik getirmeyen ve hatta daha da az gelişmiş bir medrese yapısı görünümündedir.

Yelli Medrese, açık avlulu, tek katlı ve iki eyvanlı oluşu ile Ahmed Gâzi Medresesi'ne benzerlik göstermekle beraber aynı düzen ve zenginliğe sahip değildir.

Peçin'de bulunan bir diğer medrese de İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi (14.yy.ortaları)'dir. Kareye yakın dikdörtgen bir plân şemasına sahip revaksız açık avlulu, tek eyvanlı medrese (38.Şek.) Ahmed Gâzi Medresesi gibi tam simetrik bir düzenlemeye sahiptir. Kuzey cephenin orta ekseninde ana kitleden öne doğru çıkma yaptığı anlaşılan taçkapısı ve genel plân şeması itibariyle Anadolu Selçuklu geleneklerine bağlı olmakla birlikte, alışıla gelmişin dışında olarak kuzey cephede yer alan taçkapıdan avluya herhangi bir giriş medhali -eyvanı- olmaksızın geçilmekte ve hatta yine farklı olarak girişin yanlarında yer alması gereken hacimler de burada yer almamaktadır. Anadolu'da bu şekilde girişe sahip bilinen örnekler arasında tek eser olarak Seyitgazi Medresesi (13.yy.ilk yarısı)'ni görmekteyiz.

Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi'nde girişin tam karşısında yer alan beşik tonoz örtülü ana eyvan, Beylikler Devri'nden itibaren görülmeye başlandığı şekilde medresenin diğer hacimlerinden yüksek tutulmuş ancak medrese ana kitlesi içinde çözümlenmiştir. Ana eyvanın sağında ve solunda yine beşik tonoz örtülü birer kışlık dershâne ve avlunun sağında ve solunda ise hepsinde ocak nişleri bulunan üçer hücre yer almaktadır. Medrese hacimlerinin hepsi beşik tonozlarla örtülmüştür.

Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi bir XIV. yy. yapısı olarak bütün bu özellikleriyle Anadolu Selçuklu medrese mimârî geleneklerine bağlı olmakla birlikte, ana eyvanın medrese kitlesi içindeki konumu itibariyle Beylikler Devri medrese mimârî gelişiminde önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

5 - HANLAR :

Türk Mimârisinde ilk kervansaray örnekleri XI - XII. yüzyıllarda Karahanlı ve Gazneliler'in yaptırdıkları ribatlardır. En eski örneklerden biri Tus-Serahs yolu üzerinde Gazneli Mahmud tarafından yaptırılmış olan Rıbat-ı Mahi'dir. İlk Türk kervansaraylarının plân özelliği, dört eyvanlı avlu ve eyvan + kubbe kompozisyonu ile dikkati çeker. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularının kervansaraylarında bu geleneğin izleri yaşatılmıştır. Anadolu'da XIV. ve XV. yüzyılların kervansaray - han örnekleri genellikle Anadolu Selçuklu devrinin avlulu ve avlusuz plân şemalarına bağlı kalmış ve XVI. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı kervansaraylarında da tekrarlanmıştır.

Beylikler devrinde inşâ edilen hanlar avlu düzenlemesine göre iki ana guruba ayrılmaktadır.

- 1 - Sadece kapalı bir mekandan oluşan hanlar
- 2 - Kapalı ve açık kısımlardan oluşan hanlar³⁶

Birinci guruba giren hanlar genellikle menzil hanları, ikinci gurup hanları ise şehir merkezlerinde olmalarından dolayı şehir içi hanları veya ticaret hanları olarak değerlendirmek mümkündür.

Menteşe Beyliği dönemine ait olarak birinci grupta üç, ikinci grupta iki han olmak üzere toplam beş han bulunmaktadır.

a) Sadece Kapalı Bir Mekandan Oluşan Hanlar :

1- Tek Katlı Hanlar :

Beylikler Devri'nde inşâ edilmiş sadece kapalı mekanlardan oluşan hanlar sahin düzenlemesi bakımından farklılıklar göstermektedir. Bir, iki veya üç sahinli olarak karşımıza çıkan plân şemalarında üç sahinli olanlar çoğunluktadır³⁷. Mentese Beyliği dönemine ait olan kapalı mekanlı hanların hepsi tek sahinli bir düzenleme göstermektedir.

³⁶ A. Baş, *Beylikler Dönemi Hanları*, s. 29

³⁷ A. Baş, *a.e.*, s. 153

Söke - Milâs karayolu üzerinde kurulmuş olan Bafa Gölü Hanı (14.yy.ikinci yarısı) plân şeması itibariyle tek sahnalı olarak inşâ edilmiştir (47-48.Şek.). Erken örneğini Anadolu Selçuklularının Alanya-Antalya yolu üzerindeki Şarapsa (Şerefza) Hanı (1236-46)'nda görmekteyiz. Bafa Gölü Hanı'nın girişi Şarapsa Hanı'nda olduğu gibi ön cephededir. Hanın üzerini kuzey-güney doğrultusunda alttan takviye kemerleri ile desteklenmiş bir beşik tonoz örtmekte, ışık üst seviyelerde açılmış mazgal pencerelerden sağlanmaktadır.

Peçin'de Bafa Gölü Hanı ile hemen aynı plân şemasına sahip ikinci kapalı mekanlı han olarak Siğmen mevkiindeki Üçgöz (Karapaşa) Hanı (14.yy.ikinci yarısı) görmekteyiz. Han ana binası plân şeması itibariyle Şarapsa Hanı, Peçin Kızıl Han alt katı ve Bafa Gölü Hanı'na yakın benzerlik göstermekle beraber batı dar cepheden açılmış giriş kapısı ve kuzey ve güney taraftan bilahare ilave edilmiş ocaklı odalarla (46.Şek.) farklılık göstermektedir. Bu unsurlar dikkate alındığında, Selçuklu devrinden beri gelenekleşen hanların standart ahır kısmına uymaktadır. Aradaki fark, kuzey ve güney taraflardaki odaların orta bölüm ile ters olarak düzenlenmiş olmalarıdır. Üçgöz Hanı, iki yanında oda sıraları ve ortada kapalı holü ile basit fakat ilginç bir Beylikler Devri han örneği olarak değerlendirilebilir³⁸.

2 - İki Katlı Hanlar :

Anadolu'da Beylikler devri'nde kapalı mekanlı ve iki katlı olarak düzenlenmiş tesbit edilebilen iki han örneği vardır³⁹. Bunlardan birisi Osmanlılar dönemine ait Afyon Döğer Kervansarayı (15.yy.ilk yarısı) ve diğeri Menteşe Beyliği eseri olan Peçin Kızıl Han (15.yy.ilk çeyreği)'dir (49-50.Şek.). Her iki yapının da hemen hemen eş zamanlı olmaları bu tipin ortaya çıkışı açısından önemlidir.

Peçin Kızıl Han, dikdörtgen plânlı bir yapı olup kuzey-güney doğrultusunda beşik tonoz örtülü tek sahnalı bir alt kat ve ortadaki düz damlı ve mazgallı ayazlık şeklinde, yanlar kubbe ile örtülü kare plânlı üç bölümlü bir üst kattan ibarettir. Bu formu ile üzerinde tartışmalar devam eden yapının klâsik Selçuklu han-kervansaray plân şemalarından farklı olması sebebiyle

³⁸ M. O. Arık, "Peçin Kalesi ve Kenti...", s. 314

³⁹ A. Baş, a.e., s. 31

saray veya köşk olabileceği ileri sürülmekle birlikte, yaptığımız incelemeler sonucunda sadece basit yolcuların ve seyyahların günlük olarak konakladıkları bir şehir içi hanı olmadan ziyade resmi ve özel görüşmelerin yapıldığı ve aynı zamanda yabancı konukların ikametine tahsis edilmiş bir konaklama tesisi olduğu anlaşılmaktadır. Eser, plân şeması itibariyle Beylikler Devri'nde inşa edilen hanlar arsında önemli bir yer tutmaktadır.

b) Kapalı Ve Açık Kısımlardan Oluşan Hanlar :

XIV. yüzyılın ortalarında Balat'ta inşa edilmiş olan I Nolu (Tiyatro Hanı) Han (43-4.Şek.) ve II Nolu (Pireli Han) Han (45.Şek.), Mentешеoğulları için önemli bir yerleşim merkezinde bulunmaktadır. Osmanlılar zamanında benzer şekilde şehir merkezlerinde yapılan konaklama tesisleri, "kervansaray" yerine "şehir içi hanı veya ticaret hanı" olarak adlandırıldıkları için, bu iki konaklama tesisi de "han" adıyla literatüre geçmiştir⁴⁰.

Balat hanları plân şemaları itibariyle birbirine oldukça yakın benzerliktedir. Tek katlı olarak doğu-batı istikametinde dikdörtgen bir plân şeması arzeden hanların girişleri uzun kenardan verilmiştir. Hanların her ikisi de ortalarında açık birer avlu ve avluyu çevreleyen boydan boya beşik tonoz örtülü "L" şeklinde ahır ve depolar ile ocaklı olarak mazgal pencerelerden ışık alan ikamete tahsis edilmiş küçük odalar ihtiva etmektedirler. İçinde daha çok ihracatçıların ikamet ettiği ve bu sebeple de depo ve ahır kısımlarının oldukça büyük tutulduğu bu şehir içi ticaret hanlarının Anadolu Selçuklu dönemi örnekleri günümüze kadar ulaşamamıştır. Anadolu Selçukluları zamanında Antalya-Isparta yolunda II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında inşa edilen Kırkgöz Hanı (1236-46)⁴¹ ve Seydişehir-Alanya yolundaki Kargı Hanı (13.yy.ikinci yarısı)⁴² birer menzil hanı olmalarına rağmen, genel plân şemaları itibariyle Balat hanlarına benzemektedirler.

Mevcut en eski şehir içi hanları tıpkı bedestenlerde olduğu gibi Beylikler Devri'nden kalmış bazı örneklerden ibarettir. Bursa Emir Hanı

⁴⁰ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 40-41 ;C. Güran, a.e., s. 1,17 ; A. Durukan, Balat'ta Türk Devri Yapıları, s. 329

⁴¹ M. K. Özergin, a.e., s. 155

⁴² M. K. Özergin, a.e., s. 154-155

(14.yy.ikinci çeyreği)⁴³, Bergama Taş Han (1432)⁴⁴, Bursa İpek Han (15.yy.başları)⁴⁵, Bursa Koza Hanı (15.yy.başları)⁴⁶, Geyve Hanı (15.yy.ilk çeyreği)⁴⁷, Kastamonu İsmail Bey Hanı (1443-61)⁴⁸ gibi örnekler XIV. ve XV. yüzyıl ticaret hanlarının mimârîsi hakkında oldukça sıhhatli bilgi vermektedirler. Bu Osmanlı dönemi örneklerini ve Meneteşeoğulları'nın Balat hanlarını nazar-ı dikkate alarak, Beylikler Devri'nde inşâ edilmiş şehir içi hanlarında ana şemanın bir iç avlu etrafında sıralanmış, bir veya iki katlı, önleri revaklı veya revaksız odalardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Genellikle şehir içi hanlarında revaklardan yükselen merdivenlerle çıkışı sağlanmış birer üst kat mevcuttur. Balat hanlarında da revaksız avludan dama çıkışa imkan sağlayan merdivenler bulunmaktadır. Balat hanlarının bu şekliyle tek katlı olarak yakın benzeri tek örnek Bergama Taş Han (1432)'dir.

Ticaret hanlarında zamanın nakil vasıtası görevini yerine getiren hayvan ve arabaların konulmalarına mahsus bir ahır ve arabalık bölümü mevcuttur. Bu bölüm bazı örneklerde hanın bir bölümünde⁴⁹, bazı örneklerde ise han kitlesine bitişik olarak ayrı bir blokta yer alırlar⁵⁰. Avlunun ortasında Türk geleneklerine uygun olarak bir su tesisi mevcuttur. Bu bazen bir çeşme bazen bir kuyu veya sarnıç yahut şadırvandır. Genellikle yapıda personelin kullandığı küçük bir de ibadethâne ayrılmıştır. Bu ibadethâne yahut mescit bazı örneklerde üst katta uygun bir mahalde -kapı üstünde- veya avlunun ortasındaki su tesisinin üstünde yer alır. İşte bu kuruluş şeması Anadolu Selçuklu döneminin bazı menzillerinde de karşımıza çıkmaktadır⁵¹.

Balat hanları, Beylikler Devri'nin en erken şehir içi hanları olmaları ve Selçuklu ile Osmanlı arasında ticaret hanları için model teşkil etmeleri açısından önemli iki örnek olarak kabul edilebilir. Ayrıca han odalarında ocak

⁴³ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri, I*, s. 96-101

⁴⁴ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, II*, s. 270-272

⁴⁵ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, II*, s. 119

⁴⁶ *Türkiye'de Vakıf Abideler.*, III, s. 339

⁴⁷ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, II*, s. 119-120

⁴⁸ M. Özkarcı, a.e., s. 258

⁴⁹ Balat I ve II Nolu Han (14.yy.ikinci çeyreği), Bergama Taş Han (1432)

⁵⁰ Bursa Koza Han (1490-91) ve Emir Hanı (14.yy.ikinci çeyreği)

⁵¹ Aksaray Sultan Hanı (1229), Nevşehir Ağzıkara Han (1231-37), Kayseri-Sivas Sultan Hanı (1232-36), Akşehir-Çay İshaklı Kervansarayı (1249)

ve baca mimârîsinin tesbiti de Selçuklu sonrası için Beylikler Devri'nde ortaya çıkmış bir yenilik olarak zikre değer.

6 - HAMAMLAR :

Menteşeoğulları'ndan günümüze intikal eden sosyal yapı olarak yedi hamam günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlar; Balat'ta bulunan I Nolu Hamam (İbrahim Bey Hamamı) (1337-48), II Nolu Hamam (İlyas Bey-A) ve III Nolu Hamam (İlyas Bey-B) (15.yy.başları) ile Peçin'de bulunan Kale Hamamı (14.yy.ilk yarısı), Ahmed Gâzi Hamamı (14.yy.son çeyreği), Yelli (Kepez) Hamamı (15.yy.başı)ve Konak Hamamı (15.yy.başları)'dır. Menteseoğulları'nın yayıldıkları coğrafi alanda inşâ ettikleri hamam yapıları hiç şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. Ne var ki günümüze kadar intikal etmiş olup Menteseşelilere atfedebildiğimiz hamamlar yeni belgeler ve buluntular ortaya çıkana kadar bunlardan ibarettir.

Menteşe Beyliği dönemine ait hamam yapılarını S. Eyice tarafından sıcaklık bölümleri esas alınarak yapılan tipoloji⁵² içerisinde değerlendirmek kısmen mümkündür.

a) Haçvari Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip :

Menteşeoğlu İbrahim Bey tarafından Balat'taki câmii'nin hemen yanı başında bulunan I Nolu (İbrahim Bey Hamamı) Hamam (14.yy.ortaları)'ın soyunmalık kısmı tamamen yıkılmış⁵³ olmakla birlikte dikdörtgen ve kare şekilli aralık ve ılık bölümü ve dört eyvanlı köşe hücreli sıcaklık kısmı ile enine dikdörtgen su deposundan müteşekkildir (51.Şek.).

Anadolu'da Antik dönem hamam mimârîsi ile İslâm dönemi hamam mimârîsi arasında plân şeması açısından en dikkate değer özellik eski Türk yapılarının çoğunda uygulanmış olan haçvari plân şemasının Türk hamamlarında ana yıkanma bölümü olan sıcaklık mahallerine tatbik edilmiş olmasıdır. Böyle bir şema İslâm öncesi Anadolu hamamlarında görülmemektedir.

⁵² S. Eyice, "İzmit'te Büyük Hamam...", s.108-116

⁵³ A. Kemal Aru (a.e., s.51-52), soyunma mahallerinin hamamın ana binasına göre daha çabuk yıkıldıklarını, buna da kullanılan malzemenin zayıflığının yol açtığını ileri sürmektedir ki, mevcut örnekler değerlendirildiğinde haklılık payı vardır.

Balat I Nolu (İbrahim Bey Hamamı) Hamam'ın sıcaklık kısmı açısından benzer örneklerine XI. yüzyıl sonlarından itibaren rastlamak mümkündür. Ani'de kazılar sonucu plân şemaları açığa çıkarılan iki Selçuklu hamamı (biri 11. yy. sonları, diğeri 12. yy. ikinci yarısı)⁵⁴, Mardin Maristan Hamamı (12.yy.ilk çeyreği)⁵⁵, Kayseri Hunad Hatun Hamamı (1238)⁵⁶, Mardin Yeni Kapı Hamamı (13.yy.ikinci yarısı)⁵⁷, Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı (13.yy.sonu)⁵⁸ gibi erken örneklerle, İznik Hacı Hamza Hamamı (14.yy.sonu-15.yy.başı)⁵⁹, İstanbul Cağaloğlu Hamamı (15.yy)⁶⁰, Kastamonu İsfendiyar Bey Hamamı (1402-1439)⁶¹, İstanbul Bayezid Hamamı (1501-6)⁶², Amasya Kumacık Hamamı (1494)⁶³, Amasya Kara Mustafa Paşa Hamamı (1678)⁶⁴ gibi Beylikler ve Osmanlı örnekleri benzer şemada yapılarıdır. Bunlardan Amasya Kumacık Hamamı ise genel plân şeması itibariyle Balat I Nolu (İbrahim Bey Hamamı) Hamam'ın yakın benzeridir.

Balat I Nolu (İbrahim Bey Hamamı) Hamam'ın üst örtüsü, su deposu ve külhan kısmının kısmen sağlam olan beşik tonoz örtüsü dışında tamamen yıkılmıştır. Sıcaklığın orta bölümü, köşe hücreleri ve ılıklik kısmı kubbeye, diğer kısımların ise beşik tonozlarla örtülü olduğu mevcut bakıyyelerinden anlaşılmaktadır. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait benzer şemaya sahip hamamlarda da aynı özelliği görmek mümkündür.

b) Üç Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip :

Bu tipin Mentеше Beyliği'ne ait en erken örneği Peçin Ahmed Gâzi Hamamı (14.yy.ikinci yarısı)'dır (53.Şek.). Soyunmalık kısmı Beylikler Devri'ne ait diğer hamamlarda olduğu gibi büyük ölçüde çökmüş olan

⁵⁴ Kemal Balkan, "Ani'de İki Selçuklu Hamamı", *Anadolu (Anatolia) XII*, (1968), Ankara, 1970, s. 38-57

⁵⁵ A. Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Mimarisi'nin Gelişmesi*, İstanbul, 1978, s. 277

⁵⁶ Y. Önge, "Kayseri Hunad (Mahperi hatun) Külliyesi'nin Hamam ve Yeni Bulunan Çini Tezyinatı", *Önasya Dergisi*, C. 4, Sayı: 47, İstanbul, 1969, s. 8-9.

⁵⁷ A. Altun, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul, 1971, s. 114

⁵⁸ Y. Önge, "Konya - Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı", s. 141

⁵⁹ K. A. Aru, a.e., s. 134

⁶⁰ K. A. Aru, a.e., s. 115-116

⁶¹ M. Özkarcı, a.e., s. 419

⁶² K. A. Aru, a.e., s. 70

⁶³ *Türkiye'de Vakıf Abidler.*, I, s. 290

⁶⁴ *Türkiye'de Vakıf Abidler.*, I, s. 325

hamamın, aralık, ılıkık, üç eyvanlı ve iki köşe hücreli sıcaklık ve aynı ekseninde üç bölümlü bir su deposu ve külhandan müteşekkildir.

İlk örneklerine Anadolu Selçukluları'nda XIII. yüzyılın ikinci yarısında, Konya Sahip Ata Külliyesi'nin Çifte Hamamı'nda rastladığımız üç eyvanlı ve köşe hücreli sıcaklıklı tipin, Göynük Gâzi Süleyman Paşa Hamamı (1333-35)⁶⁵, Ezine Seferşah Hamamı (14.yy.son çeyreği)⁶⁶, Bursa Emir Sultan Hamamı (1426)⁶⁷, Bursa Perşembe (Kadı Hamam-ı Atik) Hamamı (1490)⁶⁸ gibi Osmanlı dönemi örnekleri yanı sıra Balat II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamam (15.yy.başı), Peçin Yelli (Kepez) Hamamı (15.yy.başı) gibi Mentеше Beyliği'ne ait iki hamamda daha uygulandığını görmekteyiz.

Ahmed Gâzi Hamamı'nda üç eyvanlı sıcaklığın ılıkık kısmına olan cephesi, kubbeyle örtülü bölümü genişleterek kareye dönüştürmek için daha geniş ancak sığ bir eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Benzer şekilde düzenleme Konya Sahip Ata Hamamı ((13.yy.ikinci yarısı) erkekler kısmında, Ezine Seferşah Hamamı (14.yy.son çeyreği), Bursa Emir Sultan Hamamı (1426) ve Peçin Yelli (Kepez) Hamam (15.yy.başı)'da da görülmektedir. Ahmed Gâzi Hamamı'nda eyvanlar ve su deposu beşik tonoz, diğer bütün hacimler kubbe ile örtülmüştür.

Bu tipin Mentешеoğulları'ndan kalan ikinci önemli eseri Balat İlyas Bey Medresesi (15.yy.ilk çeyreği)'nin kuzeyinde yer alan ve literatüre Büyük Hamam veya İlyas Bey Hamamı olarak geçen⁶⁹ II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamam (15.yy.başı)'dır. Hamam, doğu cephesinde, ana kütlede güneydeki su dağıtım şebekesi sebebiyle biraz kuzeye kaydırılmış olan kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen şekilli, oldukça büyük tutulmuş ve hemen hemen temel seviyesine kadar yıkılmış olan soyunma mahalli ile,doğu-batı istikametinde aralık, ılıkık, üç eyvanlı ve köşe hücreli sıcaklık ve su haznesi-külhan kısmından müteşekkildir (54,60.Şek.).

Soyunma mahalli alt seviyede kısmen sağlam olarak günümüze ulaşan⁷⁰ II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamam, diğer hamamların soyunma

⁶⁵ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, s. 146-147

⁶⁶ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, s. 497-498

⁶⁷ *Türkiye'de Vakıf Abidler.*, III, s. 359

⁶⁸ K. A. Aru, a.e., s. 137 ; *Türkiye'de Vakıf Abidler.*, III, s. 379

⁶⁹ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 43-45

⁷⁰ Soyunma mahallinin temelleri ve bir kısım duvarları V.G.M. tarafından 1992 yılında yapılan temizlik ve sondaj çalışmaları sırasında açığa çıkarılmıştır.

mahallerinin alt seviye düzenlemesi hakkında az da olsa fikir vermesi açısından önemlidir. Duvar diplerinde, açıklıkların bulunduğu kısımların haricinde oturma sekileri ve orta kısımda zeminde kalan izlerden bir şadırvanın⁷¹ yer aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, şadırvanın kuzey ve güneyinde zemine sıkıca raptedilmiş birer Antik sütun parçası bulunmaktadır.

Türk hamamlarında genel tertibi hemen hemen hiç değişmeden devirler boyunca gelebilen önemli bölümlerden biri soyunma mahallidir. Bu bölüm duvarları, kenarları boyunca çepeçevre dolaşan yüksek soyunma sekileri ile tam ortada yer alan bir şadırvan ihtiva eder. Üzerleri ise içeride ahaşap direkler veya kârgir kemerlerle desteklenen ahaşap kirişlemeli tavanlarla veya kârgir tonozlarla örtülmüştür⁷².

Balat II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamam, Türk hamam mimârî geleneğine sıkı sıkıya bağlı bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yıkanma yerinden ziyade bir dinlenme ve hatta soğuk havalarda bir soyunma yeri olarak kullanılan ılıkılık kısmında XIII. yüzyıllara ait Konya Sahip Ata ve Beyşehir Eşrefoğlu hamamlarında olduğu gibi, duvar diplerinde sekiler bulunması da bunu teyid etmektedir. Hamamın üç eyvanlı ve köşe hücreli sıcaklık mahalli Peçin Ahmed Gâzi ve Peçin Yelli (Kepez) Hamam'ından farklı olarak, ılıkılık kısmına olan cephesi düz olarak bırakılmıştır. V. G. M. tarafından 1992 yılında yapılan temizlik sonrası iç toprak dolgusu tamamen temizlenerek açığa çıkarılan kuzeydoğu köşe hücrelerinde bulunan orijinal yalıklar bu dönem hamamları için önemli bir belge hüviyetindedir.

Bu tip hamamların üçüncüsü, aynı plân şemasını kısmî farklılıklarla muhafaza eden Peçin Yelli (Kepez) Hamam (15.yy.başı)'dır. Eğimli bir arazi üzerinde kurulmuş hamam; soyunma, aralık, ılıkılık, üç eyvanlı ve köşe hücreli sıcaklık ve "L" şeklinde su deposu ve külhandan müteşekkil (62.Şek.) oldukça fakir malzeme ile inşa edilmiş bir geçiş dönemi eseridir. Batı cephede yer alan soyunma mahallinin üst örtüsü tamamen çökmüş olmakla birlikte beden duvarları -giriş kısmı hariç- büyük ölçüde sağlam olarak ulaşabilen yegâne Menteşe Beyliği eseridir. Kuzey cephe duvarında oldukça büyük iki dikdörtgen pencere açıklığı bu dönem soyunma mahalleri için oldukça

⁷¹ Şadırvana ait kürevî çanak, 1992 yılında yapılan çalışmalar sonunda hamamın hemen güneyinde yer alan III Nolu (İlyas Bey Hamamı-B) Hamam'ın avlusunda bulunmuştur.

⁷² Y. Önge, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma...", s. 121-134 ; Y. Önge, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında...", s. 407-408

önemlidir. Selçuklu Devri hamamlarında soyunma mahalleri genellikle yüksek duvarlı olup, duvarların üst kısmındaki küçük mazgal pencereler ve örtülerde yer alan "ışıklık" tabir edilen tepe pencereleri ile aydınlatılmışlardır⁷³.

Peçin Yelli (Kepez) Hamam'ın soyunma mahallinde 1984 yılında yapılan temizlik ve sondaj çalışmalarında⁷⁴, Balat II Nolu (İlyas Bey) Hamam'da olduğu gibi duvar kenarlarında oturma sekileri ortaya çıkarılmıştır. Oldukça dar tutulmuş helâ ve temizlik bölümlerini ihtiva eden aralık bölümünden Türk hamam mimârî geleneğine bağlı, duvar kenarları sekili olarak yapılmış ılık mahalline geçilmektedir. Sıcaklık mahalli, ortası kubbeli, doğu ve batıda derin, kuzeyde sığ bir eyvanla üç eyvanlı olarak düzenlenmiş ancak güney tarafında Peçin Ahmed Gâzi Hamamı (14.yy.son çeyreği), Bursa Emir Sultan Hamamı (1426) ve Ezine Seferşah Hamamı (14.yy.son çeyreği)'nda olduğu gibi sığ geniş bir eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Sıcaklık mahallinin orta alanı gibi köşelerde yer alan hücreler de konum ve ebat açılarından gayr-i muntazamdırlar. Üzerleri beşik tonoz örtülü bu hacimlerle oldukça erken devir eseri gibi görünmekle birlikte, Menteşe Beyliği'nin ikinci kez hayat bulduğu ve son günlerini yaşadığı zamanlarda maddî sıkıntı içinde yapıldığını göz önüne alırsak, bu çeşitlilik daha iyi anlaşılabilir.

c) Enine ılık ve Çifte Halvetli Sıcaklık Tip :

Peçin'de yer alan ve Konak Hamamı (15.yy.başları) olarak isimlendirdiğimiz yapı genel plân şeması itibariyle S. Eyice'nin yaptığı tipolojide "ortası kubbeli enine sıcaklık ve çifte halvetli tip"⁷⁵in sıcaklık plân şemasına benzemekle beraber, yapının bu şeması sadece sıcaklık için değil bütünü için geçerlidir (63.Şek.). Zira, batı cephenin ortasından açılmış bir kapı ile kuzey-güney doğrultusunda boydan boya beşik bir tonozla örtülü, kuzey cephesinde büyük dikdörtgen bir penceresi bulunan enine dikdörtgen bir mekana girilmektedir. Üzerleri kubbeli halvetler bu mekana birer müstakil kapı ile açılmaktadırlar. Halvetlerin doğusunda ise su deposu ve külhan yer almaktadır. Bir soyunma, aralık ve ılık mahalleri olmaksızın direkt olarak

⁷³ Y. Önge, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma...", s. 121-134

⁷⁴ M. O. Arık, "Peçin 1984 Yılı...", s. 659

⁷⁵ S. Eyice, a.m., s. 112-113

sıcaklık mahalline girişi olan benzer şekilde tek örnek İznik- Demirişik Köyü Hamamı (15.yy.)⁷⁶dir. Burada farklı olarak kubbeli halvetler birbirileriyle orta duvarlarında açılmış bir kapı ile irtibatlandırılmışlardır.

Peçin Konak Hamamı'nın enine dikdörtgen ilk bölümü hem soyunma hem de ılıklik mekanı olarak değerlendirilebilir.

Anadolu Türk mimârisinde bu tip, sadece sıcaklık plân şemalarında yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. Selçuklulardan itibaren, Tokat Pervane Hamamı (13.yy. son çeyreği)⁷⁷, Bursa Nalıncılar Hamamı (1366-70) kadınlar kısmı⁷⁸, Bursa Muradiye Hamamı (1426)⁷⁹, Sinop Yalı Hamamı (1439-43)⁸⁰, Tosya II. İbrahim Bey Hamamı (1439-43)⁸¹, Bursa Çakır Ağa Hamamı (15.yy.)⁸², Bursa İbrahim Paşa Hamamı (15.yy.ikinci yarısı)⁸³, Ankara Karacabey Hamamı (1444) kadınlar kısmı⁸⁴, İznik Büyük Hamam (15.yy. sonu)⁸⁵ gibi büyük hamamların yanı sıra daha küçük ebatlı olarak genellikle Bursa çevresinde XV - XVI. yüzyıllara ait Gölyazı Köyü Hamamı, Demirci Köyü Hamamı, Akçalar Köyü Hamamı gibi köy hamamlarında da sıkça uygulama alanı bulmuştur.

d) Ilıklık-Sıcaklık ve Halvet Eş Odalar Halinde Olan Tip :

Daha çok özel hamamlarda rastlanan bu tipte bütün kısımlar hemen hemen eş büyüklükte, birbirileriyle irtibatlı kubbeli odalar halindedir⁸⁶. Menteşeoğullarının bu tipe giren tek hamamı Balat'ta II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamamı'nın hemen güneyindeki III Nolu (İlyas Bey Hamamı-B) Hamam (15.yy.başı)'dır. Hamam, doğu-batı doğrultusunda yan yana biri beşik tonoz örtülü dikdörtgen, ikisi kare plânlı ve kubbeli üç hacim ile kuzeyden bitişik su deposu ve külhandan müteşekkil bir yapıdır (61.Şek.). Bu şekliyle kadınlar hamamı veya Balat İlyas Bey Medresesi görevlileri veya misafirleri

⁷⁶ Türkiye'de Vakıf Abidler., III, s. 267

⁷⁷ H. Çal, Niksar'da Türk Eserleri, İstanbul, 1989, s. 75

⁷⁸ E. H. Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, I, s. 288

⁷⁹ Türkiye'de Vakıf Abidler., III, s. 373

⁸⁰ M. Özkarcı, a.e., s. 287

⁸¹ M. Özkarcı, a.e., s. 291

⁸² Türkiye'de Vakıf Abidler., III, s. 354

⁸³ Türkiye'de Vakıf Abidler., III, s. 360

⁸⁴ İ. N. Aslanoğlu, Ankara Karacabey Külliyesi, Ankara, 1988, s. 48

⁸⁵ S. Eyice, "İznik'de Büyük Hamam...", s. 99-119

⁸⁶ S. Eyice, a.m., s. 114

için yapılmış özel bir hamam olarak değerlendirilmiştir⁸⁷. Hem aralık hem de soyunma mahalli olarak görülen tepe ışıklıklı ilk bölümün girişi güneyden verilmiştir. Kalan pendentif izlerinden üzerlerinin kubbe ile örtülü olduğu anlaşılan diğer iki halvete batı duvarlarının güney kenarlarından açılmış kapılarla geçilmektedir.

Anadolu'da en erken örneğini Selçuklular zamanında Tuzhisar Sultan Hanı Hamamı (1232-36)⁸⁸nda gördüğümüz bu tipin, Kastamonu Kasabaköyü Vakıf Hamamı (14.yy. sonu)⁸⁹, İznik Elbeyli Köyü Çandarlı Hamamı (15.yy.ilk çeyreği)⁹⁰, Bursa-Yenişehir Köprühisar Köyü Hamamı (15.yy.)□, Bursa-İnegöl Ortaköy Hamamı (1639)⁹² gibi Osmanlı Devri örnekleri de mevcuttur. Ancak, bu hamamlardan farklı olarak Balat III Nolu (İlyas Bey Hamamı-B) Hamam'da su deposu ve külhan dar kenarda değil, kuzeyde uzun kenarda yer almaktadır. Ayrıca, Balat hamamı dışındakilerin üst örtüleri su deposu-külhan haricinde kubbe ile örtülmüş iken burada ilk bölümün üzerinin tepe ışıklıklı beşik tonozla örtülmüş olması farklı bir özellik arz etmektedir.

e) Münferid Plânlı Tip :

Menteşe Beyliği'nin erken dönemlerine ait olup belli bir tipolojiye dâhil olmayan tek eser Peçin Kalesi'nde bulunan hamamdır.

Peçin Kale Hamamı (14.yy.ortaları), kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alanda inşa edilmiş olup üst örtüsü hariç büyük ölçüde sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Hamam, "L" şeklinde bir soyunma mahalli, beşik tonoz örtülü ılık veya aralık olarak değerlendirilebilecek bir medhal, kubbeli bir yıkanma hücre, su deposu ve külhandan müteşekkildir (52.Şek.). İlk bölümün, duvar kenarlarında yer alan oturma sekilerinden bir soyunma mahalli olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Tek yıkanma hücrelerine sahip hamam, bu şekliyle bir "özel hamam" veya "bey hamamı" olarak kabul edilebilir.

⁸⁷ Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 47

⁸⁸ F. Akozan, "Türk Han ve Kervansarayları", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, C. I, İstanbul, 1963, s. 140

⁸⁹ M. Özkarcı, a.e., s. 279

⁹⁰ Türkiye'de Vakıf Abidleri., III, s. 271

⁹¹ Türkiye'de Vakıf Abidleri., III, s. 624

⁹² Türkiye'de Vakıf Abidleri., III, s. 140

B - MALZEME :

Menteşe Beyliği'nin câmi, türbe, tekke, medrese, han ve hamam yapılarında zamana ve zemine göre taş, tuğla, mermer, çini, ahşap, kurşun ve devşirme Antik malzemenin, gerek inşâ ve gerekse süsleme malzemesi olarak kullanıldığını görmekteyiz.

1 - Taş :

XII. ve XIII. yüzyıl Anadolu Türk mimârîsinin en çok kullanılan yapı malzemesi olan taş, Beylikler Devri'nde de aynı sıklıkta kullanılmaya devam edilmiştir. Mentешеoğulları'nın mimârî eserlerinde taş vazgeçilmez ana malzemelerden biridir. Kesme taş ve moloz taş olarak karşımıza çıkan bu malzeme, câmi, han, hamam, türbe, tekke ve medrese yapılarının içte ve dışta duvarların ana örgü malzemesini teşkil etmektedir.

Genellikle tabiattan alındığı şekliyle, kısmî müdahaleye maruz kalarak işlenecek yere göre seçilmiş taşlardan oluşan moloz taş malzeme; kesme taş, tuğla veya devşirme antik malzeme ile birlikte duvarlarda örgü malzemesi olarak veya kesme taş kaplamalı Peçin Ahmed Gâzi Medresesi (1375), Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe (13.yy.sonu-14.yy.başı), Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi (14.yy.ortaları)'nde ve mermer kaplamalı Balat İlyas Bey Câmii (1403-4)'nde olduğu gibi dolgu malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tamamen moloz taş örgülü yegâne Mentеше Beyliği eseri Peçin Yelli (Kepez) Medrese (15.yy.ilk çeyreği)'dir. Yapıda beden duvarları, merdivenler ve tonoz örtüler tamamen moloz taş örgülü olup kirli beyaz bir harçla tutturulmuşlardır.

Menteşeoğulları mimârî eserlerinde kesme taş malzeme; kaplama, örgü ve duvar köşe bağlama taşı olarak oldukça sık kullanılmıştır.

Kesme taş malzemenin hem örgü hem de kaplama malzemesi olarak kullanımını en çok Peçin Ahmed Gâzi Medresesi'nde hem içte hem dışta görmekteyiz. Taçkapıda, güney cephe duvarının tamamında, doğu ve batı cephe duvarlarının kışık dershânelere kadar olan bölümlerinde kaplama,

sekizgen kasnakta örgü malzemesi, ana eyvan dış beden duvarlarında köşe bağlama, kışık dershâneler ve yan hücrelerin beşik tonoz örtüleri haricindeki örtü şemaları ve duvar örgülerinde, pencere ve kapı açıklıklarının kemer ve sövelerinde örgü malzemesi olarak kesme taş malzemeyi görmekteyiz⁹³.

2 - Tuğla :

Türk mimârisinde, Türkistan ve İran'daki tuğla geleneği Anadolu'da yerli geleneklerle birlikte yerli malzeme olan taşa geçişte kolay intibak sağlanması tuğla geleneğini büsbütün unutturmamış, küçük mescid ve türbelerde, büyük yapıların iç beden duvarlarında, üst örtülerinde ve özellikle minarelerde ikinci derecede bir inşâ ve süs malzemesi olarak kullanılmaya devam edilmiştir⁹⁴.

Menteşeoğulları mimârî eserlerinde tek başına tuğla malzemedan inşâ edilmiş bir yapı bulunmamaktadır. Mentşe Beyliği eserlerinde tuğla malzemeyi çoğunlukla ya duvar örgüsünde moloz taş veya devşirme Antik malzemeyle birlikte derz aralarında veya kesme taş ve mermer kaplamalı duvarlarda dolgu malzemesi olarak örgüde, ya da kubbe, kubbe geçiş öğeleri, minare, tonoz veya kemerlerde örgü malzemesi olarak görmekteyiz. Tuğla

⁹³ Ahmet Gâzi Medresesi dışında kesme taş malzeme, Milâs Hacı İlyas Câmii (1330) son cemaat mahalli kemer örgülerinde, Datça Hızırşah Câmii (14.yy.ilk yarısı) son cemaat revakı kemerlerinde, mihrap ve minberinde, Muğla Ulu Câmii (1344) kapı ve pencere sövelerinde, Milâs Ahmed Gâzi Câmii (1378) üst tonoz örtülerinde, mihrabönü kubbesinde, mukarnas dolgulu pandantiflerinde, tonoz kemerlerinin üzengi ve kemer boyunlarında ve mihrapta, Peçin Yelli (Kepez) Câmii (15.yy.ilk çeyreği) beden duvarlarının köşelerinde rustik tarzda, pencerelerin söve, alınlık ve sivri kemerleri, taçkapısı ve son cemaat revakının yüksek sivri kemer örgülerinde, Peçin I Nolu [Orhan Bey Türbesi] Türbe (15.yy.ilk çeyreği), Peçin II Nolu [Anonim] Türbe (15.yy.ilk çeyreği) duvar köşelerinde, kapı ve pencere açıklıklarının sövelerinde, Fethiye-Üzümlü (Yukarı Mahalle) Anonim Türbe (14.yy.) duvar örgülerinde tuğla ile alması olarak, Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi (14.yy.ortaları) iç ve dış duvar kaplamalarında ve kışık dershânelerin tonoz takviye kemerlerinde, Peçin Kızıl Han (15.yy.ilk çeyreği) taçkapı, pencere ve payandaların örgüleri, üst kat kubbe geçişlerinin dolguları ve cephe duvarlarının köşelerinin rustik tarz köşe bağlamaları ve alt kat tonoz takviye kemer örgülerinde, Peçin Üçgöz Hanı (14.yy.ikinci yarısı) profilli giriş kapısı ve tonoz takviye kemerlerinde, Bafa Gölü Hanı (14.yy.ikinci yarısı) dış payanda örgülerinde, Balat II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamam (15.yy.başı) kapı ve pencere sövelerinde, Peçin Konak Hamamı (15.yy.başı) enine dikdörtgen soyunma-ılık mahallinin beşik tonoz örtüsünde, Peçin Kale Hamamı (14.yy.) su deposunun yuvarlak kemer örgüsü, külhan ocak ağız ve tüteklüklerinde kullanılmıştır.

⁹⁴ Ö. Bakırer, "Anadolu Selçuklu Tuğla İşçiliği", s. 187-188

malzemenin duvar örgülerinde düzenli olarak taş malzemeyle birlikte almalı olarak kullanımı, Turgut İlyas Bey Câmii (1368-69) ve Fethiye Mentеше Bey Türbesi (14.yy.ikinci yarısı) ve haziresinin duvar örgülerinde olduğu gibi az sayıda örnekle sınırlıdır.

Anadolu'da oldukça eskiye giden taş ve tuğlanın münavebeli kullanımı olan almalı duvar sistemini Roma yapılarında M.S. II. yüzyıldan itibaren görmekteyiz. XIV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı mimârisinde görülmeye başlanan almalı duvar sistemine⁹⁵, Mentеше eserlerinde sınırlı da olsa rastlamak bir tesadüf değildir⁹⁶.

3 - Mermer :

Menteşeoğulları mimârî eserlerinde kullanılan mermer malzeme, daha çok yerleştikleri coğrafi alanda mevcut Antik yapı harabelerinden toplanarak işlenmiş devşirme malzemelerden müteşekkildir. Bu Antik devir malzemeleri

⁹⁵ Afife Batur, "Osmanlı Camilerinde Almalı Duvar Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul, 1970, s. 137,186

⁹⁶ Menteshoğulları mimârî eserlerinden Peçin Orhan Bey Câmii taçkapı alınlık kemer örgüsünde, Datça Hızırşah Câmii sivri kemerli köşe trompları ve kubbe örgüsünde, Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii alt pencerelerinin sivri kemerli ve çöktürmeli alınlıkları, saçakların testere dişi (kirpi saçak) şeritleri⁹⁶, kubbe kasnakları ve kubbe örgüsünde, Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii üst örtüsünde beşik ve çapraz tonozların ve kemerlerin bir kısmının örgüsünde, Balat İlyas Bey Câmii kubbe kasnağı, kubbe ve köşe tromplarında, Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii minare gövdesi, kubbe geçişleri, kubbe, pencere kemer ve alınlıklarında, Peçin Yelli Câmii kubbe geçişleri, kasnağı ve kubbesi ile son cemaat revakının çapraz tonoz örgülerinde, Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi üst kat pencere üst lentosundan itibaren sekizgen kasnak, piramidal külah ve eyvan sivri kemer ve ayaklarında, Peçin I Nolu (Orhan Bey Türbesi) Türbe ve II Nolu (Anonim) Türbe kapı ve pencere açıklıklarının kemer örgüleri, kubbe geçiş elemanları ve kubbe örgüsünde, Eski Köçeğiz Köyü Anonim Türbe gövdesinin üst kısmında iki sıra testere dişi saçak silmesinde, Fethiye-Üzümlü Yukarı Mahalle Anonim Türbe kubbe geçişleri ve kubbesinde, Balat İlyas Bey Medresesi kubbeli ana eyvanın sivri kemer örgüsü, testere dişi saçak silmesi, kubbe geçişleri ve kubbe örgüsünde, Balat Tekke-Zâviye yapısının içte pencere alınlıkları, dolap nişi ve mihrap kemer örgüleri, kubbe geçişleri ve büyük sivri kemerleri çevreleyen testere dişi silmelerde, Bafa Gölü hanı giriş açıklığı üzerindeki basık kemer, mazgal pencerelerin kemerleri ve tonoz takviye kemerleri, Balat İbrahim Bey Hamamı tonoz ve kubbeleri ve kubbe geçişlerinde, Peçin Ahmed Gâzi Hamamı kapı, pencere, niş ve eyvan kemerleri kubbe geçişleri ve kubbelere, Balat II Nolu (İlyas Bey) Hamamı kemer örgüleri, kubbe geçişleri, aralık kısmının üst örtüsünün mukarnaslı bingileri ve eyvanların tonoz kemer örgülerinde, tuğla malzeme müstakil olarak kullanılmıştır.

kullanılacağı yere göre yeniden şekillenerek ve işlenerek, sütun, kitâbe, kurna aynası ve duvar kaplama malzemesi⁹⁷ olarak kullanılmıştır.

Balat İlyas Bey Câmii'nin içte ve dışta beden duvar kaplamaları, kapı ve pencere açıklıklarının lento, söve ve alınlıkları, kubbe kasnağı dış kaplamaları, taçkapı sütun ve başlıkları ve mihrabı tamamen mermerdendir. Bunun yanı sıra, Milâs Hacı İlyas Câmii son cemaat revakı taşıyıcı sütunları, inşâ ve tamir kitâbeleri, Milâs Ahmed Gâzi Câmii inşâ ve tamir kitâbeleri, harîmin kuzey doğu köşesindeki yıldız tonoz örtüyü destekleyen poligonal gövdeli sütunun kaide ve gövdesi, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi inşâ kitâbesi, ana eyvan kemer köşeliklerindeki kabartma arslan figürlü panolar, Balat II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamam kuzeydoğu köşe hücresinin yalakları gibi mimârî eserlerin bazı unsurlarında, az da olsa işlenmiş olarak mermer malzemenin kullanıldığını görmekteyiz.

4 - Ahşap :

Menteşe Beyliği'nin yerleştiği coğrafya, bugünün Türkiye'si ile o günün Anadolu'sunun zengin orman bölgelerinden birine tekabül etmektedir. Dolayısıyla, Mentешеoğulları'nın mimârî eserlerinde ahşap malzemenin de fazlasıyla kullanıldığı mukakkaktır. Ancak, ahşabın taş, tuğla ve mermer malzemeye nazaran daha dayanıksız ve az ömürlü olması sebebiyle Mentешеoğulları'ndan günümüze ahşap malzemenin kullanıldığı yapı ve eşyalar fazla ulaşmamıştır. Genellikle câmi ve mescid gibi dinî mimarlık eserlerinde taşıyıcı sütun, giriş veya tavan olarak kullanılmalarının yanı sıra minber ve mahfil olarak ahşap konstrüksiyonlu eserler de mevcuttur. Fakat bunların pek çoğu devrinden değildir.

Kaynaklardan çam direklerle taşınan düz damlı olduğunu öğrendiğimiz Peçin Orhan Câmii (1331-32)'nin⁹⁸ ahşap malzemesinden günümüze hiç bir parça ulaşmamıştır.

⁹⁷ Yapılarda mermer kaplamalar kullanılması Selçuklu sonrası Anadolu Türk mimarisinde Beylikler Devri'nden itibaren görülen yenilikler arasında değerlendirilmektedir (S. Kemal Yetkin, "Beylikler Devri Mimarisinin Klâsik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı", A. Ü. İlähiyat Fakültesi Dergisi, C. IV, Sayı : III-IV, 1955, Ankara, 1957, s. 39

⁹⁸ E. Çelebi, a.e., s. 210

Menteşeoğulları'ndan günümüze intikal eden yegâne ahşap malzemeli unsur, Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii (14.yy.ilk yarısı)'nin tablalı ve ajurlu, oldukça sanatkârâne yapılmış ahşap minberidir. Aynı şekilde Milâs Ahmed Gâzi Câmii (1378)'nin de evvelce ahşaptan, künde-kârî tekniğinde yapılmış bir minberinin bulunduğunu ve bilahare bu minberin çok eskidiği için değiştirildiği ve parçalarının da İzmir Müzesi'ne kaldırıldığı bazı kaynaklarda belirtilmekle⁹⁹ beraber, yaptığımız araştırmalar sonunda İzmir'de mevcut hiç bir müzede böyle bir esere rastlamadığımız gibi, maalesef kayıtlarda da bulunamamıştır.

5 - Çini :

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinde az da olsa çini malzeme kullanılmıştır. Balat İlyas Bey Câmii (1403-4)'nin ön cephesinde, üçlü girişin üzerindeki dekoratif ve tahfif Bursa kemerlerinin kilit taşlarındaki kabaralar üzerinde ve alınlıklarında geometrik şekilli mavi, yeşil çiniler kakma olarak kullanılmıştır. Benzer şekilde câmi dış cephelerinde altta ve üstteki pencerelerin alınlıklarında yer alan yazı ve süs panolarında ve harîmde batı cephenin kuzey alt pencere tavanında, tavan göbeği şeklindeki kabartma süslemeler arasında geometrik şekilli kakma mavi renkli çiniler devrinin güzel örnekleri olarak yerini almaktaydılar. Ancak hem tabiat şartları ile hem de insan eliyle oldukça fazla tahribata maruz kalmışlardır.

6 - Kurşun :

Kurşun kaplama, menşey itibariyle Roma çağına kadar uzanması sebebiyle aslen Batılı bir teknik olsa da¹⁰⁰, Türklerin bu malzemeyi özellikle Beylikler Devri'nde, XIV. yüzyılın ortalarından itibaren mimârî eserlerin kubbelerinde ve minarelerinin külahlarında kaplama malzemesi olarak uygulamadaki düzen, kararlılık ve başarıları, onu Türk mimârîsinin karakteristik bir malzemesi haline getirmiştir.

⁹⁹ A. Tevhid, "Menteşeoğullarından Ahmed Gâzi Bey'in Hayratı Kitâbeleri", s. 1149

¹⁰⁰ M. Cezar, "Türk Mimarisinde Kubbe", Türkiyemiz, Sayı: 27, İstanbul, Şubat 1979, s. 36

Menteşe Beyliği eserlerinde kurşun malzemenin her ne kadar yaygın olarak kullanıldığını göremiyorsak da, Milâs Ahmed Gâzi Câmii mihrab önü kubbesi¹⁰¹ ve Balat İlyas Bey Câmii kubbesi'nin¹⁰² evvelce kurşun kaplı olduğunu biliyoruz. Zaman içerisinde bozulan kurşun kaplamalar ya Milâs Ahmed Gâzi Câmii'nde olduğu gibi yenilenmiş ya da Balat İlyas Bey Câmii'nde olduğu gibi yerini kiremit kaplamaya bırakmıştır.

7 - Devşirme Malzeme :

Anadolu Selçuklularının mimârî eserlerinde bolca kullanılan devşirme malzemenin Beylikler Devri'nde de hemen aynı sıklıkla kullanıldığını görmek mümkündür. Ancak, Selçuklular'da olduğu gibi Beylikler de Antik devir malzemesinin aynen taklit etmekten ziyade kendi mimârî unsurlarının yanı sıra devşirme olarak kullanmışlardır. En çok kullanılan devşirme malzemeler; Antik sütun, sütun başlıkları, kaideler ve büyük blok duvar örgü taşlarıdır.

Devşirme malzemeler câmi, medrese, tekke, türbe, han, hamam v.b. yapılarda, taçkapı, son cemaat revakı, mihrab, mihrabiye, niş sütunçeleri ve başlıkları, kemerler, tonozlar ve duvar örgülerinde -özellikle temel seviyesinde- inşâ malzemesi olarak kullanılmıştır¹⁰³.

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinin hemen hepsinde cephe duvarlarının özellikle temel seviyesinde ve zemin döşemelerinde devşirme malzeme bulunmaktadır. Milâs Hacı İlyas Câmii son cemaat revakının taşıyıcı sütunları ve merdiven-minarenin basmakları, Datça Hızırşah Câmii, Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, Balat İbrahim Bey Câmii, Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe, Balat Tekke-Zâviye, I ve II Nolu Hanlar'ın kapı ve pencere açıklıklarının lento ve söveleri ile Milâs Ahmed Gâzi Câmii batı yan sahnın taşıyıcı sütunları ve Peçin Kızıl Han alt kat takviye kemerlerinin profilli konsolları tamamen devşirme Antik malzemedendir. müteşekkildir.

¹⁰¹ O. Erincen-B. Erat, a.m., s. 11

¹⁰² Wulzinger-Witteck-Sarre, a.e., s. 15

¹⁰³ G. Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", s. 21-24

C - MİMÂRÎ ELEMANLAR :

1 - TAŞIYICI VE DESTEKLEYİCİLER :

a) Ayak, Payanda, Sütun Ve Sütun Başlıkları :

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinde kullanılan ayak, sütun, sütun başlığı ve payandalar gibi strüktürel elemanlar ahşap, taş, mermer veya devşirme malzemelidirler.

Menteşeoğullarından günümüze gelebilmiş ahşap sütunlu tek bir eser yoktur. Ancak, çam direkler üzerinde taşınan düz damlı olduğunu E. Çelebi'den öğrendiğimiz¹⁰⁴ Peçin Orhan Bey Câmii ile daha sonraki devir ilaveleriyle Milâs Hacı İlyas Câmii harîmini örten düz ahşap tavanı ve mahfilini destekleyen kare şekilli ahşap direkleri ve Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, Turgut İlyas Bey Câmii, Muğla Ulu Câmii, Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii mahfillerini destekleyen kare şekilli ahşap direkleri zikredebiliriz.

Menteşeoğulları mimârî eserlerinde câmiler dışında sütun kullanılan başka bir yapı türü bulunmamaktadır. Milâs Hacı İlyas Câmii son cemaat revakını düz tablalı sütun başlıklarıyla tek parça silindirik gövdeli sütunlar taşımaktadır. Milâs Ahmed Gâzi Câmii'nin batı yan sahnın beşik tonoz örtüleri batıdan, farklı çap ve uzunluklarda devşirme malzemedен müteşekkil sütunlarla desteklenmektedir. En olgun ve özgün sütunlar Balat İlyas Bey Câmii'nin üçlü girişinin önünde rastlamaktayız. Girişin iki yanında yer alan mukarnas kaideler üzerinde tek parça silindirik gövde ve aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dört sıra mukarnaslı ve dört köşesinden mukarnas sarkıtlı başlıklara sahip mermer sütunlar kayda değer güzelliktedir. İznik Yeşil Câmii (1378-92), İznik Nilüfer Hatun İmâreti (1388) gibi erken devir Osmanlı yapılarında da gördüğümüz mukarnaslı başlıklar Mimar Sinan'ın İstanbul Şehzade Câmii (1548), Süleymaniye Câmii (1557) ve Edirne Selimiye Câmii (1579)'nde en olgun nisbetlerde kullanılmıştır.

Menteşeoğullarında en sık karşılaştığımız taşıyıcı eleman ayaktır. Kare, dikdörtgen ve "U" şeklinde olmak üzere kullanılacak yere göre şekillenmiş

¹⁰⁴ E. Çelebi, a.e., s. 210

ayaklar, taş ve tuğla malzemedен örülmüş olup yerine göre sıvanmış veya kesme taş kaplanmış ya da taş araları sıva derzli olarak bırakılmıştır.

Milâs Hacı İlyas Câmii'nde son cemaat revakını taşıyan orta sütunlardan ayrı olarak köşelerde ters veya düz "L" şeklindeki çok parçalı örme ayaklar dıştan ve içten tamamen sıvanmıştır. Datça Hızırşah Câmii son cemaat revakının köşelerindeki "L" şekilli ve iç kısımlardaki dikdörtgen şekilli ayakları kesme taş malzemeli olup sıvasız bırakılmıştır. Milâs Ahmed Gâzi Câmii harîmini mihraba dikey olarak üç sahına ayıran iki sıra dörder ayak birbirinden farklı ölçülerde kare ve dikdörtgen şekilli olup tamamen sıvanmış ve badanalanmışlardır. Turgut İlyas Bey Câmii son cemaat revakının batı cephesinde taşıyıcı olan kare şekilli iki ayak dıştan ve içten tamamen sıvanmış ve boyanmıştır.

Menteşeoğulları'nda payandaları dinî mimarlık eserlerinden sadece Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii'nde görmekteyiz. Kuzey cephenin doğu ucunda kuzeye doğru adeta bir duvar parçası şeklinde çıkma yapan büyük dikdörtgen payanda üst pencere hizasına kadar yükselmekte ve kiremit kaplı eğimli bir çatı ile son bulmaktadır. Benzer şekilde doğu cephede orta eksen ve batı cephede güney uçta duvara bitişik iki payanda daha mevcuttur. Doğü cephenin güney ucunda ve güney cephenin iki ucunda çevreden geçen yolu kapatmamak maksadıyla çeyrek daire kemerli olarak taş, tuğla ve devşirme malzeme ile örülmüş üç payan da kemeri yer almaktadır. Benzer şekilde payanda kemerlerine Bursa Şehadet Câmii (1365-66)'nin batı ve doğu yan cephelerinde XVII-XVIII. yüzyıl ilavesi, tuğla örgülü ve çift katlı olarak rastlamaktayız.

Eğitim yapılarından Peçin Yelli (Kepez) Medrese'de ana eyvanın iki yanında eş aralıklarla yerleştirilmiş ikişer dikdörtgen şekilli payanda, tonoz örtünün yükünü taşıyan yan duvarların üst seviyesine kadar yükselmektedir.

Han mimârîsinin hemen hemen vazgeçilmez bir elemanı gibi görünen payandalar¹⁰⁵, hem üst yapının yükünü hafifletmek hem de kemerleri desteklemek maksadıyla, Bafa Gölü Hanı'nda dikine dikdörtgen ve Peçin Kızıl Han'da enine dikdörtgen şekilli olarak Selçuklu devrinin kapalı tipteki Antalya-Alanya yolundaki Şarapsa Han (1236-46)¹⁰⁶ da olduğu gibi hanın

¹⁰⁵ Hem Orta Asya'da kurulan ilk kervansarayların hem de Anadolu'da Selçukluların kurdukları kervansarayların, özellikle dış cepheleri payandalarla desteklenmiştir.

¹⁰⁶ O. Aslanapa, a.e., II, s. 162 ; C. Güran, a.e., s. 6

uzun kenarlarında, kemer hizalarına yerleştirilmişlerdir. Balat'taki I Nolu (Tiyatro Hanı) ve II Nolu (Pireli Han) hanlarda ise, payandalar boydan boya sivri tonozlarla örtülen kapalı bölümlerin hem dışa hem de avluya bakan cephelerinde, enine veya dikine dikdörtgen şekilli olarak üst örtüyü destekleyen takviye kemerlerinin hizalarında yerleştirilmişlerdir. Anadolu Selçuklularının avlulu kervansaraylarında da dış cephelerde payandalar bulunmakla beraber, bu payandalar üst örtünün yükünü destekleyen kemerlerin hizalarından ziyade cephe duvarlarının genellikle orta noktalarında, kısmen süs kısmen de destek mahiyetinde yapılmışlardır¹⁰⁷. Erken Osmanlı devrinden itibaren han-karvansaray mimârîsinde kat sayısı da artmakla birlikte, payandaların ortadan kalkmaya başladığı görülür.

b) Kemerler :

Büyük açıklıkları küçük parçalarla geçme mecburiyetinde ortaya çıkan kemer sisteminin bilinen en eski örneklerinin Anadolu'da olduğu bilinmektedir¹⁰⁸. Dekoratif ve strüktürel eleman olarak Mentешеoğulları mimârî eserlerinde de vazgeçilmez mimârî eleman olan kemerler kapı, pencere ve revaklar da olmak üzere genellikle üç gurup halinde, iki merkezli sivri, basık, yuvarlak, kaş ve Bursa kemeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Malzeme olarak moloz ve devşirme taş örgülü duvarlara sahip yapıların erken örneklerinde tuğla örgülü kemerler, XIV. yüzyıl ortalarına doğru heme beden duvarlarında hem de kemer örgülerinde taş-tuğla birlikte, daha geç örneklerde ise sadece taş malzemeli kemer örgüleri görülmektedir.

Menteşeoğulları'nın mimârî eserlerinden Milâs Hacı İlyas Câmii, Datça Hızırşah Câmii, Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, Peçin Yelli (Kepez) Câmii son cemaat revakları; Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi, Balat İlyas Bey Medresesi, Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi eyvan kemerleri; Milâs Ahmed Gâzi Câmii'nin hem üst örtüsünü taşıyan ayakları birbirine bağlayan sivri kemerler, Balat I ve II Nolu Han,

¹⁰⁷ Antalya-Isparta Yolunda Evdir Han (1214-18), Antalya-Alanya yolunda Alara Han (1232), Konya-Aksaray yolunda Sultan Han (1229) v.b. örneklerde durum böyledir.

¹⁰⁸ M.Ö. 3000-4000 yıllarına tarihlenen Dicle-Fırat vadisindeki tuğla kemer ve tonozlarla örtülü mezarlar, kemer sisteminin bilinen en eski örnekleridir (A. Batur, Osmanlı Camilerinde Kemer., s. 45).

Bafa Gölü Hanı, Peçin kızıl Han alt katı, Peçin Üçgöz Hanı, Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi kışlık dershânelerinin takviye kemerleri; Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, Peçin Yelli (Kepez) Hamamı, Balat I Nolu (İbrahim Bey Hamamı) ve II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamam eyvan kemerleri; Balat İlyas Bey Câmii, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Balat Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi), Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, Balat I ve II Nolu Han, Peçin Kızıl Han taçkapıları, Peçin I Nolu (Orhan Bey Türbesi) Türbe tromp kemerleri ve Peçin II Nolu (Anonim) Türbe'nin batı cephesindeki dolap nişlerinin kemerleri, iki merkezli sivri kemerli olarak örülmüştür. Bu uygulamalar Türk mimârisinde en çok kullanılan bu kemer çeşidinin uzun ve köklü bir geçmişi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Menteşeoğulları'nın mimârî eserlerinde basık kemer uygulamasına hemen hemen bütün kapı ve kısmen de pencere guruplarında rastlamaktayız. Milâs Hacı İlyas Câmii, Datça Hızırşah Câmii, Milâs Ahmed Gâzi Câmii, Turgut İlyas Bey Câmii, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi dershâne ve hücreler, Peçin Kızıl Han alt kat, Bafa Gölü Hanı giriş kapıları; Balat İlyas Bey Câmii taçkapısında açıklıkların üstleri ve içte üst pencerelerin tamamı ve alt pencerelerin bir kısmı basık kemerli olarak yapılmıştır.

Menteşeoğulları'nda Bursa Kemerini¹⁰⁹ uygulamasına strüktürel olmaktan ziyade dekoratif kullanımda rastlamaktayız. Balat İlyas Bey Câmii taçkapısındaki basık kemerlerin üstlerinde kısmen strüktürel olmakla birlikte aslen dekoratif olan Bursa kemerlerini taçkapı süslemesinin önemli bir parçası şeklinde görmek mümkündür.

Menteşe Beyliği eserlerinde yuvarlak kemer uygulaması daha çok geç devirlerde onarım görmüş Milâs Hacı İlyas Câmii ve Muğla Ulu Câmii gibi yapıların pencere guruplarında görmektediriz. Yuvarlak kemer, taşıyıcı fonksiyona sahip olarak, daha geç devirlerde XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı yapılarında uygulanmıştır¹¹⁰.

¹⁰⁹ Bursa Kemerini'nin büyük açıklıklarda taşıyıcı olarak kullanılması genelleşmiş bir durum değildir. Bursa Yıldırım Camii'nden başlayarak XV.yüzyıl ilk yarısındaki camilerde kullanılmış, bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ya küçük açıklıklarda veya salt biçimsel kemerlerde kullanılır olmuştur (A. Batur, *Osmanlı Camilerinde Kemer.*, s. 130).

¹¹⁰ A. Batur, a.e., s. 129

2 - GEÇİŞ UNSURLARI :

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinde tek üniteli câmilerde müstakil, çok ayaklı ve sahinli câmilerde mihrab önünde, medrese, hamam, tekke, türbe ve han mimârisinde örtü şeması olarak karşımıza çıkan yarım küre şekilli kubbeye geçişler pandantif, tromp ve Türk üçgenleriyle sağlanmıştır.

a) Pandantif :

Milâs Hacı İlyas Câmii son cemaat revakı, Turgut İlyas Bey Câmii, Fethiye Üzümlü Yukarı Mahalle Anonim Türbe, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Balat'taki Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi), Balat I Nolu (İbrahim Bey Hamamı) Hamam ılıklik ve sıcaklik kubbesi, Peçin Yelli Hamam sıcaklik orta kubbesi, Peçin Konak Hamamı, Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamamı kubbelerinde geçişler düz sade pandantiflerle; Milâs Ahmed Gâzi Câmii mihrab önü kubbesi, Peçin Ahmed Gâzi Hamamı sıcaklik orta kubbesi ve Balat II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamamı ılıklik mekânı kubbelerinde mukarnas dolgulu pandantiflerle sağlanmıştır. Bu örnekler pandantifin Mentese Beyliği eserlerinde oldukça fazla kullanılan bir geçiş elemanı olduğunu göstermektedir.

Pendantifin düz, sade kullanımına Anadolu Selçuklu'larında da rastlanmakla birlikte, mukarnas dolgulu pandantife hemen hiç rastlanmamaktadır. Mukarnas dolgulu pandantif daha çok, Bursa Yeşil Câmii (1419) yan eyvanlar, Bursa Yeşil Medrese (1419) derşâne kubbeleri, Bursa Demirtaş Câmii (1420), Tokat Hatuniye Câmii (1485), Kula Kurşunlu Câmii (1496) gibi daha çok Beylikler ve Osmanlı Devri mimârî eserlerinde uygulanmıştır.

b) Tromp :

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinde kullanılan ikinci geçiş elemanı tromptur. Anadolu'da Selçuklular zamanından, Silvan Ulu Câmii (1152-57), Konya Taş Mescid (1215), Beşarebey Mescidi (1219), Niğde Alaaddin Câmii (1223), Konya Hoca Hasan Mescidi (13.yy.ikinci yarısı) gibi eserlerde uygulanan tromp, Menteseoğulları eserlerinde sade kullanımı yanı sıra içleri

istiridye yivli, düz veya prizmatik üçgen ve mukarnas dolgulu olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Datça Hızırşah Câmii ve Peçin Orhan Bey Türbesi'nde düz sade; Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii'nde, içten köşelerde cephe duvarlarının orta seviyelerinden çapraz olarak atılmış, içleri tek eşkenar üçgenli sivri kemerli tromplarla¹¹¹; Balat İlyas Bey Câmii'nde ise alt kısımları prizmatik Türk üçgenleri, orta kısımları bir sıra mukarnas ve üst kısımları istiridye yivli olarak doldurulmuş tromplarla kubbeye geçilmektedir.

Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı Devri örneklerinden; Konya Beşarebey Mescidi (1219), İstanbul Unkapanı Yavuz Er Sinan Mescidi (1481) ve Kastamonu İsmail Bey Câmii (1454) avlu kubbesinde mukarnas dolgulu; Konya Taş Mescid (1214)'de yelpaze motifli; Ermenek Meydan Câmii (14.yy.), Manisa İshak Çelebi Hamamı (14.yy.)'nda istiridye yivli; Bursa Muradiye Câmii (1426), Bursa Hüdavendigâr Câmii (1360-70) üst kat revak orta kubbesi, Kastamonu İsmail Bey Câmii (1454) son cemaat revakı, İsmail Bey Hanı (1454-57) mescid kubbesinde prizmatik üçgen dolgulu; Gebze Orhan Câmii (14.yy.ortası), Kastamonu İbni Neccar Câmii (1353) ve Sinop Saray Câmii (1375)'nde sade olarak kullanılmış tromplara rastlanmaktadır.

c) Türk Üçgeni :

Anadolu'da Selçuklu, Beylikler ve erken Osmanlı devrinin tek kubbeli câmi ve mescitlerinde kubbeye Türk üçgenleriyle geçilmesi oldukça yaygın bir uygulamadır¹¹².

¹¹¹ Köşelerde büyük nişler meydana getiren tromp kemerleri mukarnaslı konsollara oturmaktadır.

¹¹² Kubbeye Türk üçgenleri ile geçilmiş örnekler arasında; Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi (1235), Akşehir Taş Medrese (1250), Konya Sırçalı Medrese (13.yy.ikinci yarısı), Konya Tahir ile Zühre Mescidi (13.yy.), Konya Karatay Mescidi (1240-54), Antalya Ahi Yusuf (1249), Konya Sırçalı Mescid (13.yy.ikinci yarısı), Konya Tahir ile Zühre Mescid (13.yy.), Bilecik Orhan Gâzi Camii (1331), İznik Hacı Özbek Camii (1333-34), Bursa İbrahim Paşa Camii (14.yy.ikinci yarısı), Tuzla Hüdavendigâr Camii (1366), Kütahya Kurşunlu Cami (1377), İznik Yeşil Camii (1378-92), Afyon Güdük Minare Mescidi (14.yy. ortaları), Tire Hüsametdin Bey Camii (14.yy.), Bergama Hoca Sinan Camii (15.yy. başı), Edirne Şah Melek Camii (1428), Bergama Kurşunlu Camii (1439), Bursa Hoca Ali (1439), Afyon Umur Bey Camii (1455), Tire Gazazhane Camii (1457), Bursa Başçı İbrahim Camii (1491), Tire Molla Arap Camii (1492), Tire Tahtakale Camii (1498), Tire Narin Camii (15.yy.) gibi bazı örnekleri görmek mümkündür.

Menteşeoğulları mimârî eserlerinde de en çok uygulanan kubbe geçiş elemanı Türk üçgenidir. Adından da anlaşılacağı üzere daha ziyade Türklere has bir uygulama biçimi olarak Anadolu Türk mimârîsinde Selçuklular'dan beri yaygın olarak kullanılan Türk üçgeni, Mentеше Beyliği yapılarında bir düz iki ters olarak yerleştirilmiş ikizkenar üçgenler ve prizmatik üçgenlerden oluşan bir geçiş elemanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Peçin Yelli (Kepez) Câmii, Fethiye Mentеше Bey Türbesi, Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, Balat İlyas Bey Medresesi ana eyvanı ve Peçin Kızıl Han'da eşkenar; Turgut İlyas Bey Câmii, Balat İbrahim Bey Hamamı köşe hücreleri, Peçin Ahmed Gâzi Hamamı aralık, ılık ve köşe hücreleri ve Balat II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamamı köşe hücrelerinde ise prizmatik Türk üçgenleri geçiş elemanı olarak kullanılmıştır.

3 - ÖRTÜ SİSTEMLERİ :

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinin örtü şemalarında ağırlıklı olarak kubbelere yer verilmeyle beraber, Anadolu Selçuklu geleneklerinden yerine göre düz dam -kara örtü-, çeşitli tonoz şekilleri ve özellikle türbe mimârîsinde külâh örtü şeması olarak uygulanmıştır.

a) *Kubbe* :

Türk mimârîsinde geniş ölçüde kubbe uygulaması Beylikler devrinde kendini göstermektedir¹¹³.

Kubbe, Mentеше Beyliği mimârî eserlerinden câmi, mescid, medrese, türbe, tekke-zâviye, hamam ve han yapı türlerinin hemen hepsinde kullanılan bir örtü şemasıdır. Bu şema sade yarım küre biçiminde olduğu gibi, kırık-zikzaklı, yivli, nervürlü ve dilimli gibi değişik uygulamalarla da devrine has çeşitliliği sergilemektedir.

Milâs Hacı İlyas Câmii yaklaşık 3.80 m. çapındaki son cemaat mahalli kubbeleri, Datça Hızırşah Câmii'nin yaklaşık 7.30 m. çapındaki merkezi kubbesi ve 2.50 m. çapındaki son cemaat mahalli kubbeleri, Fethiye Mentеше

¹¹³ O. Cezmi Tuncer, "Selçuklu Yapılarında Kubbe", Millî Kültür, C.1, Sayı: 10, Ankara, Ekim 1977, s. 47.

Bey Türbesi'nin yaklaşık 6.00 m., Balat Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi)'nin 5.40 m., Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi'nin 5.05 m., Fethiye Üzümlü Yukarı Mahalle Anonim Türbesi'nin 3.50 m., Peçin I Nolu (Orhan Bey Türbesi) Türbe'nin yaklaşık 4.40 m., Peçin II Nolu (Anonim) Türbe'nin yaklaşık 4.50 m., Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii'nin yaklaşık 17.00 m., Balat İlyas Bey Câmii'nin yaklaşık 14.00 m., Turgut İlyas Bey Câmii'nin yaklaşık 9.50 m., Peçin Yelli (Kepez) Câmii'nin yaklaşık 7.00 m. çapındaki merkezi kubbeleri ile Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ana eyvanının 5.15 m. ve Balat İlyas Bey Medresesi ana eyvanının 4.75 m. çapındaki kubbeleri sade yarım küre şeklinedirler. Milâs Ahmed Gâzi Câmii mihrab önü kubbesi kuzey-güney doğrultusunda oval ve sade şeması ile tektir. Bu örnekler dışında genel olarak Menteşeoğulları hamamlarının muhtemelen sade yarım küre şekilli sıcaklık orta kubbelerinin hepsi çökmüştür.

Peçin Ahmed Gâzi hamamı köşe hücre kubbeleri kavsin başlangıç yerinden kubbe göbeğine kadar bir ters iki düz eşkenar üçgenlerin ve baklava dilimlerinin karşılıklı olarak yerleştirilmesi ile oluşmakta ve üçgenler ile baklava dilimleri testere dışı silmelerle sınırlanmaktadır. Balat II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamam köşe hücreleri de farklı bir düzenlemeye sahiptirler. Soğukluğa girişin doğu tarafındaki hücrenin üzeri prizmatik Türk üçgenleri ile geçilmiş zikzaklı, nervürlü bir kubbe ile, sıcaklığın kuzeybatı ve güneybatı hücrelerinin üzerlerinin ise kalan izlerden dilimli kubbelerle örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'da nervürlü ve dilimli kubbeler Selçuklular'dan itibaren Osmanlılar'ın son dönemlerine kadar görülmektedir. Divriği Ulu Câmii (1229) mihrab önü kubbesi, Mudurnu Yıldırım Câmii (1332) ve İznik Yeşil Câmii (1378-92) son cemaat revakı orta bölümü, Bursa Yeşil Câmii (1219-24) yan mekanları, Edirne Üç Şerefeli Câmii (1447) harîm güneybatı köşesi gibi örnekler dilimli ve yivli kubbelere sahiptirler.

Menteşeoğulları'nın câmi ve medreselerinin kubbeleri genellikle dışarıdan vurgulanmış kasnaklar üzerinde yükselmekte, ancak türbe, hamam ve han örneklerinde dıştan kasnak görülmemektedir. Genellikle poligonal şemalı kasnaklara sahip Balat İlyas Bey Câmii, Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii ve Peçin Yelli (Kepez) Câmii gibi örneklerin dışındaki eserlerin kasnaklarında pencere görülmemektedir. XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl başlarına ait pencereli kasnaklara sahip bu eserleri, genel olarak Beylikler

Devri'nde ortaya çıkan kasnaklı kubbelerden¹¹⁴, kasnağına penceler açılmış birer erken örnek olarak görmek mümkündür.

b) Tonoz :

Anadolu Selçukluları'nda güzel örneklerini bulduğumuz tonoz örtü şeması, Menteşeoğulları eserlerinde câmi, medrese, hamam ve han gibi yapı guruplarında beşik, aynalı yıldız ve çapraz tonoz şekillerinde uygulanmıştır.

En çok kullanım alanı bulan beşik tonoz örtüdür. Milâs Ahmed Gâzi Câmii orta ve batı yan sahnlerinde, Turgut İlyas Bey Câmii giriş medhali, Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi alt katı, Peçin Ahmed Gazi Medresesi giriş eyvanı, kışlık dershâneler ve talebe hücreleri, Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi ana eyvan, kışlık dershâne ve talebe hücreleri, Peçin Yelli (Kepez) Medrese ana eyvan, giriş eyvanı, kışlık dershâne ve talebe hücreleri, Balat I ve II Nolu Han depo-ahır ve odaları, Peçin Kızıl Han alt katı, Peçin Üçgöz Hanı ve Bafa Gölü Hanı üst örtüleri, Balat İbrahim Bey Hamamı, Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, Balat II Nolu (İlyas Bey Hamamı-A) Hamam sıcaklık eyvanları, su deposu ve külhanları, Peçin Yelli (Kepez) Hamam sıcaklık orta kubbesi dışında tüm mekanlar, Peçin Konak Hamamı ılık ve su deposu üst örtüleri tamamen hafif sivri veya yarım daire beşik tonozlarla örtülmüştür.

Menteşeoğulları yapılarında en çok kullanılan ikinci tip tonoz örtü çapraz tonozdur. Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii doğu yan sahnini, Peçin Yelli(Kepez) Câmii ve Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii son cemaat revakları çapraz tonozlarla örtülmüştür. Aynalı yıldız tonoz örtü sadece Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii'nin doğu yan sahnin kuzey bölümünde uygulanmıştır. Bu kısım câmiin diğer bölümlerinden bu yönü ile farklılık gösterdiği için bazı araştırmacılar tarafından "Hünkâr Mahfili" olarak değerlendirilmiştir¹¹⁵.

c) Külâh :

Konik veya piramidal külâh örtü, Anadolu Selçuklu Devri mezar anıtlarından kümbetlerin vazgeçilmez dış örtü şeması olmasının yanı sıra

¹¹⁴ M. Cezar, a.m., s. 37

¹¹⁵ Ö. Erincen-B. Erat, a.m., s. 109

Erzurum Kale Mescidi (12.yy.ortaları), Divriği Ulu Câmii (1229)'nde mihrab önü kubbesinin dış örtü şeması olarak önemli bir yeri vardır.

Menteşeoğulları mimârî eserlerinde külâh örtüye sadece mezar anıtlarında rastlamaktayız. Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe ve Köyceğiz Toparlar Köyü Benler Türbesi'nde uygulanan bu örtü şemasında külâhlar tuğla veya taştan piramidal olarak yapılmışlardır. Selçuklu Devri'nden Beylikler Devri'ne geçiş dönemi eserleri olan bu yapılarda, yeni arayışların yanı sıra eski geleneklerin tamamen terk edilmediği görülmektedir.

D - YAPI ELEMANLARI :

1 - Taçkapılar :

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinde bir gurup taçkapı Anadolu Selçuklularında olduğu gibi cepheden çıkma yapan dikdörtgen prizma kütle şeklindedir. Ancak bu kütlelerin ön yüzünde açılan taçkapı nişi genel olarak Anadolu Selçuklularında olduğu gibi mukarnas kavsaralı¹¹⁶ değildir. Sivri kemerli bir tonoz parçası veya mütemadi içiçe sivri kemer demetinden müteşekkil tonoz parçası biçimindedir. Taçkapı kütlelerinin yan yüzleri tıpkı XIII. yüzyıl ortalarına kadar işlemeden boş bırakılan Selçuklu taçkapıları gibi boş bırakılmış, süsleme yapılmamıştır. Genellikle basık kemerli olan giriş kapıları Selçuklu geleneğinde olduğu üzere ana nişin içinde yer alır¹¹⁷. Ana niş iç yan yüzlerin de yine Selçuklu geleneğinde birer mihrabiye nişinin yer aldığı görülmektedir. Menteseoğulları yapılarında, Anadolu Selçuklularında görmeye alıştığımız köşe sütuncukları¹¹⁸ da tamamen kaybolmuştur.

Bu gurup taçkapılardan Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii'nin kuzey cephesinde ve Balat'taki Ahmed Gâzi Zâviyesi (Tekke)'nin güney cephesinde yer alan taç kapı, üzeri hafif sivri beşik tonozla örtülü eyvan şeklindedir. Ancak, Milâs Ahmed (Ulu) Gâzi Câmii'nin doğu ve batı yan kanatlarında yarım daire şekilli mihrabiye nişleri bulunmakta ve yapıdan çıkma yapan dikdörtgen prizma formu ile Selçuklu tarzında¹¹⁹ görünmekle birlikte oldukça sade ve süslemesiz oluşu ile ayrılmaktadır.

Anadolu Selçuklularının dinî mimarlık eserlerinden sadece Bünyan Ulu Câmii (1236)¹²⁰ taçkapısı ile yakın benzerlik gösteren Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii ve Balat- Ahmed Gâzi Zâviyesi'nin taçkapı formuna, daha çok Selçukluların Konya-Afyon Dokuzun Hanı (1210-19), Konya-Malatya

¹¹⁶ Mukarnaslı kavsaralar, Anadolu'da Selçukluların erken devir eserlerinden itibaren gelişmiş olarak karşımıza çıkmaktadır (R. H. Ünal, a.e., s. 110).

¹¹⁷ R. H. Ünal, a.e., s. 18,46

¹¹⁸ Anadolu Selçuklu mimarisinde köşe sütuncukları, taçkapıların vazgeçilmez unsurlarından biridir (R. H. Ünal, a.e., s. 55).

¹¹⁹ Anadolu Selçuklu taçkapılarının, yan kanatlar eklenmek suretiyle derinleşen ana nişlerinin yan duvarlarına "mihrabiye" adı verilen nişler açılması, erken devirden itibaren yaygın bir uygulama alanı bulmuştur (R. H. Ünal, a.e., s. 69).

¹²⁰ R. H. Ünal, a.e., Res. No. 60-61., Şek. 48.

Karatay Hanı (1219-36), Konya-Afyon Kadın Hanı (1223), Denizli-Akşehir Çardak Han (1229-30), Konya-Aksaray Zazadin Hanı (1235-36), Konya-Ankara Hörozlü Han (1246-49)¹²¹ gibi han-kervansaray mimârisinde, kısmen cepheleri süslü ancak form olarak yakın benzerlikte rastlanmaktadır.

Peçin Ahmed Gâzi Medresesi'nin güneyde, orta eksende yer alan taçkapısı da Anadolu Selçuklu geleneklerine bağlı olarak yapıda öne çıkma yapan dikdörtgen prizma şekli ile âbidevî bir görünüştedir. Düz ve konkav silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış üç sıra sivri kuşatma kemeri ile sivri beşik tonozlu eyvan şeklinde düz lentolu asıl giriş kapısının üstü, Selçuklu geleneklerinden farklı olarak mukarnaslı kavsara şeklinde olmayıp batının Gotik yapılarının etkilerini taşıyan, aşağıdan itibaren devam eden silme demetleri yukarıda sivri bir kemer meydana getirmektedirler. Anadolu'da kısmî benzerlik gösteren örnekler arasında Dunaysır (Kızıltepe) Ulu Câmii (1204) ve Divriği Ulu Câmii Darüşşifası (1229)¹²²'nin taçkapılarını görmek mümkündür.

Balat İlyas Bey Câmii taçkapısı, kuzey cephe ortasında ana kütlede sivri kemerli bir eyvan şeklinde öne çıkma yapan düzenlemesi ile daha önce ve sonrasında pek görülmeyen bir şema arz etmektedir. Taçkapı formu olarak kareye yakın dikdörtgen prizma şeklindeki bu öne çıkma, Anadolu Selçuklu taçkapı geleneğinin tam olarak terkedilmemekle beraber oldukça fazla değişikliğe uğramış bir uygulamasına benzemektedir. Eyvan gibi büyük sivri kemerle kuşatılmış taçkapı, mukarnaslı kaideler üzerinde silindirik gövdeli ve mukarnaslı başlıklı iki sütun ile basık kemerli üç kemer gözüne ayrılmıştır. Basık kemerlerin üstlerine kısmen taşıyıcı, ağırlıklı olarak dekoratif Bursa kemerleri yer almaktadır. Bu kısmın gerisinde, iki sütun ortasına gelen kısım düz lentolu asıl giriş kapısı olarak açık bırakılırken yanlar ajurlu mermer şebekelerle kapı üst lentosuna kadar kapatılmıştır. Bu şekilde taçkapı düzenlemesine sahip ikinci bir örnek ne Anadolu Selçukluları'nda ne de sonrasında bulunmaktadır. Ancak, Erken İslâm mimârisinde Şam Ümeyye Câmii (705-11)¹²³'nde ilk örneğini gördüğümüz, harîme açılan üç açıklı girişe sahip ön cephe örnekleri arasında; Bitlis Ulu Câmii (1150)¹²⁴, Konya

¹²¹ R. H. Ünal, a.e., Res. No. 9,14,17,30,37,50

¹²² R. H. Ünal, a.e., Res. No. 7, 27

¹²³ S. K. Yetkin, *İslam Mimarisi*, (3. Baskı), Ankara, 1965, Res. III

¹²⁴ O. Aslanapa, a.e., II, s. 7, Plân No:48

Alaaddin (Ulu) Câmii (1219-20) kubbeli orta bölüm¹²⁵, Selçuk İsa Bey Câmii (1374) ve Adana Ulu Câmii (1513-20)¹²⁶ gibi mimârî eserleri görmekteyiz. Osmanlı döneminden önemli bir örnek olarak İznik Yeşil Câmii (1378-92)¹²⁷ görünmektedir. Ancak bütün bu örnekler form olarak kısmen benzerlik gösterebilir de Balat İlyas Bey Câmii çok ayrıcalıklı bir taçkapı tasarımına sahip bir yapı olarak Beylikler Devri mimârisinde yerini almıştır.

Menteşe Beyliği'nin diğer câmi, medrese, han ve hamam yapılarında taçkapılar oldukça mütevâzi, genel Beylikler Devri taçkapı özelliklerinden olarak, sade ve boyutları küçülmüş¹²⁸ ve hatta cepheden değil çıkma az bir çıkıntı dahi yapmaktan uzak, ancak kuşatma kemerleri veya dikdörtgen çerçevelerle vurgulanmış, düz lentolu veya basık kemerli giriş kapıları şeklindedirler.

2 - Minareler :

Menteşeoğulları mimârî eserlerinde alışla geldiği şekilde silindirik gövdeli ve şerefeli minare formuna sahip iki yapı bulunmaktadır. Bunlardan Balat İlyas Bey Câmii minaresi çatı seviyesine kadar tamamen yıkılmış, Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii minaresi ise günümüze sağlam olarak ulaşabilmiştir.

Balat İlyas Bey Câmii minaresi, Beylikler Devri'nden sonra ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak çatı seviyesinden yükselmektedir. Tuğla örgülü gövdeye sahip tek şerefeli silindirik gövdeli minaresi bir deprem sonrası çatı seviyesine kadar yıkılmıştır. Ancak, câmiin kuzeybatı köşesinde beden duvarı içinden çatı seviyesine kadar yükselen merdivenleri halihazırda mevcuttur.

Beylikler devri ve Erken Devir Osmanlı minarelerinden Selçuk İsa Bey Câmii (1374), Manisa Ulu Câmii (1376), İznik Yeşil Câmii (1378-92), Milâs Firuz Bey Câmii (1391) minareleri, çatı seviyesinden yükselmeleri ile Balat İlyas Bey Câmii minaresinin erken örnekleri olarak görünmektedirler.

¹²⁵ H. Karamağaralı, "Konya Ulu Camii", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 4, Ankara, 1982, 22.Res.

¹²⁶ O. Aslanapa, a.e., II, s. 223, 242, Res. 320,327b

¹²⁷ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, s. 310,312, Res. 462-463

¹²⁸ S. K. Yetkin, *Türk Mimarisi*, s. 157

Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii minaresi de Balat İlyas Bey Câmii minaresi gibi pabuç kısmından yukarısı tuğla örgülü silindirik gövdeli, tek şerefeli ve konik külahlıdır. Minare kaidesi, kuzey cephede ana kütlede poligonal az bir çıkma yapmaktadır. Minare gövdesi, örneklerine XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görmeye başladığımız kesme tuğla işçiliği¹²⁹ ile tezyinatlı olarak yapılmıştır. Benzer şekilde kompozisyona sahip minarelere Selçuklu sonrasında rastlanmakla birlikte Bursa Hayreddin Paşa Câmii (14.yy.son çeyreği) minaresi form ve süsleme olarak oldukça yakın benzerliktedir.

Menteşeoğulları'nın diğer câmilerinden; Milâs Hacı İlyas Câmii¹³⁰, Balat İbrahim Bey Câmii, Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii ve Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, hemen sadece Mentşeoğulları'na ve Milâs'a has bir özellik gibi görünen ve yapıların doğu, batı veya kuzey cephelelerinden bitişik olarak hemen hemen çatı seviyelerine kadar yükselen basamaklı merdiven şekilli minareleri bulunmaktadır. Bunların dışında kalan Datça Hızırşah Câmii, Peçin Orhan Câmii ve Peçin Yelli (Kepez) Câmii'nin günümüze intikal eden minareleri bulunmamaktadır. Muğla Ulu Câmii'nin ise, kuzeydoğu köşede câmi bünyesinden ayrı olarak yapılmış son devir ilavesi silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir minaresi mevcuttur.

3 - Mihraplar :

Menteşeoğulları mimârî eserlerinden günümüze kadar gelebilmiş en erken câmilerden Peçin Orhan Câmii mihrabı, yapı ana kitesinden çıkma yapması ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Ancak günümüze mihrab nişinin 1/3 nisbetinde az bir kısmı kısmen sağlam olarak ulaşmıştır. Bu eserin dışında oldukça fazla müdahaleye uğramış ve kısmen veya tamamen yenilenmiş mihraplar da mevcuttur. Milâs Hacı İlyas Câmii'nin poligonal nişli mihrabı çok kötü bir şekilde kat kat boyalı mukarnas taklidi dolgulu kavsarası hariç her tarafı son devir kalebodur seramiklerle kaplanmıştır. Muğla Ulu Câmii'nin son devir ilavesi, yuvarlak kemerle nihayetlenmiş yarım daire niş şeklindeki mihrabı ve Turgut İlyas Bey Câmii'nin 1957 yılı onarımında yenilenmiş

¹²⁹ Ö. Bakırer, "Anadolu Selçuklularında Tuğla İşçiliği", s. 195-196

¹³⁰ Milas Hacı İlyas Camii merdiven-minaresi 1957 depremi sonrasında iptal edilip hemen yanbaşına 1961 yılında bugünkü silindirik gövdeli, tek şerefeli minare inşa edilmiştir.

mihrabları kayda değer bir özellik arzetmemektedirler. Peçin Yelli (Kepez) Câmii mihrabı devrinden olmakla birlikte muhtemelen kaplamaları söküldüğü veya düştüğü için günümüze sadece derin dikdörtgen sade bir niş şeklinde gelebilmiştir. Yine çeşitli onarımlar sonucu günümüze ulaşmış bir diğeri, Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii'nin hiç bir özellik arzetmeyen sade, sivri kemerli derin bir niş şeklindeki mihrabıdır.

Menteşeoğulları eserlerinde aslı halini muhafaza ederek günümüze ulaşan Datça Hızırşah Câmii, Milâs Ahmed Gâzi Câmii ve Balat İlyas Bey Câmii olmak üzere üç eser mevcuttur. Bunlardan Datça Hızırşah Câmii hem erken bir örnek hem de mütevazi küçük bir câmi olması sebebiyle yapıyla orantılı, iki kademeli dikdörtgen çerçevesi çökertmeler içinde üç sıra mukarnaslı kavsara ile nihayetlenen yarım daire niş şeklindeki mihrabı kayda değerdir.

Milâs Ahmed Gâzi Câmii mihrab duvarının tam orta ekseninde, öne hafif çıkma yapan ve düz, konkav ve kaval silmelerle üç yandan çevrilmiş, köşelerde zar şekilli kaidelere oturan mukarnas başlıklı silindirik gövdeli sütunçeleri bulunan beş yüzeyli poligonal mihrab nişi ve beş sıra mukarnaslı kavsarası ile kesme taş malzemeli mihrabı, devrinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır.

Anadolu mihrablarında beş yüzeyli mihrap nişleri çok yaygın değildir. Konya Sahip Ata Hangâhı (1279)¹³¹, Niğde Sungur Bey Câmii (1335)¹³², Tire Kazırzade Câmii (14.yy.sonu)¹³³, Ankara Ahi Elvan Câmii (14.yy.sonu)¹³⁴, Bergama Ulu Câmii (1398-99)¹³⁵, Balat İlyas Bey Câmii (1403-4), Ankara Kurşunlu Câmii (16.yy.)¹³⁶ gibi örneklerde mihrap nişleri beş yüzeylidir. Mihrablarda beş sıra mukarnaslı kavsaralar çok yaygın değildir. Anadolu'da bilinen örnekler arasında Konya Alevî Sultan Mescidi (12.yy.sonu-13.yy.başı)¹³⁷, Ermenek Akça Mescid (1300)¹³⁸, Ankara Eyüp Mescidi

¹³¹ Ö. Bakırer, *Onüçüncü ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları*, Ankara, 1976, R. 123

¹³² Ö. Bakırer, a.e., R. 155

¹³³ İ. Aslanoğlu, a.e., s. 14

¹³⁴ G. Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara, 1971, s. 334

¹³⁵ B. Ersoy, "Bergama Ulu Camii", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, IV, İzmir, 1988, s. 62, R. 9

¹³⁶ G. Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, s. 358

¹³⁷ M. Önder, "Konya'da Alevî Sultan Mescidi ve Mihrabı", *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara, 1958, s. 243

¹³⁸ Ö. Bakırer, a.e., R. 141

(15.yy)¹³⁹, İstanbul Bali Paşa Câmii (1504)¹⁴⁰'ni sayabiliriz.

Menteşeoğulları mihrablarında ilk defa Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii mihrabında karşılaştığımız zar şekilli kaide, silindirik gövde ve mukarnas başlıklı sütunçelerin, Anadolu'da bilinen örnekler arasında aynı benzerlikte olanı bulunmamaktadır. XIII. - XIV. yüzyıllarda tepe üstü konmuş zar şekilli kaide veya başlıklara¹⁴¹ rastlanmakla beraber hem mukarnaslı başlık hem de zar şekilli kaidenin aynı sütunçede bulunması yoktur. Afyon Çay İshaklı Han Mescidi (1249)¹⁴², Beyşehir Eşrefoğlu Câmii (1297-99)¹⁴³ ve Ermenek Ulu Câmii (1302)¹⁴⁴'nde kaideler zar şeklinde; Akşehir Ulu Câmii (1213)¹⁴⁵, Afyon Ulu Câmii (13.yy.ikinci yarısı)¹⁴⁶ ve Konya Hasbey Dar'ül-Huffazi (1421)¹⁴⁷'nde kaide ve başlıklar zar şeklinde; Konya Sahip Ata Câmii (1258)¹⁴⁸, Birgi Ulu Câmii (1312)¹⁴⁹ ve Konya Sadreddin Konevi Câmii (1274-75)¹⁵⁰ mihrablarında başlıklar zar şeklinde; Dunaysır (Kızıltepe) Ulu Câmii (1200-1204)¹⁵¹, Kastamonu Kasabaköyü Mahmud Bey Câmii (1367)¹⁵² ve Ankara Hacı İvaz Mescidi (15.yy.başı)¹⁵³ mihrablarında da sütunçe başlıkları mukarnaslı olarak yapılmışlardır.

Balat İlyas Bey Câmii mihrabı devrinin en muhteşem mermer mihrablarından biridir. Türk mimârisinde Beylikler Devri'ne kadar pek rastlanmayan¹⁵⁴ mermer mihrapların Anadolu'da Beylikler Devri'nden en erken örnekleri Candaroğulları'nın Sinop Fetih Baba Mescidi (1353) ve Saray Câmii (1375)'dir¹⁵⁵. Beylikler Devri'nden itibaren yaygınlaşan ve klâsik devir Osmanlı mimârisinin vazgeçilmez bir uygulaması haline gelen mermer

¹³⁹ G. Öney, Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları, s. 335

¹⁴⁰ O. Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, 1986, s. 143

¹⁴¹ Ö Bakırer, a.e., s. 82

¹⁴² Ö Bakırer, a.e., R. 90

¹⁴³ Ö Bakırer, a.e., R. 140

¹⁴⁴ Ö Bakırer, a.e., R. 142

¹⁴⁵ Ö Bakırer, a.e., R. 150

¹⁴⁶ Ö Bakırer, a.e., R. 110

¹⁴⁷ Ö Bakırer, a.e., R. 201

¹⁴⁸ H. Karamağaralı, "Sâhib Atâ Câmii'nin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme", *Röhlöve ve Restorasyon Dergisi*, 3, Ankara, 1982, s. 57, R. 6

¹⁴⁹ Ö Bakırer, a.e., R. 151

¹⁵⁰ Ö Bakırer, a.e., R. 111

¹⁵¹ Ö Bakırer, a.e., R. 37

¹⁵² Ö Bakırer, a.e., R. 171-172; M. Özkarcı, a.e., R.156

¹⁵³ G. Öney, Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları, s. 33,37

¹⁵⁴ En erken bilinen tek örnek Konya Alevi Sultan Mescidi (13.yy.sonu-14.yy.başı)'dir.

¹⁵⁵ M. Özkarcı, a.e., s. 454

mihrabların en erken örneklerinden olan Milâs Firuz Bey Câmii (1394)¹⁵⁶ ile birlikte Balat İlyas Bey Câmii mihrabı devrinin güzel örneklerindedir.

Balat İlyas Bey Câmii mihrabı, bir düz dört sıra mukarnaslı bordürle çerçevesiyle kısmen Milâs Firuz Bey Câmii mihrabı'na benzemekle birlikte, ön yüz düzenlemesi ve 5.12 X 7.37 m.lik ölçüleriyle çok daha nev-i şahsına münhasır bir örnektir. XIII ve XIV. yüzyıllarda Harput Arap Baba Mescidi, Kayseri Kölük Câmii¹⁵⁷, Ermenek Sipas Câmii¹⁵⁸ gibi eserlerin tek tek parçalardan oluşan tepelikli mihrabları bulunmakla beraber, aslen yanlarda yarım ortada sekiz adet¹⁵⁹ palmet şekilli dendanlı tepelik kısmı ile de devrinin tek örneğidir.

Âdeta bir Selçuklu taçkapısı gibi kompoze edilmiş ön yüz, üç kademeli bir düzenlemeye sahiptir. Mihrap nişinin iki yanında, ön yüzlerde yer alan altı sıra mukarnas kavsaralı poligonal sathî mihrabiye nişleri, taçkapı şemalarında rastlanan iç yan yüzlerdeki mihrabiye nişlerinin sembolik olarak öne alınmış şekli gibi görünmektedir. Mukarnaslı kaide ve başlıkları ile de tek olma özelliğini koruyan sütunçelerin başlık üst kısımları kitâbelidir. Beş yüzeyli poligonal mihrap nişi altta üç sıra mukarnasın üstünde değişik kemerlemeli sığ çökertmeler halinde beş kartuş, ortada celi sülüs yazı kuşağı ve dokuz sıra mukarnaslı kavsara ile nihayetlenmektedir ki, bu şekilde düzenlemeye sahip ikinci bir mihrap nişi örneği bilinmemektedir.

Balat İlyas Bey Câmii mermer mihrabı form ve süslemeleri ile de Anadolu'da az rastlanan bir örnek olarak karşımıza çıkmakla birlikte, genel görünüş ve süsleme olarak Edirne Muradiye Câmii (1426-27)¹⁶⁰'nin çini mihrabıyla, farklı malzemede ortak unsurlar taşımaktadır.

4 - Minberler :

Menteşe Beyliği eserlerinden Datça Hızırşah Câmii ve Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii minberleri dışında devrinden günümüze intikal eden ve

¹⁵⁶ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, I, s. 520, R. 888-889

¹⁵⁷ O. Aslanapa, a.e., II, s. 21,71

¹⁵⁸ H. Bardakçı, a.e., s. 107

¹⁵⁹ Bugünkü şekliyle yanlarda yarım ortada ise serbest dört adet palmet dendan bulunmaktadır.

¹⁶⁰ E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, II, s. 409, R.710

aslî halini muhafaza eden başka minber bulunmamaktadır. Peçin Orhan Câmii, Balat İbrahim Bey Câmii, Balat İlyas Bey Câmii ve Peçin Yelli (Kepez) Câmii hizmet dışı oldukları için minberleri bulunmamakta; Milâs Hacı İlyas Câmii, Muğla Ulu Câmii, Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii ve Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii minberleri çeşitli zamanlarda yenilendiği için aslî hallerini muhafaza etmemektedirler.

Anadolu Selçuklular'ında minberler çoğunlukla ahşaptan ve künde-kârî tekniğinde yapılmış, Moğol istilasından sonraki devirlerde ise bozulan iktisadî durum kendini sanatta da hissettirmiş ve taklid künde-kârî eserler vücuda getirilmiştir¹⁶¹.

Datça Hızırşah Câmii minberi, taş ve tuğla malzemeden müteşekkil mütevazi küçük bir minberdir. Basık kemerli, üçgen alınlıklı girişi, kasnaklı kısa piramidal külahlı taht kısmı ile süssüz sade bir görünüm arz etmektedir.

Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii'nin ahşap minberi, malzeme ve süsleme bakımından Orta Asya'ya kadar uzanmakta ancak teknik olarak Anadolulu bir örnek olarak yerini almaktadır. Giriş kısmının mukarnaslı alınlığı, mukarnasın ahşaba uygulanışının güzel örneklerindedir. Merdiven korkulukları ve yan aynalıkları çeşitli geometrik şekillerle ajurlu olarak yapılmış olması, taht altında yatay ve dikey olarak konmuş ahşap tabla kayıtların çeşitli oyma bitkisel süslemelerine ancak farklı malzeme ve farklı elemanlar üzerinde rastlamak mümkündür. Aynı malzeme ve süslemeye devrinde veya sonrasında bilinen örnekler arasında rastlanmamaktadır. Bu özelliği ile Menteşeoğulları'na has bir minber olarak yerini almaktadır.

¹⁶¹ H. Karamağaralı, "Çorum Ulu Camii'ndeki Minber", s. 121-122

E - SÜSLEME :

1 - Taş Süsleme :

Menteşeoğulları mimârî eserlerinde taş süslemeleri; taçkapı, mihrab, kubbe geçişleri, tonoz ve alınlık gibi mimârî elemanlarda, oyma, kabartma veya kakma olarak , duvar örgülerinde de rustik tarzda görmekteyiz.

Peçin Ahmed Gâzi Medresesi taçkapısı ve ana eyvanının sivri kemer formundaki kuşatma kemeri ve giriş kapısı üzerindeki kavsara mahiyetinde silmelerden oluşan sivri kemer demetleri taşın işlenişi açısından kayda değer güzelliktedir. Anadolu'da profilli silme demetleri ile çevrilmiş taçkapıların en erken örneğini Dunaysır (Kızıltepe) Ulu Câmii (1204)¹⁶² ve Divriği Ulu Câmii Darüşşifası (1229)¹⁶³'nin Gotik karakterli taçkapılarında bulabiliyoruz. Akdeniz kültürünün etkilerini taşıyan bu özelliği Niğde Sungur Bey Câmii (1335) taçkapısı ve pencerelerinde¹⁶⁴ de görmek mümkündür. A. Gabriel ve K. Erdmann bu kemerlerin menşeyini Kıbrıs Gotik ekolüne bağlamaktadırlar¹⁶⁵.

Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii taş süslemeler açısından zengin sayılabilecek ikinci örnektir. Tamamen kesme taştan yapılmış olan mihrabı çevreleyen düz ve profilli silmeler, niş köşelerinde tepe üstü konmuş zar şekilli kaideler üzerinde yükselen silindirik gövdeli mukarnas başlıklı sütunçeleri ile ünük bir örnektir. Beş sıra mukarnaslı niş kavсарasında mukarnas yuvaları, Anadolu Selçuklu Devri'nin erken örneklerinden Nevşehir-Aksaray yolundaki Alay Han (1192)¹⁶⁶ taçkapı kavсарasında olduğu gibi mukarnas yuvaları geniş ve iç bükey kavisli konsol şeklinde olup ilk iki sıradaki yelpaze şekilli mukarnasların ortaları prizmatik üçgen ve badem şeklindedir. Mihrab önü kubbesinin pandantifleri de mukarnas dolguludur. Kısmen onarılmış olan bu kısımlarda, en altta, mukarnas yuvaları içinde ikiz bademler yer almakta, diğer üç sıra derece derece taşarak onun üstünde

¹⁶² O. Aslanapa, a.e., II, s. 16-17, R. 194-194a

¹⁶³ Yılmaz Önge, "Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası İle İlgili Araştırma ve Yayınların Kısa Bir Tarihçesi", Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Ankara, 1978, R. 24-26

¹⁶⁴ Albert Gabriel, Niğde Tarihi, (Çev. A. Akif Tütenk), Ankara, 1962, Planş X, R. 1; Planş XII, R. 3

¹⁶⁵ A. Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie, I, Paris, 1931, s. 132 ; Kurt Erdmann, "Vororsmanische Medrsen und Imarets vom Medresentyps in Anatolien", s. 57

¹⁶⁶ O. Aslanapa, a.e., II, s. 145, R. 271

yükselmekte ve içleri boş yan yana sekiz mukarnas yuvası ile tepe noktasına ulaşmaktadır. Harimde, kesme taştan müteşekkil çapraz ve aynalı yıldız tonoz örtüler aynı zamanda tezyini olarak geleneklerin devam ettirilmesi bakımından Divriği Ulu Câmii (1229)'nin değişik şekillerdeki tonoz üst örtüsüne¹⁶⁷ benzemektedir.

Günümüze oldukça fazla tahribata uğrayarak ulaşmış olan Peçin Yelli (Kepez) Câmii'nin strüktürel ve dekoratif son cemaat mahallinin ve pencere alınlıklarının sivri kemerlerinin muntazam kesme taş örgüleri moloz taş duvarlar arasında adeta bir süs unsuru olarak göze çarpmaktadır. Moloz taş örgülü duvarların köşelerinde kesme taşın rustik tarzda işlenişi de yapıya ayrı bir hareketlilik kazandırmaktadır. Doğu cepheden açılmış kesme taş kaplamalı iç içe düz, dar ve geniş silmelerle kuşatılmış asıl giriş kapısı, sadeliği ile Beylikler Devri'ne has özelliklere sahiptir.

2 - Tuğla Süsleme :

Menteşeoğulları eserlerinde müstakil olarak tuğla malzeme ile yapılmış eser bulunmamaktadır. Ancak, tuğla malzemeye hem dekoratif hem de strüktürel olarak yapıların duvar örgülerinde, tonoz, kubbe, kemer, tromp, silme ve minare gibi unsurlarında rastlamaktayız.

Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, Fethiye Mentеше Bey Türbesi ve Fethiye Üzümlü (Yukarı Mahalle) Anonim Türbe'nin duvar örgülerinde taşla birlikte almaşık olarak kullanılan tuğla, kendine has kırmızımsı rengiyle yapılara bir canlılık getirmektedir.

Turgut İlyas Bey Câmii'nin güney cephe pencere alınlıkları tuğla işlemeciliğinin ve süslemesinin güzel örneklerini sergilemektedir. Kaş kemerli pencere alınlıklarında bir altı kollu yıldız ve iki altıgen sıralı kesme tuğlaların kakma olarak münavebeli dizilişi, cephenin ehemmiyetini vurgular mahiyettedir. Benzer şekilde süslemeye aynı malzeme ile en erken II. Harrekan Kümbedi (1093)'nin üçüncü cephesinde¹⁶⁸ rastlamaktayız. Benzer kompozisyona mermer malzemeli olarak Diyarbakır Safa Câmii (1478) con

¹⁶⁷ Yılmaz Önge, "Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası İle İlgili Araştırma ve Yayınların Kısa Bir Tarihçesi", R. 11-13,30

¹⁶⁸ S. Mülayim, Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, s. 84, Şk. 273

cemaat mahalli pencere şebekelerinde¹⁶⁹, Gebze Çoban Mustafa Paşa Câmii (1522) şadırvan şebekelerinde¹⁷⁰; çini malzemeli olarak Diyarbakır Ali Paşa Câmii (1537) minber ve pencerelerinde¹⁷¹; ahşap malzemeli olarak ta İstanbul Şehzade Câmii (1548) avlu pencere kepenklerinde¹⁷² rastlamaktayız.

Turgut İlyas Bey Câmii'nin şerefeye kadar orijinal olan minaresinin tuğla örgülü gövdesinde, tuğlanın iç içe yatay olarak şaşırtmalı bir şekilde işlenişi, gövdenin altında ve üstünde gövdeyi sınırlayan bileziklerin alt ve üstlerinde zencirek motifleriyle Bursa Hayreddin Paşa Câmii (14.yy.son çeyreği)¹⁷³ ile hemen yakın benzerliktedir.

Milâs Ahmed Gâzi Câmii harîm örtüsünün yenilenen çapraz ve beşik tonozları ile Turgut İlyas Bey Câmii ve Peçin Yelli Câmii son cemaat revaklarının çapraz ve aynalı çapraz tonoz örtüleri strüktürel olmalarının yanı sıra dekoratif karaktere de sahiptirler.

Tuğla malzemeli önemli bir süsleme elemanı da "testere dişi şeritler"dir. Tuğlaların diyagonal olarak yerleştirilmesi ile elde edilen testere dişi silme-şeritler, ışık-gölge ritmiyle hem dekoratif etki sağlamakta hem de duvarlarla üst örtü veya kemerler arasında ayırıcı bir unsur olarak yerini almaktadır. XI. yüzyıldan itibaren Bizans mimârisinde genelleşen motif, Osmanlılar zamanında Fatih Devri sonuna kadar kullanılmasının¹⁷⁴ yanı sıra özellikle Batı Anadolu'da kurulmuş beyliklerde de oldukça fazla uygulama alanı bulmuştur.

Eski Çine Ahmed Gazi Câmii'nde beden duvarları üzerinde saçak seviyesinde bir sıra, Eski Köçeğiz Köyü Anonim Türbe'de gövdenin üstünde iki sıra ve Peçin I Nolu (Orhan Bey Türbesi) Türbe'de içte beden duvarlarının üstünde bir sıra testere dişi silme yapıları çepeçevre dolaşmaktadır. Balat Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi) yapısında batı girişin sivri kemeri ve Balat İlyas Bey Medresesi ana eyvan sivri kemerini dıştan bir sıra testere dişi silme dekoratif olarak kuşatmaktadır.

Menteşeoğulları hamamlarından Peçin Ahmed Gâzi Hamamı ılıklik kısmında beden duvarlarının üzerinde, ortada testere dişi yanlarda düz yatay

¹⁶⁹ S. Mülayim, a.e., s. 316, R. 226

¹⁷⁰ S. Mülayim, a.e., s. 285, R. 180

¹⁷¹ S. Mülayim, a.e., s. 322, R. 236-237

¹⁷² S. Mülayim, a.e., s. 319, R. 230

¹⁷³ Vakıf Abideler, III, s. 79

¹⁷⁴ A. Batur, a.e., s. 133-134

tuğlalardan üçlü silme ve sıcaklık köşe hücrelerinin prizmatik Türk üçgenli kubbe geçişlerinin hemen üstünde birer sıra testere dişi silme çepeçevre dolaşmaktadır. Hatta hücrelerin sekizgen kasnakları dekoratif testere dişi silmelerle çerçevellenmiş üçgen ve baklava dilimleri ile yuvarlaklaşmaktadır.

Testere dişi silmeler Erken Osmanlı Devri yapılarından, Bursa Orhan Câmii (1339),¹⁷⁵ Yenişehir Püstinpuş Baba Zâviyesi (14.yy.sonları)¹⁷⁶, Bursa Muradiye Câmii (1426-27), Bursa Selçuk Hatun Câmii (1450)¹⁷⁷ ve Başçı İbrahim Câmii (15.yy.ilk yarısı)¹⁷⁸ cephe ve son cemaat yeri kemerlerinde ve beden duvarlarının üst kısımlarında saçak frizi tarzında; İznik Nilüfer Hatun İmâreti (1388)¹⁷⁹, Tire Hüsamettin Câmii (15.yy.başı), Tire Yeşil İmâret (1441)¹⁸⁰, Bursa Bedrettin Câmii (1443)¹⁸¹, İnegöl İshak Paşa Câmii ve Medresesi(1482)¹⁸², Tire Tahtakale Câmii (1498), Tire Narin Câmii (15.yy.)¹⁸³ ve Bursa Ahmed Dai Câmii (15.yy.ilk yarısı)¹⁸⁴ gibi örneklerde sadece çatı seviyesinde saçak frizi olarak görmekteyiz.

Beylikler Devri'nde kısmen Bizans tesirleri ile görülmeye başlanan bu testere dişi saçak frizleri Klâsik Devir Osmanlı mimârî eserlerinde yerini düz veya mukarnaslı frizlere bırakmıştır.

3 - Mermer Süsleme :

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinde mermer süslemeye Balat İlyas Bey Câmii, taçkapı, cephe pencerelerinin alınlık lento ve söveleri ve mihrabında yoğun olarak görmekteyiz. Bu eser dışında Muğla Ulu Câmii, Milâs Ahmed Gâzi Câmii ve Peçin Ahmed Gâzi Medresesi'nde mevcut mermer pano veya kitâbeler üzerinde yer alan geometrik, bitkisel ve figürlü süslemelerin yanı sıra hat örnekleri de kayda değer güzelliktedirler.

¹⁷⁵ E. H. Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**, I, s. 78, R. 92-95

¹⁷⁶ **Vakıf Abideler**, IV, s. 633, R. 333

¹⁷⁷ E. H. Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri**, II, s. 306-307,332, R. 536-537, 594-596

¹⁷⁸ E. H. Ayverdi-İ. A. Yüksel, **İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi**, İstanbul, 1976, s. 89,

¹⁷⁹ E. H. Ayverdi, a.e., II, s. 323, R. 502,508

¹⁸⁰ İ. Aslanoğlu, a.e., s. 134,142, R. 48, 60-61

¹⁸¹ E. H. Ayverdi, a.e., II, s. 280, R. 504-505

¹⁸² **Vakıf Abideler**, IV, s. 152-153, R. 85,87

¹⁸³ İ. Aslanoğlu, a.e., s. 150, 153, R. 73,79

¹⁸⁴ **Vakıf Abideler**, III, s. 9

Balat İlyas Bey Câmii, mermer süslemeler bakımından en zengin Mentеше yapısıdır. Dışta zeminden kasnak yarı seviyesine kadar, içte ise beden duvarları üst seviyesine kadar tamamen mermer kaplamalıdır. Yapıda mermer süsleme ağırlıklı olarak taçkapı ve mihrapta toplanmış olmakla birlikte cephede yer alan altlı üstlü pencerelerin söve, lento ve alınlıkları geometrik ve bitkisel motiflerin yanı sıra hat levhalarla da çok iyi süslenmiştir.

Balat İlyas Bey Câmii taçkapısı nev-i şahsına münhasır bir örnektir. Hem dekoratif hem de strüktürel eleman olarak basık ve Bursa kemerlerin oturduğu konsolar, girişin iki yanında yer alan sütunların ve mihrap sütunçelerinin kaide ve başlıkları olgun nisbetli mukarnasları ile devrinin güzel örnekleri arasındadır. Mukarnaslı sütun başlıkları için erken örnekler arasında yer alan İznik Yeşil Câmii (1378-92)¹⁸⁵nden sonra olgun nisbette bir örnek olması ve ayrıca mukarnas ögesinin yapının hemen her tarafında bu kadar yoğun uygulama alanı bulması ile devrinin ender örnekleri arasında yer alması bakımından da önemlidir. Balat İlyas Bey Câmii süslemelerinin önemli bir kısmını renkli mermerlerle kakma olarak yapılmış geometrik şekilli kompozisyonlar ve bunlardan ayrı olarak oyma ve kabartmalar oluşturmaktadır. Küçük geometrik şekilli parçalardan poligonal ve yıldız şekilli olarak oluşturulan kompozisyonların hemen hepsi farklı olup, tam benzerlerine başka hiç bir yerde rastlanmamaktadır. Ancak genel şemalar itibariyle erken örneklerine Anadolu Selçuklularının özellikle taş malzemeli taçkapılarında görmek mümkündür. İlyas Bey Câmii giriş kısmının iki yanında yer alan mermerden geometrik şekilli ajurlu şebekelerinin kısmen benzerlerine İznik Yeşil Câmii (1378-92)¹⁸⁶ ve Milâs Firuz Bey Câmii (1394)¹⁸⁷nde görmekteyiz¹⁸⁸. Ancak, İlyas Bey Câmii mermer şebekeleri süsleme bakımından çok daha başarılıdır.

Balat İlyas Bey Câmii'nde taçkapı kemer ve lentolarında, cephelerin pencere alınlıkları, lento ve sövelerinde, mihrapta ve dışta kuzey cephede orta bölümdeki taçkapının yan kanatlarının dış kısımlarından başlayan ve köşelere kadar devam eden süs bördürlerinde ve taçkapı mihrabiye niş kavsara ve kemer köşeliklerinde yer alan bitkisel motifler, genellikle bu devir

¹⁸⁵ O. Aslanapa, "XIV. Yüzyılda Mimari", s. 28

¹⁸⁶ Vakıf Abideler, IV, s. 692, R. 37

¹⁸⁷ E. H. Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, I, s. 518-519, R. 884a-d

¹⁸⁸ İznik Yeşil Camii ve Milas Firuz Bey Camii ajurlu mermer şebekeleri son cemaat mahallinin kuzey bölümünde yer almaktadır.

süslemesinden alışık olduğumuz çift ve tek rûmî sular, palmet, lotus, şakayık, kıvrık dal ve yaprak motiflerinden oluşmaktadır. Câmiin mermer süslemelerden müteşekkil mihrabının daha küçük boyutlu ve kısmen benzeri olarak Milâs Firuz Bey Câmii mihrabını¹⁸⁹ görmekteyiz ki, bu kadar ilişki ister istemez yapılarda aynı ustaların çalışmış olması düşüncesini akla getirmektedir. Ancak, İlyas Bey Câmii mihrabının bir eşini daha bulmak mümkün değildir. Tamamen mermerden oyma ve kabartma olarak yapılmış mihrapta poligonal ve yıldız şekillerden oluşan geometrik şekilli kompozisyonlar, palmet, lotus, şakayık ve rûmîlerden oluşan bitkisel süslemeler, plastik anlayışta mukarnaslar ve hat örnekleri, üst kısımda panolar içinde kabartma kandil motifleri ile nev-i şahsına münhasır devrinin güzel mihraplarındandır.

Muğla Ulu Câmii'nin kuzey cephesinde yer alan kaş kemerli çökertme içindeki inşâ kitâbesinde genellikle bu devir süslemeleri arasında rastladığımız karşılıklı simetrik geçmeli iri rûmîli kabartma süslemeye, Selçuk'ta Menteseoğlu Umur Bey'in mezartaşında, Balat İlyas Bey Câmii taçkapı doğu mihrabiye nişi kemer köşeliklerinde ve Peçin Ahmed Gâzi Medresesi inşâ kitâbesinin kemer köşeliklerinde hemen aynı benzerlikte kabartma olarak işlenmiş halde görmekteyiz. Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ana eyvan kemer köşeliklerinde karşılıklı olarak yer alan ak mermer panolar üzerinde, ayakta dikilmiş, ön ayakları ile birer bayrak tutan arslan kabartmaları profilden verilmelerine karşılık, ayakların cepheden verilmesi, kuyrukların ejder başı şeklinde nihayetlenişi ve sağdaki bayrak üzerinde Ahmed Gâzi'nin adının yazılmış olması gibi özellikleriyle minyatür geleneğinin o devirde âdetâ mermere yansıması şeklinde değerlendirilebilir. Arslan figürü Türk sanatında oldukça fazla yer tutmuştur¹⁹⁰ ancak, arslanın bu şekilde verilmesine başka yerde rastlanmamaktadır.

4 - Ahşap Süsleme :

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinde devrinden günümüze ulaşan yegâne ahşap unsur Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii minberidir. Ahşap malzeme ile

¹⁸⁹ Wulzinger- Wittek-Sarre, a.e., s. 68, R. 41

¹⁹⁰ G. Öney, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu (Anatolia)*, XIII, Ankara, 1971, s. 1-64

bilinen örnekler arasında tam bir benzerine rastlamadığımız minberin giriş kapısı üzeri dört sıra mukarnaslı bir taç şeklinde olup üst kısmının ön yüzünde sülüs hatlı bir âyet ve hadis yer almaktadır. Minberin üçgen yan aynalıkları ve korkulukları poligonal ve yıldız şekilli geometrik parçalardan ajurlu olarak yapılmıştır. Merdiven korkuluk kirişlerinde ve minber ana iskelet kirişlerinin dış yan yüzlerinde güzel sülüs hat ile çeşitli âyet ve hadisler kabartma olarak işlenmiştir. Konik külahla örtülü taht alt kısmın ön kısmı Bursa, yan kısımları ise dilimili dekoratif perde kemerli olup, taht altı zemine kadar münavebeli olarak yatay ve dikey dar ahşap tablalarla kapatılmıştır. Bu tablalardan zeminden çıkma yapanların üstleri tek sıra oyma rûmî su ile doldurulmuştur. Geometrik, bitkisel ve hat ile yoğun bir şekilde süslenmiş minberin tam bir benzeri bilinen örnekler arasında yoktur. Ancak, Kayseri Lala Paşa Câmii (13.yy) ve Manisa İbrahim Çelebi Câmii (1575)¹⁹¹, geometrik şekilli ajurlu yan aynalıklar ve tablalı taht altı ve genel şema itibariyle kısmen benzerlik göstermektedirler. Genel olarak Selçuklu geleneğinin izlerini taşımakla beraber minberdeki bazı rûmî su ve motiflerin Gazneli tezyinatı ile yakın ilişkisi olduğu dikkati çekmektedir.

5 - Sıva Süsleme :

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinde sıva ile yapılan süslemeleri çoğunlukla hamam yapılarında sıva üstüne stampaj usulü ile kalıp basma veya kazıma (sgraffito) olarak görmekteyiz.

Genel olarak Türk hamamlarında rastlanan bütün özellikleri bünyesinde barındıran Mentese Beyliği hamamlarında da; bütün iç duvarlar, kemer, tonoz ve kubbeler sıvanmış, kemer üzengileri, kemer köşeleri, duvar ve kapı nişleri, tonoz ve bingileri de sıvadan yapılmış profiller, silmeler veya mukarnaslarla süslenmiştir.

Peçin Ahmed Gâzi Hamamı'nda sıcaklığın orta kısmını örten mukarnas sıralarının konsol şeklinde üst üste istiflenmesiyle oluşan sıva süslemenin erken örneklerine Kayseri Hunad Hamamı (1238)¹⁹²nda rastlamaktayız. Sıva ile yapılmış mukarnaslı süsleme Beylikler Devri hamamlarında büyük

¹⁹¹ M. Zeki Oral, "Anadolu'da San'at Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", Vakıflar Dergisi, V, Ankara, 1962, R. 23,42.

¹⁹² Y. Önge, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında...", s. 419

zenginlik gösterir. Bolu Yıldırım Hamamı (1389), Bursa Mahkeme Hamamı (1421), Bursa Nasuh Paşa Hamamı (15.yy.), Ankara Eski Hamam (15.yy.), Karacabey Hamamı (1444), Balat Liman Hamamı (15.yy ortaları)¹⁹³ böyle mukarnaslı süslemeler ihtiva etmektedir.

Balat II Nolu (İlyas Bey Hamam-A) Hamam'ın ılıkliktan sıcaklığa geçişin üstündeki dilimli kemerin iç köşelerinde sıva ile yapılmış badem şeklinde mukarnas dilimleri ve dış köşelerinde kalıp basma olarak yuvarlak rozetler yer alır. Sıcaklık mahallinde beden duvarları orta seviyesinde, münavebeli olarak muayyen aralıklarla kalıp basma şeklinde, içleri çeşitli bitkisel süslemelerle doldurulmuş kare, daire ve eliptik çerçeveli süs bordürü iç kısmı çepeçevre dolaşmaktadır. Kuzeybatı köşe hücre girişi üzerinde sağda ve solda birer selvi ve ortada bir vazoda demet çiçek motifleri ile natürlü hatırlatan dıştan ince bir sıva silme ile çerçevelenmiş panonun bir benzeri, muhtemelen kuzey eyvanın arka duvarındaki panoda da bulunmaktaydı. Köşe hücrelerinin duvarlarında da belli bir yükseklikte çepeçevre dolaşan muayyen aralıklarla yerleştirilmiş yan yana kalıp basma ters-düz iri palmetlerden oluşan süs bordürleri yer almaktadır. Benzer şekilde sıva süslemelere Balat III Nolu (İlyas Bey Hamam-B) Hamam'ın sıcaklık orta hücrelerinde rastlamaktayız. Hücre duvarlarında belli bir yükseklikte çepeçevre dolaşan ve köşelerde pandantifleri iki yandan kubbe altına kadar iki sıra halinde kuşatan, içleri tam olarak çözümlenemeyen motifler ihtiva eden kalıp basma yuvarlak rozetlerden oluşan bir süs bordürü bulunmaktadır.

Menteşeoğulları'nın sıva tezyinat ihtiva eden üçüncü hamam yapısı Peçin Konak Hamamı'dır. Balat hamamlarında gördüğümüz tarzda kalıp basma olarak yapılmış sıva süsleme oldukça zengindir. Enine dikdörtgen soyunma-ılıklik mekanının duvarlarını alttan zencirek motifi ile sınırlanmış dikdörtgen çerçeveler içinde, içleri rûmîli birer palmet motifinin işlendiği muayyen aralıklarla kalıp basma olarak bir sıra süs bordürü çepeçevre dolaşmaktadır. Aynı süs bordürü kuzeyde yer alan köşe hücrelerinde de yer almaktadır. Güney köşe hücreleri sıva süsleme açısından en zengin kısımdır. Hücrenin duvarları zeminden 1.20 m.lik kısımdan örtü seviyesine kadar tamamen doldurulmuştur. Günümüze en sağlam vaziyette ulaşan güney duvarında tesbit ettiğimiz kadarıyla en altta yan yana yerleştirilmiş bir sıra içleri süs dolgulu yuvarlak rozetler, onun üzerinde münavebeli olarak

¹⁹³ Y. Önge, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında...", s. 418-419

yerleştirilmiş yuvarlak rozet ve alttan zencirekli içi palmetli dikdörtgen çerçeveli ikinci sıra, onun üzerinde ise ilk sıranın tekrarı bir sıra ve dördüncü sıra ise yine münavebeli yerleştirilen yuvarlak rozet ve dikdörtgen çerçeveli kartuşlardan oluşan bir kuşak yer almaktadır. Bunların üst kısmında duvarın orta bölümünde, merkezini bir yuvarlak rozetin oluşturduğu ve alt kısımlarından birbirilerine birleştirilmiş ikinci sırada uygulanan dikdörtgen çerçeveli kartuşlar ile yaklaşık 60 cm. çapında güneş kursu şeklinde bir kompozisyon oluşturulmuştur. Daha üst kısmın süslemeleri tahrib olduğu için tam olarak analaşılammaktadır. Bütün bu özellikleriyle tesbit edebildiğimiz kadarıyla dört ayrı kalıp kullanılmıştır. Bu şekilde kompozisyona sahip sıva süslemeli bir örnek bilinen eserler arasında bulunmamaktadır. Ancak içleri rûmîli iri palmetlerden oluşan sıva süslemeye Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı (1297-99) köşe hücrelerinde ve Afyon İshaklı Çifte Hamam (15.yy.)¹⁹⁴ soyunma kısmı duvarlarında çerçevesiz olarak rastlanmaktadır.

Menteşeoğulları hamamlarında görülen bu sıva süslemenin tam bir benzerini bulmak zordur. Sadece Mentşeoğulları'na ait bu üç hamamda ortak özellikte gördüğümüz kalıp basma-stampaj sıva süsleme, Beylikler Devri sıva süslemesi için bir kaynak durumundadır.

6 - Çini Süsleme :

Menteşeoğulları mimârî eserlerinde çinili süslemeye sahip tek eser Balat İlyas Bey Câmîi'dir. Taçkapı önyüzünde sağda ve solda yer alan Bursa kemerlerinin poligonal ve yıldız şeklinde geometrik şeritlerle doldurulmuş alınlıklarında ve kilit taşların alt kısımlarındaki yuvarlak kabara ve rozetlerde yeşil ve firûze renkli çiniler kakma olarak işlenmiştir. Aynı şekilde cephelerde yer alan alt pencerelerin alınlıklarında ve harîmde batı cephenin güney alt pencere tavanında, geometrik örgüler içine mavi ve yeşil renkli çiniler kakılmıştır. Büyük kısmı tahrib olmuş bu çini süslemeden günümüze kalabilenler yakın çevrede bir çini fırını veya atölyesinin varlığını ortaya

¹⁹⁴ Y. Önge, "Konya Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı", s. 139-144, R. 9-11, Şk. 2-3.

koymaya yetmez. Bunlar muhtemelen en yakın çini merkezleri olan Kütahya, İznik ve Bursa gibi merkezlerden¹⁹⁵ temin edilmiş olmalıdırlar.

Beylikler Devri'nde mimârî eserlerin duvar, kemer, pencere, taçkapı ve eyvanlarında çini kullanılan eserler arasında Beyşehir Eşrefoğlu Câmii (1297-99), Birgi Ulu Câmii (1312-13), Aksaray Zincirli Medrese (1336-37), Selçuk İsa Bey Câmii (1374), Ankara Hacı İvaz Mescidi (15.yy.başı), Konya Hasbey Darü'l-Huffazı (1421) ve Karaman İbrahim Bey İmâreti (1432)¹⁹⁶'ni sayabiliriz.

---

¹⁹⁵ G. Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara, 1989, s. 35

¹⁹⁶ G. Öney, *a.e.*, s. 37-38

F - KİTÂBELER :

Menteşeoğullarından günümüze intikal eden yapıların bir çoğunun kitâbesi ya yapı yıkıldığı için ya da yerinden düştüğü için kaybolmuş bulunmaktadır. Günümüze altısı câmi, biri medrese ve biri zâviye olmak üzere toplam sekiz inşâ kitâbesi gelebilmiştir. Ayrıca Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii'nin ayet ve hadisleri muhtevî minberi ile Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii'nin son devir ilavesi minberindeki orijinal minberde bulunan inşâ, ayet ve hadisler ihtiva eden kitâbeleri, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ana eyvanında medfun Ahmed Gâzi Bey ve Şücaaddin İlyas Bey ile Selçuk'ta İsa Bey Câmii avlusunda bulunan Menteseoğlu Umur Bey'in mezar taşları, devrin kitâbe üslûbuna ışık tutmaları açısından önemlidir.

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinde tesbit ettiğimiz kitâbelerin hepsi inşâ veya bânî kitâbesi olup, bir kısmı ayet, hadis veya dua terkibleri ihtiva etmektedir. Sadece Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ana eyvanında yer alan Ahmed Gâzi Bey'in (220-223.Res.) ve Selçuk'taki Menteseoğlu Umur Bey'in (59b.Res.) mezar taşlarında "hakkak" kitâbeleri yer almaktadır¹⁹⁷.

1 - Kitâbelerin Muhtevaları :

Menteşeoğulları devrinde hazırlanmış kitâbelerin dili ağırlıklı olarak Arapçadır. Ancak bazı inşâ ve mezar taşı kitâbelerinde farsça ibarelere de rastlanmaktadır. Menteseoğulları câmi ve mescidlerindeki inşâ kitâbelerinde "câmi, mescid veya imâret ifadesi müstakil veya birlikte kullanılmaktadır. Peçin Orhan Bey Câmii'nde "*mescid*", Milâs Hacı İlyas Câmii'nde (10.Res.) "*mescidü'l-Câmi*", Milâs Ahmed Gazi (Ulu) Câmii'nde (69.Res.) ve Ula Yeni Câmii'de (394.Res.) "*câmi*", Balat İlyas Bey Câmii'nde (114.Res.) "*imâret*" ifadesi kullanılırken Muğla Ulu Câmii'nde (47.Res.) ise yapı türü belirtilmemiştir. Turgut (Leyne) Hoca Mukbil Zâviyesi kitâbesinde (104.Res.) "*zâviye*", Peçin Ahmed Gâzi Medresesi'nde (199.Res.) "*medrese*" ifadeleri

¹⁹⁷ Ahmed Gâzi Bey'in mezar taşının yan yüzlerinde : "*Bunu Musa oğlu İsa oğlu Mustafa diye anılan Hacı Hatib oğlu - zayıf kul Hacı Hatib yazdı.*" ifadeleri yer alırken Selçuk'taki Menteseoğlu Umur Bey'in mezar taşının bir köşesinde sadece "*ustası Halil*" ifadesi yer almaktadır.

kullanılmıştır. Günümüze orijinalindeki yazıları kopye olarak muhafaza eden Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii minber kitâbesinde (89.Res.) eser "*minber*" olarak zikredilmiştir.

Genellikle sülüs hatla yazılmış olan inşâ kitâbelerinde umumiyetle yapım emri, devrin Sultanı veya Beyi'nin adı, elkab ve ünvanları, şeceresi, bânîye dua veya ona mağfiret dilenmesi ve tarih bölümü gibi unsurlar yer almaktadır.

a) Yapım Emri :

Genellikle inşâ kitâbelerinde "bena (bina etti)"¹⁹⁸, "ammera (imar etti)"¹⁹⁹, "fûrîğa (sona erdi)"²⁰⁰, "emera (emretti)"²⁰¹, "vada'a biyedihi bena (temel taşını koydu)"²⁰² ifadeleri yapımla ilgili olarak kullanılmıştır.

b) Devrin Sultanı veya Beyi'nin İsmi, Elkab ve Ünvanları :

Genellikle Selçuklu Devri inşâ ve tamir kitâbelerinde olduğu gibi bu devir kitâbelerinde de zamanın Beyi'nin adı, elkab ve ünvanları kitâbelerde zikrolunmaktadır. Bey veya Sultan adının kitâbelerde zikredilmesi, onun metbu kabul edildiğinin delili olarak sayılmakta ve hatta hükümdarlık alametlerinden görülmektedir²⁰³. Geçiş dönemlerinde veya kesin hakimiyet

¹⁹⁸ Peçin Orhan Camii, Muğla Ulu Camii, Milas Ahmed Gâzi (Ulu) Camii, Turgut (Leyne)Hoca Mukbil Zâviyesi inşâ kitâbelerinde kullanılmıştır.

¹⁹⁹ Milas Hacı İlyas Camii inşâ kitabesinde kullanılmıştır.

²⁰⁰ Milas Ahmed Gâzi (Ulu) Camii inşâ kitabesinde kullanılmıştır.

²⁰¹ Milas Ahmed Gâzi (Ulu) Camii minber kitabesinde ve Peçin Ahmed Gâzi Medresesi inşâ kitabesinde kullanılmıştır.

²⁰² Balat İlyas Bey Camii inşâ kitabesinde kullanılmıştır.

²⁰³ H. Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, s. 546 ; R. Duran, *Konya Selçuklu Devri Yapılarının İnşâ ve Tamir Kitâbeleri*, Konya, 1987 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 54. Genellikle Türk tarihi ile ilgili kaynaklarda gördüğümüz kadarıyla tahta yeni geçen bir hükümdar, hükümdarlık alametleri olarak; adına hutbe okutma, para basma hil'at giyme, davul, tuğ ve sancak edinme gibi fiilleri yerine getirdiği kaydedilmekte, ancak en önemli bir özellik olan imar faaliyetinde bulunma, daha doğrusu hükümdar veya beyin kendi adına özellikle cami inşâ ettirme fiilinden söz edilmemektedir. Oysa Türk tarihinde, Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılarda hangi şehzade veya bey, sultan veya hükümdar olarak tahta geçmişse ilk yaptığı yukarıdaki fiillerin yanı sıra bir de genellikle adına cami inşâ ettirmiştir ki, bu da "maddî ve manevî güç ve kudret" ifade eden hükümdarlık alametlerinden sayılmalıdır.

olmayan yerlerdeki yapılara ait kitâbelerde istisnai olarak hükümdar adının yazılmadığı görülmektedir.

Menteşeoğulları Beylerinin inşâ ettirdikleri yapıların kitâbelerinde;"muazzam, mufahham, mansur ve muzaffer emir, Türk gâzilerinin sultanı, Şücau'd-devletü'd-din²⁰⁴, Ulu Bey, Şücaü'd-Devle ve'd-Din²⁰⁵, Ulu, büyük Emir²⁰⁶, Sultanü'l-Mükrim, Malik rekabü'l-Ümem, Sultanı Müluku'l-Arab ve'l-Acem,A'zamu E'azimi'l-Ümera-i fi'l-alem, Rafi'u Meratibi'l-ilm-i ila'l-ğayreti'l-Kusva Muzhiru kelimeti'l-lahi'l-Ulya²⁰⁷, Sahiller Sultanı, Murabit, Tacü'd-Devletü'd-Din²⁰⁸ gibi elkab ve ünvanların yanı sıra Merhum, Mağfur, Şehid, Said, Gâzi²⁰⁹ gibi sıfatlar da yer almaktadır.

c) Bâniye Dua Veya Onun Mağfiret Dilemesi :

Kitâbelerin hemen hepsinin ortak özelliklerinden biri, bâniye dua veya onun Allah'tan mağfiret dilemesine ilişkin dua terkipleridir. Kitâbelerde geçen dua terkiplerini şöylece sıralayabiliriz :

"Allah zaferlerini mübarek etsin"²¹⁰, "Allahu -Teala ondan razı olsun"²¹¹, "Allah ömrünü uzun etsin", "Allah mekânını Cennet kılsın"²¹², "Şanı yüksek, bürhanı büyük olsun", "Allah Memleketini ebedi kılsın, yardımını ihsan etsin"²¹³, "Allah'ın yardımı aziz olsun"²¹⁴, "Allah toprağını güzel, mekanını Cennet kılsın", "Allah onları ve onları anan her kişiyi bağışlasın", "Yüce, Ulu, Müteal Allah'ın rahmetine muhtac"²¹⁵, "Allah onların toprağını güzelleştirsin ve mekanlarını Cennet kılsın ve onları Cennetin ortasında oturtsun"²¹⁶, "Allah niyetlerini kabul etsin"²¹⁷.

²⁰⁴ Peçin Orhan Camii kitabesinde kullanılmıştır.

²⁰⁵ Milas Hacı İlyas Camii kitabesinde kullanılmıştır.

²⁰⁶ Muğla Ulu Camii ve Peçin Ahmed Gâzi Medresesi kitabelerinde kullanılmıştır.

²⁰⁷ Balat İlyas Bey Camii inşâ kitabesinde kullanılmıştır.

²⁰⁸ Peçin Ahmed Gâzi Medresesi inşâ kitebesinde kullanılmıştır.

²⁰⁹ Milas Ahmed Gâzi (Ulu) Camii inşâ ve minber kitabelerinde kullanılmıştır.

²¹⁰ Peçin Orhan Camii kitabesinde

²¹¹ Milas Hacı İlyas Camii kitabesinde

²¹² Milas Ahmed Gâzi (Ulu) Camii kitabesinde

²¹³ Balat İlyas Bey Camii kitabesinde

²¹⁴ Peçin Ahmed Gâzi Medresesi kitabesinde

²¹⁵ Peçin Ahmed Gâzi Bey'in mezar taşında

²¹⁶ Peçin'de İlyas Bey'in mezar taşında

²¹⁷ Ula Yeni Cami inşâ kitabesinde

d) Şecere (Soy Kütüğü) :

Kitâbelerde genellikle adı geçen Bey veya Sultan, devrin genel ismlendirmesi gereği olarak baba adı ile birlikte zikredilmesinin yanı sıra, bazı kitâbelerde bu daha gerilere, ilk ata'ya kadar ata dedelerin adları da sıralanmaktadır. Bu sıralamada bir hânedanın soy kütüğü rahatlıkla ve sıhhatli olarak çıkarılabilmektedir.

e) Tarih Bölümü :

Kitâbelerin sonunda mutlaka Arapça yazı ile inşâ tarihlerine yer verilmiştir. Sadece Balat İlyas Bey Câmii inşâ kitâbesinde Arapça yazıyla verilen tarihin yanı sıra rakamla verilmiş tarih de bulunmaktadır. Bazı kitâbelerde tarih, sadece sene olarak belirtilirken²¹⁸, ay ve sene belirtilerek verilmiş kitâbeler de²¹⁹ mevcuttur. Sadece Peçin'deki İlyas Bey'in mezar taşında sene, ay ve gün belirtilerek verilmiştir.

f) Âyet ve Hadisler :

Menteşeoğulları mimârî eserleri kitâbelerinde yer alan âyet ve hadisler genellikle yapının türü ile alâkalı olarak seçilmişlerdir. Genellikle câmi ve mescitlerin inşâ kitâbelerinde ve cephe duvarlarında; Besmele veya câmi-mescid inşâsının ehemmiyetine dâir âyet ve hadisler yer alırken, mihraplarda kible ile ilgili âyetler ve niyetlerle ilgili hadisler, minberlerde ise daha çok Cuma ve Bayram günlerinin ehemmiyetine dair âyet ve hadisler yer almaktadır.

²¹⁸ Peçin Orhan Camii, Muğla Ulu Camii, Turgut (Leyne) Hoca Mukbil Zaviyesi, Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Ula Yeni Cami ve Mentешеoğlu Umur Bey'in mezar taşında.

²¹⁹ Milas Hacı İlyas Camii, Milas Ahmed Gâzi (Ulu) Camii inşâ ve minber, Balat İlyas Bey Camii, Peçin Ahmed Gâzi Bey'in mezar taşında.

2 - Kitâbelerin Malzeme ve Mahalleri :

Genellikle kitâbelerde, iklim ve tabiat şartlarına dayanıklı taş ve mermer gibi malzemeler tercih sebebi olmuştur. Menteşeoğulları kitâbeleri çoğunlukla mermer malzeme üzerine hakkedilmişlerdir.

Menteşeoğullarının inşâ kitâbeleri genellikle ait oldukları yapının ön cephesinde, giriş kapılarının üst kısımlarında yer alan alınlıklardaki dikdörtgen, yuvarlak, sivri, dilimli veya Bursa kemerli sığ çökertmeler içerisinde yerleştirilmişlerdir. Âyet ve hadis ihtiva eden kitâbeler ise daha çok pencere veya mihrapların dikdörtgen veya kemerli pano şeklindeki alınlıklarında, minberlerin taç kısımlarında, korkuluk ve taht kısmının giriş yan yüzlerinde yer almaktadır.

Menteşeoğulları eserlerinden Peçin Orhan Câmii kitâbesi son zamanlarda kaybolmuş, Muğla Ulu Câmii kitâbesi ise yapılan çeşitli onarımlar sonrasında girişin sol yanındaki mihrabiye'nin üzerine alınmış, Ula Yeni Câmii kitâbesi ise yapının tamamen yıktırılması ve yeniden yapılması sonrasında bahçesine atılmış, Turgut (Leyne) Hoca Mukbil Zâviyesi kitâbesi ise yapının tamamen yok olması sebebiyle Turgut İkokulu bahçesinde kaderine terk edilmiştir.

VII - SONUÇ

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve yıkılması sonrasında, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan ve adlarına "Tevâif-i Mülûk" denilen Anadolu Beyliklerinin ortak idealleri, Selçuklu sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğunu her birinin kendi etrafında toplanacak Türkmen guruplarla doldurmak ve hatta tek bayrak, tek ad altında toplamaktı. Nitekim, bunun için uzun süre birbirileri ile hâkimiyet mücadelelerine girerek, zaman zaman savaş meydanlarında çarpışmışlar, zaman zaman da buldukları bölgelerde giriştikleri imar faaliyetleri ile maddî ve manevî güç gösterilerinde bulunmuşlardır.

Bunlardan biri olan ve Anadolu'nun güneybatısında yerleşmiş bulunan Mentешеoğulları Beyliği, kara ve denizlerde topraklarını ve hâkimiyet sahasını genişletmek için sürekli mücadele etmiş, ancak güney ve batısının açık deniz olması hasebiyle sadece bazı adaları geçici sürelerle kendisine bağlamış veya vergi almış, kara da ise, kendisi gibi müslüman Türkmen beylikleri olan Saruhan, Aydın, Hamid ve Teke Oğulları beylikleri ile komşu olması, sınırlarını genişletmesine imkân vermemiştir.

Menteşe Beyliği'nin ilk beylerinin ölümünden sonra beyliğin sahibi olduğu topraklar Türk geleneğinde olduğu üzere kardeşler arasında taksim edilmiş ve bu durum yüzünden kardeşler birbirileriyle hâkim bey olma mücadelelerine girmişlerdir. Bu sebepten dolayı, beylerin buldukları illerde müstakil davranmaları ve merkezde bulunan ulu bey etrafında kenetlenmemeleri, onların Anadolu Selçuklularının mirasçısı olma veya Anadolu birliğini sağlama idealinden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Ancak bütün bu menfî gelişmelere rağmen özellikle imar faaliyetlerinde, Mentешеoğulları'nın diğer komşu beyliklerin pek çoğundan geri kalmadıkları ve hatta Akdeniz kültürüne yakınlığın avantajlarını daha iyi kullanarak, mimârîde Selçuklu sonrasında önemli gelişmeleri yakaladıkları görülmektedir.

Menteşeoğulları Beyliği'nden günümüze intikal etmiş mimârî eserleri ve mimârî gelişmeyi tesbit etmek amacıyla yönelik bu çalışmamızda; günümüze intikal eden mimârî eserleri detaylı olarak incelenmenin yanı sıra, sıhhatli bir tarih bilgisinden yoksun olduğumuz Mentешеoğulları Beyliği'ni, yeni belge ve maddî delillerle daha doğru bir tarihî çerçeveye yerleştirme gayesi de

mevcuttur. Bu sebeple giriş bölümünde Mentешеoğulları ile ilgili geniş bir tarihçeye yer verilmiştir.

Menteşeoğulları'ndan günümüze on câmi, yedi türbe, bir zâviye, dört medrese, beş han ve yedi hamam yapısı intikal etmiştir. Bunların dışında, özellikle Mentеше Beyliği'ne başkentlik yapmış Balat ve Peçin'de, çok tahrib olduğu için yapı türü dahi belli olmayan ve plan şeması çıkarılamayan bazı yapı kalıntıları da bulunmaktadır. Mentешеoğullarına ait olduğunu tesbit ettiğimiz yapılardan bazıları doğrudan beyler tarafından inşâ ettirildiği gibi, bazıları da Mentешеoğulları'na ait topraklarda ve onların hâkimiyeti zamanında inşâ ettirilmişlerdir.

Günümüze ulaşabilen Mentешеoğulları yapılarının bir kısmı maalesef bugün hizmet dışı ve bir kısmı da buldukları mahallerin, iskân dışı kalmış olmaları sebebiyle, gerek insan ve gerekse tabiat ve iklim şartlarının etkisi neticesinde tahribata uğramış durumdadır. Bu sebeplerden dolayı bir kısım yapıların inşâ kitâbeleri bulunamadığı gibi, hemen bütün yapılar vakıf eser olmalarına rağmen vakfiyelerine de rastlanılmamıştır¹. Kitâbesi olmayan yapılar, beyliğin ve bölgenin tarihi, malzeme, teknik ve mimârî özellikleri ve süslemeleri bakımından Anadolu'daki diğer örneklerle mukayese yoluyla yaklaşık olarak tarihlendirilmiştir.

Menteşeoğulları Beyliği yapılarının mimârî ve süsleme özellikleri ile Türk Sanatı içindeki yerini tesbit de, bugün mevcut olup en azından plân şeması çıkarılabilecek olan eserler esas alınarak yapılmış, harabe haline gelmiş veya plân şeması çıkarılamayan veya kaynaklarda belirtilmekle beraber bugün mevcut olmayan eserler, kesin karakter belirleyici rollerinin hemen hemen yok denecek olması sebebiyle değerlendirme kapsamına dahil edilmemiştir.

Menteşeoğulları'ndan günümüze gelen on câmiden beşi tek kubbeli², diğerleri ise çok sütunlu³ veya ahşap tavanlıdır. Mentешеoğulları'nın çok sütunlu câmileri, plân şeması ve süsleme bakımından Selçuklu geleneklerini kısmen devam ettirmektedir. Tek kubbeli camilerinde ise, toplu mekân elde

¹ Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii'nin V.G.M. Kültür Tescil Daire Başkanlığında bulunan 09.03.01/1 nolu tescil dosyasında bir vakfiyesi olduğu belirtilmekle birlikte, vakfiyeyi görmemize izin verilmemiştir.

² Datça Hızırşah Câmii, Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, Turgut İlyas Bey Câmii, Balat İlyas Bey Câmii ve Peçin Yelli (Kepez) Câmii

³ Peçin Orhan Câmii, Balat İbrahim Bey Câmii, Milâs Hacı İlyas Câmii, Milâs Ahmed Gâzi Câmii

etme ve büyük açıklıkları tek bir kubbe ile örtme de, yaklaşık 17.00 m. çapındaki kubbesiyle Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii (14.y.y.ilk yarısı) ve 14.00 m. çapındaki kubbesiyle Balat İlyas Bey Câmii (1404), Osmanlıların Mudurnu Yıldırım Bayezid Câmii (1382)'nin yaklaşık 20.00 m. çapındaki kubbesi dışında, XV. yüzyıl sonlarına kadar Selçuklu ve Beylikler devrinde kubbe çapları itibariyle aşılamamış yapılardır. Ayrıca Balat İlyas Bey Câmii, devrine uygun olarak hem içte hem dışta tezyinat bakımından gösterdiği zenginlik ve çeşitliliğin yanı sıra mükemmel işçiliği ile de kayda değer bir özelliğe sahiptir.

Üzeri kubbeyle örtülü üç gözlü son cemaat revakı uygulamalarıyla Datça Hızırşah ve Milâs Hacı İlyas câmilerinden ayrı olarak Peçin Yelli (Kepez) ve Turgut İlyas Bey câmilerinin çapraz tonoz örtülü ikigözlü son cemaat revakı uygulamaları ile Mentешеoğulları, sadece beylikler devrine has yenilikleri sergilemekle kalmayıp, bu erken örnekleriyle Osmanlıların mimârî gelişimine de katkıda bulunmuşlardır.

Menteşeoğulları'na ait olan türbeler sayıca fazla olmamakla beraber⁴, gövde ve örtü şemaları bakımından çeşitlilik gösterirler. Çoğunlukla tek katlı yapılmış olmaları ile Selçuklu geleneklerinden ayrılmakla birlikte, büyük bir kısmının üst örtüsünün dışta piramidal külâh, içte kubbe veya kubbemsi bir örtü olması sebebiyle tamamen Selçuklu etkisinden kurtulamamış birer geçiş dönemi eseri özellikleri taşıdıkları gözlenmektedir. Eski Çine'de bulunan İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, Selçukluların "künbetle eyvan terkiibinden meydana gelen türbe" plân şemasına uygunluğu ve bir alt kat ihtiva etmesiyle, tam anlamıyla Selçuklu geleneğini yaşatan bir uygulama gibi görünmekle birlikte, kübik eyvan şeklindeki gövdeden piramidal külâha geçişte, kısa da olsa poligonal bir kasnak bulunması ile kısmî farklılık sergilemektedir. Aynı şekilde, Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbesi, sekizgen gövde ve piramidal külâhı ile Selçuklu geleneklerine uygun düşmekle, tek katlı oluşu ve giriş önünde yer alan kapı revakı ile daha sonra Osmanlı türbe mimârîsinin karakteristik özelliği haline gelen revaklı giriş uygulamasının erken örneğini teşkil etmesi bakımından önemli bir geçiş dönemi eseri özelliği taşımaktadır.

Menteşe Beyliği eserleri arasında tarikat yapısı olarak tek örnek Balat'da bulunmaktadır. Ahmed Gâzi Zâviyesi olarak tanıttığımız bu yapı; plân şeması itibariyle eş büyüklükte kare plânlı, üzerleri kubbe ile örtülü yan yana iki hacimden müteşekkildir. Bu yapı her ne kadar genel plân şeması itibariyle

⁴ Mentешеoğulları dönemine ait yedi adet türbe kataloğumuza dahil edilmiştir.

Osmanlı devrinde, özellikle Mimar Sinan'ın tekke yapılarının çekirdeğini oluşturan tevhidhânelere çok benziyorsa da, çevresinde başka yapı bulunmaması, yapıyı kesin olarak bu fonksiyonla tanımlamamıza imkân vermemektedir.

Menteşeoğulları'ndan günümüze gelebilen dört medrese bulunmaktadır. Medreselerin hepsi tek katlı, açık avlulu, revaksız, bir veya iki eyvanlı olarak inşâ edilmişlerdir. Bu medreselerin bir kısmının ana eyvanı, medrese içinde çözümlenirken diğer bir kısmının ana eyvanının medrese ana kitlesinden hem çıkma hem de yükselti yapması, Selçuklu uygulamalarından farklı bir yenilik olarak görülmekle birlikte genel tertip ve işleyiş bakımından Selçuklu geleneklerine bağlı oldukları görülmektedir. Bu medrese yapılarından Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, genel tertip ve taçkapı düzenlemesi kısmen Selçuklu geleneklerine bağlı olmakla birlikte, ana eyvanının yapı ana kitlesinden hem dışa çıkma, hem de yükselti yapması ve kubbe ile örtülmüş olması özellikleri ile Selçuklulardan farklı olarak klâsik devir Osmanlı medreselerine bir geçiş eseri olarak değerlendirilebilir. Yine, zamanla yapılan ilavelerle mevcut şeklini almış olan Balat İlyas Bey Medresesi'nin, ortası şadırvanlı bir açık avlu etrafında sıralanmış gayri muntazam "U" şeması oluşturan medrese hacimleri ve güneyde yer alan câmi ile birlikte meydana getirdiği genel düzenleme, daha sonra Osmanlılar zamanında gerek Anadolu ve gerekse Anadolu dışında sürdürülmüştür.

Menteşe Beyliği dönemine ait, ikisi açık (avlulu), üçü kapalı (avlusuz) mekânlardan oluşan han olmak üzere toplam beş han mevcuttur. Açık mekânlı olanlar; revaksız bir iç avlu etrafında sıralanmış kapalı mekânlardan, kapalı mekânlı olanlar ise; tek sahnalı, üzeri sivri beşik tonoz örtülü tek bir mekândan müteşekkildirler. Kapalı mekânlılardan sadece Peçin Kızıl Han iki katlı olup ayrı bir özellik arzemektedir⁵. Mentеше Beyliği hanlarından Bafa Gölü Hanı dışındakiler, birer şehir içi hanı-ticaret hanı- olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Mentеше Beyliği hanları, bu özellikleri ile Selçuklu devrinden mimârî formuyla örneğini tanımadığımız şehir içi hanları hakkında fikir vermeleri bir yana, Osmanlı şehir içi hanlarına model teşkil eden geçiş dönemi eseri olmaları bakımından önemli birer maddî kaynak durumundadırlar.

⁵ Beylikler dönemine ait kapalı mekânlı ve iki katlı ikinci han örneği, hemen hemen eş zamanlı olarak bilinen, Osmanlıların Afyon Döğer Kervansarayı (15.yy.ilk yarısı)'dır. Her iki yapı, bu tipin ortaya çıkışı açısından önemlidir.

Menteşeoğulları mimârî eserleri arasında önemli bir yapı gurubunu hamamlar teşkil etmektedir. Plân şemalarını tesbit ederek kataloğa dahil ettiğimiz Mentеше Beyliği dönemine ait yedi hamamın sıcaklık kısımları, farklı plân özellikleri göstermektedir. S. Eyice tarafından sıcaklık plân şemaları esas alınarak yapılan tipolojiye⁶ kısmen uygun düşmelerine rağmen, küçük boyutlu olup münferid plânlı olanlar da bulunmaktadır⁷. Genel olarak soyunma (camekân), aralık, ılıklik, sıcaklık, külhan ve su deposu bölümlerine yer verilen Mentеше Beyliği hamamları, sınırlı imkânlarla inşâ edilmiş olmaları sebebiyle küçük ebadlı oluşları bir tarafa, Selçuklu geleneklerini devam ettiren ve kendisinden sonraki devirlerde yapılanlar için bir köprü vazifesi gören eserlerdir.

Menteşe Beyliği mimârî eserlerinde kullanılan malzeme, yapı türlerine göre farklılık göstermemektedir. Genellikle devrin hâkim inşâ malzemesi taş, tuğla, mermer ve devşirme malzemedir. Bunların yanı sıra çini, ahşap ve kurşun malzeme de kullanılmıştır. Duvar örgülerinde, taş malzeme yer yer tuğla ve devşirme malzemeyle genellikle karışık olarak kullanılmış olmakla birlikte, bazı yapılar da, XIV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı mimârisinde görülmeye başlayan⁸ almaşık teknikte duvar örgüleri ile karşımıza çıkmaktadır⁹. Kemer örgülerinde, kapı ve pencere açıklıklarında çoğunlukla tuğla malzeme kullanılırken daha büyük açıklıklarda ve takviye maksatlı kemerlerde ise taş malzeme tercih edilmiştir. Kubbe örgüleri ise çoğunlukla tuğla malzemelidir¹⁰.

Beylikler devrinin bir özelliği olarak yapılarda mermer malzeme kullanımı açısından Balat İlyas Bey Câmii, hem malzeme hem de süsleme bakımından oldukça zengindir. Yapı, içte ve dışta mermer malzeme ile kaplanmış olmasının yanı sıra, tamamen mermerden oldukça sanatkârane yapılmış bir de mihraba sahip bulunmaktadır.

Ahşap malzemeli olarak günümüze ulaşan yegâne Mentеше Beyliği eseri Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii'nin minberidir. Genel görünüş ve tezyinat itibariyle Selçuklu geleneklerinin izlerini taşımaktadır. Çini malzemeye ise

⁶ S. Eyice, "İznik'te Büyük Hamam...", s. 108-116

⁷ Peçin Kale Hamamı (14.yy.ortaları)

⁸ A. Batur, "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine", s. 137

⁹ Fethiye Mentеше Bey Türbesi (14.yy.ikinci yarısı), Turgut İlyas Bey Câmii (14.yy.ikinci yarısı).

¹⁰ Milâs Ahmed Gâzi Câmii (1378) mihrab önü kubbesinde örgü malzemesi taşır.

sadece Balat İlyas Bey Câmii taçkapısı ve pencere alınlıklarında kakma olarak yapılmış süslemelerde rastlamaktayız. Beylikler devrinin bir başka karakteristik özelliği olan kurşun kaplama uygulamasının örnekleri arasında Milâs Ahmed Gâzi Câmii mihrab önü kubbesi ve Balat İlyas Bey Câmii'nin kubbesi görülmektedir.

Menteşeoğulları mimârî eserlerindeki süslemeler, çoğunlukla oyma, kabartma ve kakma teknikte yapılmış poligon ve yıldızlardan oluşan geometrik şekiller, palmet, lotus, şakayık ve rûmîlerden oluşan bitkisel süslemelerle, mukarnas ve hat örneklerinden müteşekkildir. Beylikler devrindeki gelişmelere paralel olarak süsleme de, yapıların türüne göre dışta ve içte ahenkli ve dengeli bir dağılım söz konusudur. Taçkapı, mihrap, kubbe geçişleri, tonoz, kapı ve pencere alınlıkları, süsleme programına dahil edilen unsurlardır. Yapıların iç kısmının süslenmesinde, Selçuklularda olduğu gibi, mihrap süslemenin en yoğun olduğu mekândır. Menteseoğulları'nın en süslü ve gösterişli yapısı olan Balat İlyas Bey Câmii, iç dekorasyonu ile Selçuklu geleneklerinden uzaklaşan ve dış yapı ile uyumlu, ahenkli bir görünüş sergilemektedir. Mentese Beyliği yapılarında figürlü süsleme oldukça sınırlıdır. Peçin Ahmed Gâzi Medresesi ana eyvan kemer köşeliklerinde karşılıklı olarak yerleştirilmiş mermer panolara kabartma olarak işlenmiş, kuyrukları ejder başı şeklinde nihayetlenmiş, ön ayakları ile Ahmed Gâzi Bey'in adı yazılı birer bayrak tutan ve profilden verilmiş arslan kabartmalı figüratif süslemeler, minyatür geleneğinin oldukça erken bir zamanda kâğıttan mermere yansması olarak değerlendirilebilir. Menteseoğulları hamam yapılarının ekseriyetinin iç kısımlarında rastlanan, sıva üstüne stampaj tekniğini ile kalıp basma olarak yapılmış sıva süslemeler de önemli yer tutmaktadır. Erken örneklerini İslâm dünyasında Emevi Devri hamam yapılarında ve Selçuklular zamanında da gördüğümüz bu tarz sıva süslemelerin, Beylikler devrindeki gelişmesi bakımından Mentese hamamları önemli bir belge durumundadır.

Kataloğa dahil ettiğimiz eserlerin pek çoğunun inşâ kitâbesi mevcut değildir. Mevcut olanların muhtevalarında, Selçuklu geleneklerinin devam ettiği, ancak bazı kitâbelerde tarihin rakamla verildiği görülmektedir. Bu uygulama bir yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Menteşeoğulları Beyliği'nin yaklaşık bir buçuk asırlık ömrü süresince, vücut verdiği gelişmeler sadece mimârî eserlerle sınırlı kalmamaktadır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol tahakkümüne girmesi sonrasında, Türkmen beyliklerinde kısmen uyanan millî düşünce ile, dilde Türkçe kullanımı hususunda hassasiyet gösterildiği görülmektedir. Her ne kadar kaynaklar, sadece meşhur olan Karamanoğlu Mehmed Bey'in her yerde Türkçenin kullanılmasına dair yayınladığı bildirgeyi öncelikle zikrederlerse de, özellikle Batı Anadolu'da kurulmuş Aydın, Saruhan, Germiyan, Candar ve Karesi Oğulları gibi Mentешеoğulları da Türkçeye önem vermiş, Arapça ve Farsçadan Türkçeye tercüme yaptırarak Türkçeyi ön plânda tutan bir anlayış sergilemişlerdir¹¹.

---

¹¹ Zeynep Korkmaz, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihî Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara, 1981, s. 583-589

VIII - BİBLİYOGRAFYA

- AKARCA, A.-T., *Milâs*, İstanbul, 1954
- AKARCA, Aşkîdil, "Beçin", *Belleten*, C. XXXV, No. 137, Ankara, Ocak 1971
- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. I, İstanbul, 1979
- AKER, Cavit, "Menteşeoğulları Tarihi I", *Muğla*, Sayı:1, Muğla, 3/1937
- AKIN, Himmet, *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, İstanbul, 1946
- AKOZAN, F., "Türk Han ve Kervansarayları", *Türk sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, C. I, İstanbul, 1963
- AKOZAN, F., "Türk Külliyesi", *Vakıflar Dergisi*, VIII, Ankara, 1969
- AKTUĞ, İlknur, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*, Ankara, 1989
- ALPAGUT, Haydar, *Denizde Türkiye*, C. II, İstanbul, 1937
- ALPTEKİN, Coşkun, "Türkiye Selçukluları" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C. 8, İstanbul, 1988
- ALTUN, Ara, *Anadolu'da Artuklu Devri Mimarisi'nin Gelişmesi*, İstanbul, 1978
- ALTUN, Ara, "Asya ve Anadolu'da Türk Mimârîsi", *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, İstanbul, 1988
- ALTUN, Ara, *Mardin'de Türk Devri Mimârîsi*, İstanbul, 1971
- ALTUN, Ara, *Ortaçağ Türk Mimârîsinin Anahatları İçin Bir Özet*, İstanbul, 1988
- AREL, Ayda, "Menteşe Beyliği Devrinde Peçin Şehri", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, I, İstanbul, 1968
- ARIK, M. Oluş, "Başlangıç Devri Anadolu-Türk Mimârî Tezyinatının Karakteri", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972.

- ARIK, Oluş, "Erken devir Anadolu Türk Mimârisinde Türbe Biçimleri", **Anadolu (Anatolia), XI (1967), Ankara, 1969**
- ARIK, Oluş, "Peçin Kalesi ve Kenti Örenlerindeki 1982 Yılı Çalışmaları", **V. Kazı Sonuçları Toplantısı, İstanbul, 23-27 Mayıs 1983**
- ARIK, Oluş, "Peçin Kenti 1984 Yılı Çalışmaları", **VII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara 20-24 Mayıs 1985, Ankara, 1986**
- ARIK, M. Oluş, **Turkish Art and Architecture, Ankara, 1985**
- ARIK, Oluş, "Menteşe Oğulları", **Tarihte Türk Devletleri II, Ankara, 1987**
- ARIKAN, Zeki, "XIV - XVI. Yüzyıllarda Ayasuluk", **Belleten, C. LIV, Sayı: 209 (Nisan 1990), Ankara, 1990**
- ARSEVEN, C. Esad, **Türk Sanatı Tarihi, Menşeyinden Bugüne Kadar Mimârî, heykel, Resim, Süsleme ve Tezyînî Sanatlar, İstanbul, 1954**
- ARSLANOĞLU, İ. Ahmet, "Selçuklu Taç Kapıları ve Bazı Anadolu Yapıları Restorasyonlarına Dair", **Rölöve ve Restorasyon Dergisi, 6, Ankara, 1987**
- ARTUK, İ.-C., **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu, I, İstanbul, 1971**
- ARU, Kemal Ahmed, **Türk Hamamları Etüdü, İstanbul, 1949**
- ASLANAPA, Oktay, **Turkish Art and Architecture, London, 1971**
- ASLANAPA, Oktay, **Türk Sanatı II, İstanbul, 1972**
- ASLANAPA, Oktay, **Türk Sanatı, İstanbul, 1984**
- ASLANAPA, Oktay, "14. Yüzyılda Mimari", **Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14.Yüzyıl), Ankara, 1977**
- ASLANAPA, Oktay, **Osmanlı Devri Mimârîsi, İstanbul, 1986**
- ASLANOĞLU, İ. N., **Ankara Karacabey Külliyesi, Ankara, 1988**
- AŞIKPAŞAOĞLU, Ahmed Aşıkî, **Tevarih-i Âli Osman (Düz. N. Atsız), İstanbul, 1949**
- AŞIKPAŞAZÂDE, **Tarih-i Âl-i Osmanî, İstanbul, 1332**
- ATAN, Turhan, **Türk Gümrük Tarihi, I, Ankara, 1990**

- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **İstanbul Mimari Çağının Mensei: Osmanlı Mimârisinin İlk Devri, 630-805 (1230-1402), I**, İstanbul, 1966
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, - 806-855 (1403-1451), II**, İstanbul, 1972
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri - 855-886 (1451-1481), III**, İstanbul, 1973
- AYVERDİ, E. H. - YÜKSEL, İ. H., **İlk 250 Senenin Osmanlı Mimârîsi**, İstanbul, 1976
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri II, Yugoslavya**, İstanbul, 1981
- BAKIRER, Ömür, **"Anadolu selçuklularında Tuğla İşçiliği", Malazgirt Armağanı**, Ankara, 1972
- BAKIRER, Ömür, **Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimârîsinde Tuğla Kullanımı, C. 2**, Ankara, 1981
- BAKIRER, Ömür, **Onüçüncü ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları**, Ankara, 1976
- BALDUCCI, Hermes, **Rodos'ta Türk Mimârîsi (Çev.C. Rodoslu)**, 2. Baskı, Ankara, 1987
- BALKAN, Kemal, **"Ani'de İki Selçuklu Hamamı", Anadolu (Anatolia), XII, (1968)**, Ankara, 1970
- BALTACI, Cahit, **XV - XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976
- BARDAKÇI, Halit, **Bütün Yönleriyle Ermenek**, Konya, 1976
- BAŞ, Ali, **Beylikler Dönemi Hanları**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 1989
- BATUR, Afife, **"Osmanlı Câmilerinde Almaşık Duvar Üzerine", Anadolu Sanatı Araştırmaları, 2**, İstanbul, 1970
- BATUR, Afife, **Osmanlı Câmilerinde Kemer, Strüktür-Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730)**, İstanbul, 1974,
- BAYBURTLUOĞLU, Zafer, **"Anadolu Selçuklu Devri Büyük Programlı Yapılarında Önyüz Düzeni"**, **Vakıflar Dergisi, XI**, Ankara, 1976
- BAYKARA, Tuncer, **Aydınöğlü Gazi Umur Bey**, Ankara, 1990

- BAYKARA, Tuncer, **Denizli Tarihi, II. Kısım**, İstanbul, 1969
- BAYRAK, M. O., **Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu, 2. Baskı**, İstanbul, 1982
- BİLGET, H. Burhan, **I. İzzeddin Keykâvus Darüşşifası**, Ankara, 1990
- BODRUMLU, A. Galanti, **Bodrum Tarihi**, İstanbul, 1945
- BUHARÎ, **Sahîh, I-VIII**, (Haz.: Çağrı Yayınları), İstanbul, 1992
- CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, C. I** (Trc. Yıldız Moran), İstanbul, 1979
- CANTEMİR, Demetriue, **History of The Growth And Decay of The Ottoman Empire, I**, London, 1737
- CARRETTO, E. Giacomo, **Akdeniz'de Türkler** (Çev. D. Kundakçı-G. Kuray), Ankara, 1992
- CEZAR, Mustafa, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, İstanbul, 1977
- CEZAR, Mustafa, "Türk Mimarisinde Kubbe", **Türkiyemiz**, Sayı: 27, İstanbul, Şubat 1979
- CEZAR, Mustafa, "Türk Tarihinde Kervansaray", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, II**, Ankara, 1981
- CLAVİJO, **Kadis'ten Semerkant'a Seyahat, C. II** (Trc. Ö. Rıza Doğrul), İstanbul, 1943
- ÇAL, Halit, **Niksar'da Türk Eserleri**, İstanbul, 1989
- ÇAM, Nusret, **Adana Ulu Câmii Külliyesi**, Ankara, 1988
- ÇAYIRDAĞ, Mehmet, "Timur, Yıldırım Bayezid'in Oğulları ve Bazı Beylikler Adına Basılan Akçelerden Kayseri Müzesindeki Bir Define", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, No. 45**, Ankara, 1986
- ÇELEBİ, Mehmed Hemdemi, **Solak Zâde Tarihi, C. I** (Haz. Vahid Çabuk), Ankara, 1989
- ÇELİKKOL, Zeki, **Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe**, Ankara, 1986
- ÇETİN, Osman, **Selçuklu Müesseseleri ve İslâmiyetin Anadolu'da Yayılışı**, İstanbul, 1981

- DANIŞMEND, İ. Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I,** İstanbul, 1971
- DELİLBAŞI, Melek, "Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", **Belleten, C. 37, Sayı: 185,** Ankara, 1983
- DEMİR, Ataman, "Anadolu Selçuklu Hanları", **İlgi, Sayı: 42,** İstanbul, 1985
- DEMİR, Ataman, "Alara Han", **İlgi, Sayı: 51,** İstanbul, 1987
- DEMİR, Ataman, "Çardak Han", **İlgi, Sayı: 58,** İstanbul, 1989
- DEMİR, Ataman, "Ertokuş Han", **İlgi, sayı: 60,** İstanbul, 1990
- DEMİRİZ, Yıldız, **Osmanlı Mimârisi'nde Süsleme I, Erken Devir (1300-1453),** İstanbul, 1979
- DENİZ, Bekir, "Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Câmii", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Der., IV,** İzmir, 1988
- DIEZ, Ernest, **Türk Sanatı -Başlangıcından Günümüze Kadar- (Çev. O. Aslanapa),** İstanbul, 1946
- DIEZ, E.-ASLANAPA, O.-KOMAN, M., **Karaman Devri Sanatı,** İstanbul, 1950
- DIEZ, E.-ASLANAPA, O., **Türk Sanatı,** İstanbul, 1955
- DİLAVER, Sadi, "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", **Sanat Tarihi Yıllığı, IV,** İstanbul, 1971
- DUKAS, **Bizans Tarihi (Trc.V. Mirmiroğlu),** İstanbul, 1956
- DURAN, Remzi, "Konya-Sarayönü'nde Üç Ahşap Câmii", **Vakıflar Dergisi, XX,** Ankara, 1988
- DURAN, Remzi, **Konya Selçuklu Devri Yapılarının İnşâ ve Tamir Kitâbeleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),** Konya, 1987
- DURUKAN, Aynur, **Balat İlyas Bey Câmii,** Ankara, 1988
- DURUKAN, Aynur, **Balat'taki Türk Devri Yapıları (Yayınlanmamış Doktora Tezi),** Ankara, 1982
- EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'ar es- Sicistanî, **Sünen,** İstanbul, 1981.

- EFLAKÎ, Ahmed, **Ariflerin Menkıbeleri** (Trc. Tahsin Yazıcı), C. II, İstanbul, 1966
- ELDEM, Halil Edhem, **Düvel-i İslâmiyye**, İstanbul, 1925
- EMECEN, Feridun, "Balat" Maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İstanbul, 1992
- EMİRÎ, Seyyid Ali, **Musavver Tarihi İslâm**, I, İstanbul, 1329
- ENVERÎ, **Düsturnâme** (Nşr. M. Halil Yınanç), İstanbul, 1928
- ERDEMİR, Yaşar, "Konya Beyşehir Bayındır Köyü Câmii", **Vakıflar Dergisi**, XIX, Ankara, 1985
- ERDMAN, Kurt, **Das Anatolische Karavansaray Des 13. Jahrhunderts**, C. I, Berlin, 1961
- ERDMAN, Kurt, "Serailbauten Des Dreizehreten Und Vierzehnten Jahrhunderts In Anatolien", **Ars Orientalis III**, 1959
- ERDMAN, Kurt, "Vororsmanische Medresen Und Imarets Vom Medresentyps In Anatolien", **Studies In Islamic Art And Architecture In Honour Of Prof. K. A. C. Creswell**, The American University In Cairo Press, 1965
- ERGİN, Osman, **Türk Şehirlerinde İmâret Sistemi**, İstanbul, 1939
- ERİNCİN,Özkan-ERAT, Birsen, "Milâs Ulu Câmii İle İlgili Çalışmalar", V. **Vakıf Haftası, Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri**, 7-13 Aralık 1987, Ankara, 1987
- EROĞLU, Zekai, **Muğla Tarihi**, İzmir, 1939
- ERSOY, Bozkurt, "Bergama Ulu Camii", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, IV, İzmir, 1988
- ERSOY, Bozkurt, **Bergama Cami ve Mescitleri**, Ankara, 1989
- ERSOY, Ayla, **İstanbul'daki Altı ve Sekiz Destekli Camilerimizin Gelişimi**, İstanbul, 1989
- ESİN, Emel, "Muyanlık Uygur Buyan Yapısından (Vihara) Hakanlı Muyanlığına Rıbat) ve Selçuklu Han ile Medresesine Gelişme", **Malazgirt Armağanı**, Ankara, 1972

- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), IX, İstanbul, 1935**
- EYİCE, Semavi, " Türk Hamamları ve Bayezit Hamamı", Türk Yurdu Dergisi, Sayı: 244, Mayıs 1955**
- EYİCE, Semavi, "İlk OsmanlıDevri'nin Dinî - İçtimaî Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Câmiler", İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 21, No. 1 - 4'den Ayrı Basım, İstanbul, 1962 - 63**
- EYİCE, Semavi, "İstanbul Minareleri", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul, 1963**
- EYİCE, Semavi, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", Tarih Dergisi, C. I, Sayı: 15, İstanbul, 1960**
- EYİCE, Semavi, "İlyas Bey Câmii", Türk Ansiklopedisi, XX, Ankara, 1972**
- GABRIEL, Albert, Monuments Turcs d'Anatolie, I, Paris, 1931**
- GABRIEL, Albert, Niğde Tarihi, (Çev. Ahmed Akif Tütenk), Ankara, 1962**
- GIBBONS, H. Adams, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu (Trc. Ragıp Hulusi), İstanbul, 1928**
- GLUCK, Henri, "İslâm Hamamının Menşei ve Tekâmülü", Türk Yurdu Dergisi, C. 5, Sayı: 27, İstanbul, 1927**
- GODARD, Andre, "L'Origine de La Madrasa, de La Mosquee Et Du Caravanserai A Quatre Iwans", Ars Islamica, Vol. XV - XVI, Baltimore, 1951**
- GRABAR, Oleg, İslâm Sanatının Oluşumu (Türkçesi:N. Yavuz), İstanbul, 1988**
- GÜNDOĞDU, Hamza, Dulkadirli Beyliği Mimârîsi, Ankara, 1986**
- GÖKER, Murat-Gülşen, Muğla ve İlçeleri, İzmir, 1970**
- GOODWIN, Godfrey, A History of Ottoman Architecture, London, 1971**
- GÜRAN, Ceyhan, Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimârîsi, Ankara, 1978**

HAYIT, Baymirza, "Türkistan'daki Medreselerin İslâm-Türk Kültüründeki Rolü", X. Vakıf Haftası Kitabı, Türk Cumhuriyetlerindeki Kültür Varlıkları ve Değerleri, Bosna-Hersek'deki Vakıf Varlıkları ve Yılmaz Önge Restorasyon Seminerleri (7-10 Aralık 1992 Ankara), Ankara, 1993

HAZARD, Harry W., Atlas Of Islamic History, U.S.A., 1952

HEYD, William, Yakın Doğu Ticaret Tarihi (Trc. E. Ziya Karal), Ankara, 1979

İBN BATUTA (Muhammed Et-Tancî), İbni Batuta Seyahatnâmesi I-II (Sad.Mümin Çevik), İstanbul, 1983

İBN MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el Kazvîni, Sünen, I - II, (Haz.:Çağrı Yayınları), İstanbul, 1981

İBN MUHAMMED KADI AHMED EL-MEĞRÎ ET-DOST ALÎ, Zübdetü't-Tecvid (İstinsah), Ramazan 1254

İBN-İ BİBİ, Anadolu Selçukî Tarihi, İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden (Trc. M. Nuri Gençosman), Ankara, 1941

İLTER, Figen, "Sivrihisar Yöresi Araştırmaları", Anadolu (Anatolia), XIX (1975-769, Ankara, 1976

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Devletinin Kuruluşu", İslâm Tarihi ve Medeniyeti, I, İstanbul, 1988

İSMAİL GALİP, Takvim-i Meskukat-ı Selçukiyye, Ankara, 1971

KABAOĞLU, Aylin, "Milet/İlyas Bey Câmii-Sorunlar-Acil Tedbirler", X. Vakıf Haftası Kitabı, Türk Cumhuriyetlerindeki Kültür Varlıkları ve Değerleri, Bosna-Hersek'deki Vakıf Varlıkları ve Yılmaz Önge Restorasyon Seminerleri (7-10 Aralık 1992 Ankara), Ankara, 1993

KALKAŞANDÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed, Subhu'l-Âşâ Fi Sınâ'ati'l-İnşâ, VIII, Kahire, 1357/1937

KARA, Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, I - II, Bursa, 1990 - 1993

- KARABACEK, M., "Gigliato des Karischen Turkomanen Fürsten Urchan-Beg", *Nümismatische Zeitschrift*, Neunter Band, Vol. 9, Wien, 1877
- KARAMAĞARALI, Beyhan, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara, 1972
- KARAMAĞARALI, Beyhan, "Anadolu'da XII.-XIV. Asırlarda tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında", *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, Ankara, 1976
- KARAMAĞARALI, Halûk, "Çorum Ulu Câmii'ndeki Minber", *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul, 1964-65
- KARAMAĞARALI, Halûk, "Kayseri'deki Hunad Câmii'nin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar", *A. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, Ankara, 1976
- KARAMAĞARALI, Halûk, "Sâhib Atâ Câmii'nin Restitüsyonu Hakkında Bir Deneme", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 3, Ankara, 1982
- KARAMAĞARALI, Halûk, "Konya Ulu Câmii", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 4, Ankara, 1984
- KARAMAĞARALI, Halûk, "Osmanlı Câmi Mimârisinde Mekân Gelişimi", *Ölümünün I. Yılında Ekrem Hakkı Ayverdi*, 27 Nisan 1985 (Yayınlanmamış Tebliğ), Ankara, 1985
- KARAMAĞARALI, Halûk, *Anadolu'da Moğol İstilâsından Sonra Yapılan Dinî Mimarlık Eserlerinin Plân ve Form Özellikleri* (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara, 1964
- KARPUZ, Haşim, *Trabzon*, Ankara, 1990
- KARTEKİN, Enver, *Ramazanoğulları Beyliği Tarihi*, İstanbul, 1979
- KIZILTAN, A., *Anadolu Beyliklerinde Câmi ve Mescitler - 14. Yüzyılın Sonuna Kadar*, İstanbul, 1958
- KONYALI, İ. Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Konya Ereğli'si Tarihi*, İstanbul, 1970
- KONYALI, İ. Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Konya Tarihi*, Konya, 1964

- KORKMAZ, Zeynep, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihî Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, Ankara, 1981
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, İstanbul, 1981
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, 2. Baskı, İstanbul, 1986
- KÖPRÜLÜ, Fuad, "Rıbat", **Vakıflar Dergisi**, II, Ankara, 1946
- KUBAN, Doğan, **Anadolu-Türk Mimarisi Tarihi**, İstanbul, 1955
- KUBAN, Doğan, **Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları**, İstanbul, 1965
- KUBAN, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", **Vakıflar Dergisi**, VII, İstanbul, 1968
- KUBAN, Doğan, "Edirne'de Bazı İkinci Murat Çağı Hamamları Mukarnas Bezemeleri Üzerine Notlar", **Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, 2. Baskı, Ankara, 1988
- KURAN, Aptullah, "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimârîsi", **Malazgirt Armağanı**, Ankara, 1972
- KURAN, Aptullah, "Karamanlı Medreseleri", **Vakıflar Dergisi**, VIII, Ankara, 1969
- KURAN, Aptullah, **Anadolu Medreseleri I**, Ankara, 1969
- MARÇAIS, Georges, "Rıbat", **İslâm Ansiklopedisi**, IX, 1970
- MECDİ EFENDİ, **Terceme-i Şaka'ik-i Numaniye**, İstanbul, 1269
- MEHMED NEŞRÎ, **Neşri Tarihi I** (Haz. M. Altay Köymen), Ankara, 1983
- MEHMED SÜREYYA, **Sicill-i Osmanî - Tezkireyi Mesahir-i Osmaniye**, C. 4, İstanbul, 1308
- MEYDAN, Hilmi, **Söke**, İzmir, 1986
- MOLNÁR, József, **Macaristan'daki Türk Anıtları - Monuments Turcs En Hongrie**, Ankara, 1973

- MUSTAFA NURİ PAŞA, Netayic ul-Vukuat - Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, C. I-II (Sad. Neşet Çağatay), Ankara, 1979**
- MÜKRİMİN HALİL, Düsturname-i Enverî (Medhal), İstanbul, 1930**
- MÜLAYİM, Selçuk, Anadolu Türk Mimârisinde Geometrik Süslemeler, Ankara, 1982**
- MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE, Müneccimbaşı Tarihi, C. I-II, (Türkçesi: İ. Erünsal), İstanbul, Tarihsiz**
- MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el- Kuşeyrî, el-Câmi'u's-Sahîh, I-II, (Haz.: Çağrı Yayınları), İstanbul, 1981.**
- MÜŞTAKHAN, Kaya, 1967 Muğla İl Yıllığı, Ankara, 1968**
- NESÂÎ, Ebu Abdurrahman İbn Şuâyb, Sünen, I-VIII, İstanbul, 1981**
- NAUMANN, Rudolf, Eski Anadolu Mimarlığı, (Çev. Beral Madra), 2. Baskı, Ankara, 1985**
- NUMAN, İbrahim, Anadolu'nun Fethinden İstanbul'un Fethine Kadar Türk Tekke ve Zâviye Mimârisi Hakkında Bir Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1982**
- OCAK, Ahmet Yaşar, "Zaviyeler", Vakıflar Dergisi, XII, Ankara, 1978**
- ORAL, M. Zeki, Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitâbeler ve Tarihçeleri", Vakıflar Dergisi, V, Ankara, 1962**
- OSTROGORSKY, Georg, Bizans Devleti Tarihi (Trc. Fikret Işıltan), Ankara, 1981**
- ÖGEL, Semra, "Ortaçağ Çerçevesinde Anadolu Selçuklu Sanatı", Malazgirt Armağanı, Ankara, 1972**
- ÖGEL, Semra, Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, 2. Baskı, Ankara, 1987**
- ÖLÇER, Cüneyt, "Menteşe Beyi İlyas Oğlu Leys'in 823 Tarihli Akçeleri", Türk Nümismatik Derneğinin 20. Kuruluş Yılında İbrahim Artuk'a Armağan, İstanbul, 1988**
- ÖNDER, Mehmet, "Konya'da Alevî Sultan Mescidi ve Mihrabı", Vakıflar Dergisi, IV, Ankara, 1958,**

- ÖNEY, Gönül, "Anadolu Selçuk Mimârisinde Antik Devir Malzemesi", **Anadolu (Anatolia), XII (1968)**, Ankara, 1970
- ÖNEY, Gönül, "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", **Sanat Tarihi Yıllığı**, Sayı: 3, İstanbul, 1970
- ÖNEY, Gönül, "Anadolu Selçuklu Mimârisinde Arslan Figürü", **Anadolu (Anatolia), XII**, Ankara, 1971
- ÖNEY, Gönül, **Türk Çini Sanatı**, İstanbul, 1976
- ÖNEY, Gönül, "Büyük Selçuklu Devri Minarelerinde Süsleme", **Kültür ve Sanat**, Sayı : 4, Ankara, Haziran 1976
- ÖNEY, Gönül, "İran'da Selçuklu Mescid-i Cumaları", **Kültür ve Sanat**, Sayı : 5, Ankara, Ocak 1977
- ÖNEY, Gönül, "İran ve Anadolu Selçuklu Türbelerinin Mukayesesi", **Yıllık Araştırmaları Dergisi**, Sayı:3, Ankara, 1981
- ÖNEY, Gönül, **İslâm Mimarîsinde Çini**, İzmir, 1987
- ÖNEY, Gönül, **Anadolu Selçuklu Mimârî Süslemesi ve El Sanatları**, 2. Baskı, Ankara, 1988
- ÖNEY, Gönül, **Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)**, Ankara, 1989
- ÖNGE, Yılmaz, "Anadolu Mimârî Sanatında Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları", **Önasya Dergisi**, C. 4, Sayı: 37, Ankara, 1968
- ÖNGE, Yılmaz, "Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşâ Ettiği Hamamlar", **Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri I**, İstanbul, 1988
- ÖNGE, Yılmaz, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", **Vakıflar Dergisi**, XII, Ankara, 1978
- ÖNGE, Yılmaz, "Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası İle İlgili Araştırma ve Yayınların Kısa Bir Tarihçesi", **Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası (Derleyenler: Y. Önge, İ. Ateş, S. Bayram)**, Ankara, 1978
- ÖNGE, Yılmaz, "Konya Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı", **Vakıflar Dergisi**, VII, Ankara, 1968

- ÖNGE, Yılmaz, "Selçuklularda ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar", **Atatürk Konferansları V, 1971-1972, Ankara, 1975.**
- ÖNGE, Yılmaz, "Alanya ve Alara Kalelerindeki Selçuklu Hamamları", **Antalya 3. Selçuklu Semineri, 10-11 Şubat 1989, "Bildiriler", İstanbul, 1989**
- ÖNKAL, Hakkı, **Anadolu Selçuklu Türbeleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1977**
- ÖNKAL, Hakkı, "Üç Selçuklu Türbesi Hakkında Notlar", **D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, II, İzmir, 1985**
- ÖNKAL, Hakkı, "Anadolu Selçuklu Türbeleri", **Türk Kültürü, Sayı: 261, Ankara, 1985**
- ÖNKAL, Hakkı, "Türk Türbe Mimârisinde Cenazelik Katının Gelişmesi", **Türk Kültürü, Sayı : 307, Ankara, Kasım 1988**
- ÖNKAL, Hakkı, **Tire Türbeleri, Ankara, 1991**
- ÖNKAL, Hakkı, **Osmanlı Hânedan Türbeleri, Ankara, 1992**
- ÖZEL, Mehmet, "Erzurum'daki Selçuklu Eserleri", **Kültür ve Sanat, Sayı : 5, Ankara, Ocak 1977**
- ÖZERGİN, M. Kemal, "Anadolu Selçuklu Kervansarayları", **Tarih Dergisi, C. XV, Sayı: 20, İstanbul, 1965**
- ÖZKAN, Erol, **Karia - Milâs, Tarih ve Arkeoloji, Milâs, 1979**
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi, II, İstanbul, 1977**
- RAMSAY, W. M., **Anadolunun Tarihi Coğrafyası (Trc. Mihri Pektaş), İstanbul, 1960**
- RIEFSTAHL, Rudolf, **Cenubi Garbî Anadolu'da Türk Mimarisi, (Çev. C. Berktin), İstanbul, 1941**
- RUNCIMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi, I (Trc. Fikret Işıltan), Ankara, 1986**
- SCHACT, Joseph, "Merdiven-minare", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1962**

- SCHLUMBERGER, G., **Nümismatique De L'Orient Latin**, Austria, 1954
- SERTOĞLU, Midhat, **Osmanlı Tarih Lügatı**, İstanbul, 1986
- SEVGİN, Nazmi, **Anadolu Kaleleri I**, Ankara, 1959
- SEVİM, Ali-YÜCEL, Yaşar, **Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklular ve Beylikler Dönemi**, Ankara, 1989
- SEVİM, A.-YÜCEL, Y., **Türkiye Tarihi - Fetihden Osmanlılara Kadar (1018-1300)-**, C. I, Ankara, 1990
- SOYHAN, Cihat, **Türk Çini Sanatı**, İstanbul, 1988
- SÖNMEZ, Zeki, **Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk - İslâm Mimârisinde Sanatçılar**, Ankara, 1989
- SÖYLEMEZOĞLU, Kemalî, **İslâm Dinî İlk Câmiler ve Osmanlı Câmileri**, İstanbul, 1954
- SÖZEN, Metin (Heyetle Birlikte), **Türk Mimârisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul, 1925
- SÖZEN, Metin, "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler", **Anadolu Sanatı Araştırmaları I**, İstanbul, 1968
- SÖZEN, Metin, **Anadolu Medreseleri I-II**, İstanbul, 1970-1972
- SÖZEN, Metin, **Anadolu Kentleri**, İstanbul, 1971
- SÖZEN, Metin, **Anadolu'da Akkoyunlu Mimârîsi**, İstanbul, 1981
- SUDALI, Muzaffer, **Hünkâr Mahfilleri**, İstanbul, 1958
- SUYUTÎ, Celâleddin, **Câmiu's- Sağır I-II**, Mısır, Tarihsiz
- SÜMER, Faruk, **Yabanlu Pazarı**, İstanbul, 1985
- SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları**, İstanbul, 1992
- ŞAHİNOĞLU, Metin, **Anadolu Selçuklu Mimârîsinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı**, İstanbul, 1977
- ŞENGÜN, Tuncer, "Menteşeoğullarından İbrahim Bey ve Oğlu Musa Bey'in Yayınlanmamış İki Parası", **Türk Nümismatik Derneğinin 20. Kuruluş Yılında İbrahim Artuk'a Armağan**, İstanbul, 1988
- ŞİKÂRÎ, **Karamanoğulları Tarihi** (Nşr. Mesud Koman), Konya, 1945

- TAESCHNER, Franz, "1453 Yılına Kadar Osmanlı Türkleri" (Çev. Necmi Ülker), **Tarih İncelemeleri Dergisi V**, İzmir, 1990
- TANMAN, M. Baha, "Sinan'ın Mimârîsi Tekkeler", **Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri I**, İstanbul, 1988
- TAŞKÖPRÜZÂDE KEMAL, **Tarih-i Sâf**, 3. Cüz, İstanbul, 1287
- TEKİNDAĞ, Şahabettin, **Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü**, Trabzon, 1967
- TEVHİD, Ahmed, "Menteşe Oğulları", **Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası**, No. 12, İstanbul, 1329
- TEVHİD, Ahmed, "Menteşe Oğullarından Ahmed Gâzi Bey'in Hayratı Kitâbeleri", **Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası**, No. 18, İstanbul, 1331
- TEVHİD, Ahmed, **Meskukat-ı Kadime-i İslâmiye Kataloğu**, 4. Kısım, İstanbul, 1321
- TEZEL, Hayati, **Türklerin Deniz Tarihi, I**, İstanbul, 1943
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **es-Sünen, I - V**, İstanbul, 1981
- TOGAN, A. Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Ankara, 1984
- TUNCER, Orhan Cezmi, "Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla İlişkiler Üzerine Bir Deneme", **Vakıflar Dergisi, XI**, Ankara, 1976
- TUNCER, O. Cezmi, "Selçuklu Yapılarında Kubbe", **Millî Kültür**, C.1, Sayı: 10, Ankara, Ekim 1977
- TUNCER, O. Cezmi, **Anadolu Kümbetleri**, Ankara, 1986
- TUNCER, O. Cezmi, **Anadolu Kümbetleri 2, Beylikler ve Osmanlı Dönemi**, Ankara, 1991
- TUNCER, O. Cezmi, **Kayseri Sahip Ata Medresesi**, Ankara, 1988
- TUNCER, O. Cezmi, "Anadolu Selçuklu Kümbetlerinin Gelişimi ve Özellikleri", **X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 22-26 Eylül 1986, Kongreye Sunulan Bildiriler, III**, Ankara, 1991
- TURAN, Osman, "Selçuklu Kervansarayları", **Belleten**, C. X (1941)

- TURAN, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, I-II, İstanbul, 1979**
- TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1980**
- TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1984**
- TURGAL, Hasan Fehmi, Anadolu Selçukîleri, Müneccimbaşıya Göre, İstanbul, 1935**
- TÜKEL, Aysıl, "Alara Han'ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi", Belleten, C. XXXIII (1969)**
- TÜRKEŞ, Ünal, Muğla İli Toplum Yapısı Araştırmaları (Yerkesik), İstanbul, 1971**
- Türk Kültüründe Tire (Yayına Haz. Mehmet Şeker), Ankara, 1994**
- ÜLGEN, Ali Saim, "Hamam", İslam Ansiklopedisi, V/1, İstanbul, 1950**
- ÜLGEN, Ali Saim, "Türk Mimarisinin Felsefî ve Estetik Özellikleri" Milletlerarası Birinci Türk Sanatları kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1962**
- UNAT, F. Reşit, Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, 5. Baskı, Ankara, 1984**
- UYKUCU, Ekrem Hakkı, Muğla Tarihi, İstanbul, 1983**
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "Menteşe - Menteseoğulları" Maddesi, İslam Ansiklopedisi, VII, İstanbul, 1979**
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1988**
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Kitâbeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Mentese, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat, İstanbul, 1327/1929**
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal, Ankara, 1988**
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, C. I, Ankara, 1972**
- ÜLGEN, A. Saim, "Hamam" Mad., İslâm Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul, 1977**

- ÜNAL, R. Hüseyin, "Les Monuments Salgugides de Kemah", (Anatolie Orientale), REI, 35, (1967)
- ÜNAL, R. Hüseyin, "İğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı ve Doğubayezid - Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar", Sanat Tarihi Yıllığı, Sayı: 3, İstanbul, 1970
- ÜNAL, R. Hüseyin, "Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri Hakkında Notlar", Vakıflar Dergisi, XI, Ankara, 1976
- ÜNAL, R. Hüseyin, Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimârisinde Taçkapılar, İzmir, 1982
- ÜNAL, R. Hüseyin, "Mimar Sinan'ın Eserlerinde Selçuklu ve Beylikler Dönemi Mirası", Milli Kültür, Sayı: 71, Ankara, Nisan 1990
- ÜNAL, R. Hüseyin, "Osmanlı Öncesi Dönemden Yayınlanmamış Üç Menzil Hanı", Arkeoloji - Sanat Tarihi Dergisi, V, İzmir, 1990
- ÜNAL, R. Hüseyin, "Anadolu Selçuklu Câmilerinin Mimârî Özellikleri", 16 - 17 Mart 1992 Selçuklular Semineri (Yayınlanmamıştır), İzmir, 1992
- ÜNAL, R. Hüseyin, Erzurum Yakutiye Medresesi, Ankara, 1992
- ÜNAL, R. Hüseyin, "Burdur - Bucak İncir Hanı'nda, Temel Araştırmaları ve Temizlik Çalışmaları (Eylül 1992)", X. Vakıf Haftası Kitabı, Türk Cumhuriyetlerindeki Kültür Varlıkları ve Değerleri, Bosna-Hersek'deki Vakıf Varlıkları ve Yılmaz Önge Restorasyon Seminerleri (7-10 Aralık 1992 Ankara), Ankara, 1993
- ÜNVER, A. S., "Türk Hamamı", Belleten, C. XXXVII, Sayı: 145, Ankara, 1973
- V. G. M., Divriği Ulu Câmii ve Darüşşifası, (Düz.: Y. Önge - İ. Ateş - S. Bayram), Ankara, 1978
- V. G. M., Türkiyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler I, Ankara, 1983
- VARLIK, M. Çetin, Germiyan Oğulları Tarihi (1300-1429), Ankara, 1974
- VARLIK, M. Çetin, "Anadolu Beylikleri" Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C. 8,10, İstanbul, 1988
- WITTEK, Paul, Mentеше Beyliği (Çev. O. Ş. Gökyay), Ankara, 1986

- WOLFGANG, Müller - Wiener, "1988 Yılı Milet Çalışmaları Raporu", XI. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Antalya 18-23 Mayıs, Ankara, 1990
- WOLFGANG, Müller - Wiener, "Milet 1980 Kazı Kampanyası Raporu", III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, 9-13 Şubat 1981
- WULZINGER, K.-WITTEK, P.-SARRE, F., *Das Islamische Milet*, Berlin und Leipzig, 1935
- YAVUZ, (TÜKEL) Aysıl, "Anadolu (İkinci Devir Beylikler Öncesi) Camilerinin Fiziksel Özellikleri: Bir Yöntem Denemesi", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 1981
- YAVUZ, (TÜKEL) Aysıl, "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Mekân-İşlev İlişkisi İçinde Savunma ve Barınma", IX. Vakıf Haftası Kitabı, Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlânâ ve Mevlevîhânelerin Yeri ve Vakıf Eserlerde Yer Alan Türk-İslâm Sanatları Seminerleri (2-4 Aralık 1991 Ankara), Ankara, 1992
- YETKİN, S. Kemal, Beylikler Devri Mimârîsinin Klâsik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı", A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. IV, Sayı: III-IV, 1955, Ankara, 1957
- YETKİN, S. Kemal, *L'architecture Turque en Turquie*, Paris, 1962
- YETKİN, S. Kemal, *İslâm Mimârîsi*, 3. Baskı, Ankara, 1965
- YETKİN, S. Kemal, *Türk Mimârîsi*, Ankara, 1970
- YETKİN, Şerare, "Alara Kalesi'ndeki Hamamlı Kasır ve 13. Yüzyıl Anadolu Mimârîsindeki Yeri", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1972
- YETKİN, Şerare, *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, 2. Baskı, İstanbul, 1986
- YILMAZ, M. Kazım, *Her Yönüyle Fethiye*, Fethiye, 1969
- YİNANÇ, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara, 1989
- YÜCEL, Yaşar, *XIV.-XV. Yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi, Çobanoğulları - Candaroğulları Beylikleri*, Ankara, 1980

- YÜCEL, Yaşar, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar: Eratna Devleti - Kadı Burhâneddin Ahmed ve Devleti- Mutahharten ve Erzincan Emirliği, II, Ankara, 1989**
- YÜCEL, Yaşar, Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402), Ankara, 1989**
- YÜCEL, Yaşar, Macaristan ve Bulgaristan'daki Türk Sanat Eserleri, Ankara, 1991**
- YÜCEL, Yaşar, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, Çobanoğulları Beyliği - Mesalikü'l-Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri I, Ankara, 1991**
- YURDAKUL, Erol, "Son Buluntulara Göre Kayseri'deki Hunat Hamamı", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II (1970), Ankara, 1971**
- ZACHARİADOU, Elizabeth A., Trade And Crusade, Venetian Crete And The Emirates Of Menteshe And Aydın (1300-1415), Venice, 1983**

IX - ŞEKİLLERİN LİSTESİ

- I - Mentешеođulları Beyliği'nin Yayıldığı Coğrafı Alan ve Mimârî Eserlerin Dağılımı
- II - Peçin - Mentеше Anıtları Vaziyet Plânı
- III - Balat - Mentеше Anıtları Vaziyet Plânı
  1. Şekil : Milâs Hacı İlyas Câmii Plânı
  2. Şekil : Peçin Orhan Câmii Plânı
  3. Şekil : Peçin Orhan Câmii, Restitüsyon Plânı
  4. Şekil : Datça Hızırşah Câmii Plânı
  5. Şekil : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii Plânı
  6. Şekil : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, A - A Kesiti (V.G.M.'den İşlenerek)
  7. Şekil : Muğla Ulu Câmii Plânı (V.G.M.'den İşlenerek)
  8. Şekil : Muğla Ulu Câmii, A - A Kesiti (V.G.M.'den İşlenerek)
  9. Şekil : Muğla Ulu Câmii, kuzey cephe (V.G.M.'den İşlenerek)
  10. Şekil : Balat İbrahim Bey Câmii Plânı
  11. Şekil : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii Plânı
  12. Şekil : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, A - A Kesiti (V.G.M.'den İşlenerek)
  13. Şekil : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii Plânı
  14. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii Plânı
  15. Şekil : Balat İlyas Bey Camii Çevresi Vaziyet Plânı (Wulzinger-Wittek-Sarre'den İşlenerek)
  16. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii, kuzey cephe (Wulzinger-Wittek-Sarre'den)
  17. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapıdan detay (Wulzinger-Wittek-Sarre'den)

18. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapı süslemeleri (Wulzinger-Wittek-Sarre'den)
19. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapı mihrabiye niş detayı (Wulzinger-Wittek-Sarre'den)
- 20a,b,c,d. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii, doğu cephe dış ve iç pencere süsleme ve kesitleri (Wulzinger-Wittek-Sarre'den)
- 21a,b,c,d. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii, güney cephe dış ve iç pencere süsleme ve kesitleri (Wulzinger-Wittek-Sarre'den)
- 22a,b,c,d. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii, batı cephe dış ve iç pencere süsleme ve kesitleri (Wulzinger-Wittek-Sarre'den)
23. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii, A - A Kesiti (V.G.M.'den İşlenerek)
- 24a,b,c,d. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii Mihrabı, görünüş ve detaylar (Wulzinger-Wittek-Sarre'den)
25. Şekil : Balat İlyas Bey Câmii, enine kesit (Wulzinger-Wittek-Sarre'den)
26. Şekil : Peçin Yelli Câmii Plânı
27. Şekil : Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe Plânı ve A - A Kesiti
28. Şekil : Köyceğiz - Toparlar Köyü Benler Türbesi Plânı ve A - A Kesiti
29. Şekil : Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi Plânı
30. Şekil : Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, A - A Kesiti (V.G.M.'den)
31. Şekil : Fethiye Menteşe Bey Türbesi Plânı
32. Şekil : Fethiye Menteşe Bey Türbesi, Restitüsyon Plânı
33. Şekil : Fethiye - Üzümlü Anonim Türbe Plânı
34. Şekil : Peçin I Nolu (Orhan Bey Türbesi) Türbe Plânı
- 34a.Şekil : Peçin II Nolu (Anonim) Türbe Plânı
35. Şekil : Balat - Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi) Plânı
36. Şekil : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi Plânı
37. Şekil : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Taçkapı Plânı
38. Şekil : Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi Plânı
39. Şekil : Balat İlyas Bey Medresesi Plânı

40. Şekil : Balat İlyas Bey Medresesi, Şadırvan (Wulzinger-Witteck-Sarre'den)
41. Şekil : Peçin Yelli (Kepez) Medrese Plânı
42. Şekil : Peçin Yelli Medrese, Restitüsyon Plânı
43. Şekil : Balat I Nolu Han Restitüsyon Plânı (Wulzinger-Witteck-Sarre'den işlenerek)
44. Şekil : Balat I Nolu Han, Vaziyet Plânı (Restorasyon sonrası)
45. Şekil : Balat II Nolu Han Plânı ((Wulzinger-Witteck-Sarre'den işlenerek)
46. Şekil : Peçin Üçgöz Hanı Plânı
47. Şekil : Bafa Gölü Han Plânı (A. Baş'tan işlenerek)
48. Şekil : Bafa Gölü Han, A - A Kesiti (A. Baş'tan işlenerek)
49. Şekil : Peçin Kızıl Han, Zemin Kat Plânı
50. Şekil : Peçin Kızıl Han, Birinci Kat Plânı (A. Baş'tan)
51. Şekil : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam Plânı (Wulzinger-Witteck-Sarre'den işlenerek)
52. Şekil : Peçin Kale Hamamı Plânı
53. Şekil : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı Plânı
54. Şekil : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam Plânı
55. Şekil : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, sıva süslemeleri (Wulzinger-Witteck-Sarre'den)
56. Şekil : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, sıva süslemeleri (Wulzinger-Witteck-Sarre'den)
57. Şekil : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, sıva süslemeleri (Wulzinger-Witteck-Sarre'den)
58. Şekil : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, sıva süslemeleri (Wulzinger-Witteck-Sarre'den)
59. Şekil : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, sıva süslemeleri (Wulzinger-Witteck-Sarre'den)
60. Şekil : Balat II ve III Nolu Hamamlar, Vaziyet Plânı
61. Şekil : Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamam Plânı

62. Şekil : Peçin Yelli (Kepez) Hamam Plânı
63. Şekil : Peçin Konak Hamamı Plânı
64. Şekil : Selçuk - Mentешеođlu Umur Bey'in Mezartaşı, birinci cephe
65. Şekil : Selçuk - Mentешеođlu Umur Bey'in Mezartaşı, ikinci cephe
66. Şekil : Selçuk - Mentешеođlu Umur Bey'in Mezartaşı, üçüncü cephe
67. Şekil : Selçuk - Mentешеođlu Umur Bey'in Mezartaşı, dördüncü cephe

X - RESİMLERİN LİSTESİ

1. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, genel görünüş
2. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, genel görünüş
3. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, son cemaat mahalli
4. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, son cemaat mahalli
5. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, son cemaat mahalli
6. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, doğu cephe
7. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, merdiven minare ve yeni minare
8. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, harîm batı giriş kapısı
9. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, harîm kuzey giriş kapısı
10. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, inşâ kitâbesi
11. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, ilk tamir kitâbesi
12. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, mihrap ve minber
13. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, vaaz kürsüsü
14. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, mahfil
15. Resim : Milâs Hacı İlyas Câmii, ikinci tamir kitâbesi
16. Resim : Peçin Orhan Câmii, genel görünüş - kuzeyden
17. Resim : Peçin Orhan Câmii, taçkapıdan detay
18. Resim : Peçin Orhan Câmii, taçkapıya ait Antik köşe taşı
19. Resim : Peçin Orhan Câmii, çeşme
20. Resim : Peçin Orhan Câmii, genel görünüş - güneyden
21. Resim : Datça Hızırşah Câmii, genel görünüş
22. Resim : Datça Hızırşah Câmii, kuzey cephe - son cemaat mahalli
23. Resim : Datça Hızırşah Câmii, kuzey ve batı cephe

24. Resim : Datça Hızırşah Câmii, güney cephe
25. Resim : Datça Hızırşah Câmii, doğu cephe
26. Resim : Datça Hızırşah Câmii, harîmden görünüş
27. Resim : Datça Hızırşah Câmii, mihrap ve minber
28. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, genel görünüş
29. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, doğu cephe
30. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, mahfil
31. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, mahfil ve köşe trompları
32. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, köşe tromplarından görünüş
33. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, mihrap ve minber
34. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, minber
35. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, minberden detay
36. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, minberden detay
37. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, minberden detay
38. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, kuzeydoğudan görünüş
39. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, devşirme malzemeli kapı söveleri
40. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, devşirme malzemeli pencere söveleri
41. Resim : Eski Çine Ahmed Gâzi Câmii, kapı sövesindeki kitâbe
42. Resim : Muğla Ulu Câmii, batıdan görünüş
43. Resim : Muğla Ulu Câmii, batı cephe - son cemaat mahalli
44. Resim : Muğla Ulu Câmii, batı cephe - son cemaat mahalli
45. Resim : Muğla Ulu Câmii, harîm giriş kapısı
46. Resim : Muğla Ulu Câmii, tamir kitâbesi
47. Resim : Muğla Ulu Câmii, inşâ kitâbesi
48. Resim : Muğla Ulu Câmii, tamir kitâbesi
49. Resim : Muğla Ulu Câmii, kuzey cephe - son cemaat mahalli

50. Resim : Muğla Ulu Câmii, doğu cephe
51. Resim : Muğla Ulu Câmii, doğu cephe
52. Resim : Muğla Ulu Câmii, batı cephe - son cemaat mahalli mihrabiyesi
53. Resim : Muğla Ulu Câmii, minare giriş kapısı
54. Resim : Muğla Ulu Câmii, harîmden görünüş
55. Resim : Muğla Ulu Câmii, ahşap tavandan detay
56. Resim : Muğla Ulu Câmii, mahfil
57. Resim : Muğla Ulu Câmii, mahfil
- 57a. Resim : Muğla Ulu Câmii, mahfil tavanından detay
58. Resim : Muğla Ulu Câmii, mihrap ve minber
59. Resim : Selçuk - Mentешеođlu Umur Bey'in Mezartaşı (1.Cephe)
- 59a. Resim : Selçuk - Mentешеođlu Umur Bey'in Mezartaşı (2.Cephe)
- 59b. Resim : Selçuk - Mentешеođlu Umur Bey'in Mezartaşı (3.Cephe)
- 59c. Resim : Selçuk - Mentешеođlu Umur Bey'in Mezartaşı (4.Cephe)
60. Resim : Balat İbrahim Bey Câmii, genel görünüş
61. Resim : Balat İbrahim Bey Câmii, batı cephe
62. Resim : Balat İbrahim Bey Câmii, merdiven-minare
63. Resim : Balat İbrahim Bey Câmii, güney cephe
64. Resim : Balat İbrahim Bey Câmii, doğu cephe
65. Resim : Balat İbrahim Bey Câmii, harîm - batı cephe
66. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, doğudan genel görünüş
67. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, kuzey cephe - taçkapı
68. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, taçkapı
69. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, inşâ kitâbesi
70. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, taçkapıdaki vakıf kitâbesi
71. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, merdiven-minare
72. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, doğu cephe - giriş kapısı

73. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, harîm - doğu giriş kapısı
74. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, doğu cephe - payandalar
75. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, güney cephe - payandalar
76. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, batı cephe
77. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, batı cephe - giriş kapısı.
- 77a. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, vakıf kitâbesi
78. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, harîmden görünüş - mihrap
79. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, harîm - batı yan sahn
80. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, harîm - batı yan sahn
81. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, orta sahnın taşıyıcı ayakları
82. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, mihrabönü kubbesi pandantifleri
83. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, kuzeydoğu köşe-aynalı yıldız tonoz
84. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, doğu sahn - çapraz tonozlar
85. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, doğu sahn-poligonal ayaktan görünüş
86. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, mihrap
- 86a. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (ulu) Câmii, mihraptan detay
87. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, minber - yandan görünüş
88. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, minber - önden görünüş
89. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, minber kitâbesi
90. Resim : Milâs Ahmed Gâzi (Ulu) Câmii, mahfil
91. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, güneybatıdan görünüş
92. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, batı cephe
93. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, batı cephe
94. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, son cemaat mahalli çapraz tonozları
95. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, son cemaat mahalli mihrabiyesi

96. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, kuzeyden görünüş
97. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, güneyden görünüş
98. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, harîm - güneydoğu köşe
99. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, minare
100. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, giriş kapısı
101. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, kubbe geçişleri
102. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, kubbe geçişleri
103. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, harîmden görünüş
104. Resim : Turgut Hoca Mukbil Zâviyesi İnşâ Kitâbesi (Turgut İlkokulunda)
105. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, mihrap
106. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, minber
107. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, mahfil çıkış merdivenleri
108. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, güney cephe pencerelerinden detay
109. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, tamir kitâbesi
110. Resim : Turgut (Leyne) İlyas Bey Câmii, giriş kapısı ve Türkçe kitâbe levhası
111. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, genel görünüş
- 111a. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, genel görünüş
112. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapı genel görünüş
113. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapıdan detay
114. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, inşâ kitâbesi
115. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapıdan detay
116. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapıdan detay
117. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapıdan detay
118. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapıdan detay
119. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapıdan detay
120. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapıdan detay

121. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapıdan detay
122. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapı - doğu mihrabiye nişi
123. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapı - batı mihrabiye nişi
124. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, giriş kapı üst lentosu - alttan görünüş
125. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, doğu cephe - kuzey pencereler
126. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, doğu cephe - güney pencereler
- 126a. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, doğu cephe
127. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, güney cephe - doğu pencereler
128. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, güney cephe - batı pencereler
129. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, batı cephe - güney pencereler
130. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, batı cephe - kuzey pencereler
- 130a. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, batı cephe
131. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, minare kaidesi - içten
132. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, harîmden görünüş
133. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, doğu cephe güney alt pencere tavanı
134. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, doğu cephe güney alt pencere alınlığı
135. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, güney cephe doğu alt pencere tavanı
136. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, güney cephe doğu alt pencere alınlığı
137. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, güney cephe batı alt pencere tavanı
138. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, batı cephe güney alt pencere
139. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, mihraptan genel görünüş
140. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, mihraptan detay
141. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, mihraptan detay
142. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, mihraptan detay
143. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, mihraptan detay
144. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, mihraptan detay
145. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, mihraptan detay

146. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, kubbe geçişleri
147. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapı bordürlerinden detay
- 147a. Resim : Balat İlyas Bey Câmii, taçkapı bordürlerinden detay
148. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, güneybatıdan genel görünüş
149. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, doğu cephe ve taçkapı
150. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, taçkapıdan görünüş
151. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, batı cephe
152. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, son cemaat mahalli
153. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, kuzey cephe
154. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, son cemaat mahallinden harîme giriş
155. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, kubbe geçişleri
156. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, mihrap
157. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, son cemaat mahalli, doğu çapraz tonoz
158. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Câmii, son cemaat mahalli, batı aynalı-çapraz tonoz
159. Resim : Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe, genel görünüş
160. Resim : Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe, doğu cephe
161. Resim : Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe, kuzey cephe - giriş
162. Resim : Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe, kapı sövesinden detay
- 162a. Resim : Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe, güney cepheden görünüş
163. Resim : Eski Köyceğiz Köyü Anonim Türbe, iç görünüş
164. Resim : Köyceğiz - Toparlar Köyü Benler Türbesi, genel görünüş
165. Resim : Köyceğiz - Toparlar Köyü Benler Türbesi, giriş açıklığı
166. Resim : Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, genel görünüş
167. Resim : Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, güneyden görünüş
168. Resim : Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, alt kat girişi
169. Resim : Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, üst kat

170. Resim : Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, alt kattan görünüş
171. Resim : Eski Çine İbrahim ve Hızır Bey Türbesi, alt kattan görünüş
172. Resim : Fethiye Mentеше Bey Türbesi, doğudan genel görünüş
- 172a. Resim : Fethiye Mentеше Bey Türbesi, hazireden görünüş
- 172b. Resim : Fethiye Mentеше Bey Türbesi, hazirenin dıştan görünüş
173. Resim : Fethiye Mentеше Bey Türbesi, batı cephe - giriş kapısı
174. Resim : Fethiye Mentеше Bey Türbesi, bitişik yapı duvarıyla dilatasyonu
175. Resim : Mentеше Bey Türbesi'ne bitişik yapı duvarı ve türbeye açılan pencere
176. Resim : Fethiye Mentеше Bey Türbesi, iç görünüş - sonradan kapatılan pencere
177. Resim : Fethiye Mentеше Bey Türbesi, iç görünüş
178. Resim : Fethiye Mentеше Bey Türbesi, Mentеше Bey'in sandukası
179. Resim : Fethiye-Günlükbaşı, Mentеше Bey'in Hanımına Atfedilen Sarnıç-Türbe
180. Resim : Fethiye-Üzümlü Anonim Türbe, doğudan genel görünüş
181. Resim : Fethiye-Üzümlü Anonim Türbe, güneyden görünüş
182. Resim : Fethiye-Üzümlü Anonim Türbe, iç görünüş
183. Resim : Fethiye-Üzümlü Anonim Türbe, iç görünüş - hacet penceresi
184. Resim : Fethiye-Üzümlü Anonim Türbe, kubbe geçişleri
185. Resim : Peçin I Nolu (Orhan Bey Türbesi) Türbe, genel görünüş
186. Resim : Peçin I Nolu (Orhan Bey Türbesi) Türbe, giriş açıklığı
187. Resim : Peçin I Nolu (Orhan Bey Türbesi) Türbe, pencere açıklığı
188. Resim : Peçin I Nolu (Orhan Bey Türbesi) Türbe, kubbe geçişleri
189. Resim : Peçin II Nolu (Anonim) Türbe, genel görünüş
- 189a. Resim: Peçin II Nolu (Anonim) Türbe, iç görünüş
- 189b. Resim: Peçin II Nolu (Anonim) Türbe, iç görünüş
- 189c. Resim: Peçin II Nolu (Anonim) Türbe, iç görünüş

190. Resim : Balat - Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi), genel görünüş
191. Resim : Balat - Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi), batıdan görünüş
192. Resim : Balat - Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi), güney cephe
193. Resim : Balat - Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi), güney cephe
194. Resim : Balat - Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi), batı cephe-çatı merdivenleri
195. Resim : Balat - Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi), iç görünüş - doğu bölüm
196. Resim : Balat - Tekke (Ahmed Gâzi Zâviyesi), iç görünüş - doğu bölüm
197. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, güneyden genel görünüş
198. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, taçkapı
199. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, inşâ kitâbesi
200. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, güneybatıdan görünüş
201. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, giriş eyvanı - avludan görünüş
202. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, avludan görünüş
203. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, ana eyvan
204. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, ana eyvan iç görünüş (güneyden)
205. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, ana eyvan dış görünüş (kuzeyden)
206. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, ana eyvan kemer sağ köşesindeki arslan figürlü mermer levha
207. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, ana eyvan kemer sağ köşesindeki arslan figürlü mermer levha
208. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, batı bölüm - dershâne ve hücreler
209. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, doğu bölüm dershâne ve hücreler
210. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, batı koridoru
211. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, doğu koridoru
212. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, hücre iç görünüş
213. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, doğu cepheden görünüş
214. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, üst oda bakiyyesi

215. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, doğu cepheden bitşik çeşme
216. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşı (baş)
217. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşı (baş)
218. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşı (ayak)
219. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşı (ayak)
220. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşı (baş)
221. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşı (baş)
222. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşı (ayak)
223. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, Ahmed Gâzi Bey'in mezartaşı (ayak)
224. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, İlyas Bey'in mezartaşı (baş)
225. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, İlyas Bey'in mezartaşı (baş)
226. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, İlyas Bey'in mezartaşı (ayak)
227. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Medresesi, İlyas Bey'in mezartaşı (ayak)
228. Resim : Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi, genel görünüş
229. Resim : Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi, avludan görünüş
230. Resim : Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi, ana eyvan - iç görünüş
231. Resim : Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi, ana eyvan - dış görünüş
232. Resim : Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi, kışlık dersâne - iç görünüş
233. Resim : Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi, kışlık dersâne
234. Resim : Peçin İlyas Bey (Karapaşa) Medresesi, talebe hücreleri

235. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, kuzeydoğudan genel görünüş
236. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, kubbeli ana eyvan
237. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, batı kanat - dersihâne
238. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, doğu kanat - dersihâne
239. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, batı kanat genel görünüşü
240. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, doğu kanat genel görünüşü
241. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, kuzeydoğudan görünüş
242. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, kuzeybatıdaki giriş kapısı
243. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, kuzeydoğu giriş merdiven basamakları
244. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, şadırvan bakiyyeleri
245. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, ana eyvan kubbe geçişleri
246. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, batı kanadın dıştan görünüşü
- 246a. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, batı kanadın dıştan görünüşü
247. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, batı kanat - çatı merdivenleri
248. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, kuzeybatı köşe hücreci - dış görünüş
- 248a. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, batı kanadın dışındaki medrese hacimleri
- 248b. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, batı kanadın dışındaki medrese hacimleri
- 248c. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, batı kanadın dışındaki medrese hacimleri
249. Resim : Balat İlyas Bey Medresesi, kuzeybatı giriş kapısı
250. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, genel görünüş
251. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, genel görünüş
252. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, giriş eyvanı - yandan görünüş
253. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, doğu bölüm hücreleri (dıştan)
254. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, batı bölüm hücreleri (avludan)
255. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, doğu bölüm hücreleri (avludan)

256. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, doğu bölüm hücreleri iç görünüş
257. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, batı bölüm hücreleri dış görünüş
258. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, çatı çıkış merdivenleri
259. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, ana eyvanın avludan görünüşü
260. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, ana eyvanın dıştan görünüşü
261. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Medrese, kuzeybatıdaki kışlık dersâne
262. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, genel görünüş
263. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, genel görünüş
264. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, giriş eyvanı
265. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, batı kanat giriş kapısı
266. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, güney kanat giriş kapısı
267. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, batı kanat iç görünüş
268. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, güney kanat iç görünüş
269. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, ocak nişi
270. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, batı cephe payandaları
271. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, çatı çıkış merdivenleri
272. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, giriş eyvanının taraçalı üst kısmı
273. Resim : Balat I Nolu (Tiyatro Hanı) Han, fiskiyeli havuz (restore sonrası)
274. Resim : Balat II Nolu (Pireli Han) Han, genel görünüş
275. Resim : Balat II Nolu (Pireli Han) Han, güney bölüm bakiyeleri
276. Resim : Balat II Nolu (Pireli Han) Han, batı bölümün kuzeyden görünüşü
277. Resim : Balat II Nolu (Pireli Han) Han, avludan batı bölümün görünüşü
278. Resim : Balat II Nolu (Pireli Han) Han, batı bölüm - iç görünüşü
279. Resim : Balat II Nolu (Pireli Han) Han, batı bölüm - iç görünüş
280. Resim : Balat II Nolu (Pireli Han) Han, çatı çıkış merdiven basamakları
281. Resim : Peçin Üçgöz (Karapaşa) Hanı, batıdan görünüş

282. Resim : Peçin Üçgöz (Karapaşa) Hanı, kuzeyden görünüş
283. Resim : Peçin Üçgöz (Karapaşa) Hanı, batıdan görünüş
284. Resim : Peçin Üçgöz (Karapaşa) Hanı, güneyden görünüş
285. Resim : Peçin Üçgöz (Karapaşa) Hanı, güney cephedeki ilâve bölümler
286. Resim : Peçin Üçgöz (Karapaşa) Hanı, giriş kapısı - içten
287. Resim : Peçin Üçgöz (Karapaşa) Hanı, iç görünüş
288. Resim : Bafa Gölü Hanı, genel görünüş
289. Resim : Bafa Gölü Hanı, güneydoğudan görünüş
290. Resim : Bafa Gölü Hanı, batıdan görünüş
291. Resim : Bafa Gölü Hanı, giriş kapısı
292. Resim : Bafa Gölü Hanı, giriş kapı yuvası
293. Resim : Bafa Gölü Hanı, iç görünüş
- 293a. Resim : Bafa Gölü Hanı, iç görünüş
294. Resim : Bafa Gölü Hanı, sarnıç yapısı
295. Resim : Peçin Kızıl Han, genel görünüş
296. Resim : Peçin Kızıl Han, güneybatıdan görünüş
297. Resim : Peçin Kızıl Han, alt kat giriş kapısı
298. Resim : Peçin Kızıl Han, alt kat iç görünüş
299. Resim : Peçin Kızıl Han, alt kat takviye kemer ve mazgal penceresi
300. Resim : Peçin Kızıl Han, üst kat çıkış merdivenleri
301. Resim : Peçin Kızıl Han, merdiven altındaki niş
302. Resim : Peçin Kızıl Han, üst kat kubbe geçişleri
303. Resim : Peçin Kızıl Han, üst kat - güney oda iç görünüş
304. Resim : Peçin Kızıl Han, üst kat - kuzey oda iç görünüş
305. Resim : Peçin Kızıl Han, üst kat - güney oda iç görünüş
306. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, genel görünüş
307. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, genel görünüş

308. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, giriş kısmı
309. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, ılıklik bölümü
310. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, sıcaklık kuzey eyvanı
- 310a. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, su deposu
311. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, sıcaklık-batı eyvan ve köşe hücre
312. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, sıcaklık-kuzey eyvan ve köşe hücre
313. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, sıcaklık-doğu eyvan ve köşe hücre
314. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, güneybatı köşe hücre
315. Resim : Balat I Nolu (İbrahim Bey) Hamam, soğuk su girişi yeri
316. Resim : Peçin Kale Hamamı, genel görünüş
317. Resim : Peçin Kale Hamamı, külhan ve su deposu dış görünüş
318. Resim : Peçin Kale Hamamı, sıcaklık giriş kapısı
319. Resim : Peçin Kale Hamamı, sıcaklık - halvet iç görünüş
320. Resim : Peçin Kale Hamamı, su deposu ve külhan
321. Resim : Peçin Kale Hamamı, külhan ocak ağzı ve tüteklükler
322. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, güneybatıdan görünüş
323. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, doğu cephe - soyunma mahalli
324. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, soyunma mahalli iç görünüş
325. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, aralık bölümü kubbe geçişleri
- 325a. Resim: Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, aralık girişi üzerindeki buhar bacası
326. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, aralıktan ılıklığa geçiş
327. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, ılıklik kubbe geçişleri
328. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, ılıklikten sıcaklığa giriş kapısı
329. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, özel yıkanma hücresi giriş kapısı
330. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, aralığın kuzeyindeki hücre girişi

331. Resim: Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, aralığın kuzeyindeki hücrenin kubbe geçişi
332. Resim: Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, aralığın kuzeyindeki hücrenin kubbe geçişi
333. Resim: Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, özel yıkanma hücresi kubbe geçişleri
334. Resim: Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, sıcaklık kubbe geçişi ve güney-doğu köşe
335. Resim: Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, sıcaklık kubbe geçişi ve güney batı köşe
336. Resim: Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, sıcaklık kubbe geçişi ve kuzeydoğu köşe
337. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, sıcaklık - batı eyvanı
338. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, sıcaklık - kuzey eyvanı
339. Resim: Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, kuzeydoğu köşe hücre kubbe geçişi
340. Resim: Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, kuzeydoğu köşe hücre kurna aynası
341. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, kuzeybatı köşe hücre kubbe geçişi
342. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, su deposu - dış görünüş
343. Resim : Peçin Ahmed Gâzi Hamamı, su deposu - iç görünüş
344. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, güneydoğudan görünüş
345. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, kuzeyden görünüş
346. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, soyunma mahalli
347. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, soyunma mahalli kuzey giriş yeri
348. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, güneydoğu köşe-su dağıtım şebekesi
349. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, soyunma mahalli doğu giriş yeri
350. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, aralık giriş kapısı
351. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, aralık, mukarnaslı bingiler

352. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, hela ve temizlik kısmı
353. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, aralıktan ılıklığa geçiş
354. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, atık su tahliye kanalları
355. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, sıcaklık giriş kapısı
356. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, sıcaklık güney eyvanı
357. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, sıcaklık batı eyvanı
358. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, sıcaklık orta bölüm ve kuzey eyvanı
- 358a. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, kuzeybatı köşe hücre ve sıva süslemeler
359. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, güneybatı köşe hücre sıva süslemeleri
360. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, kuzeybatı köşe hücre iç görünüş
361. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, kuzeybatı köşe hücre kubbe geçişi
362. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, su deposu
363. Resim : Balat II Nolu (İlyas Bey-A) Hamam, sıva süslemeler
364. Resim : Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamam, güneyden görünüş
- 364a. Resim : Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamam, güneyden görünüş
365. Resim : Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamam, ılıklığin tonoz örtüsü
366. Resim : Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamam, sıcaklık-orta hücre
- 366a. Resim : Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamam, sıcaklık-orta hücre kurna ve yalak yeri
367. Resim : Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamam, orta hücre sıva süslemeleri
368. Resim : Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamam, orta hücre sıva süslemeleri
369. Resim : Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamam, batı hücre-su deposuna açılan pencere
370. Resim : Balat III Nolu (İlyas Bey-B) Hamam, su deposu ve külhan

371. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Hamam, genel görünüş
372. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Hamam, batı cephe - soyunma mahalli
373. Resim: Peçin Yelli(Kepez) Hamam, soyunmalıktan aralığa giriş açıklığı
374. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Hamam, aralık - hela ve temizlik mahalli
375. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Hamam, ılıklik bölümü
376. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Hamam, sıcaklıktan görünüş
377. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Hamam, sıcaklık doğu eyvanı
378. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Hamam, su deposu - dış görünüş
379. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Hamam, su deposu ve külhan - iç görünüş
380. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Hamam, su deposu ve külhan - iç görünüş
381. Resim : Peçin Yelli (Kepez) Hamam, su deposu - üstten görünüş
382. Resim : Peçin Konak Hamamı, güneydoğudan görünüş
- 382a. Resim : Peçin Konak Hamamı, güneydoğudan görünüş
383. Resim : Peçin Konak Hamamı, batıdan görünüş
384. Resim : Peçin Konak Hamamı, enine ılıklik bölümü giriş açıklığı
385. Resim : Peçin Konak Hamamı, enine ılıklik bölümü iç görünüş
386. Resim : Peçin Konak Hamamı, enine ılıklik bölümü iç görünüş
387. Resim : Peçin Konak Hamamı, sıcaklık - güney hücre ve kurna yeri
388. Resim : Peçin Konak Hamamı, sıcaklık - güney hücre kubbe geçişleri
389. Resim : Peçin Konak Hamamı, enine ılıklik bölümü sıva süslemeleri
390. Resim : Peçin Konak Hamamı, sıcaklık - güney hücre sıva süslemeleri
391. Resim : Peçin Konak Hamamı, sıcaklık - güney hücre sıva süslemeleri
392. Resim: Kadı Ahmed El-Meğri et-Dost Ali-Zübdetü't-Tecvid, varak: 1b,2a
393. Resim : Kadı Ahmed El-Meğri et-Dost Ali-Zübdetü't-Tecvid, varak: 17a
394. Resim : Ula Yeni Câmii, inşâ kitâbesi
395. Resim : Peçin Mentеше Sarayı duvar kalıntılarında görünüş